

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1986, LET. XXIII. UDK 3. YU ISSN 0040-3598

4-5

IZ VSEBINE

Krešimir Petrovič – Ljubo Jasnič: Šport, nacionalistični izpadi in reprimtivizacija življenja

Znanstveni posvet MC CK ZKS na temo razredno in nacionalno:

Pisni prispevki: Ivan Kristan, Boštjan Markič, Silvo Devetak, Savin Jogan, Sonja Lokar, Ivo Fabinc, Janez Šinkovec, Miha Ribarič, Ciril Ribičič, Mitja Žagar; avtorizirane razprave: Zdravko Tomac, Majda Strobl, France Klopčič, Jože Pacek, Milan Baškovič, Bogomil Ferfila, Ela Ulrich-Atena, Janko Rupnik, Rado Jan, Vanek Šiftar

Maca Jogan: Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (1)

Anton Bebler: O stanju družboslovja v socialističnih državah, ki obravnava sodobno vojaštvo

Mirjana Ule: Mladina in družbeni razvoj

Janez Stanič: Staro in novo v programu KP Sovjetske zveze

Naš prevod: Večdimenzionalni človek (Aldo Zanardo); Svoboda vsakogar je svoboda vseh (Giuseppe Chiarante)

Henrik Tuma: Socializem in gospodarstvo

TEORIJA IN PRAKSA

1986

4-5

revija za družbena vprašanja, let. XXIII, št. 4-5, str. 225-400
Ljubljana, april-maj 1986, UDK 3, YU ISSN 0400-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Janko Česnik, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Mara Zlebnik (delegati ustanoviteljev in družbene skupnosti); Darka Podmenik (delegat Kulturne skupnosti Slovenije); Marjeta Cepič, France Černe, Marko Kerševan, Marjan Pungartnik, Ciril Ribičič (delegati Univerz v Ljubljani in Mariboru); Anton Bebler, Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Šoš, Mirjana Ule, France Vreg (delegati FSPN kot izdajatelja, delovne skupnosti revije in stalnih sodelavcev revije)

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA ODBORA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Bojko Bučar, Ivan Hvala, Albin Igličar, Miroslav Glas, Maca Jogan, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Milnar, Slavko Splichal, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Andrej Kirn

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 1500 din, za druge individualne naročnike 2000 din, za delovne organizacije 4500 din, za tujino 7000 din
cena tega zvezka v prosti prodaji je 800 din.

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

KREŠIMIR PETROVIČ, LJUBO JAS-
NIC: Šport, nacionalistični izpadi in repri-
mitivizacija življenja 227

RAZREDNO-NACIONALNO

Uvodna beležka 234
IVAN KRISTAN: Nacionalno in razredno
vprašanje med NOB 234
BOŠTJAN MARKIČ: Kje je meja med in-
terեսno gibljivostjo in integracijskim ka-
osom? 242
SILVO DEVETAK: Povezovanje s Sloven-
ci v zamejstvu in položaj narodnosti v SR
Sloveniji 245
SAVIN JOGAN: Položaj pripadnikov jugo-
slovanskih narodov in narodnosti v SR Slo-
veniji 254
SONJA LOKAR: Zveza komunistov in ab-
straktna enotnost delavskega razreda Jugo-
slavije danes 263
IVO FABINC: Nacionalno in razredno v
luči družbenih integracijskih procesov 269
JANEZ ŠINKOVEC: Razredno in naci-
onalno v združenem delu 273
MIHA RIBARIČ: Razredno in nacionalno
v federaciji 282
CIRIL RIBIČIČ: Sporazumevanje ali pre-
glasovanje 288
MITJA ŽAGAR: Ali v Jugoslaviji koga iz-
koriščajo? 294

RAZPRAVA

ZDRAVKO TOMAC: Napadi na koncep-
cijo reševanja nacionalnega vprašanja v Ju-
goslaviji so del širše strategije opozicijskih
sil 298
MAJDA STROBL: O treh vprašanjih iz
sklopa razredno-nacionalno 302
FRANCE KLOPČIČ: Kdaj je nastalo soci-
alistično samoupravljanje? 303
JOŽE PACEK: Nevarnost manipulacije z
razrednimi in nacionalnimi interesi 305
MILAN BAŠKOVIČ: Ustavni temelji in
razmerje sil 306
BOGOMIL FERFILA: O nekaterih socio-
ekonomskih vidikih federalizma 308
ELA ULRIH-ATENA: Od ugotavljanja
stanja k iskanju poti iz zagat 311
JANKO RUPNIK: Elementi razrednega in
nacionalnega v strukturi organov obla-
sti 313
RADO JAN: Metamorfoze v razmerju ra-
zredno-nacionalno 314
VANEK ŠIFTAR: Že pred koncem vojne
je nastala materialna osnova za razvoj sa-
moupravljanja 317

FRANCE KLOPČIČ: Razloček med samo-
upravo in samoupravljanjem 318
VANEK ŠIFTAR: Se o uporabljenih ter-
minih 319

ZNANOST IN DRUŽBA

MACA JOGAN: Sociološka teorija N.
Luhmanna in vprašanje kontinuitete v si-
stemskem pristopu (1) 320
ANTON BEBLER: O stanju družboslovja
v socialističnih državah, ki obravnava so-
dobno vojaštvo 330

DRUŽBA IN MLADINA

MIRJANA ULE: Mladina in družbeni raz-
voj 345

SOCIALISTIČNE DEŽELE

JANEZ STANIČ: Novo in staro v prográ-
mu KPSZ 353

NAŠ PREVOD

ALDO ZANARDO: Večdimenzionalni
človek 360
GIUSEPPE CHIARANTE: Svoboda vsa-
kogar je svoboda vseh 363

IZ ZGODOVINE SLOVENSKE DRUŽ- BENE IN POLITIČNE MISLI

Uvodni zapis 367
HENRIK TUMA: Socializem in gospodar-
stvo 368

IN MEMORIAM

Gorazd Kušej (Janki Jeri) 373

OBVESTILA IN SPOROČILA

Stališča Sveta FSPN glede možnosti nakupa
tuje strokovne in znanstvene literature 375
CIRIL BAŠKOVIČ: Uvoz tuje znanstvene
in strokovne literature 376
Pismo uredništva revije TIP Odboru za za-
ložništvo in knjižničarstvo Kulturne skup-
nosti Slovenije 378

PRIKAZI, RECENZIJE

JANEZ STANIČ: Bijele pjege socializma
(Ivana Zuppa-Kurjak) 380
JURIJ GUSTINČIČ: Nadstropja Amerike
(Iztok Simoniti) 382
KICKER-KHOL-NEUHOLD: Ausenpoli-
tik und Demokratie in Österreich 384
SAVA N. KOSANOVIČ: Jugoslavija bila
je osuđena na smrt (Iztok Simoniti) 386

IZ DOMAČIH REVIJ 389

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 392

AVTORSKI SINOPSISIS

CONTENTS

INTRODUCTION
 KREŠIMIR PETROVIĆ, LJUBO JASNIĆ: Sport, National Outbursts and Reprimitivism 227

CLASS AND NATIONAL
 Introductory Note 234
 IVAN KRISTAN: The Question of Class and National during NLW (National Liberation War) 234
 BOŠTJAN MARKIČ: Where Is the Limit between Mobility and Integration Chaos? 242
 SILVO DEVETAK: Closer Connections with Slovenes abroad and the Status of Nationality in Slovenia 245
 SAVIN JOGAN: The Status of Members of Yugoslav Nations and Nationalities in the Socialist Republic of Slovenia 254
 SONJA LOKAR: The League of Communists and Abstract Uniformity of the Yugoslav Working Class 263
 IVO FABINC: The National and Class Consciousness in the Light of Social Integration Processes 269
 JANEZ ŠINKOVEC: Class and National in Associated Labour 273
 MIHA RIBARIČ: Class and National in Yugoslav Federation 282
 CIRIL RIBIČIČ: Consensus or Majority Vote 288
 MITJA ŽAGAR: Is Anyone Exploited in Yugoslavia? 294

DISCUSSION
 ZDRAVKO TOMAČ: Attacks on the Proposed Conception of National Problem Solving in Yugoslavia Are a Part of a Broader Strategy of the Opposition 298
 MAJDA ŠTROBLJ: On Three Questions Concerning the Class-National 302
 FRANCE KLOPČIČ: When Has Socialist Selfmanagement Emerged? 303
 JOŽE PAČEK: The Jeopardy of the Manipulation of Class and National Interests 305
 MILAN BAŠKOVIC: Constitutional Foundations and Constellation of Forces 306
 BOGOMIL FERFILA: On Some Socio-economic Aspects of Federalism 308
 ELA ULRIH-ATENA: From Establishing a State to a Search for a Way-Out 311
 JANKO RUPNIK: Elements of Class and National in the Structure of Bodies of Power 313
 RADO JAN: Metamorphoses in the Relation Class - National 314
 VANEK ŠIFITAR: There Existed a Material Basis for the Development of Selfmanagement Before the End of the Second World War 317
 FRANCE KLOPČIČ: The Difference between Self-government and Self-management 318
 VANEK ŠIFITAR: On Terms Used 319

SCIENCE AND SOCIETY
 MACA JOGAN: N. Luhmann's Sociological Theory and the Question of Continuity in the System Approach (1) 320
 ANTON BEBLER: On the State of Social Sciences Dealing with Modern Military Problems in Socialist States 330

SOCIETY AND YOUTH
 MIRJANA ULE: Youth and Social Development 345

SOCIALIST STATES
 JANEZ STANIČ: What is New and What is Old in the Soviet Union's Communist Party Program 353

THE TRANSLATION
 ALDO ZANARDO: The Multidimensional Man 360
 GIUSEPPE CHIARANTE: Freedom of Everyone is Freedom of All 363

FROM THE HISTORY OF SLOVENE SOCIAL AND POLITICAL TROUGHT
 Introductory Note 367
 HENRIK TUMA: Socialism and Economy 368

IN MEMORIAM
 Gorazd Kušej (by Janko Jeri) 373

INFORMATION AND REPORTS
 The Faculty for Sociology, Political Science and Journalism Council's Standpoints on the Possibility of Acquiring Foreign Scientific and Professional Literature 375
 CIRIL BAŠKOVIC: The Import of Foreign Scientific and Professional Literature 376
 The Letter of the Editorial Board of the Review Teorija in Praksa to the Committee for Publishing and Library Matters at the Cultural Community of Slovenia 378

REVIEWS, NOTES
 JANEZ STANIČ: Socialism's White Freckles (Spots) (Ivana Zuppa Kuraj) 380
 JURIJ GUSTINČIČ: The Floors of America (Iztok Simoniti) 382
 KICKER, KROL, NEUHOLD: Foreign Policy and Democracy in Austria 384
 SAVA N. KOSANOVIC: Yugoslavia Was Sentenced to Death (Iztok Simoniti) 386

FROM DOMESTIC REVIEWS
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 392

AUTHORS' SYNOPSIS
 Supplement: 1985 Volume's Index

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ
 КРЕШИМИР ПЕТРОВИЧ, ЛЮБО ЯСНИЧ: Спорт, националистические вспышки и репримитивизация жизни 227

КЛАССОВОЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ
 Передовая заметка 234
 ИВАН КРИСТАН: Вопрос национального и классового во время Народно-освободительной борьбы 234
 БОШТЯН МАРКИЧ: Где граница между подвижностью интересов и интеграционным хаосом? 242
 СИЛВО ДЕВЕТАК: Связывание со Словенцами за границей и положение национальностей в СР Словения 245
 САВИН ЙОГАН: Положение членов югославских народов и народностей в СР Словения 254
 СОНЯ ЛОКАР: Союз Коммунистов и абстрактное единство рабочего класса Югославии сегодня 263
 ИВО ФАБИНЧ: Национальное и классовое в свете общественно-интеграционных процессов 269
 ЯНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Классовое и национальное в объединенном труду 273
 МИХА РИВАРИЧ: Классовое и национальное во Федерации 282
 ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Согласие или победа большинства 288
 МИТЯ ЖАГАР: Эксплуатируют ли кого в Югославии? 294

ДИСКУССИЯ
 ЗДРАВКО ТОМАЧ: Нападение на концепцию разрешения национального вопроса в Югославии представляет собой часть более широкой стратегии оппозиционных сил 298
 МАЙДА ШТРОБЛ: О трех вопросах в связи с классово-национальным 302
 ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: Когда возникло социалистическое самоуправление? 303
 ЙОЖЕ ПАЧЕК: Опасность манипуляции классовыми и национальными интересами 305
 МИЛАН БАШКОВИЧ: Конституционные основы и соотношение сил 306
 БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: О некоторых социально-экономических точках зрения федерализма 308
 ЭЛА УЛРИХ-АТЕНА: От определения положения к исканию выхода из тупика 311
 ЯНКО РУПНИК: Элементы классового и национального в структуре органов власти 313
 РАДО ЯН: Метаморфозы в отношении классово-национального 314
 ВАНЕК ШИФТАР: Уже перед окончанием войны была создана материальная основа для развития самоуправления 317
 ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: Разница между самоуправлением и самоуправлением 318
 ВАНЕК ШИФТАР: Еще о применении терминов 319

НАУКА И ОБЩЕСТВО
 МАЦА ЙОГАН: Социологическая теория Н. Лухманна и вопросы продолжительности в системном подходе (1) 320
 АНТОН БЕБЛЕР: О положении общественных наук обсуждающих современные войска в социалистических странах 330

ОБЩЕСТВО И МОЛОДЕЖ
 МИРЯНА УЛЕ: Молодежь и общественное развитие 345

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ
 ЯНЕЗ СТАНИЧ: Новое и старое в программе КП СССР 353

НАШ ПЕРЕВОД
 АЛДО ЗАНАРДО: Многомерный человек 360
 ДЖУЗЕПЕ КИАНРАНТЕ: Свобода каждого, свобода всех 363

ИЗ ИСТОРИИ СЛОВЕНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
 Передовая заметка 367
 ГЕНРИК ТУМА: Социализм и экономика 368

ИН МЕМОРИАМ
 ГОРАЗД КУШЕЈ (Янко Јери) 373

ИНФОРМАЦИОННЫЕ СООБЩЕНИЯ
 Положение Совета ФСПН о возможности покупки иностранной научной литературы 375
 ЦИРИЛ БАШКОВИЧ: Ввоз иностранной научной и технической литературы 376
 Письмо редакции журнала Теория и практика Комитете по вопросам издательства и библиотекарства Культурного сообщества Словения 378

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ
 ЯНЕЗ СТАНИЧ: Белые вестники социализма (Ивана Зуппа Курая) 380
 ЮРИЙ ГУСТИНЧИЧ: Этюды Америки (Исток Симонити) 382
 КИКЕР, КОЛ, НЕУХОЛД: Внешняя политика и Демократия в Австрии 384
 САВА Н. КОСАНОВИЧ: Смертный приговор Югославии (Исток Симонити) 386

ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛОВ
 БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ 389
 АВТОРСКИЕ СИНОПСИСЫ 392

Приложение: ИНДЕКС ВЫПУСКА 1985

KREŠIMIR PETROVIČ – LJUBO JASNIČ

Šport, nacionalistični izpadi in reprimitivizacija življenja

»Noben človek ni otok, povsem sam zase . . .«

Tudi pri analizi nacionalizma kot oblike nasilja v športu ne bi smeli ostati zgolj v okvirih jugoslovanskih družbenih odnosov in procesov. Svoj pogled bi morali upreti tudi v svet, v tiste planetarne razmere, ki so vzrok kriznih žarišč povsod, ne glede na to, da se lahko v določenih okoljih kažejo na različne načine in da so zaznamovane tudi s posebnostmi teh okolij. V vseh teh razmerah se namreč srečujemo s pojavi, ki imajo eno od temeljnih značilnosti nacionalizma: nestrpnost do drugih. Šport ima na različnih ravneh in iz različnih razlogov polno nasilnih vsebin, ki le deloma izvirajo iz njega, so pa često dramatičen izraz družbenih kriz (angleški navijači) in globalnih družbenih odnosov in procesov (bojkoti olimpijskih iger). Kadar skušamo analizirati pojavnost nacionalizma kot oblike nasilja v najširšem smislu – pred športnimi dogodki, med njimi in po njih, so si vzorci nasilja podobni in pomenijo danes enega osrednjih problemov (poleg jemanja nedovoljenih poživil) sodobnega športa. Pogled v svet je še posebej nujen, kadar je v ospredju našega opazovanja mladina. Mladi so najobčutljivejši in za današnji, še bolj pa za jutrišnji dan, najpomembnejši del populacije.

Že v polpretekli zgodovini smo lahko opazili, kako se vzorci obnašanja mladih v svetu (ne glede na to, ali pri nas za to družbeni razlogi obstoje ali ne) presajajo na naša tla. V športu je to zaradi pretoka informacij prek sredstev obveščanja, še posebej televizije, toliko bolj dinamično in neposredno. Zdi se, da ima danes stiska mladih v svetu vse bolj skupni imenovalc, ne glede na družbene sisteme.

Najbrž je nesporno, da se celovito razumevanje ravnanja mladih začne pri obči krizi sodobne civilizacije in se reproducira do odnosov v sodobnih družinah, od koder se po že znanem zaporedju (vrtec, šola, socialno okolje, širši družbeni odnosi) – vrača in urašča v občečloveško stisko konca tega stoletja.

Okrutna dediščina, ki se je ne morejo odreči

Zgodovina ne pozna generacije »očetov«, ki bi svojim »otrokom« vsilila v dediščino tako naraščajoč arzenal nečloveškega v človeškem:

- svetovni terorizem z nasiljem kot najuspešnejšo obliko institucionaliziranega ali spontanega razreševanja vseh vrst problemov;
- nevarnost nuklearnega uničenja;
- nemara še nevarnejši (že pričujoči) proces ekoloških katastrof;
- svet, ki se vse bolj deli na svet bogatih, ki so vse bogatejši in svet siromašnih, ki so vse siromašnejši; bogati »Sever«, ki pretvarja revni »Jug« v nove oblike kolonializma – tu pa se očitno lahko zelo hitro znajdemo tudi mi;
- brezperspektivnost in brezposelnost – zlasti mladih.

Vse to in drugo v tej dediščini je bilo poleg vsega storjeno v imenu humanizacije, demokratizacije in sklicevanja na človekove pravice; s takšnim razvrednotenjem vseh vrednot je bilo politično licemerstvo povzdignjeno na raven prevladujočega medčloveškega odnosa.

Za nas so opisane razmere v določeni meri še bolj zapletene. Imeli smo in živeli določene vrednote revolucije in po revolucije, ki pa so se v veliki meri razvrednotile – bodisi zato, ker »kelih« svetovne gospodarske in moralne krize ni šel niti ni mogel iti mimo nas, ali pa zato, ker smo svetovni krizi dodali še vrsto lastnih gospodarskih, političnih in moralnih spodrsiljav (napak), ki tudi na svoj način omogočajo latentne pa tudi manifestne in vse bolj agresivne oblike nacionalizmov.

Razpotja so najbolj občutljivi del iskanja

Pri vse prevečkrat pragmatičnem in paliativnem iskanju rešitev smo »spregledali« (čeprav smo o tem veliko govorili), da ogrožamo prihodnost in njen konstitutivni element – mladino. In če je revolucijo s svojim bojem in življenji v največji meri izborila takratna mladina, bi morali današnji v večji meri dati možnosti, dopustiti, da si te možnosti tudi izbori, da sooblikuje novi svet zase in po sebi, da v dinamičnem, dialektičnem, torej tudi protislovnem svetu osmisli svoje življenje, revalorizira dokazane vrednote večnarodnostne države in ustvari nove, svoje vrednote, ki bi oblikovale njen odnos do družbe in sveta, v katerem mora najti stike z najnaprednejšim, bolj človečnim. Prepričani smo, da vse bolj samoupravni sistem slejkoprej take možnosti lahko tudi ponudi in sicer v večji meri kot katerikoli drug družbeni sistem. Za današnji čas in del mladih v njem pa vendarle velja, da so često vrženi v vakuum, da nimajo zadostnega vedenja o svojih koreninah, da je določen del (z vsakim dnem vse večji) začel samostojno iskati svoja pota. Pota pa so različna in razpotja na njih najbolj občutljivi del iskanja. Mnogi so prav gotovo na pravih poteh (o tem moramo biti prepričani), mnogi pa so predmet različnih manipulacij. Slednje so vedno najuspešnejše tam, kjer je prostor zanje. To še posebej takrat, ko se izgublja (izgubi) zaupanje do tistih, ki bi praviloma morali tam biti. Še slabše je, če so prisotni, pa zaradi rigidnosti ne znajo prisluhniti mladim, najslabše pa, če so sočasno še istih let – ista generacija. V sedanjem

druženem trenutku so nemara najboljši dokaz za povedano: nasilje (ne samo v okviru športnih dogodkov), nacionalistični, ponekod celo fašistični izpadi dela mladih pred tekmami, na njih in po njih.

Nekateri govorijo o nacionalističnih izpadih kot o primitivnih oblikah reakcij na dane družbene razmere. Vse kaže, da imajo nemara bolj prav tisti, ki pravijo, da vsaka družbena, politična in ekonomska kriza nosi s seboj tudi določene oblike reprimivitizacije življenja. Nacionalizem je v svoji pojavnosti oblika reprimivitizacije življenja, ki se kot tumor razprši v trenutku, ko se možnosti za to pojavijo. Latentna navidez nenevarna usedlina se spremeni v delujoč strup.

Nacionalističnih izpadov mladih se ne da v celoti doumeti, če se jih ne poveže z dejstvom, da nasilje mladih nasploh, še posebej v zadnjih desetih letih narašča. Nasilje mladih v svetu in pri nas narašča, pa naj gre za nasilje do drugih ali do sebe (samomori). Tudi nasilje do mladih raste, pa naj gre za starše, sovrstnike, odrasle. (V nekaterih t. i. visokociviliziranih državah umre pod udarci staršev več otrok kot od nalezljivih bolezni; samomori imajo poanto: umrla je babica, umrl je pes itd. – edino živo bitje, ki me je imelo rado . . .). V tem kontekstu bi bilo potrebno raziskati, zakaj, morda celo pri delu nacionalistično zasvojenе mladine ne pride do nacionalističnih izpadov. Zgled za to, ki so ga na ljubljanski televiziji zelo poudarili: štirje »Bosanci« (Plavi orkestar) so zbudili izjemno navdušenje mladih v Sloveniji. Toliko TV – najbrž s tendenco, da »Bosanci« danes niso med tistimi, v zvezi s katerimi se agresivni slovenski nacionalizem najbolj izraža.

Kratka anketa med delom udeležencev koncerta pa je pokazala na vsaj dva bistvena razloga (bistvenejša od tega, da je šlo za »Bosance« – poimenovanje se uporablja v pejorativnem smislu) – za melos ansambla, ki izraža stisko, iskanje in za besedilo pesmi, ki izraža potrebo po nežnosti, sočloveku. To pa so človeške vrednote, ki so mladim v Jugoslaviji in svetu skupne in presegajo nacionalistične občutke ogroženosti in frustracijske agresivnosti do drugih narodov in se tako tragično prekrivajo z razlogi tistih mladih, ki so naredili ali poskušali narediti samomore.

Pri takšnih razsežjih življenja mladih (čeprav do določene mere zavestno črno-bele opisanih) nas zato pojavi nacionalističnih izpadov mladih v nekaterih okoljih, še posebej ob športnih dogodkih, ne bi smeli presenetiti.

V celoti se je moč strinjati s C. Ribičičem, da se je z objektivnimi vzroki za nacionalizem potrebno boriti dolgoročno, s subjektivnimi pa obračunavati povsod in takoj, ko se pojavijo.

Kar zadeva sredstva javnega obveščanja, je vendarle potrebno reči, da je pisanje in poročanje mnogokrat mogoče uvrstiti med subjektivne razloge, takšne, ki bi jih lahko imenovali kontraproduktivne in ki nacionalizem (često nehote) še bolj podžigajo. Še posebej v športu. Športni dogodek ima vrednost komentarija, izjav t. i. družbeno-športnih delavcev, trenerjev, nacionalističnih insinucij (npr. tekma Smelt Olimpija – Zadar ni imela kot dogodek ničesar nacionalističnega, komentariji pa polno).

Ko govorimo o nacionalizmu in nacionalističnih izpadih, so si danes vsi analitiiki enotni, da nacionalizma med vrhunskimi športniki ni. To je pokazala med drugim tudi anketa, ki jo je med zaslužnimi in mednarodnimi vrhunskimi športniki Jugoslavije (uradna klasifikacija) izvedla FTK. Analiza podatkov kaže na kritičnost, vendar ne na kritizerstvo; na pripravljenost za sodelovanje pri samoupravnem odločanju, vendar ne pri takšnem, kakršnega jim nudimo z dolgotrajnimi neustvarjalnimi sestanki in forumskim delom; na pogled naprej in pripravljenost za sodelovanje in razreševanje problemov športa in družbe. To so le nekateri odgovori, ki potrjujejo zgornjo navedbo. »Če rešitve ne bodo za nas, naj bodo vsaj za tiste, ki prihajajo za nami«. Kje torej iskati nacionalizem v športu? Če govorimo o mladih, športu in nacionalizmu, potem se moramo v luči zgornjih podatkov vprašati:

- Zakaj nacionalizem med mlajšimi gledalci?
- Zakaj na športnih stadionih?
- Zakaj pred tekmami in po njih?
- Kaj in kdo je morebiti v ozadju?
- Kaj torej storiti?

Če poskušamo odgovoriti na ta vprašanja, smo vsaj v bistvenih potezah začrtali nacionalizem v športu.

Zakaj med mladimi? Verjetno se moramo najprej vprašati, kakšno je vedenje mladih o nacionalizmu v preteklosti, koliko mladi zvedo v tem v šoli in koliko doma. Verjetno zelo malo. Majhno znanje in nikakršne izkušnje pa so ob pomanjkanju družbenopolitičnega dela velik maneverski prostor za tiste, ki nacionalizem ohranjajo pri življenju. Tudi zato moramo biti do tega problema toliko bolj pozorni.

Rekli smo že, da so na vseh zgodovinskih razpotjih bili vedno v središču delovanja mladi. Morali bi biti tudi danes, oziroma če so, bi moral biti izid ugodnejši zanje.

Zakaj na športnih stadionih? Naj najprej ugotovimo, da je navzočnost na športnih prireditvah marsikdaj nadomestek za druge aktivnosti, eskapizem različnih vsebin, stresov, frustracij, da zato često športna srečanja nosijo s seboj določen naboj. Emocionalna napetost, ki je logični spremljevalec športnih srečanj, je dodatni element. V »vrelem« stanju, okoliščinah tekme se z množico izredno lahko manipulira, ker je zbrana na majhnem prostoru in zaradi določene čustvene napetosti manj kritična, bolj sugestivna in že peščica lahko z njo hitro manipulira. Poleg tega je očitno, da je na stadionih storilce težje identificirati kot drugod, ker gre često za več tisoč gledalcev. Iz mnogih razlogov, ki jih tu ne moremo ocenjevati, bilo pa bi jih potrebno, smo leta in leta dopuščali, da se na stadionih dogajajo stvari, ki bi jih zunaj stadionov moralno in kazensko sankcionirali. Torej je bilo normalno pričakovati, da se bodo ob nasilju nasploh nacionalistični izpadi pojavili tudi na stadionih in to se bo tudi v bodoče še pojavljalo. In vendar

je nacionalizem na stadionih samo termometer nekega splošnega pojava. Korenine, vzroki niso na stadionih. Ne glede na to, da se je v množici gledalcev lažje skriti, pa kljub temu lahko ugotovimo, da so bili storilci kljub temu opaženi, identificirani, in to bolj kot pa na drugih področjih družbenega življenja. Nacionalizem mladih je navsezadnje vedno lažje identificirati kot pa veliko produktivnejši in zato nevarnejši način delovanja z nacionalističnih izhodišč na drugih področjih. Dokler tega nacionalizma v družbi ne odpravimo, bomo težko odpravili izražanje nacionalizma na športnih prireditvah.

Za nekatere gledalce je udeležba na športnih tekmah tudi nadomestek za politiko, za nekaj, kar se ne rešuje. Če smo bili v preteklosti ponosni na politizacijo športa, spomnimo se samo na zimske Olimpijske igre v Sarajevu, moramo ugotoviti, da smo danes soočeni z negativno politizacijo. Vse, kar beremo v sredstvih javnega obveščanja, predvsem v športnem in zabavnem revialnem tisku, kar gledamo ali poslušamo, kaže, da niso bila pripravljena ali pa tudi niso sposobna pravilno reagirati. Pisanje, ki je kontraproduktivno, večkrat še bolj spodbuja k novim nacionalističnim izpadom. Že dejstvo, da o eni in isti tekmi lahko preberemo v različnih jugoslovanskih časopisih tako različne komentarje, da se na koncu vprašamo, ali gre sploh za isto tekmo, kaže, da nekatera sredstva poročanja zgubljajo svoj moralni kriterij ocenjevanja takšnih pojavov oziroma da pogosto izgubljajo tisto, kar je za njih najpomembnejše, to je permanentno težnjo po objektivnosti.

Zakaj nacionalistični izpadi ne samo na tekmah, temveč tudi pred njimi in po njih? Tudi pri nas postajajo tekme pogosto le povod za nacionalistične in šovinistične izpade. Do napada na gojence jugoslovanske ljudske armade v Splitu je prišlo uro in pol po tekmi, do nekaterih dogodkov pa še pozneje in verjetno tu ne moremo več govoriti o čustveni razburjenosti v zvezi s tekmo, ampak o organiziranem nasilju, dobro vodenem in usmerjenem v cilj, ki je na določen način sinonim skupnega-jugoslovanskega.

Povrnimo se k misli na začetku tega zapisa, da namreč samo v jugoslovanskem prostoru ne moremo ostati. Kot smo leta 1968 ugotavljali, da se določeni pojavi med mladimi v svetu – utemeljeno ali ne – širijo tudi k nam, ugotavljamo tudi danes, da prihaja do posnemanja tujih vzorov.

Na naših stadionih se pojavljajo mladi, ki posnemajo tuje vzore in z napisi »despreradosi«, »odpadniki« pričakajo na nasilen, nešporten način tudi tuje športnike, ki jih nikoli prej niso videli (npr. tekma Metz-Hajduk). Ta transfer bo vedno obstajal in z njim je potrebno računati.

Na vprašanje, kaj in kdo je verjetno v ozadju, smo deloma že odgovorili. Sinteza pa bi lahko izgledala takole:

- vzorci nasilja, ki se v svetu nasploh stopnjuje in ki ga pri nas del mladine tudi nekritično sprejema, ker ji takega pač ponujajo TV, filmi, itd.;
- občutek določene brezperspektivnosti in neuveljavljenost ali premajhna uveljavljenost moralnih vrednot, kar odpira prostor za kakršnokoli manipulacijo – tudi nacionalistično;

– gledano z našega zornega kota se vrsta teh svetovno – kriznih problemov odseva tudi pri nas, vendar pogosto dobivajo etiketo nasprotja med tistim, kar razglabljamo in tistim, kar se dejansko dogaja;

– vsi v tekstu naštetih in drugi problemi dobivajo v večnacionalni družbi še dodatni eksplozivni naboj. Dejstvo je, da nacionalizem enega naroda spodbuja nacionalizem drugega in zato tudi obravnavanje nacionalizma enega naroda pripelje v slepo ulico, če ga ne obravnavamo v kontekstu vseh nacionalizmov. Če kje ne velja znani pregovor, naj vsakdo najprej pomete pred svojim pragom, potem to ne velja za kakršnokoli bolj poglobljeno analizo nacionalizma kot jugoslovanskega fenomena. To smo lahko ugotovili tako na samih športnih prireditvah kot v delu tiska in o tem napisali nekaj misli tudi v temle prispevku.

– emigracija, ki je vedno znala izrabljati vsako možno sredstvo in se je vedno praviloma obračala na mlade;

– del klera, ki deluje s kleronacionalističnih pozicij;

– tisti, pa naj bodo v gospodarstvu, politiki, kulturi, ali celo znanosti, ki sicer bolj ali manj prefinjeno, bolj ali manj javno, zavestno ali ne, ustvarjajo nacionalizem kot idejo; vse bolj gre verjeti tistim, ki menijo, da ta ideja temelji na nasilju, ali bolje, izsiljevanju. Nacionalizem kot oblika nasilja ali izsiljevanja omogoča, da lahko, tako kot to velja za nasilje na mnogih drugih področjih – prinaša hitrejšo in spektakularnejšo rešitve. Cena? To je tisto, o čemer bi se morali prizadeti in vsi drugi vprašati.

Nacionalizem kot grožnja je v vseh okoljih lahko bolj ali manj produktiven. Tako se pogosto za mnogimi, tudi upravičenimi skrbmi za narode in narodnosti, njihovo eksistenco integriteto in kulturo skrivajo nacionalizmi kot latentna, včasih pa tudi jasno izražena grožnja. Vse to se, žal, dogaja kljub izkušnjam, da je nacionalizme, spuščene z vajeti, zelo težko ponovno obvladati in da puščajo trajne posledice. Pri tem ne bi kazalo prezreti tistih, ki ustvarjajo javno mnenje, ki skušajo pokazati, da so narodi in narodnosti pri nas zaradi centralističnega etatizma na eni strani ali pa zaradi republiških separatizmov na drugi, vse bolj prizadeti in s svojim negativnim delovanjem vsiljujejo mladim v sedanjem kritičnem gospodarskem in družbenem trenutku tisto pojmovanje odnosov med narodi in narodnosti, ki smo ga že prej označili kot reprimativizacijo življenja in odnosov.

Kaj torej storiti?

Doslej, še posebej v zadnjem času, je bila ponujena vrsta možnosti, ki se jih da aplicirati tudi na področje športnih srečanj. Šport in športniki so integralni del družbe, zato bi seveda morali pričakovati, da se bo nacionalizem pri nas pojavljal v vedno novih oblikah – bodisi kot manifestna oblika bodisi kot latentno navzoča nevarost. Na to bi morali biti vedno pozorni in pripravljeni ustrezno reagirati. Že danes se do določene mere kaže, vsaj nekateri analitiki na to opozarjajo, da postajajo za del gledalcev prestižne (klubske, lokalne) tekme zanimivejši in stabilnejši vzorec »športne kulture« in identifikacije, kot pa nastopi državnih reprezentanc. Zaenkrat je to samo za nekatere!!! Večina se identificira celo z »nasprotnim« klubom, kadar ta

na določen način brani barve SFRJ. Vendar je opozorilo značilno, še posebej v sedanjih razmerah.

Nesporno sta vzgojno delo in poznanje mladih, zakaj, od kod in kdaj nacionalizem in kam lahko pelje, izredno pomembna, nesmiselno pa se zdi govoriti zgolj o vzgojnem delu samo v športu. Spopad z nacionalizmom, ki se morda v tem trenutku najbolj izraža ob športnih prireditvah, mora biti sestavina celotnega vzgojnega procesa – od družine, vrtca do šole in v vseh družbenopolitičnih organizacijah. Pri tem delu sta v napoto zlasti dva pojava. Prvič, lokalni prestiži, in drugič, fetišiziranje zmage ne glede na sredstva in ceno. Čeprav o zapiranju v lokalne okvire govorimo v družbi nasploh, pa se malokje kažejo tako jasno kot v športu. Tu je šport nadomestek in oblika politizacije, nerazrešenih, često pa tudi čisto iracionalnih lokalnih, republiških in drugih konfliktov. Fetiš zmage za vsako ceno je sicer znan pojav v svetu, a tudi pri nas smo mu dali preveliko veljavo. Že dejstvo, da ne odpravljamo deformacij v športu, da športa zvečine ne financiramo po resnični kvaliteti, družbeno vzgojnih vrednotah, ampak predvsem po zmagah, uvrstitvah, ki jim v sredstvih javnega obveščanja pogosto dajemo attribute kot, npr., tekma desetletja, stoletja, tekma za biti ali ne biti, izničuje moralne vrednote, ki bi jih morali uveljaviti v socialistični samoupravni družbi. Mogoče je beseda fair-play utopistična, pa tudi izvira iz buržoaznega sveta, vendar gre za vrednote, kakršne so spoštovanje sotekmece, pravilno vrednotenje kvalitete športnega dogodka, priznanje boljšemu za boljšo igro itd.

Organizacija športnih prireditev pomeni predpriprave, vodenje prireditve in skrb za tisto, kar bi se lahko dogajalo po prireditvi. Tu ne gre samo za organe varnosti, najmanj pa za odpravljanje nasilja z nasiljem. V športu kot posebnem družbenem pojavu, ki pa je vendarle vezan na družbo kot celoto, je še vrsta drugih možnosti – od pravil igre, seznanjanja gledalcev s pojmovanjem igre kot športnim dogodkom, ne pa kot srečanjem dveh nasprotnikov; dela v zvezi s trenutno najbolj občutljivim vprašanjem v športu, to je kvaliteto sojenja, ker je šport očitno v mnogočem prerasel tiste, ki na tekmah arbitrirajo. Prav njihove nepravilne odločitve, ki so lahko tudi nenamerne – grešiti ima pač vsak pravico, vendar ob večjem znanju je grehov manj –, ustvarjajo na tekmah ozračje, ki ga je moč izrabititi tudi za nacionalistične izpade.

Ob koncu tega razmišljanja se verjetno sama po sebi zbuja misel, da smo ob zadnjih nacionalističnih izgredih na športnem področju, kjerkoli že v SFRJ je do njih prišlo, na izitu bolj ali manj padli vsi tisti, ki bi se do njih bili dolžni obnašati kot do tistega – (po. C. Ribičiču) subjektivnega fenomena, v zvezi s katerimi je treba ukrepati zdaj in tu. In vanj so vtkani tako pojem kontraproduktivnosti in spodbujanja nacionalizmov, v različnih oblikah (zavestnih ali ne) ter reprimitivizacije življenja, o katerih je tekla beseda.

Uvodna beležka

Kaj vse moramo upoštevati, ko opredeljujemo **nacionalni interes** (posebej še slovenskega naroda) danes? In kaj naj bi bil potem njegov **razredni interes**? Odgovori na ti dve vprašanji, ki jih v tem zvezku objavljamo, so bili v središču pozornosti posveta na temo »Razredno-nacionalno«, ki ga je v decembru 1985 organiziral Marksistični center CK ZKS; v vnaprej pripravljenih pisnih sporočilih in v razpravi so udeleženci razmišljali o temi z vidika ustavnega razvoja (koncepta in normativne ureditve), še posebej pa o aktualnih vprašanih tega razmerja in njegovem perspektivnem razvoju.

Na podlagi objavljenih gradiv bo sklicatelj posveta organiziral nadaljnje razprave o zgodovinskih razsežnostih tega vprašanja, o dognanjih in kontroverzah teoretične misli na tem področju.

Avtorizirane prispevke za objavo so do zaključka redakcije poslali: **dr. Ivan Kristan**, redni profesor Pravne fakultete Univerze E. Kardelj v Ljubljani; **dr. Boštjan Markič**, izredni prof. na FSPN; **mag. Silvo Devetak** z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani; **dr. Savin Jogan**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **Sonja Lokar** iz Marksističnega centra CK ZKS; **dr. Ivo Fabinc**, redni prof. Ekonomske fakultete v Ljubljani; **dr. Janez Šinkovec**, Vrhovno sodišče SR Slovenije; **dr. Miha Ribarič**, Skupščina SR Slovenije; **dr. Ciril Ribičič**, član predsedstva CK ZKS; **Mitja Žagar**, MC CK ZKS; **dr. Zdravko Tomac**, redni prof. Fakultete za politične vede v Zagrebu; **dr. Majda Strobl**, redni prof. v pokoju; **France Klopčič**, zgodovinar in publicist; **Jože Pacek**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **Milan Baškovič**, Izvršni svet skupščine SRS, **mag. Bogomil Ferfila**, asistent na FSPN; **Ela Urluh-Atena**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **dr. Janko Rupnik**, izredni profesor na Višji pravni šoli v Mariboru, **Rado Jan**, MC CK ZKS; **dr. Vaneč Šiftar**, redno prof. v pokoju.

IVAN KRISTAN

Nacionalno in razredno vprašanje med NOB

Današnje razprave o razmerju med nacionalnim in razrednim vprašanjem se porajajo v povsem drugačnih okoliščinah, kot pa so bile med narodnoosvobodilnim bojem in tudi še v bivši Jugoslaviji.

Gledano z vidika NOB, je postavljena dilema, kaj je naprednejše – ali razredno ali nacionalno – nerazumna in nesmiselna, kot je nerazumna in nesmiselna tudi danes.

Družbene odnose je treba obravnavati v njihovem razvoju dialektično kot rezultanto številnih dejavnikov. Gre za spoznanje, da se posamezni dejavniki v družbenem razvoju medsebojno dopolnjujejo, da učinkujejo v

medsebojni vzročni povezanosti, da deluje določen dejavnik enkrat kot vzrok, drugič kot posledica itd. Da bi iz družbenega razvoja izločili en sam element in ga absolutizirali, ni sprejemljivo in lahko povzroči popolnoma izkrivljena oz. napačna sklepanja. Družbene pojave je torej treba obravnavati dialektično, v njihovi medsebojni soodvisnosti z upoštevanjem ustrezne ponderacije, ko se presoja pomembnost posameznega pojava v razmerju do celote. To prav tako velja za razmerje med razrednim in nacionalnim.

Ko imamo pred očmi poskus nasprotovanja razrednega elementa nacionalnemu in narobe – nasprotovanje nacionalnega elementa razrednemu, se je primerno vprašati, ali vsi razumemo isto, kadar govorimo o razrednem ali pa o nacionalnem elementu. Vsekakor bi ob polemikah o razrednem in nacionalnem bilo koristno pojasniti, kaj kdo misli z nacionalnim in kaj z razrednim interesom. Če bi se to razjasnilo, bi se na koncu pokazalo, da enega elementa ni mogoče ločevati od drugega. Kot pravi Tito, sta že Marx in Engels znanstveno dokazala, da sta boj za nacionalno osvoboditev in boj proti razrednemu izkoriščanju delavskega razreda nujno povezana.¹

Ko gre za vprašanje, kako se je odnos med razrednim in nacionalnim kazal med NOB, je treba reči, da omenjenega nasprotovanja razrednega nacionalnemu ni najti v nobenem dokumentu. Med NOB je šlo za dialektično celoto obeh elementov, ne da bi komurkoli prišlo na misel, da bi zanikal bodisi razredni bodisi nacionalni element, ali pa da bi favoriziral enega na račun drugega. Interesi delavskega razreda in interesi naroda so se pokrivali: med njimi v nobenem dokumentu ni postavljen nikakršen antagonizem.

Revolucija, ki je potekala hkrati z osvobodilnim bojem, je imela za cilj drugačno družbeno ureditev, *drugačno Jugoslavijo*: takšno, v kateri ne bo več tako ostrih socialnih, političnih in nacionalnih protislovij. Med revolucijo so se torej povezovali interesi z vseh vidikov in so se zlivali v eno samo zahtevo, to je zahtevo po drugačni Jugoslaviji. *Tu ni bilo mogoče deliti razrednega interesa od nacionalnega ali pa narobe*. Z obeh stališč je bil cilj NOB isti: hkrati zoper okupatorja boriti se za novo Jugoslavijo, kjer ne bo socialnega izkoriščanja delavskega razreda, kjer ne bo delavski razred politično brezpraven, kjer ne bosta »Obznana« in zakon o zaščiti države krojila pravice delavskim množicam, in kjer ne bo nacionalnega zatiranja posameznih narodov, od katerih vsi niso bili priznani niti za pleme troedinega »jugoslovanskega naroda«, to je Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ali je bilo mogoče boj za takšno novo Jugoslavijo ločevati s stališča razrednega in nacionalnega? Gotovo ne. Nasprotno, če bi takrat kakorkoli poskušali *sektašiti in preštevati sile*, kdo je za razredno, kdo je za nacionalno, kateremu elementu je treba dati prednost, bi vnaprej obsodili na neuspeh narodnoosvobodilni boj in revolucijo.

¹ Titov govor ob 50-letnici ljubljanske univerze 1969; Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 329.

Te nevarnosti se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi zavedalo in je zaradi sovražne propagande, kakšne cilje imajo komunisti, ki so bili na čelu narodnoosvobodilnega gibanja, s posebno izjavo, ki je znana kot »izjava Tito – Ribar«,² februarja 1943 potrdilo, kakšni so resnični cilji narodnoosvobodilnega gibanja. V tej zvezi so zanimive zlasti prve tri točke izjave o ciljnih narodnoosvobodilnega gibanja:

- prvič, osvoboditev dežele izpod okupatorja in uresničenje neodvisnosti in resničnih demokratičnih pravic za vse narode Jugoslavije;
- drugič, nedotakljivost zasebne lastnine in možnost za samoiniciativo v industriji, trgovini in kmetijstvu;
- tretjič, nikakršnih radikalnih sprememb glede na družbeno življenje in dejavnosti, razen zamenjave reakcionarnih občinskih uprav in orožništva – ki so se ponudili v službo okupatorju – z narodnoosvobodilnimi odbori, ki so resnično demokratično ljudski. Vse važnejše ukrepe glede na družbeno življenje in državno organizacijo bodo uresničevali po končani vojni ljudski predstavniki, ki jih bo ljudstvo izbralo zares svobodno.

Očitno je imela navedena izjava Tito-Ribar predvsem neposredno programatičen cilj, namreč, da *odkloni sovražno propagando*, češ da je cilj komunistov uvajati kolhoze, uvesti skupne kotle, odpraviti osebno svobodo itd. *Ni pa bil namen te izjave, da bi zanikala samo ljudsko revolucijo*. Ko profesor Šnuderl analizira socialno naravo narodnoosvobodilnega gibanja, poudarja v tej zvezi, da je bil revolucionarni pomen narodnoosvobodilnega gibanja globlji kot pa v vojni programatično postavljeni cilji o spremembi družbenega razreda, kajti ta revolucionarni pomen je bil globoko v samem bistvu revolucije: bil je njegov izvor, razlog in elementarna neobhodna družbena potreba.³

Izhodišče NOB je osvoboditev izpod okupatorja, znotraj tega pa se uresničuje boj za novo demokratično ljudsko oblast. Z bojem za nacionalno osvoboditev se povezuje boj za socialno osvoboditev kot samo ob sebi umevna sestavina demokratičnega osvobodilnega gibanja, ki zavrača bivšo Jugoslavijo in ima za cilj zgraditev nove Jugoslavije.

Vendar s tem ko poudarjamo enotnost boja za nacionalno in socialno osvoboditev med narodnoosvobodilno vojno, pa vendar ne kaže prezreti, da je *bila takrat v ospredju nacionalna osvoboditev in da se je socialna osvoboditev uveljavljala v njenem okviru*. Vsekakor je značilno, da je izjava Tito-Ribar kot osnovni cilj NOB postavila nacionalno osvoboditev in zagotovitev demokratičnih pravic za vse narode, kar je pomenilo vsebino samoodločbe.

Ne samo med narodnoosvobodilno vojno, ampak že v bivši Jugoslaviji sta bila *nacionalno vprašanje in samoodločba narodov Jugoslavije v ospredju politike Komunistične partije Jugoslavije*. Rešitev nacionalnega vprašanja v obliki uresničitve samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, je

² Vanek Šiftar, Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, str. 282.

³ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, str. 55.

bila osnovna zahteva, ki so jo komunisti postavljali v bivši Jugoslaviji, ko so postavljali zahtevo po preureditvi unitarne monarhije.

Samoodločba z odcepitvijo je bila izhodišče za boj za enakopraven položaj narodov v Jugoslaviji. Na tem izhodišču naj bi se zgradila jugoslovanska federacija.

O tem je Tito podrobneje govoril že leta 1936 v »pismu v Srbijo«.⁴ Takrat je šlo za izdelavo platforme za široko ljudsko frontno gibanje, ki naj bi jo Veselin Masleša uveljavil v Srbiji. Kot osrednji zahtevi platforme ljudske fronte sta po Titovem mnenju zahteva po popolni demokraciji in zahteva po enakopravnosti vseh narodov. Eno je povezano z drugim. Po Titovem mnenju mora biti v platformi za ljudsko fronto jasno in nedvoumno izražena odločenost, da se bo spoštovala praviča do samoodločbe vseh narodov, to je ne samo pravica Srbov, Hrvatov in Slovencev, ampak tudi Makedoncev in Črnogorcev, prav tako pa tudi pravica narodov v Vojvodini in v Bosni in Hercegovini, da se odloči o tem, ali bo ohranila svojo regionalno samostojnost v federativni državi.

S stališča uveljavljanja razredne in nacionalne vloge Komunistične partije je bila zlasti pomembna *četrtá državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije* leta 1934 v Ljubljani, ki se je je udeležil tudi tovariš Tito. Na tej konferenci je bil sprejet sklep, da se *ustanovijo nacionalne komunistične partije* Hrvatske in Slovenije in pozneje tudi Makedonije.

Sklep o formiranju nacionalnih komunističnih partij je bil zgodovinskega pomena predvsem zaradi tega, ker je razredni boj za socialno osvoboditev delavskega razreda, boj za odpravo razrednega izkoriščanja delavskega razreda povezal z bojem za nacionalno osvoboditev. Dokler Komunistična partija Jugoslavije *svojega razrednega boja ni postavila v nacionalni okvir, to je v okvir politike za rešitev nacionalnega vprašanja* bivše Jugoslavije, tako dolgo za svojo politiko ni dobila podpore v najširših plasteh ljudskih množic.

S tem, da je bila tri leta pozneje ustanovljena Komunistična partija Slovenije (in tudi Komunistična partija Hrvatske), se je, kot pravi *Miha Marinko*, partiji na široko odprla pot ne samo do delavskih množic, ampak tudi do kmetov in do vseh, ki jih je tiščal jarem nacionalnega zatiranja, odprla se ji je pot do resničnih rodoljubov, ki so želeli mir in nacionalno neodvisnost. Partija se je osvobodila sektaške lupine, ki jo je dotlej ovirala pri širokem razmahu boja, pravi *Miha Marinko*.⁵

Za ugled Komunistične partije Slovenije in za njeno podporo v najširših plasteh ljudstva je bilo torej odločilno, da se je *Komunistična partija postavila na čelo boja slovenskega naroda za njegov narodni obstoj*. V manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije iz leta 1937 na Čebinah so zapisali, da je ogrožen obstoj slovenskega naroda. Prav zaradi zavesti o veliki nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in o

⁴ Josip Broz Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 5 in naslednje.

⁵ Miha Marinko, Referat na drugem kongresu KPS, novembra 1948.

veliki odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so slovenski komunisti preosnovali svojo organizacijo v »komunistično stranko Slovenije«, da bi s tem najjasneje poudarili svojo pripravljeno boriti se za svobodo slovenskega naroda.

»Prvi, ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije, manifestira trdno voljo slovenskih komunistov dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu«. ⁶

Tu je torej jasno, da se je uveljavila povezanost razrednega in nacionalnega vprašanja, po drugi strani pa spoznanje, *da mora delavski razred svoje razredne interese uveljavljati v okviru lastnega naroda in delovati v korist lastnega naroda*. Gre, skratka, za misel o odgovornosti delavskega razreda pred njegovim lastnim narodom. To je misel, ki je pozneje zmagala tudi v mednarodnem delavskem gibanju, za kar pa ima prav tako zasluge Komunistična partija Jugoslavije, ki je k zmagi tega spoznanja prispevala predvsem v zgodovinski zmagi v boju s Stalinom v sporu z Informbirojem leta 1948.

Vendar pa ustanovitev nacionalnih komunističnih partij *ni pomenila osamitve narodov* od drugih jugoslovanskih narodov. Nasprotno, to je njihove medsebojne vezi še okrepilo. Vezi z drugimi jugoslovanskimi narodi so postale močnejše predvsem zaradi tega, *ker je nastajala nova podlaga medsebojne povezanosti narodov Jugoslavije*.

Ta nova podlaga pa je *pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve*, ki jo je postavila Komunistična partija Jugoslavije kot svoje izhodišče za rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji.

Skladno s tem so slovenski komunisti v manifestu ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije posebej poudarili povezanost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi kot svoje programsko izhodišče, vendar pa so pri tem *postavili zahtevo, da je oblika te povezanosti federacija*:

»Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugje za njihove narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: združeni in svobodni Sloveniji«. ⁷

Vsekakor je bil odnos do nacionalnega vprašanja tisti odločilni dejavnik, ki je omogočil Komunistični partiji Jugoslavije, da se je tako uspešno postavila na čelo osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, in je zagotovil tako množično podporo osvobodilnemu boju.

Brez jasno zastavljene politike do nacionalnega vprašanja bi Komuni-

⁶ Ustanovni kongresa KPS, Ljubljana, 1967, str. 20.

⁷ Prav tam, str. 13-14.

stična partija Jugoslavije ostala brez nujno potrebne množične podpore prebivalstva in narodov Jugoslavije, kar je bilo potrebno, da je narodno-osvobodilni boj prerasel v revolucijo. Zaradi tega je bila odločitev, da si postavi rešitev nacionalnega vprašanja z načelom samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in z načelom federativnega povezovanja kot svojo temeljno nalogo v boju za novo Jugoslavijo, strateškega pomena.

Od tu je šele *jasna rdeča nit*, ki se vleče vse od tretje državne konference konec leta 1923 pa do četrte državne konference leta 1934, pete državne konference KPJ leta 1940, vse do drugega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu novembra 1943 z odločitvijo o gradnji Jugoslavije na federativnem načelu.

V razponu tega procesa je bila odločitev o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij sprejeta na četrti državni konferenci KPJ leta 1934, odsev istega zgodovinskega spoznanja, da se mora partija nasloniti na svoj lastni narod, da mora v njem pognati svoje korenine, da mora v njem črpati svojo moč, kot je bilo to spoznanje podlaga *razpustu komunistične Internacionale* (Kominterne) leta 1943.

Ena izmed *slabosti Kominterne* je bila v tem, da je slabila povezanost posameznih komunističnih partij (ki so bili sekcije kominterne) z delavskim razredom oz. z narodom v njeni lastni državi. Za večino komunističnih partij je bilo znano, da so samostojne in da odločitve sprejemajo po nalogih ali pa pod nadzorom Kominterne iz Moskve. To je slabilo položaj komunističnih partij v okviru lastnega naroda. Prav zaradi povezanosti v Kominterni je med narodnoosvobodilnim bojem pri nas poskušala reakcija izrabiti dejstvo in je začela širiti laži, kako namerava Komunistična partija Jugoslavije pri nas vzpostaviti enak »Komunizem kolhozov in skupnih kotlov«, kot so ga slikali za Sovjetsko zvezo. Te laži je zavrnila že omenjena izjava Tito-Ribar.

Vendar ni šlo za Komunistično partijo Jugoslavije. Z razpustitvijo Kominterne je Stalin poskušal povečati ugled komunističnih partij tudi v drugih državah, ki jih je zasedel Hitler s svojimi zavezniki. Razpust Kominterne je Stalin pospremil z ugotovitvijo, da je s tem odklenkalo nasprotnikom komunizma v delavskem gibanju, češ da baje komunistične partije v posameznih deželah ne delajo v interesu svojega naroda, ampak po direktivah od zunaj. Razpust Kominterne naj bi torej neposredno prispeval k razširjanju vstaje v posameznih državah pod vodstvom njihovih komunističnih partij.

Vsekakor je imel za Komunistično partijo Jugoslavije *razpust Kominterne pozitivne posledice*, ker je bilo to dodatna potrditev dotedanje usmeritve naslanjanja partije na sile lastnega naroda. *Edvard Kardelj* je ob razpustu Kominterne poudaril, da so s tem dokončen polom doživele vse laži o tem, da naša partija nima pred očmi interesa slovenskega naroda, marveč nekaj drugega. Razpust kominterne naj po Kardeljevih besedah služi temu, da bodo komunisti s svojo predano borbo za interese svojega

naroda še bolj kot doslej upravičili avantgardno vlogo partije v velikem vsenarodnem boju za svobodo in za srečno bodočnost našega naroda.⁸

Politika do nacionalnega vprašanja, ki jo je izoblikovala komunistična partija že pred drugo svetovno vojno, to pa je polno priznanje pravice do nacionalne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, je postala izhodišče za *narodnoosvobodilni boj*, oz. ljudsko revolucijo v obdobju 1941–1945.

Brez boja za rešitev nacionalnega vprašanja bi dejansko ne bilo narodnoosvobodilnega boja naših narodov, ali pa bi se ta boj ne odvijal tako, kot se je, in se ne bi končal zmagovito, kot se je. Brez reševanja nacionalnega vprašanja kot cilja narodnoosvobodilnega boja bi »osvobodilni boj« postal boj ostankov prejšnjega režima in narodnih izdajalcev, ki so se postavili v službo okupatorja, za razdelitev pozicij oblasti: dejansko bi bila v tem primeru državljanska vojna med različnimi pretendenti za oblast, katerih skupna značilnost bi nedvomno bilo tekmovanje, kdo izmed njih bo delal okupatorju večje usluge, da bi ga z večjo gotovostjo okupator po svoji zmagi vrnil na oblast.

Zato je Tito s svojo genialno analizo bistva narodnoosvobodilnega boja ocenil prav ta vidik in to izhodišče narodnoosvobodilnega boja. Ko je v svojem znanem članku leta 1942 govoril o narodnoosvobodilnem boju in nacionalnem vprašanju, je zapisal, *da je narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji neločljivo povezan z nacionalnim vprašanjem*. Prav v tem je »tajnost« našega narodnoosvobodilnega boja. Pričakovanje, da se staro ne bo več vrnilo, je dajalo narodom moč v njihovih nečloveških naporih in žrtvah, da so vztrajali. Naša narodnoosvobodilna vojna ne bi bila tako žilava in tako uspešna, če narodi Jugoslavije v njej ne bi videli, razen zmage nad fašizmom, tudi zmago nad tistim, kar se je zgodilo v minulih režimih, zmago nad tistimi, ki so zatirali in hočejo še nadalje zatirati narode Jugoslavije; zato je Tito zapisal:

»Beseda narodnoosvobodilna borba bi bila samo fraza, bila bi celo prevara, če razen splošnega jugoslovanskega pomena ne bi imela tudi nacionalnega pomena za vsak narod posebej, to je, če ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenila tudi osvoboditev Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Arnavtov, Muslimanov, itd., če narodnoosvobodilna borba ne bi imela vsebine, da zares prinaša svobodo, enakopravnost in bratstvo vsem narodom Jugoslavije, kajti prav v tem je njeno bistvo.«⁹

Navedeni procesi so bili torej možni predvsem zaradi tega, ker je *Komunistična partija Jugoslavije zastavila pravilno politiko do nacionalnega vprašanja*, ker ni razdvajala razrednega vprašanja od nacionalnega vprašanja oz. ker ni hodila po poti *abstraktnega proletarskega internacionalizma* in podrejanja nekim splošnim interesom mednarodnega delavskega gibanja, kakor jih je svojčas opredelila Kominterneta, kar bi seveda

⁸ Edvard Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, str. 363.

⁹ Josip Broz-Tito, Članek »Nacionalno vprašanje Jugoslavije v luči narodnoosvobodilne borbe«.

imelo za neposredno posledico ne samo odtujevanje od lastnega naroda, ampak celo možnost za konfrontacijo z lastnim narodom. Usoda komunističnih partij, ki so se v celoti prepustile vodstvu Moskve, ki se je razglasila za središče mednarodnega gibanja in za središče boja delavskega razreda za njegovo socialno osvoboditev, zgovorno kaže, kakšno usodo bi doživela tudi Komunistična partija Jugoslavije, če se glede nacionalnega vprašanja ne bi postavila na lastne noge.

In prav v procesu iskanja korenin v lastnem narodu ima za Komunistično partijo Slovenije njen ustanovni čebinski kongres iz leta 1937 eno izmed osrednjih častnih mest.

Če se torej povrnemo na uvodoma zastavljeno vprašanje o razmerju med nacionalnim in razrednim med narodnoosvobodilno borbo, moramo ugotoviti, da v tem obdobju ni bilo nikakršnih poskusov razdvajanja nacionalnega in razrednega vprašanja. Narodnoosvobodilni boj in revolucija sta kot svojo imanentno vsebino nosila v sebi oba procesa, to je proces socialnega osvobajanja in nacionalnega osvobajanja. Zaradi tega bi bilo nedialektično razdvajati en element od drugega.

Vendar pa je v zunanjih manifestacijah političnih gesel narodnoosvobodilnega boja in tudi političnih gesel Komunistična partija Jugoslavije že pred okupacijo dajala *očitno poudarek reševanju nacionalnega vprašanja*, in sicer na podlagi pravice do nacionalne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. V vseh teh zgodovinskih procesih, zlasti pa po letu 1934 po četrti državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije, je bil dan poudarek potrebi, da komunistična partija močneje sodeluje pri reševanju nacionalnega vprašanja in da se močneje poveže z delavskim razredom lastnega naroda. Tako je tudi prišlo do spoznanja, da so *interesi delavskega razreda hkrati interesi naroda in narobe, da so interesi naroda hkrati interesi delavskega razreda*.

Če tako presojava navedeno vprašanje, menim, da je primerno za konec te razprave navesti *Titovo misel*, ki jo je izrekel ob petindvajseti obletnici drugega zasedanja AVNOJ na proslavi v Jajcu leta 1968:

»V bistvu naše revolucije se je izrazila organska zveza med resničnimi interesi delavskega razreda v okviru vsakega naroda in v Jugoslaviji kot celoti in nacionalnimi interesi posameznih narodov. Samo vodilna vloga delavskega razreda vsakega naroda lahko zagotovi neodvisnost, enakopravnost in samostojen razvoj na tej podlagi, pa tudi neuničljivo bratstvo in enotnost ter trdno povezanost znotraj federativne skupnosti.

Drugače povedano, boj za pravico narodov za afirmacijo in svoboden vsestranski razvoj nacionalnosti je sestavni del boja delavskega gibanja za njegove napredne revolucionarne cilje, kajti brez zajamčenja pravice narodov, kakor so pokazale tudi naše izkušnje, tudi ni mogoče uresničiti ciljev delavskega gibanja in delavskega razreda, ki edini more zagotoviti in nenehoma razvijati socialistično vsebino nacionalnega interesa.«¹⁰

¹⁰ Josip Broz-Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 282.

Kje je meja med interesno gibljivostjo in integracijskim kaosom?

I

Izostren problem, ki je danes prisoten v jugoslovanski družbenopolitični javnosti na eni in v družboslovju na drugi strani, je vprašanje: pluralizem kot prvina strategije osvajanja politične oblasti, kasneje (po »zgraditvi oblasti«) pa »pozabljanje« na pluralizem in korakanje v enopartijski sistem. Mislim, da je to vprašanje, na katerega morajo družboslovci neprestano odgovarjati; in to ne samo kot odgovor na izzive drugih, temveč tudi kot odgovor na tezo, ki je danes še kako prisotna tudi pri soočanjih z evrokomunizmom.

Socialistično samoupravljanje bi poimenoval kot zgodovinsko alternativo birokratskim in hierarhičnem oblikam družbene organizacije in prav to dejstvo izostruje tudi vprašanje politično praktičnega pomena in teoretične razčlenitve pojma pluralizma samoupravnih interesov.

Če razpravljamo o pluralizmu samoupravnih interesov, bi morali kot posebej pomembno izpostaviti vprašanje, ali in kako naš pluralizem samoupravnih interesov ustvarja in razvija svoja *lastna* pravila igre v samoupravni demokraciji. Ali pa sè, če bomo pluralizem razvijali naprej, hote ali nehote približujemo politično partijskemu pluralizmu?

Pluralizem samoupravnih interesov je uveljavljen v našem razsrediščnem političnem sistemu kot strukturna prvina samoupravne družbe. V nedvoumnem smislu je takšen pluralizem samoupravnih interesov institucionalno vzgrajen v sistem prek delegatskega sistema. Ta pa je razvil večje možnosti artikulacije interesov in manjše možnosti integracije (strnitve) interesov. Vprašanje je, zakaj je večja možnost artikulacije in zakaj manjša sposobnost integracije interesov? Pluralizem samoupravnih interesov se lahko razvija le v razmerah podružbljanja politike in v sistemu, ki se odmika od etatizacije. Danes pa smo priče obratnim procesom. Ali ni tudi to razlog, da uveljavljanje pluralizma samoupravnih interesov »šepa«? Mar nismo v obdobju, ko smo priče (re)etatizacije, ponovnemu naraščanju administrativnih ukrepov?

II

Ni sporno dejstvo, da je naša jugoslovanska družba nacionalno pluralistična družba. V tem smislu je vprašanje, kako razumeti nacionalno pluralistično družbo, ki ni niti »nacionalna«, niti »anacionalna« tvorba. Sàmo dejstvo, da danes narašča število ljudi, ki se izjasnujejo za

Jugoslovane, ni nenormalen pojav; ne more pa biti ta pojav dokaz zrelosti nacionalnih odnosov pri nas in merilo za urejevanje odnosov v federaciji.

Mislim, da je zelo pomembno, da izpostavimo povezovanje nacionalnega in razrednega. Le takšen samoupravni federalizem, ki korenini na neegoistični podlagi v materialnem razvoju republik in pokrajin in ki upošteva tudi ustvarjalnost, produktivnost dela v republikah in pokrajinah, je lahko neke vrste mobilizacijski naboj, s katerim se lahko uveljavlja sprejemljivi nacionalni pluralizem in na čemer naša federacija stoji ali pade. Skratka, gre za to, da ob vsem nacionalnem pluralizmu pri nas federacija vendarle ni neka oblika lovljenja trenutnega pragmatičnega ravnotežja med »sredobežnimi« in »sredotežnimi« silami v Jugoslaviji. To vprašanje se mi zdi zlasti pomembno, ker iz praktičnih izkušenj vemo, da se vprašanje nacionalnega pluralizma kaj lahko tudi izrablja. Z nacionalnim pluralizmom se lahko manipulira zlasti še v razmerah neuskklajene ekonomske strukture in neenakomernosti razvoja.

Če govorimo o pluralizmu nacionalnih interesov, potem bi kazalo izpostaviti tudi tezo, da – če to apliciram na slovenski narod – slovenski narod utrjuje svoj položaj v razvijanju materialne in duhovne komunikacije Slovenije z jugoslovanskimi narodi. Na dlani je, da v stikih z drugimi jugoslovanskimi narodi Slovenci pridobivamo, brez teh stikov pa usodno izbubljam.

Mimo povedanega pa dodajmo, da je prav, da se celotna Jugoslavija in tudi vsak jugoslovanski narod široko odpre tudi v svet. To še kako velja za Slovence. Upoštevati moramo, da je Slovenija v Evropi in v svetovnem prostoru, kjer se prav tako odvijajo integracijski procesi. Odprtost slovenske družbe – upošteva je samoupravne okvirje jugoslovanske skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti – lahko pripomore, da se izognemo provincialističnim skominam in skušnjavam in nevarnostim slovenske samozagledanosti. Gre preprosto za to, da dosežemo odmev Slovenije kot federelne enote Jugoslavije dejansko povsod v svetu. Vsak narod, ki ne želi biti torzo, se mora odpirati tudi izven državnih meja.

Slovenski narod z lastno sposobnostjo in napredkom premaguje ovire pri svojem razvoju. Problem razvoja slovenskega naroda je vendarle prvenstveno stvar slovenskega naroda samega, ne pa nekaj izven njega. Slovenski narod, ki je polnoleten in ki nosi odgovornost za svoj razvoj, mora kar najbolj razvijati ustvarjalno dejavnost, spraviti na površje svoje ustvarjalne sile povsod tam, kjer so poniknile in se uveljaviti s kvaliteto na vseh ravneh svojega delovanja. Ustvarjalni zalet si mora zagotoviti slovenski narod sam.

III

Zelo pomembno se mi zdi, da so v pluralizmu samoupravnih interesov takšni interesi dovolj vidni, da so prosojni, da so pod žarometi samo-

upravne presojevalne javnosti. Izhajal bi iz tega, da interesi sami po sebi niso izvor neobvladanega partikularizma. Nasprotno: zelo je funkcionalno, če se interesi svobodno izrazijo, tako da v tem smislu prihaja do izraza interesna konfiguracija, pa četudi je nacionalno prepletena in zapletena. To je najboljši odpor birokratizaciji. Če so interesi skriti, je to negativna prvina v jugoslovanski federaciji, ki ustvarja plodna tla za samovoljo in zamegljuje nacionalno in razredno.

Stojim na stališču, da je pluralizem samoupravnih interesov realna podlaga socialistične demokracije in da je povsem možno, da se takšen pluralizem samoupravnih interesov razvija v soočanjih tako z etastičnim centralizmom kot tudi z iracionalnim partikularizmom. Oba ta dva pojava razgrajujeta samoupravno družbo. Skratka, gre za vprašanje razumne meje med (nujno) interesno fleksibilnostjo na eni in integracijskim kaosom na drugi strani. To so nedvomno usodni problemi, s katerimi se danes jugoslovanska družba srečuje. Očitno je, da izhod ni v nepriznavanju interesnih razlik, v nekakšni sivini interesov, v vračanju v lažno monolitnost, temveč v krepitvi politične akcije med ljudmi, v uresničevanju socialistične zveze delovnega ljudstva kot družbenopolitične sinteze.

IV

Naj sklenem z ugotovitvijo, ki se zdi poudarjeno aktualna zlasti v sedanjem času. Izhajam iz podmene, da vsi interesi prav gotovo niso stalnica s stališča subjektâ (naroda, narodnosti, razreda), da niso nepremakljivi, ampak se v dinamiki družbenih odnosov tudi spreminjajo. Tudi v Jugoslaviji se moramo zavedati, da vsaka navidezna harmonija interesov skriva v sebi tudi latentne spopade interesov; ali pa, kar nam pričajo mnogi dogodki: spopad interesov je včasih samo časovno odgoden, »premaknjen« je v »ugodnejše« čase.

V današnji krizni situaciji se interesi izrazito *problematizirajo*. Vsak interesni agregat, če razpravljamo z zornega kota pluralizma samoupravnih interesov, pa bodisi da gre za republike, pokrajini, pa tudi občine in delovne organizacije, se v nekem smislu čuti danes prikrajšanega. Razlog za takšna stanja interesni agregati ne iščejo toliko pri sebi, temveč rajši pri »drugih«. To je danes ena izmed izrazitih pojavnih oblik uveljavljanja interesov v jugoslovanski družbi.

Očitno je, da naloga političnega sistema ni le v spodbujanju interesnega soočanja, ampak predvsem v povezovanju interesov, a če je le mogoče, glede na to, da smo v samoupravni družbi, ne s posredovanjem politične oblasti. Mislim, da je za današnjo jugoslovansko družbo bistveno, da uveljavljamo neke vrste *samoposredovanje* interesov. To lahko izpade tudi kot protislovje, a vendar: pod tezo »samoposredovanja interesov« razumem ravno uresničen izvorni delegatski sistem. Pomeni: odmikanje od vseh oblik »mediacije«, tedaj odmikanje od vseh načinov

oblastniškega posredovanja, politične manipulacije in družbeno nesprejemljive hierarhizacije odnosov. V tem sklopu ima nezamenljivo vlogo le takšna zveza komunistov (kot faktor interesne integracije), ki je smerodajni dejavnik, ki preprečuje, da se republike in pokrajini ne spridijo v razsute parcele, obvladovane po republiško pokrajinskih glavarjih.

SILVO DEVETAK

Povezovanje s Slovenci v zamejstvu in položaj narodnosti v SR Sloveniji

Narodno vprašanje obsega danes tako rekoč vse pore človekovega življenja, čeprav je večkrat zakrito za drugimi družbenimi pojavi. Racionalisti so pričakovali, da se bo ta človeški in družbeni fenomen razkrojil v morju tehnološkega napredka, ki skupaj s silnim razvojem komunikacij povečuje uniformnost človeštva v vsakršnem pogledu. Vendar so končni rezultati v mnogih primerih ravno obratni. Omejil se bom le na dve posplošeni ugotovitvi:

Prva, splošni odtujenosti, ki jo nosi s seboj razvoj sodobne civilizacije, se je človek začel čedalje bolj obračati »k samemu sebi«, v iskanje smisla svojega obstoja in kreativnosti. V tem iskanju so kultura, jezik, zgodovinske tradicije, način življenja in dojemanja sveta (neglede na ideologijo) trdni temelji, na katere se je začel čedalje bolj opirati, da bi v splošni uniformnosti našel svojo osebnostno in skupinsko bivanjsko obliko in smisel. To je med drugim pripeljalo do novega zagona za razmah narodnih in jezikovno kulturnih gibanj v šestdesetih letih, ki se z različno intenzivnostjo in v različnih zunanjih oblikah pojavljajo po vsem svetu, najbolj organizirano pa v Evropi.

Druga, skokovit razvoj komunikacij je resnično bistveno prispeval k planetarni povezanosti in uniformnosti človeštva v vsakem pogledu (od oblačenja do načina prehrane), vendar je po drugi strani, kar si je na prvi pogled med seboj nasprotujoče, povečal vrednost o razlikah med nami. Danes so, naprimer, problemi neke male etnične skupine, ki je še do včeraj živela »bogu za hrbtom«, s televizijsko in filmsko kamero lahko še isti dan prisotni v vsem svetu.

Glede večnega vprašanja, ki spremlja zlasti marksistični pogled na narodno vprašanje – odnosa med »narodnim« in »razrednim«, so nekateri meščanski strokovnjaki celo prepričani, da bo ob koncu stoletja spricho hitrega razraščanja etničnih gibanj v svetu narodnostno vprašanje v postindustrijskih družbah potisnilo v ozadje razredna nasprotja.¹ Takšne ocene

¹ Glej: Devetak, Silvo: Etnos kot dejavnik v mednarodnem sodelovanju z vidika narodnih manjšin. (V tisku za Zbornik tržaškega inštituta Antonio Gramsci);

so predvsem plod proučevanja preobrazbe socialnih značilnosti razredov v teh družbah, ki se kaže tudi v izginjanju klasične delitve na razred delavcev in kapitalistov. Seveda pa ostajajo slej ko prej razredna oz. socialna nasprotja znotraj narodov (in družbe v celoti) glede tega, kdo bo imel v rokah sredstva za proizvodnjo, razpolagal z dohodkom in na tej podlagi sodeloval v procesu odločanja o družbenih zadevah. Kar zadeva socializem, so v čedalje večji manjšini tisti, ki so trdili, da bo revolucionarna preobrazba družbenoekonomskih odnosov, ki bo pripeljala na oblast delavski razred, sama od sebe razrešila vsa nasprotja v zvezi z nacionalnim vprašanjem. Epohalno najbolj značilen obrat v tej smeri zasledimo danes na Kitajskem, kjer je demokratizacija družbenih odnosov po kulturni revoluciji med prvimi rečmi prinesla v ospredje družbenih dogajanj tudi novo narodno politiko, katere bistvo je zagotavljanje enakopravnosti petdesetim narodnim manjšinam z daleč prevladujočim hanskim narodom.

Dialektična prepletenost razrednih in nacionalnih interesov narodov in narodnosti Jugoslavije je tisto vezno tkivo, ki je omogočilo nastanek (oziroma demokratično obnovo) in dosedanji razvoj jugoslovanske skupnosti. Tudi v bodoče bi vsaka ureditev, ki ne bi upoštevala tega dejstva, oslabil integracijske povezave v naši družbi, saj bi bilo moč v takšnih razmerah zadrževati sredobežne sile le z metodami birokratskega socializma. Vendar smo prepričani, da odnos med »razrednim« in »narodnim« ni temeljno nasprotje v jugoslovanski družbi. Na družbenopolitičnem področju so to po našem mnenju nasprotja med etatističnimi in samoupravnimi, humanistično socialističnimi zamislivi o njenem nadaljnjem razvoju; na družbenoekonomskem področju pa spopad med utilitaristično zamislivo samozadostnega in vase zaprtega socialističnega gospodarstva, ki ga ureja »socialna država« in sodobno ekonomijo, ki naj bi temeljila na tržnem gospodarstvu in socialističnem samoupravljanju ter ki bi svojo moč dokazovala predvsem na svetovnem trgu.

Nekaj razmišljanj o odnosu med »razrednim in nacionalnim« v slovenskem narodnem vprašanju

Resnična povezanost med razrednimi in narodnimi interesi se je skovala že pri uresničevanju programa slovenskega narodnoosvobodilnega boja, ki je imel dva, med seboj nerazdružljiva cilja: osvoboditev in združitve razdeljenega slovenskega naroda v eno državo (Združena Slovenija!) in oblikovanje socialno pravične družbe, v kateri bodo vladali delovni ljudje. Ta dva globalna cilja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja sta bila življenjsko povezana s splošnim bojem za formiranje nove demokratične in federativne jugoslovanske države in z vsejugoslovansko socialistično revolucijo. Vendar je pomembno vedeti, da ta vsejugoslovanska povezanost, ki je edino omogočila v tedanjih razmerah dejansko

uresničevanje slovenskih nacionalnih ciljev, vendarle ni nikoli prekrila specifičnih avtonomnih pristopov v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.²

In ravno ta specifičnost ni bila v takšnem obsegu prisotna pri nobenem od drugih jugoslovanskih narodov, z izjemo Makedoncev, kjer pa so bile pojavne oblike teh procesov povsem drugačne glede na še premalo razvito nacionalno zavest, na specifične zgodovinske tradicije in na zapoznelost formiranja nacionalnih političnih in oblastnih institucij v okviru narodnoosvobodilnega boja. Izrazito poudarjena medsebojna prežetost »razrednega in nacionalnega« v narodnoosvobodilnem boju slovenskega naroda je razumljivo dala svoj pečat tudi nekaterim specifičnim pogledom slovenskega naroda na nadaljnji povojni razvoj jugoslovanske revolucije, čeprav so šle razmejitvene črte med naprednim in nazadnjaškim, med razvojem samoupravnega in birokratskega socializma itn. – poudarjam, da ne bo nesporazumov – mimo etničnih meja v Jugoslaviji in so neglede na etnično poreklo med seboj ločevale družbene skupine, ki so imele različne poglede na razvoj jugoslovanske družbe in države.

A kljub vsemu temu bi zašli v območje ideološko-moralistične frazeologije, če ne bi ob tem ugotovili tudi specifičnih pogledov in problemov, s katerimi se je v teh vsejugoslovanskih gibanjih srečeval slovenski delavski razred in slovenski narod v celoti. Le-ti so imeli in še danes imajo svoje specifične notranje in mednarodne vidike.

Slovenski skupni kulturni prostor: sodobna zamisel o narodnem razvoju

Skrb za usodo delov narodov Jugoslavije, ki kot manjšine živijo v sosednjih državah, je ustavna obveznost, ki izraža politična stališča zveze komunistov, zapisana na različne načine v vseh važnejših dokumentih. Uresničuje se lahko v skladu s posebnimi razmerami, v katerih živijo posamezne manjšine, kot so stopnja demokratičnosti družbe, odprtost meja itn. Te razmere zahtevajo specifične pristope pri obravnavanju tega vprašanja, čeprav gre za načelno ista stališča do njih.

Zamisel o slovenskem skupnem kulturnem prostoru je ne le v jugoslovanskih, temveč tudi evropskih razmerah edinstven primer sodobnega uresničevanja razvojnih interesov nekega naroda, ki živi v več državah. Morda je tudi s stališča teorije o narodnem vprašanju v današnjem svetu ta zamisel edino možna oblika narodnega povezovanja in razvijanja istovetnosti brez spreminjanja meja in državne pripadnosti. Zavaljo tega uresničevanje te zamisli samo od sebe spodbujevalno deluje na širjenje sodelovanja med državami in na poglobljanje njihovega medsebojnega razumevanja, saj se lahko edino v teh razmerah razraščajo stiki med osebki, ki sestavljajo narod. Te slovenske izkušnje pa so že spodbudile razmišljanje,

² Glej: Devetak, Silvo: Povezovanje znotraj skupnega narodnega prostora – pogoj za nemoten razvoj slovenskega naroda ter madžarske in italijanske narodnosti v SR Sloveniji. Objavljeno v: Zbornik Zihertlovi dnevi 1982, Škofja Loka.

ali ne bi bilo moč v tem smislu obvladovati tudi proglema kulturnega povezovanja med posameznimi narodi in narodnostmi Jugoslavije, ki živijo v več republikah in pokrajinah brez poseganja v temelje jugoslovanske federativne ureditve.³

Program skupnega slovenskega kulturnega prostora se je podrobneje oblikoval v začetku sedemdesetih let, ko so se z decentralizacijo države še povečale možnosti za vključevanje njegovih sestavnih delov v sistemske rešitve na posameznih področjih. Osnovna zamisel tega narodnega programa je v tem, da bi v skladu s skupnimi splošnimi cilji vsaka družbena celica prevzela samostojno nase obveznost za opravljanje tistih povezovalnih dejavnosti v skupnem slovenskem kulturnem prostoru, ki kot celota tvorijo njegovo narodno kulturno vsebino. Takšen narodni program se prav gotovo ni mogel omejiti samo na vprašanje jezika in kulture v ožjem smislu, temveč je že od vsega začetka zajel tudi povezovanje v »materialni podlagi« narodnega obstoja. Nujna osnovna pogoja za udejanjanje takšnega koncepta sta odprtost in demokratičnost družbenih odnosov v zainteresiranih državah in odprtost meja za pretok oseb, idej in blaga. Na povezanost obmejnega prebivalstva bistveno vplivajo posebni mednarodni sporazumi z Avstrijo, Italijo in Madžarsko, ki specifično, z vsako od teh držav posebej, urejujejo osebni promet, gospodarsko sodelovanje, prirejanje sejmov in druge oblike obmejnih stikov. V zadnjem desetletju pa se razvija tudi regionalno sodelovanje v delovni skupnosti Alpe-Adrija, ki je prav tako ugoden mednarodni okvir za uresničevanje zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru.⁴

Politično kratkovidna so mišljenja, ki od časa do časa prodrejo v jugoslovanske politične razprave, da razvijanje vseh teh oblik sodelovanja izraža slovenski partikularizem. Te trditve so, prvič, nesmiselne zavoljo tega, ker izhajajo iz tega, da slovenski nacionalni interesi niso hkrati tudi vsejugoslovanski in, drugič, ker se ravno tudi s tem sodelovanjem uresničujejo vsi jugoslovanski zunanje-politični, gospodarski in drugi interesi v odnosih s sosedi in v tem evropskem regionalnem prostoru nasploh. Politično nesprejemljivo s stališča federalizma se nam zdi že to, da mora slovenska politika vedno znova pojasnjevati to specifično situacijo in braniti pridobitve, ki jih je Jugoslavija na tem področju že dosegla. Morda so tudi v tem kaže napačno pojmovanje odnosa med razrednim in nacionalnim. Po drugi strani pa je to tudi klasičen primer, da je treba splošne jugoslovanske interese v posebnih razmerah uresničevati s specifičnimi sredstvi. To ni nikakršno odstopanje od jugoslovanske »edinosti«, temveč ravno odsev prožnosti jugoslovanske federativne skupnosti, da se lahko pokažejo raznolikosti subjektov, ki jo sestavljajo, brez česar bi se v njej počutili odrinjene in ogrožene, kar vsekakor ne bi utrjevalo njene notranje trdnosti.

³ Glej: Deretić, Jovan: Navikli smo da slobodno mislimo. Intervju za Danas, 3. 12. 1985.

⁴ Glej: Devetek, S.: Sodelovanje dežel Avstrije, Italije, Jugoslavije in Madžarske – začetna točka za vseevropsko regionalno izmenjavo in stike vzhod-zahod? (Referat na 8. konferenci »Evropa regij«, Kopenhagen 1985).

Uresničevanje programa slovenskega skupnega kulturnega prostora je v prvi vrsti odvisno od gospodarskih, političnih in drugih razmer v Jugoslaviji, kjer matična Slovenija deli usodo vseh drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prodor uniformnosti jugoslovanskega povprečja je že do zdaj (depozit, omejevanje maloobmejnega prometa ipd.) in bo v bodoče vse bolj (npr. novi devizni sistem) omejeval učinkovito povezovanje znotraj slovenskega naroda. Takšna ovira sta tudi zastareli sistem delovanja mejnih služb in varovanja meje, ki zaostaja za sedaj veljavnimi in razvijajočimi se zahodnoevropskimi prestopi (o katerih siceršnji učinkovitosti ne dvomimo). Nerazumljivo je, da še danes veljajo prepovedi o uvozu literature v jezikih narodov in narodnosti, ki izenačujejo slovensko pisno besedo v skupnem slovenskem kulturnem prostoru s propagando politične emigracije. Ob tem pa se seveda postavlja tudi vprašanje, ali so organi SR Slovenije, razen splošnega opozarjanja na različnih krajih, naredili vse, da se takšne reči spremenijo.

Povezovanje znotraj slovenskega narodnega prostora je ustavna dolžnost. Kljub velikim prizadevanjem na različnih področjih delovanja ne moremo reči, da je ta narodni program postal del zavesti ljudi. Mnogi ljudje dojemajo slovensko zamejstvo zgolj kot problem »neizvrševanja mednarodnih obveznosti« ali »kratenja pravič« pripadnikom slovenske manjšine. Takšno pojmovanje je večkrat povezano z objokovanjem »nesrečne razdeljenosti Slovencev na štiri države«. Najdejo pa se tudi mišljenja, češ, »kaj bomo pomagali zamejskim Slovencem, ko pa živijo bolje od nas«, da ne omenjamo ciničnih ugotovitev, »da smo bolj ogroženi mi v matični domovini kot oni«.

Po drugi strani pa so se mnogi stiki s slovenskimi narodnimi skupnostmi birokratizirali, postali so domena posameznih državnih in samoupravno družbenopolitičnih administracij. Večkrat se sicer celoten problem delovanja skupnega slovenskega kulturnega prostora omeji zgolj na vprašanje financiranja posameznih akcij ali dejavnosti. Na eni in drugi strani je občutiti škodljive posledice ustvarjanja monopolov nad posameznimi vidiki povezovanja znotraj slovenskega etničnega telesa. Poseben problem je manifestativnost posameznih oblik povezovanja, ki se v zadnjih časih povezuje še s »turističnimi nakupi«; nekatere zamejske organizacije včasih kar ne morejo sprejeti vseh ponudb za sodelovanje.

Ko govorimo o možnosti po dograjevanju programa skupnega slovenskega kulturnega prostora, ne mislimo na proizvodnjo novih papirjev, temveč predvsem na nujnost, da se o narodni problematiki in v njenem okviru o skupnem prostoru stalno razpravlja in z demokratično izmenjavo mnenj iščejo nove pobude glede na spreminjajoče se razmere in potrebe. Verjetno je na mestu vprašanje, ali lahko z gotovostjo trdimo, da imamo jasno predstav o slovenskem narodnem vprašanju danes. Le-ta ni le pragmatični skupek spoznanj ter srednjeročnih in drugih programov na

posameznih področjih življenja, obsegati mora namreč jasno in integrirano podobo o vseh vidikih, ki opredeljujejo narodno vprašanje v sodobnem svetu, od prostora, kjer narod prebiva, do demografske politike. Skupni slovenski kulturni prostor je le delček takega vseobsegajočega narodnega programa. Poseljenost slovenskih manjšin v treh sosednjih državah je včasih boleča, a je hkrati tudi naša prednost, saj imamo tako večje možnosti, da smo prisotni v kulturnih in drugih tokovih v danes razdeljeni Evropi. Naša majhnost nam omogoča hitra prilagajanja potrebam sodobnega razvoja; odgovor je v naši ustvarjalnosti in sposobnosti.

Vzgoja in izobraževanje, ne samo v institucionalnih okvirih, bi morala vsaditi človeku osnovno zavest o njegovem narodu. Ne le v obliki romantično obarvanih zgodbic o ljubezni do naroda, marveč predvsem z jasno predstavo, kakšna je danes v sodobnem svetu vloga slovenskega naroda in kaj zahteva uresničevanje te vloge od slehernega pripadnika naroda. V današnjem svetu vladajo tekmovalni duh, sposobnost in ustvarjalnost. To so merila, ki odrejajo položaj posameznih narodov v njem. Tudi privzganje zavesti o obstoju problema manjšinskih delov slovenskega naroda v okviru vzgoje in izobraževanja bi se moralo opirati na realnost, ki danes obstaja. Le-ta bi morala najti večji prostor v učnih programih in učbenikih kot tudi v pedagoških pristopih pri vzgoji mladih generacij.

Sodelovanje v skupnem prostoru se mora razvijati na načelih demokratične enakopravnosti subjektov, ki se povezujejo. Slovenske manjšine niso več neuka kmečka množica. V zadnjih desetletjih se je razvil sloj inteligence, ki je prodril na univerze, v znanost, in ki si je v poklicnem pogledu že izbral enakopravnost, čeprav se vsak dan srečuje z okoljem, ki ne sprejema njihove etnične in jezikovno kulturne različnosti. Premalo upoštevamo tudi, da živijo slovenske manjšine v Avstriji in Italiji v politično pluralistični družbi. Čeprav večinoma na levi strani politične pahljače, so zamejski Slovenci vendar med seboj razdeljeni v strankarskem in ideološkem pogledu. Vendar so v glavnem enotni, ko gre za temeljne narodne koristi – v teh primerih narodno prevladuje nad razredno-ideološkim. Zavaljo vsega tega lahko sektaški pristopi k povezovanju v skupnem prostoru škodijo utrjevanju narodne samobitnosti. V zadnjih letih smo naredili veliko, kar zadeva to vprašanje, čeprav s stanjem še ne moremo biti zadovoljni. Večkrat med seboj pomešamo ideološki pluralizem zamejskih Slovencev s sovražnim nastopanjem posameznikov in skupin proti politični in družbenoekonomski ureditvi matične Slovenije. V tej pluralistični slovenski stvarnosti bo tudi v bodoče prihajalo do različnih pogledov na posamezna vprašanja, ki jih postavlja življenje. To bo samo oplajalo slovensko socialno in narodno kulturno žilavost in ustvarjalnost.

Pravilno moramo ovrednotiti tudi vlogo slovenske Cerkve pri uresničevanju zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru. Kot mnogokaj v preteklosti lahko Cerkev tudi danes bistveno vpliva na ohranjanje in razvoj slovenske istovetnosti. Zdi pa se nam, da zlasti v Porabju ni

izkoristila dovolj možnosti, ki jih ima glede na tamkajšnje razmere na razpolago. V primerjavi s posvetnimi oblastmi pa je javnosti premalo znano tudi zavzemanje cerkvenega vodstva za pravice slovenskih zemeljskih vernikov pri cerkvenih vodstvih v zamejstvu. Prav tako ni znano, kakšno je njegovo stališče naprimer do križarskih protikomunističnih »pohodov« posameznikov okrog goriškega »Katoliškega glasa« ali celovške »Mohorjeve družbe«, ki brez dvoma predvsem škodijo, nič pa ne koristijo sporazumevanju v skupnem slovenskem kulturnem prostoru.

Za dogovor o vseh navedenih vprašanjih (ki pa še zdaleč ne izčrpajo problema, o katerem razpravljamo) ne potrebujemo nekega novega slovenskega parlamenta, ki ga nekateri vztrajno predlagajo. Delegatska skupščina SR Slovenije je ustrezen kraj za odločanje o vseh zadevah, ki se tičejo slovenskega narodnega vprašanja. Vsaka na svojem področju takšno vlogo opravljajo tudi samoupravne interesne skupnosti in mnogi drugi subjekti naše samoupravne družbe.

Pač pa potrebujemo veliko več narodne zavesti in predvsem samozavesti ter enotnosti, ko gre za temeljna vprašanja življenja in razvoja slovenskega naroda.

In nazadnje še to: zamisel o skupnem slovenskem kulturnem prostoru bo opravljala svoje zgodovinsko poslanstvo, če se bo hkrati uresničevala tudi njena povezovalna vloga med kulturami narodov in narodnosti Jugoslavije ter avstrijsko, italijansko in madžarsko kulturo ter z evropskim prostorom nasploh.

Položaj narodnosti – merilo demokratičnosti družbe

Osnovna načela o pravicah narodnosti v Jugoslaviji so vključena v zvezno ustavo. Njihova konkretizacija pa je prepuščena republiško-pokrajinskim ustavam in zakonodaji, statutom občin in krajevnih skupnosti ter samoupravnim sporazumom in aktom.⁵ Tudi pri uresničevanju splošnih ustavnih in političnih načel na tem področju se pojavljajo specifičnosti, ki so posledica zgodovinskih razmer, v katerih so se narodnosti razvijale, ali pa posebnih družbenih in političnih razmer, ki prevladujejo na območjih, kjer živijo. Kar zadeva italijansko in madžarsko narodnost v SR Sloveniji, se specifičnost uresničevanja njunih ustavnih pravic izraža v delovanju samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo in prosveto narodnosti, ki v nekaterih primerih, kot četrti zbor občinskih skupščin, neposredno soodločajo o rečeh, pomembnih za narodnost.

Vendar je treba ob tem poudariti, da zvezna ustava zagotavlja pravice in enakopravnost posameznikom in narodnosti kot kolektivnemu subjektu. Zavoljo tega je v nasprotju z duhom ustave, če bi neka narodnost, ki živi v več republikah ali pokrajinah, uživala zaradi tega različne stopnje

⁵ Glej: Predlog Poročila o uresničevanju narodnosti v SRS v obdobju 1981–85. Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ, letnik XI, šte. 37, str. 58–72.

varstva. V takih primerih bi pričakovali, da se bodo pravice narodnosti usklajevale na višji, ne pa na nižji že doseženi ravni. To usklajevanje pa bi se moralo omejiti le na temeljne pravice in svoboščine, kajti preprosto izenačevanje položaja narodnosti brez upoštevanja posebnih okoliščin, ki so privedle do razlik, bi potiskalo narodnost v uniformnost, ki bi zadrževala njen pluralistični razvoj. Ena takšnih situacij so tudi razlike, ki bojda ostajajo med pravicami in položajem italijanske narodnosti v SR Sloveniji in v SR Hrvatski. V tem primeru bi bile morebitne razlike še tolikanj manj opravičljive, ker se je Jugoslavija ob ratifikaciji osimskega sporazuma zavezala, da bo italijanski narodnosti kot taki zagotovila v sporazumu določene pravice oz. raven notranjega varstva.⁶

Več kot trideset zakonskih določil in drugih pravnih predpisov, ki skupaj s statutarnimi in drugimi samoupravnimi predpisi zagotavljajo enakopravnost in uresničevanje ustavnih pravic italijanske in madžarske narodnosti, pričajo o tem, da se je v glavnem končal postopek pravnega urejevanja posameznih vprašanj, ki zadevajo obe narodnosti. V tem pogledu bo treba še dopolnjevati samoupravne akte organizacij združenega dela in statute krajevnih skupnosti. Ob tem bo, seveda, treba ves ta pravni instrumentarij dopolnjevati glede na nove potrebe, ki bodo nastajale v bodoče.

Vendar pa se sedaj odpirajo novi problemi, saj cilj narodnostne politike ne more biti zgolj ohranitev obstoja narodnosti. Bolj zavezujoče so naloge, kako zagotoviti neoviran in vsestranski razvoj narodnosti. Le-ta se lahko le v nekaterih pogledih uresničuje v skladu z možnostmi, ki jih daje pravno in sicer zaščiteno narodnostno mešano ozemlje. Odpirajo se dileme, kako omogočiti enakopravno integracijo pripadnikov narodnosti v širši slovenski prostor ob ohranjanju njihove etnične in jezikovno kulturne istovetnosti. To niso tako enostavna vprašanja, saj zanje še nikjer v svetu niso našli ustreznih odgovorov. Toda neglede na njihovo zapletenost se bomo morali v bodoče z njimi spoprijemati in iskati ustrezne rešitve, ki bodo pomembne tudi, kar zadeva urejanje teh vprašanj v vsejugoslovanskem prostoru.

Brez dvoma smo lahko ponosni na vse, kar smo naredili za uresničevanje pravic obeh narodnosti. Zlasti dvojezično šolstvo v Prekmurju je edinstveni primer urejanja tega vprašanja v nekem narodnostno mešanem okolju. Spodbudno je tudi delovanje samoupravnih interesnih skupnosti na tem področju. Vendar je tudi res, da se ta dejavnost bolj ali manj omejuje na finančna vprašanja. Zato bi bilo treba z večjim angažiranjem oblikovati v vsebinskem smislu bolj zavezujočo politiko na posameznih področjih. Ob tem se postavlja tudi vprašanje, ali dovolj upoštevamo obstoj kultur italijanske in madžarske narodnosti v našem nacionalnem prostoru ter njihovo funkcijo povezovanja slovenske kulture z italijansko in madžarsko. Razmišljanje v takšnih razsežnosti pa, seveda, presega zgolj

⁶ Osimski sporazumi. Koper 1977. (Izjava Zveznega izvršnega sveta ob ratifikaciji listin, str. 509).

finansiranje ali pragmatično programiranje posameznih dejavnosti narodnosti. Zgovoren dokaz naše nepozornosti na tem področju je na primer dejstvo, da je italijanska drama z Reke v štiridesetih letih svojega obstoja letos prvič gostovala v Ljubljani (lani pa, mimogrede v Cankarjevem domu).

Ob tem se moramo tudi vprašati, ali je v naši zavesti dovolj prisotno spoznanje o obstoju občanov italijanske in madžarske narodnosti med nami? Ali poznamo probleme, s katerimi se srečujejo in ali jih sprejemamo kot svoje? Odgovor na ta vprašanja bi bil delno pozitiven glede Slovencev, ki prebivajo na narodnostno mešanih območjih in ki se že zaradi delovanja obvezujočih mehanizmov narodne enakopravnosti na tem prostoru srečujejo s temi vprašanji. Toda že na robu narodnostno mešanega območja srečamo probleme, ki so izraz nerazumevanja bistva politike narodne enakopravnosti. Tudi na tem področju bi morali že v osnovni šoli vsaditi otroku občutek za ta vprašanja. Vendar pa je že v samih učnih programih problematika obeh narodnosti zajeta le na informativni ravni, da ne poskušamo ugotavljati, kaj se dejansko tudi uresniči oz. v kakšnem obsegu so ta vprašanja zajeta v ustreznih učbenikih.⁷

V šolstvu se čedalje bolj odpira vprašanje, kako na podlagi dosedanjih izkušenj razvijati nove možnosti za izobraževanje otrok iz vrst narodnosti v maternem jeziku na srednješolski in višji ter visokošolski ravni. Potrebe bo treba uskladiti z materialnimi možnostmi SR Slovenije. Prepričani pa smo, da bi bilo moč nekatere stvari urediti že s samim prilagajanjem obstoječega visokošolskega sistema izobraževanja. Nerazumljivo je naprimer, da po 25 letih delovanja dvojezičnega šolstva v Prekmurju nimamo na Filozofski fakulteti programa izobraževanja učitelja s specifičnim profilom, ki ga zahteva dvojezična šola. Prav tako se ne moremo sprijazniti z ugotovitvijo, da še nimamo raziskave o rezultatih tega šolstva, kljub temu, da so bila zanjo zagotovljena finančna sredstva.

V jezikoslovju se bolj razvija individualna kot pa institucionalna dvojezičnost. Neizpolnjene so še številne naloge. Kar zadeva učenje jezikov narodnosti kot jezikov okolja so rezultati spodbudni na narodnostno mešanih območjih. V šolskem letu 1984/85 se je naprimer z osnovami italijanščine kot jezika okolja seznanjalo v pripravi na šolo 1093 slovenskih otrok. Ta jezik pa se je v osnovnih šolah učilo 7160, v srednjih šolah pa 3454 slovenskih učencev. Vendar je stanje povsem drugačno zunaj narodnostno mešanih območij. Madžarščine se naprimer v srednjih šolah zunaj lendavske občine uči v letošnjem šolskem letu (1985/86) le 48 učencev⁸. Prepričani smo, da bi tudi vpogled v vseslovenske razmere pokazal porazno stanje, ki vsekakor ne bo pripomoglo k razrešitvi vprašanja, da resnična dvojezičnost ne more biti le enostranska.

⁷ Glej: Novak-Lukanovič, Sonja: Narodnostna problematika v vzgojnoizobraževalnem procesu osnovne šole (raziskovalna naloga) in referat na konferenci OECD: Nekatere izkušnje pri uresničevanju enakopravnosti narodov in narodnosti v Jugoslaviji na področju vzgoje in izobraževanja (v tisku).

⁸ Glej: Vestnik – delegatsko glasilo občine Murska Sobota, št. 12, leto V, 17. okt. 1985.

Na koncu se sama od sebe vsiljuje zahteva, da bi bilo treba problematiko italijanske in madžarske narodnosti bolj kot doslej podružbljati. Njuni razvojni problemi bi morali biti prisotni v zavesti širšega kroga ljudi. Tudi na narodnostno mešanih območjih se razvija situacija, da se problematika narodnosti čedalje bolj prepušča le samoupravnim interesnim skupnostim narodnosti in občinskim komisijam za ta vprašanja. Takšno stanje pa še pospešuje oddaljevanje problemov narodnosti od problemov okolja, v katerem živijo. Povsem jasno je tudi, da resničnega uresničevanja enakopravnosti pripadnikov narodnosti ne bo moč doseči s sankcijami, ampak predvsem s potrpežljivim političnim delom in s prevzgojo večinskega prebivalstva, pri čemer bi poglavitni delež morala prispevati šola. Ob tem pa je treba poudariti, da tudi težnje, ki se pojavljajo zlasti v italijanski narodnosti, da bi svoje razvojne probleme obvladovali brez mehanizmov obstoječega družbenoekonomskega in političnega sistema, niso sprejemljive kot podlaga za reševanje perečih situacij, s katerimi se ta narodnost srečuje.⁹

Prepričani smo, da je obstoječi ustavno pravni sistem, ki zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti njune pravice in svoboščine v smislu enakopravnosti, trden temelj za vsestranski razvoj obeh narodnosti. Na tej podlagi pa bo treba proučevati nove možnosti za obvladovanje problemov, ki jih prinašajo njune razvojne potrebe. Ravno v tem pa se mora nenehno potrjevati učinkovitost jugoslovanske nacionalne politike in zlasti njena vsidranost v »razredno« in »nacionalno«.

SAVIN JOGAN

Položaj pripadnikov jugoslovanskih narodov in narodnosti v SR Sloveniji

I

Pot do priznanja enakopravnosti narodov in narodnosti v ustavni ureditvi sodobne Jugoslavije je bila razmeroma dolga, saj se šele v ustavnih dopolnitvah konec leta 1968 ta izrazi na splošen način, konkretnije in bolj razčlenjeno pa v ustavnih dopolnitvah leta 1971 in v ustavi iz leta 1974. V tem obdobju je ta enakopravni položaj dobil tudi ustrezno materialno podlago in postal pomemben člen družbenogospodarske uredi-

⁹ Tak primer je recimo zahteva, da bi morala italijanska narodnost »pridobiti vlogo ekonomskega subjekta, ki bo sposoben samega sebe v socialnem in ekonomskem smislu samoupravljati«. Tesi della conferenza, *La Voce del popolo*, nov. 1985, str. 3.

tve, kar je bilo najbolj jasno izraženo v Platformi za pripravo stališč in odločitev desetega kongresa ZKJ¹: Skupna pripadnost in enakopravnost narodov in narodnosti ter jugoslovanski socialistični patriotizem temeljijo na zgodovinskih pridobitvah jugoslovenske socialistične revolucije, samoupravnem produkcijskem odnosu, ekonomskih in političnih interesih delavskega razreda. Uresničujejo se tudi skozi enotno in plansko usmerjeno blagovno proizvodnjo, s socialistično solidarnostjo in obrambo svobode ter neodvisnosti SFRJ. Iz tega jasno izhaja, da ne le položaj, temveč tudi vsi medsebojni odnosi narodov in narodnosti, vključujoč vzajemnost in solidarnost, izhajajo in so najtesneje povezani s proizvodnimi in družbenimi odnosi, ki naj bi izražali vladavino delavskega razreda.

V ustavi je določeno:

1. da so se narodi in narodnosti združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in ustvarili socialistično zvezno skupnost delovnih ljudi, v kateri v interesu vsakega naroda in vsake narodnosti posebej in vseh skupaj uresničujejo in zagotavljajo socialistične družbene odnose, nacionalno svobodo in neodvisnost, bratstvo in enotnost narodov in narodnosti, enotne interese delavskega razreda in solidarnost delovnih ljudi, svoboščine in možnosti za vsestranski razvoj človekove osebnosti in za zблиževanje ljudi in narodov idr.;

2. da narodi in narodnosti (ter delovni ljudje) uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in v socialističnih avtonomnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami, kadar pa to v skupnem interesu določa Ustava SFRJ, tudi v SFRJ:

3. da narodi in narodnosti (ter delovni ljudje) odločajo v federaciji po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, solidarnosti in vzajemnosti, enakopravne udeležbe republik in pokrajin v organih federacije po načelu odgovornosti republik in pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote (Temeljna načela, I.);

4. da je socialistična republika država, ki temelji na suverenosti naroda ter na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, in socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi in občanov ter enakopravnih narodov in narodnosti (3. in 245. člen):

5. da je v skladu z načelom o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti občanu zajamčeno svobodno izražanje pripadnosti k svojemu narodu oziroma narodnosti, svobodno izražanje nacionalne kulture in svobodna raba svojega jezika in pisave, zlasti pri uresničevanju pravic in dolžnosti, kot tudi v postopku pred organi in organizacijami, ki izvršujejo javna pooblastila (170. člen);

6. da imajo pripadniki narodov in narodnosti v skladu z zakonom v vsaki republici oziroma pokrajini pravico do pouka v svojem jeziku (171. člen);

¹ Komunist, Ljubljana 1973, str. 111.

7. da so v SFRJ v uradni rabi jeziki narodov, jeziki narodnosti pa v skladu z zvezno ustavo in zakonom (246. člen);

8. da je zajamčeno vsaki narodnosti (kot skupnosti), da svobodno rabi svoj jezik in svojo pisavo, razvija svojo kulturo in v ta namen ustanavlja organizacije in uživa druge v ustavi določene pravice (247. člen); svoje suverene pravice uresničujejo narodnosti tudi v občini (248. člen);

9. da narodi in narodnosti (ter delovni ljudje) uresničujejo svoje ekonomske interese na enotnem jugoslovanskem trgu (251. člen);

10. da se za ustvarjanje materialne osnove za enakopravnost narodov in narodnosti v SFRJ v splošnem interesu posveča posebna pozornost hitrejšemu razvoju proizvodnih sil v gospodarsko manj razvitih republikah in pokrajinah ter v ta namen zagotavljajo potrebna sredstva in sprejemajo drugi ukrepi; federacija ima poseben sklad za kreditiranje tega razvoja, organi federacije pa lahko razpisujejo obvezna posojila; federacija pod pogoji, določenimi z zveznim zakonom, zagotavlja potrebna sredstva tudi republiko oziroma pokrajini, ki ne more s svojimi sredstvi financirati družbenih in drugih služb (Temeljna načela, III., 25. člen);

11. K tem ustavnim načelom in določbam je treba dodati načelno in praktično pomembno določbo Zakona o združenem delu, po kateri narodi in narodnosti v republikah oziroma v avtonomnih pokrajinah, organizirani v združenem delu, svobodno odločajo o svojem delu, rezultatih dela in naravnih bogastvih v skladu s svojimi v ustavi določenimi pravicami in dolžnostmi, izhajajoč iz tega, da so enakopravnost narodov in narodnosti oziroma republik in pokrajin, njihovo medsebojno sodelovanje, vsestranska vzajemna pomoč in solidarnost pri zagotavljanju skupnih interesov in obvladovanju težav pogoj za njihov svoboden in vsestranski razvoj (25. člen).

Očitno torej je, da ustava (ter ZZ) jasno opredeljuje nekatere pravice ter prvine položaja narodov in narodnosti, ki jih pripadniki teh narodov in narodnosti uresničujejo: a) kolektivno, kot skupnost, v svoji lastni republici oziroma na delu ozemlja republike, na katerem so avtohtoni (to velja za pravice, omenjene pod 2., 4., 8., delno 10., 11.); b) pravice, ki jih uresničujejo kolektivno skozi razčlenjen mehanizem samoupravnega in političnega odločanja ter povezovanja na ravni federacije ter znotraj celotnega ozemlja skupne države (pravice, omenjene pod 1., 3., 7., 9., delno 10.); c) kolektivno, kot skupnost, v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah: 6.; kot posamezniki, pripadniki narodov in narodnosti uresničujejo svoje pravice, omenjene pod 5.

Ker gre v tem primeru za širši, razredni in socialni vidik položaja pripadnikov posameznih narodov in narodnosti, ki se uresničujejo v drugi (nematični) republici, bi – strogo formalno – bilo treba obravnavati le pravico pripadnikov (drugih) narodov in narodnosti, da v skladu z zakonom v SR Sloveniji uresničujejo pravico do pouka v svojem jeziku (171. člen Ustave SFRJ), vendar je očitno, da je treba za celovito osvetlitev njihovega položaja obravnavati tudi nekatere druge vidike njihovega

položaja kot pripadnikov narodov in narodnosti, razen seveda tistih pravic, ki naj bi jih kolektivno kot svoje suverene pravice uresničevali v lastni republiki (avtonomni pokrajini) oziroma v skupni državi.

II

Čeprav nas zanima ustavni položaj vseh prebivalcev iz drugih republik, se v tem prispevku omejujemo zgolj na delavce in člane njihovih družin; oboji skupaj tvorijo daleč pretežno večino skupine, ki jo obravnavamo.

Za SR Slovenijo kot eno izmed izrazito imigrantskih območij² sta položaj in uresničevanje ustavnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti pomembno in hkrati zapleteno dužbeno vprašanje³. Pri tem v glavnem ne gre za vprašanje pripravljenosti, da se praktična in druga vprašanja, do katerih prihaja na tem področju, rešujejo, temveč bolj za to, kako jih učinkovito razreševati.

Že na II. kongresu samoupravljalcev Jugoslavije (1971) je bilo v ustrezni resoluciji poudarjeno, da se kongres odločno zavzema za svobodo zaposlovanja brez kakršnekoli diskriminacije (posredno in neposredno) na celotnem ozemlju države – in sicer pod pogoji, ki veljajo v kraju zaposlovanja, prav tako pa tudi za uresničevanje vseh pravic, ki jih je delavec pridobil na podlagi dela, na celotnem ozemlju Jugoslavije – ne glede na to, kje so takšne pravice pridobljene⁴. To vodilo se je kasneje uveljavilo v ustreznih zakonih, pa tudi v praksi pri uresničevanju posamičnih pravic. V SR Sloveniji je bil v zvezi s tem sprejet poseben družbeni dogovor (o minimalnih standardih za življenjske in kulturne razmere pri zaposlovanju delavcev – Ur. l. SRS, št. 3/76). Sicer pa podatki kažejo, da je do najširšega zaposlovanja delavcev iz drugih republik prihajalo že pred tem, torej v obdobju najbolj ekstenzivne gospodarske rasti.

a) Glede *materialnega položaja in pravic delavcev* iz drugih republik na delovnem mestu (v procesu proizvodnje in delitve) v Sloveniji ni bistvenih problemov. Pri tem je treba upoštevati posebnost strukture

² Po podatkih o priselitvah in odselitvah prebivalcev iz drugih republik (Zavod SR Slovenije za statistiko, Statistični letopis 1985, str. 72) se je v obdobju 1965–69 priselilo v našo republiko iz drugih republik letno 4,9% prebivalcev, v obdobju 1970–74 4,2%, v obdobju 1975–79 6,6%, ter v letih 1979–83 (po letih) 7,1; 6,1; 5,8; 5,4 in 4,9%; v istih obdobjih pa se je iz naše republike v druge republike SFRJ odselilo 2,6; 2,2; 2,4; 2,8; 3,2; 3,5; 3,1 ter 2,9%; (mnogi med njimi so se prej priselili v Slovenijo, čeprav o tem ni točnih podatkov). Po popisu 1981 je v Sloveniji živelo 111.905 prebivalcev, ki so se priselili iz drugih republik (isto, str. 103). Kakšen je med vsemi zaposlenimi v naši republici delež delavcev iz drugih republik in kako se je v zadnjih letih spreminjal, pa se žal ne da ugotoviti, ker na Zavodu SR Slovenije za statistiko po uradnem zahtevanju tega ne spremljajo.

³ Zapletenost tega vprašanja se med drugim kaže v dejstvu, da se delež prebivalstva matičnega naroda na račun pripadnikov drugih narodov in narodnosti stalno zmanjšuje. Po popisih prebivalstva se je zmanjšal ta delež s 96,52% (1953) na 90,52% (1981), vir: SL 85, str. 72 – in se po podatkih, navedenih pod 2. očitno še zmanjšuje. Po statističnih podatkih gre za pojav, ki sicer ni enako intenziven za vse regije v republikah, vendar je pozornosti vredno dejstvo, da se je delež pripadnikov slovenskega naroda zmanjšal v zadnjem desetletju v vseh občinah SR Slovenije (ZSRS, Prikazi in študije 9/10/84, str. 102). Po drugih podatkih (SJM 1981/82) pa 75,9% anketiranih meni, da so se možnosti za pridobitev zaposlitve v zadnjem obdobju občutno poslabšale (cit. po: Vidiki samoupravljanja 79, RCS RS ZSS, Ljubljana 1982, str. 116).

⁴ Drugi kongres samoupravljalcev Jugoslavije, II. knjiga, DE Ljubljana, str. 50.

zaposlenih iz skupine, ki jo obravnavamo. Po podatkih raziskave Delavci iz drugih republik v slovenskem gospodarstvu⁵ je bilo ob prihodu v Slovenijo med njimi 63,8% nekvalificiranih, 9,6% pa polkvalificiranih, medtem ko je bilo za dobro polovico (54,5%) to delo sploh prva zaposlitev v življenju. Vendar je po rezultatih iste raziskave (str. 38) velika večina (85%) teh delavcev mnenja, da delo, ki ga opravljajo, ustreza njihovim kvalifikacijam (ki se tudi – kot bomo videli – razmeroma hitro zboljšujejo). Prav tako je veliko delavcev ugotavljalo, da ni razlik v osebnih dohodkih za enako delo in iste kvalifikacije (76,1%); slabše je v nekaterih panogah (komunala, gradbeništvo). Verjetno je mogoče reči, da glede celovitega materialnega položaja in možnosti odločanja o pogojih, ustvarjanju in delitvi dohodka, pri čemer smo dosegli v družbi nasploh najbolj skromne premike, delavci iz drugih republik niso (vsaj ne bistveno) na slabšem kot domači.

K razširjeni reprodukciji in možnosti za solidarnostno pospeševanje razoja je treba dodati tudi del dohodka, ki ga ustvarijo s svojim delom in ki se kasneje skozi poseben sklad in z neposrednim združevanjem preliva v njihova matična okolja (to sicer velja le za delavce z nerazvitih območij, ki pa so po podatkih iz omenjene raziskave v večini). Na ta način je omogočeno, da se – gledano z vidika njihovega celovitega položaja v združenem delu – ustrezno upoštevajo tako razredne kot nacionalne prvine.

b) Glede *družbenega standarda delavcev* iz drugih republik v Sloveniji stvari niso tako brez težav. Tudi tu je treba gledati z vidika narave in možnosti panog, v katerih se ti delavci večinoma zaposlujejo (od tekstilne industrije, gradbeništva, prometa do komunale in kmetijstva ter gozdarstva), s poudarjenimi elementi ekstenzivnosti in tudi sezonskosti, prav tako pa tudi z vidika trajnosti zaposlitve in teženj teh delavcev samih, da ostanejo v novem delovnem okolju. Po podatkih raziskave (1976) je imelo takrat nad polovico delavcev iz drugih republik (52%) glede tega kratkoročnejšo orientacijo⁶ in je povsem razumljivo, da se niso mogli posebej zanimati za vlaganje v take dobrine, kot so stanovanje ipd. Posebej pereče je to vprašanje za delavce, ki si zasnujejo družino. Gledano v celoti, je stanovanje najresnejši problem teh delavcev. Po omenjeni raziskavi je imelo razmeroma ustrezno rešeno to vprašanje 64,2% (stanovanje, samski dom), drugi pa v glavnem začasno. Nekoliko ugodnejše je stanje v industriji, kjer je bilo dve leti prej 89,28% delavcev v razmeroma ustrezno urejenim stanovanjskim vprašanjem. Že omenjeni družbeni dogovor (1976) je imel namen urediti prav ta vprašanja, vendar ni na razpolago celovitih podatkov o njegovem izvajanju.

c) *Splošna poraba* je izredno šibka točka v celotnem procesu odločanja v državi in Sloveniji z vidika učinkovitega vpliva tistih, ki ustvarjajo

⁵ Javno mnenje št. 56, RCS RS ZSS, april 1976, str. 32, 33.

⁶ N. d., str. 68

dohodek. Tudi glede tega ne more biti posebnih razlik med delavci iz drugih republik in domačimi. Z materialnega vidika je treba tudi tu omeniti solidarnostna sredstva, ki gredo iz republik skozi zvezni proračun kot dotacija manj razvitim republikam in Avtonomni pokrajini Kosovo, tako za razvoj uprave kot družbenih dejavnosti.

d) V zvezi s *skupno porabo* je treba omeniti domicilni princip plačevanja prispevkov zaposlenih, kar praktično pomeni, da se po višini prispevkov, ki je določena v občini (republikli) zaposlitve, za nekatere dejavnosti (šolstvo, otroško varstvo idr.) prelivajo v ustrezne občinske (republiške) SIS v republikli (pokrajini), kjer ima družina zaposlenega stalno bivališče (to velja le za poročene, ki živijo ločeno od družine). Posebnih problemov pri tem (razen tehničnih) ni, z materialnega vidika pa je treba tu omeniti določeno prelivanje sredstev za delovanje in razvoj družbenih dejavnosti v manj razvite republike (oz. SAP Kosovo).

e) V zvezi z *izobraževanjem* (ter vzgojo in usposabljanjem) je za naše obravnavanje pomembno dvoje: možnosti (in praksa) nadaljnega usposabljanja delavcev, ki so iz drugih republik zaposleni v Sloveniji, ter zagotavljanje možnosti za izobraževanje družinskih članov (v domači republikli oz. v Sloveniji).

V zvezi s prvim je treba poudariti, da se delavci iz drugih republik dokaj široko vključujejo v nadaljnje izobraževanje in usposabljanje (v velikem številu primerov mnogo intenzivneje kot slovenski delavci⁷), v čemer se jasno kaže tudi zrelost njihove razredne, v določeni meri pa tudi nacionalne zavesti in samozavesti.

Drugi vidik se nanaša na možnosti *izobraževanja* njihovih *družinskih članov*. Če ta proces poteka v okolju, v katerem je ostala delavčeva družina, veljajo zanj ugotovitve, omenjene ob družbenih dejavnostih nasploh. V zvezi z možnostjo izobraževanja (in vzgoje) v Sloveniji pa je treba opozoriti na ustavno določbo, po kateri imajo pripadniki narodov in narodnosti v skladu z zakonom v vsaki (drugi) republikli (pokrajini) pravico do pouka v svojem jeziku v skladu z zakonom (171. čl.). Normativno je ta pravica opredeljena v SR Sloveniji še širše⁸, in sicer tudi glede predšolske vzgoje otrok. Ta pravica je konkretizirana tako, da veljajo za razrede v osnovni šoli oz. oddelke v vrtcih, ki bi delovali v jezikih drugih narodov in narodnosti, enaki pogoji kot za slovenske oddelke (torej predvsem ustrezno število otrok). Znano je, da na tej podlagi deluje polovica razredov v eni od ljubljanskih šol (a le v srbohrvaščini) in da na tovrstno pobudo na Jesenicah ni bilo ustreznega odziva staršev, medtem ko ta možnost glede vrtcev še ni bila uresničena.

⁷ N. d., str. 53. Po ugotovitvah raziskave je potrebo po dodatnem izobraževanju izrazilo 57,4% delavcev. Doseženi pa so bili tudi veliki dejanski premiki: od »vhodnih« 73,4% delavcev (ob prihodu v Slovenijo), ki so bili brez kvalifikacije (63,8%) ali polkvalificirani (9,6%), je bilo med raziskavo med njimi le še 36,5% nekvalificiranih in 24,9% polkvalificiranih. V povprečju je – po panogah – poklicno napredovalo od 28,6% (komunala) do 58,6% (kmetijstvo) delavcev iz drugih republik, napredovanje pa se kaže na celotni kvalifikacijski lestvici.

⁸ Prim. z. o osnovni šoli, Ur. l. SRS, št. 5/80, 22. in 53. člen ter z. o vzgoji in varstvu predšolskih otrok (ista št. Ur. l.), 19. člen.

f) V zvezi s *kulturnim življenjem* je treba – poleg tega, kar je bilo omenjeno za druge družbene dejavnosti – omeniti tesno povezanost kulturnega življenja s trajnostjo zaposlitve oziroma težnjo po tem, znanjem jezika ter tudi z normativno ureditvijo tega področja. Podatki iz ene od novejših raziskav⁹ kažejo, da so v povprečju delavci iz drugih republik bolj vključeni v slovensko kulturno življenje, kot se to na splošno misli (vsaj glede branja časnikov in revij). Pogosto gledajo kinopredstave ter spremljajo program RTV. Druge oblike kulturnega življenja delavcev iz drugih republik so zanemarljive. Statistični in drugi podatki pa kažejo, da ni praktično nobenih ovir za vključevanje v kulturno življenje in proces obveščanja v jezikih delavcev iz drugih republik (razširjenost tiska in možnost nakupa knjig ter spremljanja radijskih in TV oddaj, gledališka in glasbena gostovanja idr.). Razmeroma dosti pa se ukvarjajo s športom (po podatkih iz raziskave 1976 – 54,8% bolj ali manj aktivno).

Znanje jezika je pomembna prvina in pogoj kulturnega delovanja. Iz omenjene ankete izhaja, da so bile težave nasploh pri vključevanju v delo in življenje v novem okolju zelo velike oz. velike (28,5% pri delavcih in 37,7% pri ženskah), zaradi česar se namesto odpiranja v širše okolje mnogo bolj povezujejo med seboj.¹⁰ Novi republiški zakon je poskušal na tem področju poiskati ustrežnejše praktične načine tudi za razreševanje tega vprašanja, čeprav bolj z vidika bogatenja specifične kulturne ponudbe kot povezovanja in prepletanja raznovrstne kulturne tvornosti narodov in narodnosti.¹¹

g) Možnosti za *uvajanje delavcev iz drugih republik v samoupravnem in družbenopolitičnem življenju* OZD je razmeroma dosti in se tudi izrabljajo.¹² V splošnem ta aktivnost narašča s trajanjem delovnega staža v določeni OZD oziroma bivanja v novem okolju, odvisna pa je tudi od stopnje izobrazbe oz. kvalifikacije. Ti podatki kažejo na razmeroma visoko stopnjo celovite vključenosti teh delavcev v življenje kolektiva in – vsaj delno – tudi v razreševanje širših družbenih vprašanj.

h) Enako pomemben vidik *uvajanja delavcev iz drugih republik je njihovo opravljanje vodilnih (in vodstvenih) funkcij v OZD*. Leta 1972 (kot izhaja iz omenjene raziskave) je v povprečju take funkcije opravljalo 6,7% teh delavcev, kar ni posebno veliko. Vendar je ta odstotek med tistimi z višjo in visoko izobrazbo znašal 42,6%, s srednjo 26,3% in med delavci s poklicno šolo 14,1%.¹³

⁹ Silva Mežnarič, Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin. RCRS RS ZSS, Ljubljana 1982.

¹⁰ N. d., str. 46

¹¹ Z. o kulturnoumetniških dejavnostih in o posredovanju kulturnih vrednosti, Ur. l. SRS, št. 10/84, med drugim določa, da pristojni republiški organ dovoli izjeme od pravila, po katerem kulturna organizacija najavlja, propagira in pojasnjuje kulturne prireditve v slovenščini, ter od določbe o obveznem predvajanju filmov v slovenščini oz. slovensko podnaslovljenih (20. člen).

¹² Že po podatkih raziskovanja delavcev iz drugih republik v slovenski industriji (Javno mnenje, št. 50, 1972, str. 31) je bila družbenopolitična aktivnost delavcev iz drugih republik praktično enaka slovenskim (49,7: 48,4%) in se tudi kasneje ni bistveno spremenila; nekoliko skromnejša pa je bila samoupravna aktivnost.

¹³ N. d., str. 63

i) *Integriranost v družbeno okolje* je izredno zapleten in dolgoročen proces, ki je v našem primeru še bolj izrazit zaradi jezikovnih in kulturnih razlik. Razumljivo je tudi, da so težave pogoste. Določeno stopnjo te integriranosti kaže podatek o sklenjenih mešanih zakonih (delavcev oz. delavk iz drugih republik s Slovenci oz. Slovenkami); med vsemi zakoni teh delavcev je takih kar 46%, prav tako pa podatek o preselitvi oz. stalnem življenju družin z otroki v novem okolju (v takih družinah je leta 1976 živelo 45% vseh delavcev iz drugih republik). Na ustvarjanje pogojev za tako integracijo se veže tudi razmeroma pozitiven občutek, da so se povsem ali delno uresničila pričakovanja teh delavcev, ki so jih imeli pred prihodom v Slovenijo (po omenjeni raziskavi je bilo takih odgovorov kar 68,6%). Očitno je, da na tako zadovoljstvo vplivajo delavčeva lastna aktivnost in rezultati na delovnem mestu in v širšem družbenem okolju kot tudi prizadevanja delovnega in življenjskega okolja. V primerjavi z na zunaj podobnimi procesi v tujini (zdomci) se v naših razmerah uspeh na delovnem mestu razume kot pomemben pogoj za uresničevanje drugih družbenih interesov in teženj, saj gre za delavce, ki delajo in živijo znotraj istega (enotnega) ideološkega, normativnega in vrednostnega sistema s specifično samoupravno ureditvijo.¹⁴ Tu torej načelno ne gre za asimilacijo niti za ostrenje razrednega konflikta, temveč za komplementarno, čeprav ne vselej neboleče in učinkovito opredeljevanje in razreševanje praktičnih, tako nacionalnih kot razrednih vidikov položaja delavca in človeka v specifičnem družbenem okolju. Odnos tega okolja se je kazal med drugim v podatku, da je npr. v Ljubljani le malo priseljenih delavcev, ki bi v novem okolju pogosto čutili, da so priseljeni (nikoli ali zelo redko je leta 1976 tako čutilo 81,6% anketiranih delavcev).¹⁵ Z zaostritvijo gospodarskih razmer, nižanjem realnega osebnega in družbenega standarda ter težavami z zaposlovanjem (zlasti mladih) so se ti občutki v zadnjem času verjetno v veliki meri spremenili. Zanimivo pa je, da je do nekaterih sporov in konfliktov na nacionalni podlagi (v drugi polovici leta 1985) v Sloveniji prihajalo v tistih občinah, kjer ne gre za največjo koncentracijo delavcev iz drugih republik, iz česar bi lahko sklepali, da so v občinah z najdaljšo in obsežno migracijo že ustvarjene trdnejše vezi skupnega življenja in strpnosti.

III

Kako vidimo danes in kako se kažejo procesi vključevanja delavcev iz drugih republik v slovensko delovno in družbeno okolje, gledano predvsem z bistvenih zornih kotov (razrednih in nacionalnih) za presojanje gospodarskega in celotnega družbenega razvoja?

¹⁴ N. d., str. 54

¹⁵ N. dč., str. 83

1. Ob predpostavki, da bi celoviteje uresničevali dosedanje dogovore in usmeritve, je očitno, da bi morali v prihodnje hkrati s preseganjem ekstenzivnega razvoja z mnogo več načrtnosti in odgovornosti spremljati, usmerjati in uresničevati take premike in procese. Ne le skromne možnosti zaposlovanja in odpiranja novih delovnih mest, tudi celovito vrednotenje delavca kot človeka z raznovrstnimi interesi in ustvarjalnimi zmogljivostmi narekuje, da prenehamo kratkoročno in enostransko na tako preseljevanje gledati z ene strani kot na poceni rešitev težkega problema nezaposlenosti, kar pogosto vodi v improvizirano, nenačrtno usposabljanje, pripravo in usmerjanje delavcev v druga okolja, na drugi strani pa kot da gre za poceni, nezahtevno delovno silo, pri čemer smo k bolj ali manj ustreznemu osebnemu dohodku navadno pozabljali prištevati stroške družbenega standarda in infrastrukture, ki večkrat presegajo ceno novega delovnega mesta.

2. Trajnejše rešitve zaposlovanja na manj razvitih območjih bi kazalo iskati predvsem v produktivnih naložbah za razvoj teh območij, ob skupni odgovornosti gospodarskih dejavnikov z razvitih in teh območij.

3. Kljub taki usmeritvi ne kaže niti slovenskega gospodarstva niti pretoka delovne sile na enotnem jugoslovanskem trgu grobo sekati ali omejevati, posebej še za nove delovne moči in ustvarjalne sile, ne glede na okolje, iz katerega prihajajo. Vendar mora pri tem biti jasno tako za tiste, ki bodo razmišljali o takih, pogosto življenjsko usodnih in nepovratnih premikih: kaj želijo, kako so za to usposobljeni, katera nova ali predrugačena znanja bo nova situacija zahtevala. Tudi z druge strani sta taka informacija in načrtovanje nujna.

4. Vključevanje novih delavcev v celovito kulturno življenje novega okolja, ki edino lahko bogati, sprošča in spodbuja ustvarjalnost posameznika, zahteva povsem nov, odgovoren način razreševanja problemov izobraževanja, delovnega usposabljanja, kulturnega snovanja in življenja, ki so zdaj v naših razmerah komaj nakazani. Le tako bo novo okolje tudi zaradi novih ljudi pridobilo nove razsežnosti in raznovrstnosti. Vprašanje pa je, v kakšni meri je mogoče v sedanjih utesjenih materialnih okvirih take usmeritve razviti.

5. Problem jezikovnih razlik nikakor ni tako majhen, kot izhaja iz ugotovitev dosedanjih raziskav s tega področja (ko npr. v Ljubljani skoraj dve tretjini čuti le majhne oz. ne čuti nobenih jezikovnih zadreg). Ob polnem spoštovanju nacionalne in jezikovne samobitnosti zahteva vsako, torej tudi naše javno okolje visoko kulturo medsebojnih javnih komunikacij, ki jo komajda zasilno poznavanje jezika drugih ali odrivanje take potrebe s prepričanjem o nujnosti enega samega sporazumevanja jezika v državi zanikuje. Presoditi je treba, kako naj ta vprašanja razrešujejo šola, kulturne in druge ustanove ter RTV.

Ti in mnogokateri drugi problemi ter usmeritve za njihovo preseganje bodo morali dobiti mnogo večjo družbeno težo, če hočemo – vzporedno s prizadevanji za uveljavljanje slehernega delovnega človeka pri odločanju o

pogojih in sadovih njegovega dela – resno, odgovorno in načrtno, torej učinkoviteje kot doslej, razreševati vse razsežnosti in vidike izredno zapletene in zahtevne problematike, povezane s položajem, možnostmi razvoja in polnega vključevanja delavcev iz drugih republik v vse, ne le v ozko poslovne in gospodarske razsežnosti sodobne slovenske stvarnosti.

SONJA LOKAR

Zveza komunistov in abstraktna enotnost delavskega razreda Jugoslavije danes

Današnja teoretska spoznanja Zveze komunistov Jugoslavije o dialektični enotnosti razrednega in nacionalnega niso nastala čez noč.

Nikakor ne bi mogli trditi, da so ta spoznanja rezultat nekakšnih abstraktnih dedukcij zdogmatiziranih Marxovih, Engelsovih in Leninovih izhodišč ali nekakšen zgolj teoretski kritični odziv od stalinistične vulgarizacije marksističnega razumevanja tega odnosa.

Ta spoznanja tudi niso samo rezultat samostojnih teoretičnih raziskovanj jugoslovanskih komunistov. Nastala so kot rezultat teoretičnega in praktičnega prepoznavanja organskih revolucionarnih teženj delavskega razreda in širokih demokratičnih ljudskih delovnih množic, narodov in narodnosti Jugoslavije in kot kritična in samokritična analiza prizadevanj vseh jugoslovanskih in tudi drugih komunistov, da bi se postavili na čelo teh teženj in našli realne poti za njihovo uresničenje.

Če se danes v časopisu, knjigah, na znanstvenih posvetovanjih in celo v centralnem komiteju ZK Jugoslavije¹ srečujemo s tezami o enem samem nadnacionalnem in zato enotnem delavskem razredu v večnacionalni Jugoslaviji, o zgolj drugotnem ali celo motečem pomenu narodov, narodnosti in mednacionalnih odnosov v današnjih bojih delavskega razreda in zveze komunistov za družbeni razvoj, s tezo, da je že sam obstoj republiških in pokrajinskih organizacij ZK federalizacija ZKJ in vzrok njenega zapiranja v kratkovidne nacionalistične oz. delne republiške in pokrajinske interese, se moramo kot marksisti takoj vprašati: kaj povzroča takšno hiranje zgodovinskega spomina v socialističnih subjektivnih silah in tudi v zvezi komunistov, zakaj se s tako hudimi porazi, s tolikimi žrtvami plačane idejne in teoretične zmote preteklosti poskušajo danes šopiriti v javnosti kot nova in revolucionarna teoretična odkritja?

¹ Glej: NIN, št. 1814, letnik 1985; Posvet: Titova koncepcija enotnosti KPJ-ZKJ, Igman, Sarajevo, november 1985; seja CK ZKJ, 30. julij 1985.

Mirić: Sistem i kriza, CKD, Zagreb 1984.

Proces nastajanja specifične jugoslovanske komunistične teorije o protislovni enotnosti razrednega in nacionalnega je po zaslugi mnogih sodobnih raziskovalcev, v Sloveniji zlasti Janka Pleterskega, precej natančno raziskan. Analizirane so družbene okoliščine razvoja spoznanj Komunistične partije Jugoslavije oz. ZK Jugoslavije o neizogibni nujnosti povezovanja narodnoosvobodilnih in demokratičnih teženj vseh družbenih slojev in njihovih subjektivnih sil s strategijo, taktiko in organizirano akcijo revolucionarnega delavskega razreda in njegove avantgarde; o neločljivosti nacionalne in internacionalne sestavine v razrednem boju delavskega razreda; o enotnosti delavskega razreda kot svetovno zgodovinske kategorije ali kot enotne kategorije večnacionalno strukturirane globalne družbe, kakršna je tudi Jugoslavija, ki pa ni dana z golim obstojem delavskega razreda v vsaki naciji, ampak nastaja samo v boju za hegemonijo delavskega razreda znotraj vsakega naroda in v mednarodni povezavi teh prizadevanj; o narodu kot realnem in notranje razredno strukturiranem zgodovinskem subjektu, ki ni samo prostor razrednega boja, ampak je tudi prostor ustvarjanja in uveljavljanja razširjene produkcije in enakopravnjšega vključevanja vseh sodobnih globalnih družb v svetovno delitev dela, globalnih družb, ki so strukturirane kot nacije in pretežno obenem kot države. Dokaj so raziskani tudi pogoji, kako si je zveza komunistov pridobila spoznanje o neločljivosti boja za samoupravno razredno hegemonijo delavskega razreda, od boja za nacionalno suverenost lastnega naroda, za mednarodno internacionalno povezanost teh prizadevanj, pa tudi o tem, zakaj ta dialektika ne more biti presežena, dokler trajata svetovni kapitalizem, blagovna proizvodnja, dokler obstajajo države in dokler obstajajo razlike v doseženi razvojni stopnji proizvajalnih sil med narodi in državami, celo takrat, ko so ti narodi in države stopili na socialistično pot razvoja.

Bistvene nauke, ki jih je mogoče povzeti iz teh raziskovanj koncepcije razrednega-nacionalnega v KPJ – ZKJ, bi mogli na kratko strniti takole:

1. Vsa zgodovina KPJ – ZKJ je zgovorno pričevanje o tem, da je spoznavanje objektivnih zakonitosti dialektike razrednega in nacionalnega v večnacionalni državi in dosledno upoštevanje teh objektivnih zakonitosti in njihove dinamike bilo in ostaja tisto odločilno vprašanje, ob katerem se je merila in se še vedno meri dejanskost njene avantgardne vloge.

2. Usodni prepreki vzpostavljanja Komunistične partije Jugoslavije kot resnične avantgarde delavskega razreda in delavskega razreda samega kot hegemonu vseh demokratičnih in k nacionalni emancipaciji usmerjenih ljudskih sil pred vojno sta bili socialdemokratsko omalovaževanje pomena nacionalnega vprašanja in dogmatsko sektaško podrejanje nacionalnih interesov anacionalno razumljenemu delavsko razrednemu interesu. Dokler ti dve težnji nista bili premagani v programskem, taktičnem in organizacijskem delu, KPJ ni mogla postati resnična revolucionarna avantgarda delavskega razreda v predvojni Jugoslaviji.

3. Po uspešni socialistični revoluciji se nevarnost oddaljevanja Komunistične partije Jugoslavije oz. Zveze komunistov Jugoslavije od delavskega razreda in delovnih ljudi od vseh njihovih življenjskih interesov, torej tudi od njihove življenjske zainteresiranosti za popolno nacionalno enakopravnost, bratstvo in enotnost med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi, vzpostavlja na nov način.

Najprej se izkaže kot nevarnost pristajanja na stalinsko ideološko pojmovanje delavskega razreda kot svetovne, abstraktno enotne kategorije, ki ni objektivno posredovana tudi z mednacionalnimi in meddržavnimi odnosi. Ta teza se je zelo kmalu izkazala kot praktični poskus vsiljevanja sovjetske velikodržavne hegemonije nad manjšimi narodi in obnova nacionalnega izkoriščanja pod plaščem internacionalističnih fraz.

Na 6. kongresu Komunistične partije Jugoslavije oz. Zveze komunistov Jugoslavije je Tito analiziral posledice zraščanja Komunistične partije v Sovjetski zvezi s centraliziranim birokratsko-etatičnim monopolizmom.

Ugotovil je, da je prišlo do:

- obnavljanja meznega suženjstva delavskega razreda v še strašnejši obliki kot v razvitih kapitalističnih državah in do upočasnjenega razvoja proizvodnih sil in življenjske ravni delovnih ljudi v Sovjetski zvezi;

- obnavljanja hegemonizma večinskega naroda, ekonomskega izkoriščanja in brutalnega političnega in kulturnega zatiranja revolucionarnih sil manjših narodov;

- spreminjanja revolucionarne avantgarde delavskega razreda v Sovjetski zvezi v klavrn privesek tajne policije. Svojo analizo sklene s tole grenko ugotovitvijo: »Ona (partija) je spremenjena v navaden birokratski aparat za podrejanje in izkoriščanje ljudstva ne samo v Sovjetski zvezi, temveč tudi izven nje.«²

Po tako brezkompromisni kritiki bistva stalinizma ni bilo mogoče, da ne bi jugoslovanski komunisti prepoznali podobnih teženj zraščanja Komunistične partije Jugoslavije oz. Zveze komunistov Jugoslavije z velikodržavnim etatičnim monopolom razdeljevanja koncentrirane presežne vrednosti v Jugoslaviji in da ne bi prepoznavali tudi danes aktualnih podobnih teženj zraščanja republiških in pokrajinskih organizacij zveze komunistov z decentraliziranim etatičnim monopolom odločanja o pogojih ustvarjanja in delitve družbenega dohodka ter da ne bi začeli graditi strateške obrambe zoper take težnje kot koncept in prakso vse bolj integralnega delavskega samoupravljanja.

Birokratizacija zveze komunistov in razvoj nacionalizma v njegovi separatistični in unitaristični varianti sta bila v KPJ – ZKJ že zdavnaj prepoznana kot zakonita otroka popuščanja težnjam zraščanja ZK z etatičnim in tehnokratskim monopolom. Prav tako je marksistična analiza naših lastnih izkušenj z etatizmom in tehnokratizmom, zlasti 1969/

² Josip Broz-Tito: H kritiki stalinizma, Časopis za kritiko znanosti, št. 39–40/1980, 8. letnik, Ljubljana, str. 176, 180, 181.

71, pokazala, da birokratizacija ZK vleče za seboj tudi takšno pojmovanje delavskega razreda, v kakršnem je delavski razred spremenjen v abstrakten konstrukt, kajti samo kot takšen konstrukt more postati objekt ideološke in politične manipulacije.³

Nedvomno še vedno velja naslednja Kardeljeva ocena iz leta 1971: »Pri nas danes ideologija nacionalizma nima prav nobene zveze z nerešenim nacionalnim vprašanjem, razen kolikor zlorablja nekatera nerešena vprašanja v ekonomskih in drugih odnosih. Če torej nacionalizem ni sredstvo za reševanje nacionalnega vprašanja, potem je očitno lahko samo maska za prikrivanje drugih političnih tendenc, antisamoupravnih, birokratsko-tehnokratskih, politikantsko karierističnih, antisocialističnih in kontrarevolucionarnih ... Nacionalizem hoče zakriti dejstvo, da osnovno protislovje in osnovni konflikt v naši družbi in konflikt med narodi Jugoslavije oziroma med tem ali onim narodom in federacijo. Osnovni konflikt namreč nastaja med interesi delavskega razreda in delovnih množic v celoti, ki se izražajo v borbi za socializem, za samoupravljanje in med interesi družbenih sil, ki se izražajo v antisamoupravni in birokratsko-tehnokratski dogmatsko konservativni ter odkrito antisocialistični ideologiji in politiki. To je pri nas pravi idejni ter politični, razredni, socialni in kulturni konflikt. V tem konfliktu in v odprti borbi proti socializmu in samoupravljanju, niti birokratsko-tehnokratske, še manj pa antisocialistične sile ne morejo računati na uspeh, zato jim je potreben nacionalizem, kajti nacionalizem je iluzija, ki hitro najde svoje vernike ... Naši nacionalisti poskušajo raznetiti nacionalizem na iluziji, da je za vse tegobe kriva federacija ali neki drugi jugoslovanski narod. V enem in drugem primeru pa gre v bistvu za isto antihumanistično manipulacijo z množicami ter obenem za napad na socialistične sile, na zvezo komunistov, na revolucijo.«⁴

Na teh spoznanjih je v zgodnjih sedemdesetih letih tudi tovariš Tito utemeljeval odnos Zveze komunistov Jugoslavije do razreda in nacionalizma, in sicer takole: »V praksi sta se pomešali naša odločna opredelitev za samostojno odločanje in za suverenost narodov in narodnosti oz. republik in pokrajin ter razredna solidarnost in enotnost delavskega razreda v vsej državi. V pozabo je šlo, da je v našem sistemu, v naših razmerah na današnji razvojni stopnji družbenih odnosov Zveza komunistov Jugoslavije tista kohezijska integracijska sila, ki je ob enotnem produkcijskem odnosu edina sila, sposobna razreševati vsa družbena in ekonomska protislovja v naši državi.«⁵

V istem delu Tito tudi pravi: »Bile so tendence, da je treba delavski razred popolnoma vključiti v nacionalne okvire, toda v Jugoslaviji je le en delavski razred, delavski razred vse Jugoslavije. Ne samo zato, ker so delavci spremešani, ker v Srbiji, Sloveniji, Hrvaški in v drugih republikah

³ E. Kardelj: Birokratizem, delavski razred in ZKJ, Problemi naše socialistične graditve IX, DZS, Ljubljana 1980.

⁴ E. Kardelj, Izbrano delo, 2. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977, str. 152, 153.

⁵ Josip Broz-Tito: Nacionalno vprašanje in revolucija, DZS, Ljubljana 1978, str. 416.

delajo skupaj ljudje različnih narodnosti. Delavski razred je enoten iz več razlogov, zlasti idejnih, in v nobenem primeru ne more dovoliti, da bi ga preštevali... Delavskega razreda ne moremo ločevati po republikah, delavski razred je jugoslovanski, vendar je odločilni faktor predvsem v svoji republici in to mora biti čedalje bolj; biti mora najpomembnejši faktor oblasti v republici...⁶

»Zveza komunistov je edini dejavnik, ki ima pravico idejnopolitično delovati v splošnojugoslovanskih okvirih. To sploh ne pomeni, da bi zmanjševali suverenost in pravice centralnih komitejev ZK v republikah, predsedstvo CK ZKJ je za svoje delo in za svoje sklepe odgovorno vsemu delavskemu razredu Jugoslavije, njegovi sklepi veljajo tudi za republike, saj se sprejemajo v forumu, v katerem so predstavniki vseh republik.«⁷

Iz analize vseh Titovih povojnih del, tudi takrat, ko se je najostreje spopadel z idejno neenotnostjo v zvezi komunistov, nikoli ne izhaja, da je treba odpravljati organizacijski ustroj zveze komunistov, kakršen je bil odkrit že leta 1934 in uveljavljen postopno v Komunistični partiji Jugoslavije oz. Zvezi komunistov Jugoslavije, pač pa je vedno poudarjal nujnost krepitev vpliva samoupravno organiziranega delavskega razreda, pojmovanega v naprednem, širokem smislu, na oblikovanje in izvajanje politike KPJ oz. ZKJ in nujnost krepitev odnosov resničnega demokratičnega centralizma v naši organizaciji.

Od kod se torej danes obnavljajo težnje po birokratski centralizaciji zveze komunistov in zakaj se poskuša obnavljati koncept nekakšnega nadnacionalnega jugoslovanskega delavskega razreda?

Po mojem gre za naslednja dejstva:

1. Svetovna gospodarska kriza, iz katere se kapitalizem rešuje z metodami prečrpavanja presežne vrednosti iz šibkejših in nerazvitih narodov in držav s pomočjo oderuških obresti na posojilni kapital, ki je tem družbam nujno potreben za preživetje in razvoj, s tehnološkim monopolizmom, z načrtnim uvajanjem tretje znanstveno-tehnološke revolucije v proizvodnjo, s protekcionizmom v trgovinskih odnosih, z neekvivalentno menjavo, ki jo vzpostavlja s pomočjo vseh teh metod, z različnimi političnimi, ideološkimi in tudi čisto vojaškimi pritiski, je na vse majhne in nerazvite globalne družbe delovala na način, da so začele pod tem koncentriranim pritiskom uporabljati kratkovidno strategijo: »vsak je sam sebi najbližji« in »reši se, kdor se more«. S tem svetovni kapital ni samo razbil enotnosti med neuvrščeni in deželami v razvoju, ampak se mu je posrečilo na tak način razbiti tudi akcijsko enotnost in mednarodno solidarnost delavskega razreda po vsem svetu.

2. Te posledice svetovne krize so Jugoslavijo kot državo v razvoju in mnogonacionalno državo zadele še s toliko večjo silo, ker so v bistvu sovpadle s procesom decentralizacije etatiističnega družbenega kapitala, ki

⁶ Ibidem, str. 385

⁷ Ibidem, str. 384, 385.

je bil od 1963/74 porazdeljen med republike in pokrajini in je tu v bistvu tudi obtičal. Največ preprosto zaradi tega, ker spričo posojil iz tujine niso bili vzpostavljeni ekonomski pogoji za njegovo nadaljnjo deetatizacijo in prevzemanje celotne družbene reprodukcije v roke združenih delavcev samoupravljalcev.

3. Danes, ko so tuja posojila usahnila in ko so prišli računi za obresti in glavnico in so se pokazale pomanjkljivosti razvoja zadnjih petnajstih, dvajset let pred 1980, pa so vzpostavljeni objektivni ekonomski pogoji za nadaljnjo uveljavitev socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega odnosa in socialistične samoupravne integracije delavcev. Edini način, ki obeta kakršnokoli možnost nadaljnjega zadrževanja tega preboja, se etatističnim in tehnobirokratskim silam po republikah in pokrajinah, ko si skušajo zavarovati lasten položaj in svoj status quo, kaže kot boj za drugačno delitev odtujenega družbenega dohodka, ki je premajhen in ga je mogoče drugače deliti le na račun drugih delov Jugoslavije, drugih narodov in narodnosti, drugih gospodarskih panog, drugih organizacij združenega dela. Če pa to ni mogoče, pa je mogoče vsaj opravičevati svojo razvojno stisko in neuspešnost s krivdo drugih narodov ali delov Jugoslavije ali kar s prešibkim položajem v federaciji. To federacijo spreminja v mesto spora republiških in pokrajinskih etatizmov, za katere pa sta tako narod kot delavski razred samo objekta njihove manipulacije, njuni najgloblji interesi pa se jih tičejo le toliko, kolikor jih morejo uporabiti kot legitimacijsko osnovo svoje odtujene družbene moči in kot sredstvo varovanja svojega monopola oblasti v imenu in namesto delavskega razreda, delovnih ljudi, svojega naroda. To je cena, za katero je pripravljen tisti del etatistične birokracije in tehnokracije, ki bi v tem ali onem pragmatičnem primeru svoj interes laže uveljavljal v centraliziranem etatističnem sistemu, zagovarjati nadnacionalno naravo in abstraktno enotnost jugoslovanskega delavskega razreda in se zavzemati za nadnacionalno naravo in birokratski centralizem Zveze komunistov Jugoslavije.

Ni treba dokazovati, da je ZK sama pod močnim pritiskom vseh etatističnih in tehnokratskih teženj. Nikakor ne smemo dovoliti, da bi v zvezi komunistov prevladali elementi, ki stojijo na pozicijah centraliziranega ali decentraliziranega etatizma in njunih tehnokratskih povezav, kajti ti elementi bi nas potisnili v napako, ki so jo v odnosu do nacionalnega vprašanja v predvojni Jugoslaviji naredile vse nacionalne buržoazije v Jugoslaviji in ki jih je stala razredne oblasti. Nasedli bi utvari, da je mogoče nekaznovano barantati s temeljnimi razvojnimi interesi svojega naroda, da je dopustno demagoško zlorabljati nacionalna čustva, hinavsko pritrjevati zaostajajoči razredni zavesti v mezdni položaj najgloblje potisnjenih slojev delavcev in polkmetov, ki si od države zmotno obetajo družbeno enakost, pa čeprav v revščini, da je mogoče nekaznovano podpihovati malomeščanske nacionalistične iluzije dela inteligence in njenega podmladka, ki se pri družboslovni, humanistični in kulturniški inteligenci rojevajo iz njenega vse slabšega in negotovega mezdnege

položaja ter zaposlitvene stiske, pri delu tehnične in naravoslovne inteligence pa iz pripetosti na tehnokratski monopol.

Iz Titovih, Kardeljevih, Bakaričevih in Vlahovičevih analiz iz konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let je znano, da bi nas takšno ravnanje v kratkem pripeljalo ne le do obnove velikodržavnega hegemonizma z nepredvidljivimi družbenimi zaostitvami, ampak da bi se celo utegnilo zgoditi, da bi bile za cele generacije izgubljene pridobitve več kot sto let trajajočega boja delavskega razreda in ljudskih množic Jugoslavije ne samo za svojo socialno, ampak tudi nacionalno osvoboditev in emancipacijo.

IVO FABINC

Nacionalno in razredno v luči družbenih integracijskih procesov

1. Nedvomno sta narod in razred zgodovinska pojava kakor tudi odnos med nacionalnim in razrednim.

To nas spominja, da je nastajanje narodov v prejšnjih stoletjih nekje v Evropi nekaj bistveno različnega od oblikovanja narodnostnih skupin po uspešni narodnoosvobodilni vojni v Afriki ali Aziji. Spominja nas tudi, kako je zapletenost odnosov med nacionalnim in razrednim v Latinski Ameriki povzročila konfliktne situacije med tamkajšnjimi revolucionarnimi gibanji in kominterno glede ocene možnosti in oblik političnega delovanja na tem področju.

Pa tudi na našem delu planeta – v tem zgodovinskem rezervatu treh okolnih imperijev – se je zbralo toliko zgodovinskih izkušenj pri nastajanju in oblikovanju nacionalnega in razrednega kakor redko kje na svetu.

2. Družbeni pojavi z zgodovinsko razsežnostjo nastajajo hkrati z dozorevanjem družbene potrebe za njimi, pravi E. Kardelj. V tem procesu se oblikuje družbena vloga oz. funkcija nastajajočega subjekta, organizacije ali skupnosti. To velja tudi za pojav naroda.

Naše znanje o kompleksnosti družbenoekonomskih in političnih prostorov nam danes dopušča, da še enkrat odklonimo poenostavljeno tolmačenje tega pojava ne le v avstromarksistični kulturno etični inačici, temveč tudi v tisti dopolnjeni z ekonomskim substratom. Vse to so potrebni, vendar ne zadostni pogoji razumevanja nacionalnega. Če pa narod razumemo tudi kot sistem *odnosov* in *procesov* znotraj zgodovinsko določenega družbenoekonomskega in političnega prostora, potem si odpiramo možnost, da narod in nacionalno pojmujeemo

a) kot način in obliko integriranja vseh ali nekaterih bistvenih intere-

sov družbenih subjektov v posebnih zgodovinskih okoliščinah (integracijska funkcija naroda), in

b) kot način in oblike vodenja boja navzven za takšno razdelitev presežnega proizvoda, ki naj v resnici omogoča ekonomsko, socialno in kulturno funkcijo naroda (militantna funkcija naroda).

Na ekonomskem področju – v blagovnem gospodarstvu – integracijska vloga naroda zahteva potrjevanje ali podpiranje možnosti za ekonomsko sodelovanje in povezovanje gospodarskih subjektov, torej tudi delovanje ekonomskega mehanizma, ki je za to potreben (od tržnih institucij naprej). Seveda vse to v zelo različnih oblikah, odvisno med drugim od stopnje splošne razvitosti dežele, od stopnje organizacijske dograjenosti družbe, od stopnje povezave s svetovnim gospodarstvom, od vloge države in ekonomske politike, od političnih odnosov sil.

Gre pravzaprav za potrebo, da se pojav naroda obravnava vzporedno z nastajanjem notranje družbenoekonomske ureditve, hkrati kot eden njenih dejavnikov in kot njen rezultat. Tu so korenine dialektične povezanosti nacionalnega in razrednega nasploh.

V pogledu militantne funkcije naroda pa se postavlja zgodovinsko in faktično vprašanje, katero stopnjo identitete in tudi osamostalitve je neka nacionalno konstituirana družba uspela potrditi v odnosih z zunanjim svetom.

Čim nižja je ta stopnja, čim večja je razlika med zunanjo afirmacijo in notranje doživljano potrebo za izrazom, tembolj lahko pričakujemo odpor slabšega v verigi, ki se bo usmeril v danih razmerah proti tujini, proti konkretnim tujim skupinam, morda celo proti veljavni mednarodni politični in družbenoekonomski ureditvi. Zgodovina narodnoosvobodilnih bojev vseh kontinentov in naša lastna zgodovina nam ponujajo nešteto zelo izdiferenciranih primerov takšnih situacij.

V večnacionalni družbi imamo dopolnilni zaplet. Sam zgodovinski akt konstituiranja večnacionalne družbe sicer predpostavlja relativno visoko stopnjo homogenosti nove skupnosti.

Vendar čim nižja je stopnja potrjene identitete posameznih narodov (ali pa se javlja iz katerihkoli vzrokov občutek nacionalne ogroženosti nasproti domeni delitve presežnega proizvoda), večja je možnost, da se poleg integrativne funkcije naroda krepi njena – po vseh pričakovanih že potisnjena – militantna funkcija. Pri tem je možno, da je v ospredju resnična ogroženost pri doseganju pripadajočega deleža družbenega proizvoda – ali ogroženost nekih drugih kazalnikov družbenega uspeha ali družbenega statusa – ali pa se za revitalizacijo militantne funkcije krije politična manipulacija družbenih sil, ki želijo iz drugih razlogov napadati neke življenjsko važne točke večnacionalne družbe.

3. Nastajanje in obstoj naroda zahtevata oblikovanje družbenoekonomske in politične ureditve, kar je tudi zahteva družbenih sil za *razredno strukturo*, vendar tokrat z namenom, da pridobijo vodilni vpliv na druž-

beno ureditev in možnost za premikanje demarkacijske linije pri delitvi presežnega proizvoda v svojo korist.

Kaže razlikovati situacijo, v kateri je delavski razred eksploatirana stran, od situacije, v kateri ima delavski razred ustavno vodilno vlogo v vodenju družbe.

V prvem primeru delavski razred – konstituiran kot tak (po sebi) npr. v procesu industrializacije – nastopa organizirano in zavestno (konstituiran zase tudi v obliki delujoče politične organizacije) znotraj veljavnega družbenega in političnega sistema, vendar z akcijami, ki so v bistvu usmerjene proti temu sistemu.

V drugem primeru bi morali predpostaviti, da delavski razred na oblasti nima več potrebe, da vodi boj za razdelitev presežnega proizvoda v neko svojo posebno korist. Pričakovalo bi se, da bo usmerjal razpoložljive vire v razvojne smeri, ki izhajajo iz načel in mehanizmov drugačne družbenoekonomske ureditve. V našem primeru bi to bilo v skladu z načeli socialistične samoupravne ureditve in njej prilagojenih tržnih, ekonomskih in upravljaljskih mehanizmov.

To bi bilo v skladu s spoznanjem, da po stopanju na pot politične emancipacije delavski razred prevzema in mora prevzemati integracijsko funkcijo v družbi; ne zapira se vase, temveč širi svoje politično bistvo na družbo v celoti.

Odnosi in procesi se zelo zapletajo, če delavski razred – delavnici v organizacijah združenega dela pri nas – čeprav ustavno na oblasti, v resnici nimajo v rokah ključnih vzvodov vodenja družbe – in to so vedno tudi finančni vzvodi. To so situacije, ki odpirajo prostor za možnost, da se – še posebej v razdobjih oslavljenih gospodarskih gibanj ali celo gospodarskih kriz – revitalizma – v spremenjenih oblikah – militantna funkcija delavskega razreda, peša pa njegova integrativna funkcija v družbi.

Zdaj ni več vprašanje centralizacije ali decentralizacije, gre za usodo družbenoekonomske in politične ureditve. Družbene sile, proti katerim nastopa delavski razred, so zaščitene v trdnjavah birokratizma. Sam delavski razred pa popušča pritiskom, ki ga vodijo v dezagregiranje na ravni podjetniških enot. Politične organizacije delujejo v napetosti, preti izguba opore v članstvu.

4. Zdaj lahko pogledamo na odnos nacionalno-razredno v novi luči.

V našem zgodovinskem primeru (ne pa v vseh primerih) je bila narodnoosvobodilna vojna usodno povezana s spremembo družbenopolitične ureditve in z uveljavljanjem vodilne politične vloge delavskega razreda in njegove politične organizacije. Uspešnost narodnoosvobodilne vojne za vse narode in narodnosti Jugoslavije je bila pogoj za uveljavljanje militantne, v resnici obrambne funkcije večnacionalne, federativno urejene družbene skupnosti v odnosu na svet. Uresničevanje integrativnih funkcij naših narodov (kot enot in kot skupnosti, v duhu politične formule bratstva in enotnosti narodov in narodnosti) in integrativne funkcije delavskega razreda v povojnih razmerah je pomenilo logično nadaljevanje

revolucionarnih procesov, obenem pa je to bila edino možna pot razvoja naše večnacionalne skupnosti in uresničevanja političnih ciljev nastajajoče socialistične samoupravne družbe.

Zgodovina nas uči, da je nekaj, kar je bilo v danih razmerah skoraj neločljivo povezano, v spremenjenih razmerah morda to ne bo več. Bilo bi zelo neprevidno, če bi pričakovali, da bi morala povezanost nacionalnega in razrednega ostati nedotakljiva, pa tudi če je z ustavo potrjena. Nevarnost grozi iz neuresničevanja nujno potrebnih integrativnih funkcij narodov in delavskega razreda v razloženem smislu; sploh v pomanjkanju kvalitetno novih družbenih integracijskih procesov, ki naj bi tendencijsko vodili do novih oblik in vsebin povezave razrednega in nacionalnega.

Nevarnost grozi iz prej orisane hipotetične situacije revitalizacije militantnih funkcij, grozi iz neuresničevanja ustavne pozicije delavca in delovnih ljudi v družbenoekonomski in politični ureditvi iz vzporedne krepitve skupinskolastrinskih in birokratsko-administrativnih elementov v družbi, iz novih oblik in vsebin zaostrovanja odnosov v federaciji. Nevarnost grozi iz možnosti, da se namesto iskanja odgovorov na pereča razvojna vprašanja na liniji krepitve samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, le-ta poskusijo iskati v zaostrovanju nacionalnih odnosov, morda celo v retrogradnih nacionalističnih izpadih.

V tem širokem kontekstu moramo razumeti ekonomsko-politično teoremo, da čim slabše so možnosti, da delavski razred uveljavi svoje ustavne pozicije v družbenoekonomski ureditvi, tem večje so možnosti, da se v večnacionalni družbi aktivirajo fronte nacionalnega odpora.

Najhujše posledice tega nastopajo, kadar se realno obstoječe nevarnosti in zavore razvoja v družbi prikrijejo in nadomestijo s hipotetično, manipulirano predstavo o narodu hegemonu, argument znan in sedemdesetih let. Politični boj je tedaj zapeljan v koncepcijsko kataklizmo.

5. Koncept dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije je naravnani v drugo smer. Prav tako vsi relevantni politični dokumenti. Po dolgih letih je razčiščevan kompleks vloge federacije pri nas.

Hitimo z dograjevanjem gospodarskega sistema, intenzivno razpravljamo o političnem sistemu. Želimo dojeti pravi smisel solidarnosti v večnacionalni družbi. In še marsikaj novega se dogaja pri nas in v svetu.

S stališča razpravljane teme je bistveno razumeti, da živimo v razdobju, v katerem je bolj kot kdajkoli treba krepiti vse integracijske potencialne v družbi, tudi tiste, ki niso doslej omenjeni, podpirati jih s celotno težo gospodarskega in političnega sistema. Posebno dragocene in nenadomestljive so vse tiste vodoravne, neposredne povezave med vsemi sloji naših narodov in narodnosti, ki vodijo do spremenjenih pogledov na skupnost interesov in do poglobljenega razumevanja med našimi ljudmi.

Ko na zastavo naših družbenih ciljev postavljamo zahtevo po vključevanju v svet, potem nas najbolj enostavna življenjska logika uči, da je pogoj za to resnična, ne le formalna enotnost, v različnosti našega življenjskega okvirja socialistične samoupravne družbe.

Razredno in nacionalno v združenem delu

V številnih razpravah o političnem in družbenoekonomskem sistemu so bila v ospredju zanimanja tudi vprašanja o vlogi razrednega in nacionalnega, pri čemer naj bi premočno poudarjanje nacionalnega elementa povzročilo disfunkcionalnost jugoslovanskega gospodarstva, ki se je razvilo v osmih ekonomskih podsistemi in tako jugoslovanska ekonomija ne deluje več kot sistem. Ta vprašanja so posebej poudarjali z vidika delovanja enotnosti jugoslovanskega trga in še posebej mobilnosti družbenih sredstev ter s tem povezanim vprašanjem o združevanju dela in sredstev. Zato nameravamo obravnavati predvsem nekatera vprašanja o sistemih nasploh ter še posebej problematiko enotnosti jugoslovanskega trga in združevanja dela in sredstev.

Problematika sistemov

Temeljne značilnosti sistemov so ravnotežje, stabilnost in optimalnost. Da bi deli pripadali neki celoti, morajo imeti lastnost te celote, ker sicer izgubijo zvezo z njo, obsojeni so na propad. Npr. gospodarski subjekt ne more odklanjati temeljne smeri gospodarskega razvoja in temeljnih značilnosti ter načel funkcioniranja gospodarstva (ob predpostavki ekonomske logičnosti), ker sicer doživi zlom zaradi prekinjene zveze s celotnim sistemom. Vendar je nujen pogoj za funkcioniranje sistema v smislu napredovanja, da imajo posamezni deli relativno samostojnost glede na celoto, ki ji pripadajo, ne smejo biti brezosebni. Brez določene samostojnosti delov ni mogoča hitra in učinkovita prilagoditev nastalim spremembam. Bistveno vprašanje vsakega sistema je v rešitvi med preveliko svobodo delov, ki onemogočajo celoto in povzročajo konflikte zaradi neuskkljenosti akcije, ali po drugi strani premajhna svoboda, podrejenost, ki vodi do onemogočanja prilagajanja delov spremenjenim okoliščinam (na trgu, v tehniki in tehnologiji). Ena in druga skrajnost sta škodljivi, zato se stalno srečujemo s problemom razmerij med deli in celoto. Predvsem pa je treba ugotoviti, da ni zaprtih sistemov, ker bi bili kot taki onemogočeni v pretoku energije od zunaj, zato obstaja stalna interakcija – sistem in okolje.

Vsi družbeni sistemi imajo več ravni in ciljev. Problematična je enostavna delitev na individualno in družbeno ali makro- in mikroekonomijo, pa tudi delitev na planiranje in trg ali razvita in nerazvita področja. Napaka je torej lahko v tem, da se jemljejo ekstremni elementi, ne pa celota. Če postavljamo le ekstreme, poznamo le meje nekega sistema, prihaja do poenostavljenih pojmovanj protislovnosti v sistemu. Ne obsta-

jata le dve ali tri ravni, ampak vrsta ravní, vsaka konkretna analiza ima torej nujno več ravní. Smisel ravni pa je predvsem v določanju prioritete akcije, kar pomeni, da ima akcija na višji ravni prednost. Obstaja torej raven, ki se ji nujno preostali podrejajo, saj je to sistem, ta pa mora biti koherenten, sicer sploh ni več sistem. Najvišja raven mora delovati kot koordinacija akcij in intervencij (denarna, posojilna, zunanjetrgovinska politika, globalna delitev nacionalnega dohodka, ipd.). Za sodelovanje v velikem sistemu, ki ga predstavlja država, ki je torej sestavljen, je nujna medsebojna odvisnost ciljev. Veliki družbeni sistem, kot je država, se deli v podsisteme: ekonomski, politični, prosvetni, socialno-zdravstveni, znanstvenoraziskovalni, sistem obrambe. Ekonomski sistem ima z vsemi preostalimi največ zvez, kajti noben sistem ne more delovati brez ekonomske baze, ima primat v številu zvez, ki prihajajo do drugih sistemov. Ekonomski sistem je sestavljen iz podsistemov, kakor so panoge, zlasti pomembna je infrastruktura. Zato mora biti v vsakem podsistemu koherenca, neprotislovnost oziroma ne sme biti strukturalnih nesorazmerij.

V teoriji sistemov je pomemben pojem aktivnih elementov v sistemu. Pod »aktivnim elementom« razumemo materialni predmet, ki je na določen način odvisen od drugih in na določen način tudi vpliva na druge. Zbir drugih elementov imenujemo okolje danega elementa. Vsak materialni element ima torej najmanj eno vstopno – input zvezo in najmanj eno izstopno – output zvezo, ali drugače rečeno, vsak element mora nekaj sprejemati in oddajati. Čim bolj je nek sistem razvit, več ima aktivnih elementov, več imajo ti aktivni elementi vstopnih in izstopnih zvez. Elementi v gospodarstvu so dinamični, nekateri prihajajo na novo, drugi odhajajo, s spremembami zvez med elementi in z menjanjem struktur prihaja do prehoda iz enega sistema v drugega. Vsak dinamični sistem je hkraten stik strukture in funkcije; to sta dva dela celote, med njima je povratna zveza – spremembe v enem povzročajo spremembo v drugem, cilj je usklajevanje. Zato sta dva tipa zvez: vertikalni in horizontalni. Horizontalni je tip povezovanja na isti ravni, vertikalni med različnimi ravnimi. Oba tipa zvez narekujeta tudi sestavljen tip upravljanja, zahteva se centralizirani ali decentralizirani oziroma kombinirani sistem. Poudarjanje le enega ali drugega je lahko problematično – s krepitvijo horizontalnih zvez, ki predstavljajo krepitev samostojnih elementov, se slabijo vertikalne zveze, ki opravljajo funkcijo povezovanja v sistem. Tako je nujno treba iskati optimalni sistem celote in delov; zato po naravi stvari ne more prevladovati le horizontalni ali vertikalni tip povezav, vedno gre za kombinacije, ki omogočajo največjo možno svobodo subjektov ob spoštovanju sistema kot celote. S tega vidika je treba tudi presojati tip povezovanja preko trga in planski. Pri horizontalnih zvezah je v ospredju tržišni – obligacijski, pri vertikalni pa planski – združevalni.

Pri obravnavanju sistemskih teorij je pomemben element sistem potreb in ciljev družbenega in gospodarskega razvoja. Vsak družbeni sistem ima več ciljev, med njimi je hierarhija, vsi cilji nimajo enake teže.

Ni mogoče pojasniti družbenega ali ekonomskega sistema brez poznavanja ciljev.¹

Po povedanem se nam ponuja sklep, da ni mogoče zanikati realno obstoječih strukturalnih elementov jugoslovanskega sistema, ki ga predstavljajo narodi in narodnosti, prav tako pa je nemogoče v celotnem sistemu opredeljevati ta element kot edini ali bistveni. Prav v tem pa so najbrž problematične nekatere analize, ki ne jemljejo kot osnovo teorije velikih sistemov, temveč analizirajo ekstremne pojave, torej ne celote.

Po povedanem je pomembna funkcija države kot velikega sistema. Proces konstituiranja globalne družbe je sestavljen in zahteven, gre za uresničevanje in vzdrževanje celovitosti in enotnosti, tako da se v tem okviru lahko odvijajo nujni procesi. Ker obstajajo tri temeljna področja družbenega življenja – ekonomska, politična in idejna, poteka proces konstituiranja globalne družbe na treh področjih, vendar proces na teh področjih ni enak. Pri državnosti je temelj v političnem konstituiranju, ker se v njem najpopolneje izraža nujnost celovitosti in enotnosti, v kateri se konkretno organizira življenje ljudi. V političnem konstituiranju se izraža v spremenjeni obliki ekonomsko in idejno konstituiranje oziroma gre za usklajenost; politika namreč obsega vse procese in tvorbe, povezane s fenomenom upravljanja in uresničevanja oblasti v celotni družbi. S politiko se postavljajo cilji in izbira primernih sredstev za njihovo uresničenje. Globalna družba pa seveda ne more biti celovita skupnost v tem smislu, da se urejanje določenih procesov uresničujejo povsem enotno; enotnost je treba doseči le na bistvenih področjih, kjer se nujno uresničujejo oblast in upravljanje, druga področja so irelevantna za uresničenje enotnosti v razmerjih celotne skupnosti. Poskusi totalitarizma se ne obnesejo v urejanju vseh področij družbenega življenja. Med bistvenimi elementi globalne družbe je državnopravna ureditev, ki je dinamična tvorba. Vse, kar je objektivna in splošna potreba kake družbe, se kaže v državnopravnem redu. Državni organi kot deli državne organizacije so nosilci delnih funkcij, tako tudi pravni akti. Kot je struktura celotne družbenopravne ureditve skupnost delov, tako je tudi funkcija te tvorbe le skupnost medsebojno povezanih in usklajenih delnih funkcij, posamezne funkcije se zlivajo v celoto. Na ta način je državnopravna ureditev oblična tvorba, poseben sistem elementov, kjer se uveljavlja načelo konsolidiranja splošne funkcije na temelju delnih funkcij.

Bistveno vprašanje državnopravne ureditve je ravnotežje globalne družbe; srečujemo se zopet s problemom sistema. Sistem je rezultat določenega strukturiranja sestavnih elementov bolj ali manj sestavljene celote; elementi se med seboj povezujejo in vplivajo drug na drugega, tako da so skupna celota. Sistemi obstoje in trajajo ob medsebojni usklajenosti elementov, določeni harmonizaciji sestavnih elementov; zanikanje sistema izhaja iz obstoječih neskladij, nasprotnosti sestavnih elementov.

¹ R. Stojanović: Veliki ekonomski sistemi, Savremena administracija, 1979.

Kadarkoli obstaja sistem, obstaja tudi fenomen ravnotežja kot značilnost za element, ki obstaja v obliki sistema, asistemnost je enaka obstoju neravnotežja. Fenomen ravnotežja je univerzalen, čeprav je bil prvotno opredeljen pri fizično-kemičnih pojavih. Ker mora biti globalna družba oblikovana v sistem, morajo biti njeni sestavni deli medsebojno tako postavljeni, da nastane in traja določeno ravnotežje; gre za bistveni osnovni pogoj funkcioniranja neke družbe. Politična nadstavba daje sliko najbolj intenzivnega delovanja dejavnikov ravnotežja celotnega družbenega sistema; tu se z delovanjem politično organiziranih skupin urejajo odnosi med dejavniki – konservativnimi in progresivnimi, dokler obstaja ravnotežje. Ko se to prevesi, prihaja do narušenja. Razumljivo je, da so v ospredju ekonomski dejavniki. Oblikovanje političnega sistema in njegov delež v splošnem ravnotežju sta odvisna od tega, kako so strukturirani in kako funkcionirajo elementi politične nadgradnje in političnega procesa.²

Zato je zanemarjanje nekaterih konstitutivnih elementov v dani globalni družbi lahko destruktivno, preobčutno poudarjanje pa prav tako lahko naruši zahtevo po uravnovešenosti sistema. Ravnotežje lahko vzdržuje državnopravna ureditev z različnimi sredstvi, vendar bi motivacijske, psihološke in druge elemente nikoli ne mogla nadomestiti tipično državnopravna: sankcijski mehanizem. Obvladovanje heterogenih dejavnikov in omogočanje koordinativnih je splet zelo različnih dejavnikov, zlasti ekonomsko motivacijskih. Vera v vsemogočnost prava, volje, organizacije in institucij je kaj lahko nadvse problematična. Za vpliv na družbeno dogajanje so zgolj pravna sredstva in oblike praviloma premalo učinkovite, pravni totalitarizem tudi ni možen.

Kratek pogled na nekatera temeljna vprašanja o delovanju sistemov je imel predvsem dvojen namen: pokazati, da individualizem gospodarskih subjektov v moderni družbi ni možen ter da enostavno zanikanje ali poudarjanje določenih elementov v analizah političnega sistema (nacionalno) ni strokovno in znanstveno pravilno. Gre za eno izmed temeljnih postavk dialektike o medsebojni odvisnosti in povezanosti pojavov.

Enotnost jugoslovanskega trga

Med vprašanji, ki se pojavljajo v vseh razpravah in dokumentih zadnjih let o delovanju gospodarskega in političnega sistema, je nedvomno močno v ospredju urejanje enotnosti jugoslovanskega trga. Pomemben del je obravnavan v gradivu Razvoj pravnega sistema z vidika ekonomske stabilizacije.³ Ustava SFRJ opredeljuje pojem enotnosti jugoslovanskega trga v 251. in 252. členu. Teoretična obdelava tega vprašanja kaj dalj od ustavne opredelitve ne prihaja.⁴ Treba je pritrditi prof. Udetu, da se enotni jugoslovanski trg v številnih dokumentih in predlogih zako-

² Povzeto po S. Vračar: Socijalna sadržina funkcije državno-pravnog poretka, Udruženje pravnika Jugoslavije, 1965.

³ Delavska enotnost Ljubljana, 1983, str. 31.

nov velikokrat pojmuje napačno; enačijo ga s konkretnim gospodarskim dogajanjem s težnjami zagotoviti skupne jugoslovanske razvojne programe oziroma tako imenovane integracije, »ki se raztezajo na ves jugoslovanski prostor«. V ta pojem nekateri pogosto uvrščajo vse ukrepe za zagotovitev takih skupnih programov in skupne razvojne politike. Tako predlagatelj zveznih zakonov pogosto v imenu zagotavljanja delovanja enotnega jugoslovanskega trga predlaga tudi uveljavitev administrativnih ukrepov. V skladu s tem se krepijo elementi direktivnega planiranja, torej državnega ukrepanja in se tako skuša zagotoviti oblikovanje skupne jugoslovanske razvojne politike. Administrativno poseganje povzroča, da posamezne gospodarske grupacije ali celo posamezne organizacije združenega dela obravnavamo individualno z določanjem pogojev gospodarjenja, kar pa je v polnem nasprotju s pravili delovanja trga, ki zahteva v bistvu enak položaj oziroma enake pravice in dolžnosti tržnih subjektov. Tendence pripravljane zakonodaje in delno že veljavne torej ne prispevajo k razvijanju blagovno-tržne proizvodnje; upajmo, da je proces prehodan, ne dolgotrajen.⁵ Ob tako različnem pojmovanju enotnosti trga v Jugoslaviji je seveda tudi težavno obravnavanje te problematike.

V jugoslovanski pravni teoriji je dosledno obdelan pretežno sankcijski mehanizem, ki naj bi zagotavljal enotno delovanje jugoslovanskega trga⁶. Ta je pester, vendar neučinkovit.

Kritiki danega sistema poudarjajo, da je enotnost jugoslovanskega trga precej prizadeta z atomizacijo družbe (občina, TOZD), posebej še s koncepcijo republik in pokrajin. Zastavlja se vprašanje, koliko je resnice v teh trditvah.

V globalu je najbrž treba pritrditi prof. Bajtu, da je trg v odnosu do družbenih odnosov v bistvu nevtralen mehanizem, s pomočjo trga se izražajo odnosi, kakršni obstajajo v družbi neodvisno od njega.⁷ Zato je najbrž težko in vprašljivo povezovati problematiko trga ob sicer izpolnjenih pogojih za njegovo delovanje s sistemom družbenopolitičnih skupnosti. Prav tako pa je tudi treba pritrditi Kiru Gligorovu, da se ta vprašanja ne dajo razreševati z altruističnimi pobudami ali le na temelju splošnega razrednega interesa, temveč predvsem na podlagi otipljivega posamičnega in skupnega interesa združenih delavcev ob enakopravnih pogojih gospodarjenja.⁸

Kateri pogoji naj bi tedaj bili potrebni, da bi zagotovili delovanje enotnosti jugoslovanskega trga in s tem tudi smotrno združevanje dela in sredstev?

⁴ Mirko Ilesić: Pravno urejanje enotnosti jugoslovanskega trga in konkurence, Združeno delo 5/84, stran 617 in tam citirana dela.

⁵ Lojze Ude: Zagotavljanje enotnega jugoslovanskega trga v novi zvezni zakonodaji, Združeno delo, posebni zvezek, 1985.

⁶ Glej referate na Pravnih dnevih 1985, Združeno delo, posebni zvezek.

⁷ A. Bajt: Trg kot podlaga gospodarskega sistema.

⁸ K. Gligorov: Uloga privrednog sistema u zaštiti društvene svojine, Arhiv za pravne i društvene nauke, 2-3/85, str. 243.

Za delovanje tržnih zakonitosti je v prvi vrsti potrebna enakopravnost tržnih subjektov. Enakopravnost označuje enakost ljudi in njihovih organizacij v medsebojnih razmerjih, v njihovem položaju, pridobivanju pravic in obveznosti ter odgovornosti. Enakopravnost je eno izmed splošnih in temeljnih načel naše ustavne ureditve (Ustava SFRJ – temeljna načela II, 13., 14., 32., 91., 111., 153.–155. člen in drugi). V samoupravnem združenem delu je enakopravnost bistveno načelo za medsebojna razmerja delavcev in drugih delovnih ljudi v družbenem delu in samoupravljanju. Delavci enakopravno upravljajo z delom in poslovanjem OZD ter v zadevah in sredstvih v celokupnosti družbenega dela ter v zadevah in sredstvih celotne družbene reprodukcije, urejajo medsebojna razmerja v delu, odločajo o dohodku in pridobivajo dohodek (Ustava SFRJ – 14. člen in 1., 2., 4., 6. in 13. člen ZZD). To velja za razmerja v delu, samoupravljanju v vseh samoupravnih organizacijah in skupnostih ter družbenopolitičnih skupnostih.

V razmerjih ekonomskega prometa – združevalnih in obligacijsko-tržnih je enakopravnost predvsem eden izmed elementov, ki opredeljujejo enotnost jugoslovanskega trga (2. odst. 251., 254. in 255. člen Ustave SFRJ). To pomeni prepoved vsake diskriminacije organov družbenopolitičnih skupnosti, OZD, drugih samoupravnih organizacij in skupnosti nasproti ekonomskopravnim subjektom. Enakopravnost v ekonomskem prometu prav tako pomeni enakost ekonomskopravnih subjektov v medsebojnih razmerjih, odsotnost kakršnegakoli vpliva enih subjektov na druge glede na njihovo ekonomsko moč ali druge prednosti (255. člen Ustave SFRJ, 3. člen ZZD). V zakonu o obligacijskih razmerjih določa 11. člen načelo enakopravnosti pogodbenih strank. Pogodbene stranke sklepajo pogodbeno razmerja po svoji odločitvi, določajo in uresničujejo medsebojne pravice in obveznosti glede na enakost svojega pravnega položaja na podlagi lastnih potreb in interesov, pri čemer spoštujejo splošna načela ekonomskega prometa, zakonitosti trga, družbenega usmerjanja gospodarskega razvoja in usklajevanja odnosov na trgu. Svoboda subjektov je lahko omejena le s prisilnimi normami, pogodbe ne smejo biti v nasprotju z Ustavo, zakoni, moralo, ne smejo imeti nedovoljen predmet in cilj, nihče tudi ne sme svoje svobode izkoriščati na račun drugega (zloraba pravic). Notranji promet v SFRJ je torej v načelu svoboden, le iz razlogov splošnega interesa se lahko predpišejo posebni pogoji glede menjave blaga in storitev, vendar le na temelju zveznega zakona.

Po povedanem je treba vzpostaviti tak ekonomski mehanizem, ki bo uveljavljal enakost gospodarskih subjektov. S tem pa bi bila tudi dosežena motivacija subjektov za gibljivost sredstev, njihovo združevanje in smotrno uporabo.

Nekateri bistveni elementi, ki jih poudarjajo številni avtorji⁹, bi bili zlasti naslednji:

1. Nujna sta realno vrednotenje družbenih sredstev in realna amorti-

zacija kot pogoj, da se ohrani vrednost družbenih sredstev in da se njihova poraba v procesu proizvodnje pravilno upošteva v primarni delitvi in se tako tudi prepreči prelivanje dohodka za splošne, skupne in osebne namene.

2. Uporaba družbenih sredstev obvezuje subjekte za ustvarjanje akumulacije za nadaljnji razvoj družbe, zato je treba opredeliti določen delež akumulacije v razmerju z uporabljenimi sredstvi. To bi privedlo do racionalne uporabe akumulacije, bodisi pri subjektu, ki jo ustvari, ali v sistemu združevanja sredstev. V sistemu združevanja je treba določiti stimulatívno nadomestilo, kajti brez tega se ne da preseči teritorialna, suboptimalna in skupinsko lastninska uporaba akumulacije.

3. Le realni dohodek je lahko temelj za delitev. Organi, ki sprejemajo gospodarsko systemske odločitve, morajo z ukrepi uveljaviti realno vrednost denarja, uravnoteženost in enakovrednost cen. Denarna in posojilna politika, obračun stroškov poslovanja, gospodarski odnosi s tujino in davčna politika morajo preprečiti doseganje fiktivnih dohodkov ter proizvodnjo in delitev, ki bi temeljila na izgubah in njihovi socializaciji.

4. Pri delitvi dohodka je treba zagotoviti načelo delitve po delu ter ob tem pravilo, da lahko tisti, ki dosega nadpovprečno akumulacijo, prejema tudi večji osebni dohodek. Na tak način bi dosegli elemente stimulacije za večjo storilnost in boljšo uporabo družbenih sredstev.

Nedvomno so potrebne spremembe v sekundarni delitvi, zlasti z zajemanjem nove vrednosti za splošno in skupno porabo. Instrument davkov in prispevkov je izredno pomemben člen ekonomskega sistema in usmerjanja reprodukcije. Ta instrument danes odvaja velik del vrednosti družbene reprodukcije v roke administrativnih organov za redistribucijo, ki poteka po političnih in manj po ekonomskih načelih in merilih, kar je seveda popolnoma nesprejemljivo. Sodobna država s sistemom davkov in prispevkov ter drugimi regulativnimi ukrepi vpliva na nacionalno ekonomijo, jo usmerja in spodbuja, fiskalni interes je podrejen tem nalogam.¹⁰ J. Stanovnik poudarja, da se pri nas z različnimi mehanizmi sistema odvaja od novo ustvarjene vrednosti 27 različnih oblik davkov in prispevkov, še preden pride do izločanja proizvajalčevega dohodka. Vsak proizvajalni delavec vzdržuje enega neproizvodnega; v tem je bistvo problema razmerja med ekonomskim in političnim sistemom. Obračunavanje dajatev od celotnega sklada živega in minulega dela, od dohodka ali dobička še zdavnaj ni zgolj vprašanje fiskalne oportuniteti. Če bi se dajatve obračunavale od celotnega sklada obratnih sredstev in minulega dela, potem bi to organizacije spodbujalo za maksimalno ekonomiziranje s »kapitalom« kot tudi glede zaposlenosti; če pa se dajatve obračunavajo od dohodka, potem bo to delovalo v smeri maksimalizacije zaposlenosti, ne

⁹ K. Gligorov: delo pod 8); D. Marsenić: Privredno-sistemski okvirji jedinstva jugoslovenskog tržišta, Samoupravljanje 11/84; D. Marsenić: Sistem usmeravanja proizvodnog i društvenog razvoja i jedinstvo jugoslovenskog tržišta, Ekonomist 2/84; B. Jović: Jedinstveno jugoslovensko tržište, Pravni život 12/82.

¹⁰ S. Jankov: Savremeni privredni sistemi, Savremena administracija, 1972, str. 133 in dalje.

pa nujno tudi v smeri ekonomske učinkovitosti. In če bo lokalna administracija črpala svoj dohodek iz zaposlitvene ekspanzije, bo očitno podpirala investiranje v nove kapacitete, ne glede na njihovo ekonomsko učinkovitost. Odnos »ekonomije« in »politike« je zato predvsem vprašanje naravnosti sistemskih instrumentov.¹¹

Združevalna razmerja

V sodobnih razmerah gospodarjenja obstaja objektivna nujnost dolgoročnega poslovnega povezovanja gospodarskih subjektov, kar je posledica poglobljanja delitve dela in številnih mednarodnih gospodarskih gibanj; gre za ekonomsko zakonitost na doseženi stopnji razvoja. Sestavljenost gospodarstva, opazovano s stališča tehnično ekonomskih struktur, je opredeljena s številnostjo gospodarskih subjektov in medsebojnih zvez. Ker delitev dela z uvajanjem številnih specializacij narašča, je nujen proces povezovanja gospodarskih subjektov; brez tega ni mogoče delovne družbene reprodukcije, nesporno je, da obstaja podružbljanje proizvodnje.

Pritrditi je treba Županovu, ki opredeljuje integracije kot usklajeno delovanje dveh ali več gospodarskih subjektov, ki nato delujejo kot enoten gospodarski subjekt. Intenzivnost tega usklajenega delovanja je lahko različna: usklajeno delovanje lahko zajema le manjši del sistemov, ki so v interakciji, in traja relativno kratek čas (enkratna menjava), lahko pa se oba sistema zlijeta v enega, pri čemer izgubita svojo prejšnjo samostojnost. Med tema dvema skrajnostma (kratkotrajna delna povezava in popolna spojitev v en sistem) je možna cela vrsta prehodnih oblik. Integracijo moramo potemtakem opredeliti kot kontinuum različnih oblik koordiniranega delovanja; drugače povedano, kot spremenljivko, katere intenzivnost se spreminja od minimalnih do maksimalnih vrednosti.¹²

Kot cilj integracije in koncentracije se opredeljuje: da z ekonomijo obsega dosežemo nižje stroške proizvodnje in s tem večji dohodek; da pospešimo tehnološki razvoj in pridemo do večjega števila inovacij; da bodo integrirane organizacije finančno tako močne, da bodo usmerile investicije v tisto dejavnost, v kateri bo povrnitev najhitrejša in skladna z zahtevami mednarodne delitve dela; da bomo dosegli večjo stabilnost v gospodarjenju in razvijanju tiste dejavnosti, ki so razvojno najbolj perspektivne.¹³ Ustavnoopravno in v stališčih X. Kongresa ZKJ je med cilji integracije in koncentracije opredeljeno tudi obvladovanje tržne stihije.

Očitno je tedaj, da je utemeljena le tista integracija, ki prinaša ustrezne gospodarske učinke. V nekaterih gradivih, ki obravnavajo obsto-

¹¹ J. Stanovnik, *Naši razgledi*, št. 6/84, stran 162.

¹² J. Županov: *Netehnološki in neekonomski dejavniki integracije* – Zbornik: *Integracije v gospodarstvu*, Delavska enotnost, 1984, str. 194.

¹³ J. Jerovšek: *Teoretične predpostavke integracij v gospodarstvu*, Zbornik pod tč. 12, stran 75 in 100.

ječe probleme, se forsira oblikovanje velikih integracij, kar pa je nedvomno lahko vprašljivo. V industrijsko razvitih državah število vertikalnih integracij upada, ker se pri hitrih tehnoloških spremembah posamezne surovine v zaporedni proizvodnji tako hitro menjajo, da pridejo do protislovja med integracijo in specializacijo. Nasploh je treba tudi ugotoviti, da so veliki sistemi manj sposobni za prilagoditve, ki jih prinašajo spremembe na trgu, v tehniki in tehnologiji. Likvidacija manjših subjektov pa tudi ne povzroča tolikšnih socialnih posledic. Zato je vprašljivo forsirati velike sisteme, če se z njimi ne dosegajo gospodarski učinki, posebej pa še ne, ker se v njih vse pre pogosto zanikajo ekonomske zakonitosti s prelivanjem dohodka, zlasti pa s socializacijo izgub. V ospredju zanimanja je v zadnjem času povezovanje po panogah, ki bi lahko privedlo nazaj do administrativno-operativnih vodstev. Kardelj je v zvezi s tem opozarjal, da so najbolj negativne posledice koncepcije integracij po panogah in teritorialnem načelu v tem, da so cokla za tisti proces integracije, ki je najpotrebnejši, to je ta, v katerem se povezujejo delovni interesi od surovinske do predelovalne proizvodnje, trgovine, bančnega sistema in znanosti. Doslej je pri nas v integracijah prevladovala težnja za centralizacijo dohodka, ne pa skupni interesi v procesu enostavne in razširjene reprodukcije oziroma v boju za povečanje produktivnosti dela vseh, ki sodelujejo.¹⁴

Nedvomno je precejšnja ovira za uveljavljanje ekonomskih zakonitosti pri združevanju dela in sredstev vse to, kar smo obravnavali v okviru problematike enotnosti jugoslovanskega trga. Med osrednje probleme je treba šteti tudi pomanjkanje izdelanega sistema skupnega gospodarjenja in s tem povezanega medsebojnega vpliva na poslovno politiko in sistem odgovornosti. V vsaki integraciji je treba uveljaviti skupen interes, ki se mu morajo podrediti vsi združeni subjekti in mora biti podana tudi osnova za spodbijanje pravnih poslov in dejanj posameznega udeleženca, ki bi kršil splošni interes.¹⁵

Če analiziramo vzroke, zakaj se v naši družbi združevalna razmerja ne uveljavljajo dovolj, lahko ugotovimo, da so ti vzroki ekonomski, in sicer predvsem:

– v ekonomski politiki so zanikane temeljne ekonomske zakonitosti – primarna delitev (cene) in opuščanje dejavnosti oziroma prenehanje organizacij, ki ne dosegajo normalno pričakovanih učinkov;

– neustrezna politika davkov in prispevkov, ki ne pomeni motivacije gospodarskih subjektov in zajema tolikšen del novoustvarjene vrednosti, da postaja vprašljiva že enostavna, kaj šele razširjena reprodukcija;

– zaprtost družbenopolitičnih skupnosti, ki preprečujejo gibljivost sredstev, njihovo združevanje in smotrno uporabo, kar zlasti spodbuja nesmotrna politika davkov in prispevkov (zainteresiranost za ekstenzivno zaposlovanje, namesto skrajnega ekonomiziranja sredstev);

¹⁴ E. Kardelj: Uresničevanje ustavnih načel o združenem delu, Samoupravljanje, 2. knjiga, DZS 1980, stran 352.

¹⁵ J. Šinkovec: Zaštita društvene svojine u vidu sprečavanja grupno-svojinskih odnosa, Arhiv 2-3/85.

– politični in drugačen voluntarizem, ki omogoča sprejemanje odločitev mimo subjektov, ki bodo nosili posledice in v zvezi s tem pomanjkanje informativnega sistema (čeprav nekateri naše obdobje razglašajo za informacijsko);

– nestabilnost ekonomske politike, ki onemogoča programiranje razvoja subjektom, jim neprestano menja ekonomski položaj in se v takem stanju laže rešuje položaj z individualnimi reakcijami kot pa v večji medsebojni odvisnosti in povezanosti številnejših subjektov;

– večletno opuščanje smotrnega sistema družbenega planiranja, ki je privedlo in vodi v preštevilna strukturalna nesorazmerja itd.¹⁶

Po vsem povedanem je problematično zastavljanje vprašanja, kaj je primarno: nacionalno ali razredno. Gre za problematiko interesov, ki pa so po marksistični teoriji v skrajni posledici vedno materialni. Ekonomski interes, varstvo lastne ekonomske in družbene pozicije bi moralo nujno opredeljevati položaj delavcev tako, da se proti družbenim sredstvom obnašajo kot pogoju lastne eksistence in hkrati materialnemu temelju in jamstvu za njihov samoupravljalni položaj. Kiro Gligorov pravi, da torej ne gre za neke altruistične pobude, pa tudi ne za ravnanje le na temelju splošnega razrednega interesa, temveč zaradi zelo otipljivega posameznega in skupnega interesa združenih delavcev. To pa pogojujejo obravnavane ekonomske zakonitosti. Če bi vztrajali pri sedanjih ravnanjih, ne bomo preprečili skupinsko lastninskih ravnanj. Preprečevanje teh tendenc mora izhajati iz delovanja enotnega jugoslovanskega trga, kot je bil opredeljen, ter obveznosti in meril, o katerih je tekla beseda in ki vsakogar usmerjajo v to, da se primerja z drugimi in uspešnejšimi, da mu skupinsko lastninski odnos ne more dajati ekonomskih prednosti in koristi, temveč nasprotno, da odločanje, ki temelji na skupinsko lastninski zavesti in obnašanju, povzroči le ekonomsko kazen, ki je pod enakopravnimi ekonomskimi pogoji ne more prevaliti na drugega.¹⁷

MIHA RIBARIČ

Razredno in nacionalno v federaciji

Ustavna ureditev SFRJ temelji na neločljivi povezanosti razrednega in nacionalnega. Narodnoosvobodilni boj širokih ljudskih množic vseh narodov in narodnosti Jugoslavije je bil hkrati z bojem za nacionalno svobodo tudi boj za socialno osvoboditev. Narodnoosvobodilni boj je prerastel v socialistično revolucijo. Za socialistično revolucijo v Jugoslaviji je

¹⁶ Naša tribuna: Združevanje dela in sredstev (razlogi za neučinkovitost) Združeno delo 4/85.

¹⁷ K. Gligorov; Delo pod tč. 8.

bistveno, da nacionalna svoboda temelji na ekonomski in politični oblasti delavskega razreda vsakega naroda in narodnosti v procesu osvoboditve dela, ki se uresničuje v samoupravnih socialističnih družbenih odnosih.

Temeljna načela ustave izhajajo iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, na podlagi katere so se narodi Jugoslavije na podlagi svobodno izražene volje v skupnem boju vseh narodov in narodnosti v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji skupaj z narodnostmi združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in ustvarili socialistično zvezno skupnost delovnih ljudi – SFRJ. Narodi in narodnosti po temeljnih načelih ustave v SFRJ v interesu vsakega naroda in vsake narodnosti posebej in vseh skupaj uresničujejo in zagotavljajo;

socialistične družbene odnose, ki temeljijo na samoupravljanju delovnih ljudi in varstvu socialističnega samoupravnega sistema;

nacionalno svobodo in neodvisnost;

bratstvo in enotnost narodov in narodnosti;

enotne interese delavskega razreda in solidarnost delavcev in vseh delovnih ljudi;

svoboščine in možnosti za vsestranski razvoj človekove osebnosti in za združevanje ljudi ter narodov in narodnosti v skladu z njihovimi interesi in težnjami pri ustvarjanju čedalje bogatejše kulture in civilizacije socialistične družbe;

združevanje in usklajevanje prizadevanj za razvoj materialne osnove socialistične družbe in blaginje ljudi;

sistem družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema, s katerimi se zagotavljajo skupni interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter enakopravnost narodov in narodnosti;

združevanje lastnih hotenj z naprednimi težnjami človeštva.

SFRJ torej konstituirajo narodi Jugoslavije skupaj z narodnostmi, s katerimi živijo in v njej na temelju in v okviru samoupravnih socialističnih družbenih odnosov uresničujejo nacionalno svobodo vsakega naroda in narodnosti posebej in vseh skupaj v medsebojni povezanosti in enotne in skupne interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, razvijajo materialno osnovo samoupravne socialistične družbe, omogočajo vsestranski razvoj človeka in se kot odprta skupnost povezujejo s človeštvom v svetu. Temeljna načela ustave opredeljujejo nacionalno svobodo in interese celovito, v njihovi samoupravni socialistični razredni in človeški razsežnosti, odprtosti znotraj Jugoslavije in v svet.

Ob upoštevanju federativne ureditve ustava povsem nedvoumno določa izhodišče za urejanje odnosov republik in avtonomnih pokrajin v federaciji. »Delovni ljudje ter narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in v socialističnih avtonomnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami in – kadar to v skupnem interesu določa ta ustava – v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji.« (2. odst. I. temeljnih načel). Velja torej ustavno pravna

formula predpostavke pristojnosti v korist republik in pokrajin. Zvezni organi so pristojni samo za urejanje tistih odnosov, ki so izrecno navedeni v zvezni ustavi. Ne obstaja torej splošna klavzula pristojnosti v korist federacije in njenih organov.

Upoštevati je treba, da so funkcije federacije ustavno opredeljene kot skupne funkcije republik in avtonomnih pokrajin. To načelo morda najbolj sintetično izraža ustavna določba, da so republike in avtonomni pokrajini odgovorne ne samo za lasten razvoj, ampak tudi za razvoj zvezne socialistične skupnosti kot celote: »Delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, solidarnosti in vzajemnosti, enakopravne udeležbe republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije skladno s to ustavo ter po načelu odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote.« (3. odst. I.) Subjekt odločanja v federaciji so torej delovni ljudje, narodi in narodnosti. Pri tem je treba upoštevati ustavno načelo, da pripada v SFRJ vsa oblast delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem (glej 1. odst. II. in 1. odst. IV., 1., 3., 4. člen ustave SFRJ). Oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi se uresničuje na podlagi odločilne vloge delovnega človeka, ki v svobodnem združenem delu odloča o pogojih in rezultatih svojega dela. Ustavna opredelitev delovnih ljudi, narodov in narodnosti kot subjekta odločanja v federaciji torej povezuje razredni in nacionalni vidik v nerazdružljivo celoto. Za samoupravni položaj delavca na temelju družbene lastnine je bistveno, da v temeljni organizaciji združenega dela odloča o pogojih in rezultatih svojega dela. Na tem izhodišču so zasnovani vsi odnosi samoupravne integracije združenega dela oziroma samoupravne koncentracije družbenega kapitala. Podobno kot za položaj delavca v temeljni organizaciji združenega dela velja za republiko oziroma pokrajino, da delavski razred in vsi delovni ljudje, narodi in narodnosti v republiki oziroma avtonomni pokrajini odločajo o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela in razpolagajo z naravnim bogastvom.

Zakon o združenem delu določa (25. člen): »Narodi in narodnosti v republikah oziroma v avtonomnih pokrajinah, organizirani v združenem delu in v družbenopolitičnih skupnostih, svobodno odločajo o svojem delu, rezultatih dela in naravnih bogastvih v skladu s svojimi v ustavi določenimi pravicami in dolžnostmi, izhajajoč iz tega, da so enakopravnost narodov in narodnosti oziroma republik in avtonomnih pokrajin, njihovo medsebojno sodelovanje, vsestranska vzajemna pomoč in solidarnost pri zagotavljanju skupnih interesov in obvladovanju težav pogoj za njihov svoboden in vsestranski razvoj.« Delo s sredstvi v družbeni lastnini se torej povezuje z nacionalnimi interesi svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti. Pri uresničevanju samoupravne samostojnosti republik in avtonomnih pokrajin, ki sta v sestavi SR Srbije, pa je treba upoštevati enotni družbeni sistem socialističnega samoupravljanja, enake pravice drugih republik oziroma avtonomnih pokrajin, načelo vzajemne

pomoči in solidarnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, ustavne pravice federacije in enotni jugoslovanski trg. Družbenoekonomsko izhodišče za svobodo naroda je torej njegova pravica, da razpolaga z ustvarjenim dohodkom in naravnimi bogastvi. Nosilec te pravice so delavski razred in vsi delovni ljudje na temelju svoje samoupravne organiziranosti. To pomeni, da je nosilec nacionalne svobode delavski razred in vsi delovni ljudje, ne pa država namesto in v imenu njih, niti na republiški niti na zvezni ravni.

Ključnega pomena za uresničevanje odgovornosti republike ne samo za svoj lasten razvoj, ampak tudi za razvoj Jugoslavije kot celote, je proces samoupravnega združevanja dela in sredstev ali proces samoupravne koncentracije družbenega kapitala. Družbenoekonomsko izhodišče za svobodo naroda, za njegovo pravico razpolaganja z ustvarjenim dohodkom in naravnimi bogastvi vključuje po mojem razumevanju kot svoj sestavni del delovanje tržnih zakonitosti, ekonomsko motivacijo in zainteresiranost delavcev – gospodarskih subjektov, neoviran pretok družbenega kapitala na enotnem jugoslovanskem trgu in Slovenijo in Jugoslavijo kot odprto skupnost. Uresničevanje procesa samoupravne koncentracije družbenega kapitala na enotnem jugoslovanskem trgu je pogoj za uveljavljanje in dejansko svobodo delovnega človeka v samoupravnem združenem delu, s tem pa tudi za svobodo naroda v odnosu do etatistične oblasti ali njenih elementov na republiški in zvezni ravni. Pravica naroda, da odloča o rezultatih svojega dela, nima nič skupnega z nacionalno ekonomijo v negativnem smislu besede. Namesto nacionalne ekonomije kot materialne podlage delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da uresničujejo svojo ekonomsko in politično oblast v neločljivi povezanosti z ekonomsko in vsako drugo svobodo naroda na temelju samoupravljanja v republiki kot odprti skupnosti in v razmerah enotnega jugoslovanskega trga, gre pri nacionalni ekonomiji v narekovajih za negacijo tega temeljnega odnosa. Tu ne gre samo za zapiranje pred drugimi deli Jugoslavije in Jugoslavijo kot celoto, ampak tudi pred svetom, saj se odrekamo prednostim, ki jih daje enotni jugoslovanski gospodarski prostor. Težnje zapiranja gospodarstva, znanosti, raziskovalnega dela, če posebej poudarim ta področja, v republiške meje dejansko podrejajo delavski razred in delovne ljudi njihovi lastni birokraciji, ki na tej podlagi lahko nastopa navzven kot varuh interesov delavskega razreda in varuh nacionalnih interesov in s tem še daje podporo etatističnim težnjam v drugih okoljih Jugoslavije na republiški oziroma pokrajinski in zvezni ravni.

Subjekt odnosov v federaciji so po normativnem delu ustave na podlagi in v skladu s temeljnimi načeli narodi in narodnosti, delovni ljudje in občani. Vsebina teh odnosov pa je uresničevanje skupnih interesov. Po 244. členu ustave v SFRJ uresničujejo in zagotavljajo narodi in narodnosti ter delovni ljudje in občani;

– suverenost, enakopravnost, nacionalno svobodo, neodvisnost, teritorialno neokrnjenost, varnost, družbeno samozaščito, obrambo države,

mednarodni položaj ter odnose države z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami;

– sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, enotne temelje političnega sistema, temeljne demokratične svoboščine in pravice človeka in občana, solidarnost in socialno varnost delovnih ljudi in občanov;

– enoten jugoslovanski trg, usklajujejo skupen gospodarski in družbeni razvoj;

– druge svoje skupne interese.

Ustava torej vse izrecno navedene in druge spoznane skupne interese kot celoto povezuje z nacionalnim, razrednim in občanskim elementom.

Za uresničevanje skupnih interesov v federaciji je značilno, da se ne uresničujejo samo po zveznih organih bodisi ob enakopravni udeležbi in odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin v teh organih bodisi na podlagi njihovih odločitev oziroma soglasja. V skladu z opredelitvijo SFRJ kot zvezne države – državne skupnosti prostovoljno združenih narodov in njihovih socialističnih republik ter obeh socialističnih avtonomnih pokrajin v sestavi SR Srbije, ki temelji na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, ter socialistične samoupravne demokratične skupnosti delovnih ljudi in občanov ter enakopravnih narodov in narodnosti (1. člen ustave) se skupni interesi v federaciji uresničujejo tudi:

– z neposrednim sodelovanjem in dogovorom republik, avtonomnih pokrajin, občin in drugih družbenopolitičnih skupnosti;

– s samoupravnim sporazumevanjem, družbenim dogovarjanjem in združevanjem organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti;

– z dejavnostjo družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacij in društev;

– s svobodnimi in vsestranskimi dejavnostmi občanov.

Odgovornost republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote se torej v neločljivi povezanosti razrednih in nacionalnih interesov uresničuje tako preko zveznih organov kot z njihovim neposrednim sodelovanjem in še zlasti s samoupravnim povezovanjem asociacij samoupravnega združenega dela in z dejavnostjo subjektivnih sil, vključno s svobodnimi dejavnostmi občanov. Iz navedenega izhaja, da je odgovornost republik in avtonomnih pokrajin v sestavi SR Srbije osrednjega pomena pri uresničevanju skupnih interesov preko zveznih organov kot z njihovim neposrednim sodelovanjem. Pri uresničevanju ustavno opredeljene odgovornosti republike pa mora imeti odločilno vlogo samoupravno združeno delo, kar mora prispevati tudi k neposrednemu medsebojnemu sodelovanju in povezovanju samoupravnega združenega dela na enotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru. Iz prikazane ustavne ureditve pa tudi izhaja, da se razredni interesi samoupravnega združenega dela ne uveljavljajo ločeno in v nasprotju z nacionalnimi interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v repu-

bliki, ampak da je na samoupravnih družbenoekonomskih odnosih zasnovana oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi osnova za uresničevanje skupnih interesov v federaciji preko zveznih organov kot s siceršnjim sodelovanjem in dejavnostjo vseh nosilcev uresničevanja skupnih interesov.

Za odnose v federaciji je bistveno, da oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi temelji na samoupravnem združenem delu. Položaj delavca na družbenoekonomskem področju opredeljuje tudi njegov položaj na političnem področju, družbenoekonomskem področju; delavec ne more imeti odločilnega položaja, ne more opravljati funkcije gospodarja družbenega kapitala, če delo ni samoupravno združeno v družbi kot celoti. Delovanje države na vseh ravneh in vseh oblikah njene organiziranosti, pri čemer ima v ustavnem sistemu posebno odgovornost republika, mora biti v funkciji dominantne vloge samoupravnega združenega dela, mora krepiti samoupravne družbenolastninske dohodkovne odnose in vlogo samoupravno združenega delavca kot nosilca celotnega družbenega razvoja. Država mora s svojim delovanjem prispevati k pogojem za uresničevanje procesov samoupravne integracije dela in družbenega kapitala. V procesu integracije dela in družbenega kapitala morajo biti vsi centri upravljanja družbenega kapitala podrejeni interesom, ekonomski in politični kontroli samoupravno združenega delavca na temelju njegove organiziranosti v temeljni organizaciji združenega dela in v vseh nadaljnjih povezavah in oblikah organizacije združenega dela na enotnem jugoslovanskem trgu. Ekonomska in politična kontrola samoupravno organiziranega delavca nad družbenim kapitalom na vseh ravneh in v vseh oblikah njegove cirkulacije je pogoj, da je delavski razred na temelju svoje samoupravne organiziranosti dejanski nosilec ekonomske in politične oblasti v družbi in državi in s tem tudi nosilec nacionalne suverenosti. Državna in družbenopolitična organiziranost delavskega razreda in vseh delovnih ljudi mora biti torej podrejena samoupravni organiziranosti v združenem delu. Razdrobljeno, z medsebojnimi interesi in dohodkovnimi vezmi nepovezано združeno delo ne zagotavlja ekonomske oblasti samoupravno združenega delavca, onemogoča, da bi postal gospodar družbenega kapitala, dejanski nosilec ekonomske in politične oblasti v družbi in državi in nosilec odprtosti družbe v svet. Dejanska ekonomska in politična oblast samoupravnega združenega dela je tudi pogoj, da se bo pravica vsakega naroda in narodnosti, da odloča o novoustvarjeni vrednosti in naravnih bogastvih, o vprašanih življenja in razvoja v svoji republiki in avtonomni pokrajini, uresničevala kot sestavni del samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in ne v nasprotju z njimi po delavskemu razredu in delovnim ljudem odtujenih centrih ekonomske in politične moči. Realizacija koncepcije samoupravnega združenega dela je torej osnova, da se razredna in nacionalna razsežnost, razredni in nacionalni interesi v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja povezujejo v celoto.

Iz vsega navedenega je očitno, da je ustavno povsem neutemeljena

dilema o primatu razrednih ali nacionalnih interesov v nacionalno unitaristični ali nacionalno separatistični varianti. Zavrnuti je treba tezo, ki poskuša opredeljevati delavsko razredni interes ločeno od nacionalnega interesa tega istega delavskega razreda in istovetiti enotni interes delavskega razreda Jugoslavije za osvoboditev dela z interesom celote v primerjavi z nacionalnimi interesi kot interesi delov, ki slabijo to celoto. Poseben vidik tako zastavljene teze je tudi misel, da združeno delo ni zastopano neposredno v Skupščini SFRJ, ki se včasih povezuje tudi s tezo, da v Skupščini SFRJ niso neposredno zastopani občani, s čimer se hoče odtrgati od naroda ne samo delavski razred, ampak tudi človek, ki naj bi imel neki svoj poseben, celovit interes zunaj ali poleg razrednega in nacionalnega. Prav tako je treba zavrnuti kot nasprotna temeljnim izhodiščem ustavne ureditve vsa tista razmišljanja, ki zanikajo uresničevanje vodilne vloge delavskega razreda v samoupravnem združenem delu in s tem v družbi kot celoti kot edino realno silo, ki zagotavlja samostojnost in svobodo naroda, njegovo identiteto in razvoj v samoupravni federativni socialistični skupnosti Jugoslavije.

CIRIL RIBIČIČ

Sporazumevanje ali preglasovanje*

Ustavni koncept jugoslovanske federacije temelji na prepričanju, da samostojnost in suverenost narodov in državnost njihovih republik ter avtonomnost pokrajin niso ovira, temveč so pogoj uveljavljanja samoupravne integracije ter temelj uveljavljanja in poglobljanja enotnosti in trdnosti Jugoslavije kot zvezne države in kot samoupravne socialistične demokratične skupnosti. Ustavni koncept pomeni upoštevanje in povezovanje razrednega in nacionalnega. Njegova bistvena vsebina je tudi ekonomska oz. samoupravna samostojnost narodov in narodnosti oziroma njihovih republik in avtonomnih pokrajin. V skladu s samoupravno naravo dohodka ne more biti preglasovanja o ekonomskih vprašanjih oziroma o prerazporeditvi presežne vrednosti tudi na mednacionalni ravni. Kot delavec v temeljni organizaciji združenega dela tudi delavski razred in vsi delovni ljudje v republiki odločajo o ustvarjeni vrednosti.

Sporazumevanje o ekonomskih vprašanjih je mnogokrat naporno, interesi protislovni, usklajevanje stališč dolgotrajno, pogosto ne dovolj načelno, s težnjo, da se spremeni v pogajanja o trenutnih materialnih koristih med tehno birokratskimi strukturami, odtujenimi od delovnih

* Sklepne misli širšega prispevka o delovanju federacije iz knjige avtorja in dr. Zdravka Tomca, ki bo izšla pri založbi »Obzorja« Maribor in pri »Zagrebu« Zagreb.

ljudi in občanov in brez zadostnega upoštevanja skupnih interesov. Toda še veliko hujši so konflikti, ki bi jih povzročalo preglasovanje o teh vprašanjih. Z ustavo opredeljeno odločanje na podlagi soglasja republiških in pokrajinskih skupščin (konsenz) ni mogoče enačiti z vetom, čeprav imamo v praksi večkrat opravka z nenačelnim pogojevanjem sprejema ene odločitve s sprejemom druge odločitve, pogajanja o ekonomskih koristih itd. Ustava ni predpisala takšnega načina odločanja v Zboru republik in pokrajin zato, da bi lahko manjšina uveljavila diktat nad večino oziroma onemogočala akcijo večine. Gre za ureditev, ki terja in spodbuja sporazumevanje o ekonomskih vprašanjih in preprečuje preglasovanje o njih. Ustava torej ne postavlja nasproti klasičnemu načinu odločanja z večino diktat manjšine oziroma veta posamezne republike ali avtonomne pokrajine, temveč terja sporazumno sprejemanje odločitev, ob upoštevanju posebnih in skupnih interesov v federaciji. Zato ni korektna kritika, ki enači sporazumevanje z vetom oziroma diktatom. »To pojmovanje sistema dogovarjanja in sporazumevanja o vsem ob zahtevi po soglasnosti, se obravnava kot zadnja beseda demokracije, medtem ko se tradicionalni demokratični sistem (večinskega) odločanja razglašča za diktat in preživelo meščansko obliko. Stvari so očitno pomešane in teze zamenjane: demokratični način razreševanja potencialnih in aktualnih interesnih konfliktov se obravnava kot diktat medtem, ko se diktat in tiranija manjšine, tiranija posebnega ali, bolje rečeno, posamičnega interesa razglašča za samo bistvo samoupravne demokracije... Končno vsaka demokracija nujno zahteva preglasovanje – odločilno moč večine. Sicer pa, zakaj bi odločujoča moč večine bila manj demokratična rešitev kot 'tiranija manjšine'?«. ¹

Upravičeni so predlogi in opozorila o tem, da se mora načelo odločanja s konsenzom omejiti samo na temeljna, z Ustavo SFRJ opredeljena ekonomska vprašanja. Nesprejemljivo pa je načelno zanikanje demokratičnosti in ustreznosti načela odločanja s konsenzom sploh. Takšno zanikanje predlagajo največkrat v imenu krepitve učinkovitosti in moči federacije. Toda pretekle izkušnje in aktualne razmere opozarjajo, da odločanje o ekonomskih vprašanjih s preglasovanjem ne krepí bratstva in enotnosti, ne zagotavlja enakopravnosti narodov in narodnosti in spodbuja hude mednacionalne spore, ki krepíjo spopad med unitaristično-centralističnimi in separatistično-nacionalističnimi silami.

Dušan Bilandžić opozarja na negativne posledice prakse v 60-tih letih, ko je Zvezni center razpolagal z največjim delom ustvarjene akumulacije: »... V tem času se je začelo tudi preglasovanje v zveznem izvršnem svetu, kar pomeni, da bi se glede na ekonomsko strukturo lahko zgodilo, da bi npr. s preglasovanjem prisilili Vojvodino, da daje kruh preostali Jugoslaviji za neznatno ceno, ali dosegli znižanje cen surovin za trikrat pod svetovnimi cenami. Vprašanje je, kako se lahko izide iz takšnih odnosov«. ²

1. J. Mirić, *Sistem i kriza*, Zagreb 1984, str. 85, 90.

2. D. Bilandžić, *Geneza ideje o Ustavu iz 1974. godine*, v: *Prijepori oko političkog sistema*, Zagreb 1985, str. 71.

Zvonko Lerotić prav dramatično opozarja, da napad na konsenz v imenu učinkovitosti odločanja spodkopava temeljna ustavna načela odnosov v federaciji: »Posledice takšnih zahtev, posebno pa aktivnosti v tej smeri često ne vodijo k učinkovitosti, temveč k še večji prevladi konfederativnosti v slabem pomenu besede, kar pomeni, da posamezne federalne članice s še večjimi pomisleki in nezaupanjem sodelujejo pri skupnih zadevah. Ko prodrejo ti spori v množice in postanejo dejanski in odprt konflikt družbenih in nacionalnih sil, tedaj se šele pokaže, kako nesmiselno je bilo poigravanje z načeli skupnega življenja države. Namesto učinkovitega sistema pride do splošnega razdora, ki ga lahko odstrani samo diktatura in sila.«³

Upravičeno je opozorilo, da Ustava SFRJ ne predvideva usklajevanja stališč republiških in pokrajinskih izvršilnih državnih organov v Zboru republik in pokrajin, temveč republiških in pokrajinskih skupščin kot organov družbenega samoupravljanja in najvišjih organov oblasti, pri čemer bi morala biti bistveno bolj uveljavljena odločilna vloga njihovih zborov združenega dela. Kako enačenje takšnega postopka sprejemanja odločitev v zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ z absolutnim vetom oziroma diktatom manjšine ni upravičeno, pokažejo tudi ustavne določbe, ki predvidevajo možnost sprejema začasnih ukrepov z dvetretjinsko oziroma navadno absolutno večino, kadar ne pride do soglasja med republiškimi in pokrajinskimi skupščinami in so podani posebni pogoji, zaradi katerih je sprejem odločitve nujen.

Zoper sporazumevanje republik in avtonomnih pokrajin niso naperjeni samo tisti predlogi, ki se neposredno zavzemajo za zoževanje kroga vprašanj, o katerih se odloča s soglasjem, temveč tudi mnogi drugi predlogi: predlog o oblikovanju zbora združenega dela Skupščine SFRJ; predlog o spremembah oblikovanja in širjenju pristojnosti Zveznega zbora Skupščine SFRJ; predlog o uveljavitvi neposrednih vezi med Zveznim zborom in samoupravno delegatsko bazo na podlagi izključnega upoštevanja proizvodno-funkcionalnega načela; predlog za zoževanje ustavnih funkcij socialističnih avtonomnih pokrajin in ukinjanje njihove možnosti neposrednega soodločanja v organih federacije; predlog za zoževanje načela paritetne sestave zveznih organov itd. V okviru kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja ni bil sprejet nobeden od teh predlogov. Stališča 21. seje CK ZKJ pa so v okviru afirmativnega pristopa do ustavnega koncepta odnosov v federaciji posebej poudarila ravno pomen ohranjanja z Ustavo SFRJ določenega položaja republik in avtonomnih pokrajin in njihove samoupravne samostojnosti, ob uveljavljanju razredno-socialnih temeljev republik in avtonomnih pokrajin. Kljub temu se bodo takšni predlogi obnavljali tudi v prihodnje, pri čemer se bodo poskušali opreti tudi na posamezne splošne in premalo natančne formulacije v kritični analizi delovanja političnega sistema poli-

3. Z. Loretić, Načela federalizma višenacionalne države, Globus, Zagreb 1985, str. 197.

tičnega samoupravljanja – zlasti v tistih točkah, ki govorijo o nujnosti dograditve posameznih ustavnih določb glede pristojnosti federacije, glede pristojnosti zveznega zbora Skupščine SFRJ, glede medrepubliško-pokrajinskih dogovorov in glede izvrševanja zveznih zakonov.

Sklepi 21. seje Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije se jasno zavzemajo za »... dosledno spoštovanje in ustvarjalno uporabo ustavnega načela o odločanju s soglasjem (konsenz) o ustavno določenih vprašanjih. Takšna oblika odločanja je porok za enakopravnost narodov in narodnosti in izhaja iz narave naše federacije. Z njim se na najboljši način izraža bistvo vseh odnosov, kakršne gradimo v naši socialistični samoupravni družbi. Prav tako pa je treba zatrei težnje po razširitvi odločanja s soglasjem mimo z ustavo določenih okvirov v federaciji... Pred sprejemom začasnih ukrepov, posebej pa po njem, moramo poiskati najboljše rešitve za tista vprašanja, za katera ni bilo doseženo soglasje. Najpomembnejšo nalogo ima pri tem Zvezni izvršni svet, ki po Ustavi SFRJ predlaga sprejem začasnih ukrepov, vendar to ne izključuje iniciative in odgovornosti drugih, predvsem pa predsedstva SFRJ in Predsedstva CK ZKJ.«⁴

Vzporedno s poudarjanjem pomena odločanja s soglasjem republik in avtonomnih pokrajin je treba opozoriti tudi na nujnost širšega in učinkovitejšega vključevanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v postopek sprejemanja takšnih odločitev. »Ni popolne enakopravnosti narodov in narodnosti, če delavski razred slehernega naroda oziroma v sleherni republiki in pokrajini ne razpolaga s svojim delom in ne odloča o presežku svojega skupnega družbenega dela v skladu z naravo naših družbenoekonomskih odnosov, če ne upravlja svobodno celotne družbene reprodukcije v razmerah, ko obstaja enotno jugoslovansko tržišče kot skupni interes vseh naših narodov in narodnosti, republik in pokrajin ter na tej podlagi ne razvija proizvodnih sil, materialne baze svojega socialističnega življenja in osnove za razvoj celotne družbene nadstavbe – znanosti, kulture, umetnosti, tehnike, tehnologije itd. Razpolaganje s presežnim delom je možno samo takrat, kadar se uresničujejo načela delitve po rezultatih dela, ob obvezni socialistični solidarnosti, katere cilj je ustvariti materialno bazo za hitrejši razvoj proizvodnih sil v gospodarsko manj razvitih republikah in pokrajini ter izenačenje materialnih pogojev za družbeno življenje in delo delovnih ljudi, za kar najskladnejši razvoj gospodarstva v celoti. Brez enotnosti jugoslovanskega tržišča se bodo republiška in pokrajinski gospodarstvi neogibno razvijala kot kompleksne in zaprte gospodarske strukture, ki prihajajo med seboj v navzkrižja, to pa slabi enotnost in enakopravnost v jugoslovanski skupnosti ter vodi v gospodarsko zaostajanje republik in pokrajin. Bistveno za občutek svobode slehernega naroda je, da razpolaga tudi s presežkom svojega družbenega dela in da opravlja celotno družbeno reprodukcijo na enotnem jugoslovanskem

4. Stališča CK ZKJ o uresničevanju ustavne zasnove jugoslovanske federacije, Komunist, str. 13.

prostoru in v razmerah delovanja enotnega jugoslovanskega tržišča. Samo na teh temeljih je mogoče, da sleherni narod in narodnost oziroma sleherna republika in pokrajina prevzamejo vso odgovornost za svoj lastni materialni, socialni in kulturni razvoj ob vzajemni pomoči in solidarnosti, toda tudi odgovornosti za razvoj jugoslovanske skupnosti kot celote. Brez razvoja Jugoslavije kot celote tudi ni svobodnega in enakopravnega razvoja slehernega našega naroda in narodnosti, republike in pokrajine. S tem, ko delavski razred obvladuje pogoje, sredstva in sadove svojega dela, premaguje tudi gospodarsko neenakopravnost narodov in narodnosti ter ustvarja razmere, v katerih se razredni in nacionalni interesi izražajo v enotnem interesu samoupravno združenega dela...⁵

S. Sokol v zvezi s vprašanjem sporazumevanja ali preglasovanja poudarja, da ne bi smeli posegati v ustavne določbe, ki se nanašajo na odločanje v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ, ker so to ena temeljnih vrednot ustavnega koncepta jugoslovanskega federalizma. Te določbe »... niso, četudi bi izhajali od dogmatično pravnega pristopa klasične ustavno pravne doktrine, element konfederalizma. O vsakem vprašanju, o katerem odloča Zbor republik in pokrajin, se namreč v skrajnem primeru po ustavi lahko sprejme odločitev z dvetretjinsko ali celo absolutno večino vseh članov tega zbora.«⁹

Nasprotovanje preglasovanju je bilo eno temeljnih izhodišč že pri koncipiranju ustavne reforme odnosov v federaciji v začetku sedemdesetih let. »Vodilne družbene sile so kljub različnim idejnim težnjam in protislovjem družbenoekonomskih razmer uspele razviti idejni koncept sprememb na podlagi upoštevanja nujne dialektične soodvisnosti razrednega in nacionalnega. Tako je 9. kongres ZKJ določil temeljne elemente koncepta združenega dela kot temelja nadaljnega razvoja socialističnega samoupravljanja. Hkrati je kongres odločno zavrnil unitaristično centralistični in separatistični nacionalizem in opozoril na pravico naroda, da razpolaga z rezultati svojega dela, ter vztrajal pri takšnih odnosih v federaciji, ki bodo preprečili kakršno koli vrsto majorizacije.«⁷

Lahko rečemo, da z izvedeno reformo odnosov v federaciji in prizadevanji za njihovo najdoslednejše uveljavljanje v praksi zveza komunistov in vse napredne sile vztrajajo in razvijajo tiste pozitivne tradicije, ki so se postopno izoblikovale v Zvezi komunistov Jugoslavije pred II. svetovno vojno. To so tradicije, ki jih na podlagi razprav v Komunistični partiji Jugoslavije leta 1923 zgoščeno in prepričljivo označuje L. Perović na naslednji način: »Rešitve glede nacionalnega vprašanja, ki so v večnacionalnih državah nastale z vojno in revolucijo, so potrdile, da noben narod ne more v svojem razvoju preskočiti potrebe po uresnitvi nacionalne državnosti. Nadnacionalne državne tvorbe niso rešitev. Le-te lahko samo

5. Izhodišča za pripravo 13. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, Komunist, str. 26.

6. S. Sokol, O nekim ustavno-pravnim pitanjima primjene federalizma u Jugoslaviji, v: Prijepori oko političkog sistema, str. 128.

7. K. Trnka, Nekoliko napomena u odnosu klasnog i nacionalnog, v: Prijepori oko političkog sistema, str. 239.

navidezno stojijo nad nacionalnimi interesi, medtem ko stvarno vedno predstavljajo obliko države, ki štiti interese vladajočega naroda. Zato je razvoj večnacionalnih držav lahko šel zakonito v dveh smereh: v smeri izločitve iz večnacionalnih držav in oblikovanja posebnih nacionalnih držav, ali v smeri izgradnje večnacionalnih socialističnih federacij, ki so morale biti utemeljene na neizkoriščevalskih in demokratičnih družbenih odnosih, na prostovoljnosti in enakopravnosti narodov«. ⁸

Za nadaljnji razvoj in poglobljanje federativnih odnosov je bistvenega pomena uspešnejše uveljavljanje temeljnega produkcijskega odnosa in odločnejša krepitev odločilnega položaja in vloge samupravnega združenega dela v vseh občinskih, republiških in pokrajinskih skupščinah in obeh zborih Skupščine SFRJ. Pri tem je posebnega pomena takšna aktivnost družbenopolitičnih organizacij, ki bo krepila samoupravno sistemsko sprejemanje in uresničevanje odločitev in ne bo tolerirala ali uporabljala nesistemskih, samoupravnemu delegatskemu sistemu vzporednih poti odločanja ter bo ustvarjala pogoje za učinkovito sporazumevanje republik in avtonomnih pokrajin. To pomeni sočasno preseganje enostranskih tolmačenj in uresničevanj ustavnega koncepta federacije, ki temeljijo na avtarkičnih konceptih samozadostnosti republik in pokrajin ter občin in zavračanje predlogov za ponovno vračanje na preživele modele federacije, ki ponujajo ponovno širjenje pristojnosti in moči zveznih organov.

Res je, da se je samoupravni proces odmiranja države, povezan z reformo federacije, dejansko večkrat zaustavil na ravni republike, avtonomne pokrajine ali občine. Toda zato še ne gre odstopiti od uresničevanja naprednega ustavnega koncepta in popustiti pritiskom za retrogradno reforme federacije. Le-ta naj bi po mnenju predlagateljev takšnih sprememb omogočila učinkovitejše razreševanje ekonomske krize, v resnici pa bi lahko vodila v še mnogo hujše zaostrovanje mednacionalnih odnosov, kot je to veljalo v preteklosti, če bi temeljila na ekonomski neenakopravnosti oziroma odločanju o ekonomskih vprašanjih s preglasovanjem na zvezni ravni. ⁹ Zato je slej ko prej najpomembnejša usmeritev glede delovanja in razvoja federacije v takšnem uresničevanju ustavnega koncepta republike (in avtonomne pokrajine), da bo v večji meri »republika združenega dela«, ki bo nosila polno odgovornost ne le za lasten razvoj, temveč tudi za razvoj in delovanje federacije na samoupravnih družbeno-ekonomskih temeljih in za mnogo doslednejše uresničevanje v federaciji sprejetih zakonov in drugih odločitev.

8. L. Perović, *Od centralizma do federalizma*, Globus, Zagreb 1984, str. 353.

9. O nesprejemljivosti takšne usmeritve zelo prepričljivo govori Edvard Kardelj že leta 1965, ko opozarja, da so prizadevanja republik usmerjena v borbe okrog delitve zveznih sredstev, zanemarjena pa je odgovornost za lasten in skupen razvoj. Kardelj poudarja, da so ključni vzroki medrepubliških zaostritev v nerazčiščenih ekonomskih odnosih, in da centralizem, ki je vladal v prvih poveljnih letih, danes nima opravičila. Zvezni in republiški etatizem je mogoče premagovati samo na podlagi integracije, ki izhaja od proizvajalcev in ob uveljavitvi načela, da vsakdo odgovarja za svojo gospodarsko odločitev in njene posledice: »Če bi še vnaprej vztrajali na jugoslovanski administrativni centralizaciji, nas to ne bi osvobodilo etatizma in teritorializacije sredstev. Nasprotno, praksa kaže, da je bilo ravno v obdobju največje centralizacije sredstev v federaciji največ teritorializacije teh sredstev in relativno najmanj uspešnih investicij, več dvojnih kapacitet itd.« (Socializam spaja Jugoslaviju, Borba, 8. in 9. februarja 1986, str. 10).

Ali v Jugoslaviji koga izkoriščajo?

V Jugoslaviji se zadnje čase spet pogosteje pojavljajo ugibanja, kdo koga izkorišča. Vsak išče svoj odgovor na to vprašanje, ki se navadno pojavlja ob zaostreni situaciji. Tak odgovor, ki je zanj najbolj ugoden. Vsak išče rešitev, ki bi mu prinesla največ koristi. V časopisih pa se pojavljajo naslovi: »Kdo bo koga?«¹

»Razviti« trdijo, da jih izkoriščajo »nerazviti«, ti pa spet trdijo nasprotno. Kakšnega celovitega predloga za izhod iz zagate pa ne eni ne drugi ne ponujajo. Nekakšen začaran krog, gordijski voz. Vsi se sklicujejo še na visoko inflacijo, ki sproti ruši mnoga prizadevanja, na neurejene notranje odnose, na neugodne procese na svetovnem trgu... Nekateri pričakujejo rešitev nekje »od zunaj«, »z vrha«, pri tem pa mislijo predvsem na federacijo, na zvezno administracijo kot nekakšno odtujeno silo ali kdo ve na koga.²

Zdi se mi, da na tak način odgovora ni mogoče najti. Napačno je zastavljeno namreč vprašanje samo. Razmišljanja o izkoriščanju, ki se pogosto obarvajo še z raznimi drugimi vsebinami, so namreč lahko hudo nevaren povod za pojav nacionalizma ali podlaga za nacionalistične izbruhe. V Jugoslaviji gre za številne in zelo zapletene odnose, ki jih ni mogoče enostavno in enostransko prikazati in razlagati. (Vsak tak poskus prinese več škode kot koristi.) Zato tudi vprašanja o izkoriščanju ni mogoče tako enostavno in neprecizno postaviti, še manj enostavno pa je nanj odgovoriti.

Seveda ne mislim, da bom v svojem prispevku lahko celovito in izčrpno osvetlil problem jugoslovanskega sodelovanja in odnosov. Poskusil bom le v nekaj tezah ponuditi možno pot za razmišljanje in ne nazadnje tudi možno pot za nadaljnje delovanje za preseganje problemov, ki se pojavljajo v medjugoslovanskih odnosih. Seveda pa bi izdelava strategije in taktike teh prizadevanj terjala še mnogo dela, analiz in dograjevanja.

Subjekti se vedno v vsakem sistemu in vsaki konkretni situaciji poskušajo obnašati racionalno, tako kot menijo, da jim bo prineslo največ koristi. Seveda pa racionalno obnašanje ni nekaj nespremenljivega, nekaj uniformiranega. Ni vedno enako. Kar je danes v tej situaciji racionalno, je lahko že jutri ali naslednji trenutek v drugi situaciji neracionalno. Kar je racionalno v enem sistemu, je lahko nesmiselno v drugem.³ Vsak subjekt

¹ Glej npr. NIN, Beograd, 15. december 1985, št. 1824, str. 13, članek Dušana Sekulića, Ko će koga? (Naša tema: Inflacija i zarade).

² Na takšna razmišljanja in na njihovo nepravilnost je pogosto opozarjal tudi Edvard Kardelj, ko je poudarjal, da na tak način rešitve ni mogoče dati. Na eni strani od zvezne administracije pričakujemo čudeže, na drugi strani pa ji upravičeno očitamo njeno nesposobnost in neučinkovitost. Glej npr. E. Kardelj, Razpobja v razvoju naše socialistične družbe, Komunist, Ljubljana 1969.

³ V tržnem sistemu je merilo za odločitve trg oz. uspeh na trgu, v sistemih z državnoplanskim sistemom pa je merilo za odločitve gospodarskih subjektov plan, čeprav je svoboda odločanja posameznih gospodarskih subjektov navadno zelo omejena; v našem sistemu bi moral merilo predstavljati trg s korekturo družbenega planskega usmerjanja.

ves čas išče najbolj ustrezne rešitve in najbolj ustrezne načine svojega obnašanja v družbi (na trgu, kjer ta obstaja), ki mu bodo prinesli kar najboljše rezultate. Vsak poskuša izkoristiti situacijo, svoje prednosti in slabosti drugih. Iznajdljivost in uspešnost pa sta nagrajeni z boljšimi rezultati (boljšimi rezultati, kot jih dosejajo tisti, ki se obnašajo manj racionalno).

Na tak način se subjekti poskušajo ravnati tudi pri nas. (V nadaljevanju bom govoril predvsem o ekonomskih subjektih, o organizacijah združenega dela in njihovih integracijah.) Kar najbolj se poskušajo prilagoditi obstoječi situaciji in jo izkoristiti. Ker pa se pri nas stvari spreminjajo pogosto »od danes na jutri«, ker se tako spreminjajo tudi pogoji gospodarjenja, se tudi subjekti obnašajo tako. Skratka – čim večjo korist skušajo dobiti »od danes do jutri«, da jim ne bi spremenjene okoliščine pokvarile priložnost. Gledano z njihovega gledišča se obnašajo racionalno, vprašanje pa je, koliko je tako obnašanje racionalno z gledišča celotne družbe. Vendar pa subjektov za to ne smemo kriviti (vsaj ne preveč, razen kolikor izigravajo družbene norme nedovoljeno, saj se obnašajo le v skladu s situacijo, v skladu s sistemom (ki je pač tak, da se velikokrat prepogosto in tudi brez zadostnega razloga spreminja).

Na trgu je bolj ali manj normalno, da vsakdo poskuša izkoristiti svoj položaj in svoje možnosti – včasih tudi na račun drugega. (Temu, da bi preprečila pretirano moč monopolov na trgu, je namenjena protimonopolna zakonodaja; pravila obnašanja na trgu pa so prav tako zakonsko urejena ali pa jih urejajo posebni običaji – npr. uzance.) In vendar je kljub »izkoriščanju« na trgu večinoma tako, da se trgovina splača za obe strani – obe strani izvečeta korist. Tako bi ob upoštevanju primerjalnih prednosti vsaj moralo biti. Vsaka drugačna situacija (če bi ena stran imela korist, druga pa le izgubo) bi bila nesmiselna. V normalnih razmerah pa na trgu ne govorimo o izkoriščanju.

Vseeno pa teze o izkoriščanju v svetu danes pogosto srečujemo. Tako pogosto govorimo o tem, da razviti svetovni sever izkorišča nerazviti svetovni jug. V deželah v razvoju vsi opozarjajo na razlike v razvitosti, ki se stalno povečujejo, in poudarjajo, da razviti sever vedno bolj bogati prav na račun nerazvitega juga. Zato terjajo spremembo sedanje mednarodne ekonomske ureditve in uresničitev nove mednarodne ekonomske ureditve.

Nekaj resnice v teh trditvah prav gotovo je in sam menim, da je boj za novo ekonomsko ureditev nujnost in edina prava perspektiva razvoja (čeprav se bo tudi koncept nove mednarodne ekonomske ureditve v času z razvojem moral spreminjati in razvijati, zato ga ne moremo razumeti kot nekaj stalnega in statičnega). Vendar pa se postavlja vprašanje poti za dosego tega cilja. Obe strani propagirata svobodo trga, vendar vsaka s svojega gledišča in s svojim namenom, pri tem pa so vedno nove omejitve nekaj čisto vsakdanjega.

Menim, da je svobodo trga res treba zagovarjati, čeprav je seveda že

vnaprej jasno, da povsem svoboden trg sploh ni več mogoč. In prav v tej ugotovitvi je ključ do odgovora: na trgu mora nujno obstajati nek korekturni mehanizem, ki ob sicer svobodnem trgu popravlja njegove družbeno neustrezne trende. Pri notranjih zakonodajah sem že omenil protimonopolne zakonodaje. Česa takšnega na svetovnem trgu globalno gledano ni: zato razviti izkoriščajo svojo razvitost kot monopolni položaj, ki krepi njihovo vlogo na svetovnem trgu. (Tega ne počno le države, ampak predvsem transnacionalna podjetja in družbe.) Vendar pa je treba ugotoviti, da svoj položaj na trgu izkoriščajo tudi države v razvoju, čeprav so večinoma v slabšem položaju. (V primeru OPEC so države v razvoju – proizvajalke nafte izkoristile svoj naravni monopolni položaj, ki pa je zdaj zaradi sprememb na trgu z nafto bistveno omajan.) Rešitev tudi v svetovnih okvirih torej ni v zanikanju svobode trga, ampak v ustrezni ureditvi odnosov v njem oz. na njem.

Postavi pa se seveda vprašanje, kako to doseči. Kako vse, predvsem tudi razvite, prepričati, da je treba sedanje stanje spremeniti. (Ne nazadnje si razviti prav na račun sedanje situacije kujejo še večje dobičke.) Prav gotovo tega ni mogoče storiti tako, da bi razvitim enostavno rekli, da pač ni prav, da svojo razvitost izkoriščajo kot monopol, na podlagi katerega izkoriščajo vse drugo. Sami od sebe se svojemu položaju ne bodo odrekli. Očitke pa bodo zavrnil: saj dajemo pomoč lačnim in nerazvitim!

Pravi odgovor bi bil mogoče v tem: namesto da jim očitamo vse, kar počno, bi morale države v razvoju predvsem pokazati svoje koristi ob spremembi mednarodne ekonomske ureditve. To ne nazadnje že počno nekateri znani ekonomisti v razvitih državah. Kažejo namreč na spoznanje, da razviti svet sam sebi ni dovolj, da nujno potrebuje sodelovanje z drugimi. Ne nazadnje je produkcija v razvitem svetu tako visoka, da kot trg ne zadostujejo le okviri »razvitega sveta«. Za zdaj so to vprašanje reševali z dajanjem posojil deželam v razvoju, ki so s temi sredstvi kupovale izdelke razvitega sveta. Zdaj pa se v svetovni dolžniški krizi kaže, da ta rešitev ne zadostuje. Saj končno je treba posojila nekoč tudi vrniti. Toda kako?

Bistvo odgovora na vprašanje je torej: v svetu je sodelovanje potrebno. Da dva lahko sodelujeta, da lahko postaneta partnerja v poslu, morata biti vsaj toliko enakovredna, da se lahko pogovarjata in sporazumevata. Le težko si namreč zamišljamo široke gospodarske in druge stike med svetovoma, od katerih bi bil eden npr. na stopnji kamenodobne civilizacije, drugi pa na prehodu v novo poindustrijsko družbo. Argument, ki bi ga iz te ugotovitve lahko izvlekli, pa je: v končni fazi je razvoj nerazvitega svetovnega juga ključen tudi za nadaljnji razvoj svetovnega severa, saj svetovni sever lahko sodeluje le s takšnim jugom, ki se je sposoben vključevati v mednarodno menjavo. Le razvitejši svetovni jug, ki se pojavlja na svetovnem trgu, pa je ne nazadnje tudi edini sposoben plačevati vsaj obresti za svoje dolgove, če v tem trenutku še ni sposoben

odplačevati glavnice svojih dolgov, in vse kaže, da jih nekaj časa še tudi ne bo zmogel odplačevati.

In na koncu: kaj bi od povedanega lahko uporabili za naš domači primer? Predvsem to, da rešitve ne kaže iskati v obtoževanju »razvitih« ali »nerazvitih«, da so izkoriščani. Prav tako tudi ne kaže rešitve pričakovati »od zunaj«. Pri nas ni ključni problem v tem, da bi »razviti« izkoriščali »nerazvite« ali obratno. Pri nas je ključni problem to, da tržne zakonitosti s celotnim korektivnim mehanizmom (družbeno planiranje, družbeno dogovarjanje in sporazumevanje v njegovem okviru, načeli vzajemnosti in solidarnosti) niso uveljavljene. Ključni problem je, da delavci in združeno delo še vedno ne odločajo sami – povezani z drugimi delavci – o pogojih in rezultatih svojega dela; delavci odločajo le o manjšem delu dohodka, ki ga ustvarijo. Pri nas je ključni problem to, da samoupravljanje ni zaživel.

Poleg tega moramo spoznati resnico, da ne sodimo med razvite svetovne države, da smo država v razvoju. Da torej pri nas skoraj ne moremo govoriti o »razvitih«, ampak le o tistih, ki bolj ali manj zaostajajo za tokom svetovnega razvoja. Spoznati moramo resnico, da smo majhna, relativno revna in v svetovnih merilih (vsaj gospodarsko) nepomembna država. Spoznati moramo potrebo, da se lahko uveljavimo le z integracijo v svetovne (gospodarske in druge) tokove, z uveljavljanjem svojega znanja in z iskanjem svojih primerjalnih prednosti. V tej luči moramo gledati in presojsati primere notranjega zapiranja, ne le kot problem integracije združenega dela v Jugoslaviji na enotnem trgu, ampak kot problem integracije v širšem svetovnem merilu.

O ovirah za integracijo smo že večkrat govorili. Naj omenim le nekatere: ekonomska politika, davčna (fiskalna) politika (ta povzroča zapiranje združenega dela v okviru DPS), stalne spremembe pogojev gospodarjenja, nastopanja na svetovnem trgu... neurejeni in negotovi odnosi pri združevanju sredstev... Ključno vprašanje integracije pa je: integracija združenega dela mora biti ekonomsko pogojena, v njej mora združeno delo videti svoj (dolgoročni) interes.

Čisto na koncu pa naj poskusim povezati to vprašanje še z vprašanjem enakopravnosti narodov in narodnosti v Jugoslaviji. Ne le delavec, tudi narod (narodnost) in SR (SAP) morata odločiti o pogojih in rezultatih svojega dela, o delitvi in razporejanju dohodka, ki ga ustvarijo. Ob tem je seveda treba upoštevati načelo vzajemnosti in solidarnosti, korekture procesa družbenega planiranja. Le na tej osnovi je torej mogoča enakopravnost narodov in narodnosti, le na tej osnovi je mogoče preseči vprašanja nacionalizma. Ne smemo namreč pozabiti, da je prav ekonomska sestavina ena ključnih za opredelitev naroda in tako tudi za njegovo samostojnost in enakopravnost; ti pa sta ključni za enakopravno sodelovanje na vseh področjih (torej tudi na ekonomskem). Na takšnih osnovah pa je treba uveljavljati tudi prizadevanja za hitrejši razvoj manj razvitih območij v Jugoslaviji, saj je razvoj Jugoslavije skupni interes vseh.

ZDRAVKO TOMAC

Napadi na koncepcijo reševanja nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji so del širše strategije opozicijskih sil

Tema moje razprave je povezana z osnovno temo, o kateri ste govorili vsi in ki se nanaša na problem razmerja razredno-nacionalno v sodobnih razmerah, o čemer smo danes prav tako že govorili. Nobenega teoretskega problema ni mogoče obravnavati zunaj časa in zgodovinske celote, v kateri se dogaja. V tem smislu se mi zdi, da naše razprave v zadnjih letih niso bile dovolj povezane s konkretnimi ekonomskimi in političnimi razmerami ter protislovji, v katerih je svet, posebej pa Jugoslavija. Zato bom najprej navrgel nekaj misli o konkretnih razmerah, saj te pojasnjujejo nastanek številnih problemov in dilem, ki so nam vsiljene oziroma se nam nenehno vsiljujejo. Nekako od osemdesetih let sem poteka v Jugoslaviji velik politični boj, v začetku prikrit, danes pa vse bolj odprt, o tem, ali je treba nadaljevati po isti poti in z isto strategijo odpravljati šibke točke, ali pa je treba to strategijo spremeniti. Ponovno preiskovanje preteklosti, sedanjosti, poti prihodnosti, pospešujejo trije veliki dogodki: odhod velikanov revolucije, predvsem Kardelja in Tita, in prehod razvoja Jugoslavije v posttitovsko obdobje (v vseh prihodnjih raziskavah našega razvoja bo to verjetno leto, ki bo govorilo o novem obdobju razvoja Jugoslavije).

Na to obdobje so se pripravljale številne sile, tako v državi kot tudi v svetu. Tudi zato se problemi v prvih letih po Titu niso pravočasno reševali, z njihovim reševanjem so odlašali, da ne bi nastal prostor za sile, ki so se pripravljale na akcijo po tem, ko smo fizično izgubili Tita.

Hkrati so to tudi leta porajanja velike ekonomske krize, ki izhaja sicer iz precej daljne preteklosti. Kljub temu pa neposredno pred krizo, na XI. kongresu ZKJ, ni bilo razprav o možnosti ekonomske krize. Našla nas je nepripravljene, prišla je kot elementarna nesreča. Tretji velik dogodek je bila kontrarevolucija na Kosovu.

Vse to je odprlo prostor silam, poraženim ob sprejemu amandmajev k Ustavi iz l. 1971 in ob novi Ustavi l. 1974, ki so poskušale z bučnimi in močnimi pritiski obnoviti stara in že presežena vprašanja, ponovno postaviti na dnevni red vsa tista vprašanja in koncepcije, ki smo jih enotno in odločno zavrnila že ob amandmajih 1971 in novi Ustavi 1974.

Ob pozorni analizi tega, kar se je dogajalo in kar se dogaja v zadnjih petih letih v Jugoslaviji, ni težko dokazati, da obstajajo pomembne opozicijske sile, ki so zavzele ustrezne položaje tudi znotraj institucij sistema, pa tudi to, da so zaznavna omahovanja celo v delu socialističnih sil in fronte socialističnih sil, ki omogočajo zahteve po ponovnem preverjanju pravilnosti strategije razvoja jugoslovanske družbe in postavljajo pod vprašaj kontinuiteto jugoslovanske socialistične revolucije.

Če sistematično analiziramo različne napade na politiko ZKJ in na Ustavo iz l. 1974 v zadnjih petih letih, lahko brez težav ugotovimo, da je cilj napadov enoten, da pa se glede na okoliščine spreminjajo uporabljena sredstva. Enkrat sta to »Goli otok« in Informbiro, drugič revoluciji in novi oblasti odrekajo legitimnost in legalnost ter ponarejajo zgodovinske resnice. Potem pride na vrsto politični sistem z napadi na temelje ureditve mednacionalnih odnosov, na sistem sprejemanja odločitev s sporazumevanjem itn. Vsi ti napadi imajo neko skupno značilnost, najsi so še tako različni – z vsemi sredstvi želijo dokazati, da tako sedanja

strategija razvoja, kakor tudi temelji, ki jih je postavila Ustava l. 1974, niso dobri, da povzročajo krizo in jih je treba spremeniti. V začetku so bili napadi v glavnem naperjeni proti obstoječemu stanju, niso pa ponujali novih koncepcij. Danes nekateri menijo, da gredo lahko še dlje, da lahko ponudijo in oblikujejo nove koncepcije, novo strategijo.

Takšne koncepcije vse bolj prihajajo na dan tudi v različnih razpravah o ustavnem sistemu Jugoslavije in še zlasti po zaključku besedila Kritične analize delovanja političnega sistema, ki je zelo konkretno in jasno pokazala vzroke krize. Tako se nadaljuje tisto, kar se je dogajalo že v času snovanja kritične analize delovanja političnega sistema. Ko je razprava potekala znotraj organiziranih subjektivnih sil in institucij, posebej v Zveznem svetu za vprašanja družbene ureditve, ko so bili potrebni veliki napor, da bi dosegli enotnost, ki jo danes v glavnem imamo, se je mimo te razprave in vstric z njo v javnosti agresivno in bučno vsiljevalo vzdušje, ki je prepričevalo, da ni izhoda iz krize, če ne bomo opustili dosedanje strategije razvoja, če ne bomo spremenili koncepcije Ustave l. 1974 in ZZD iz l. 1976 ter temeljnih načel, na katerih sta zgrajena.

Kritiko ustave, posebej koncepcije jugoslovanskega federalizma, lahko obsežemo v naslednjih točkah:

– Ustava iz l. 1974 je napravila velik odmik od AVNOJ-a, zato je treba opustiti temeljna ustavna določila o nacionalnih vprašanjih v Jugoslaviji, saj bi se tako menda vrnil k izvirnim AVNOJ-skim načelom;

– Ustava iz l. 1974 je koncesija nacionalističnim silam; nastala je pod pritiskom nacionalističnih sil, preveč poudarja nacionalno, absolutizira suverenost republik in razbija enotnost Jugoslavije;

– Ustava iz l. 1974 je razbila enotnost jugoslovanskega delavskega razreda in razredno podredila nacionalnemu, pravzaprav je v celoti preveč poudarila nacionalno na račun razrednega;

– Kriza izhaja iz samega sistema, ustavni sistem pa reproducira in povzroča krizo;

– Ustava je v nasprotju s programom Partije iz l. 1958;

– Brez opuščanja koncepcije Ustave in ZZD ni mogoče izvesti Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije.

Nekateri gredo celo tako daleč, da trdijo, da so določila Ustave iz leta 1974 v nasprotju s Titovo vizijo socialistične revolucije, ker naj bi Tito v tem času že izpuščal krmilo iz svojih rok in so zato ta določila vsiljena, oziroma dejansko sprejeta mimo njegove volje. S tem skušajo ločiti Tita in Kardelja in si tako zagotoviti, da bi v imenu vrnitve k Titovim koncepcijam pritegnili določene sile v boju za dekardeljizacijo našega sistema.

Tudi potem, ko je Kritična analiza delovanja političnega sistema izšla v javnosti ter zelo jasno in argumentirano opozorila na neutemeljenost takšnih napadov na ustavni sistem, so se podobni napadi nadaljevali. Na različnih straneh so trdili, da je Kritična analiza ostala pri »radikalni kozmetiki«, da pomeni zmago sil statusa quo in slab odgovor na zahteve in pričakovanja, ker da ne prinaša sprememb, ki so nujne.

Katere naj bi bile te nujne spremembe, o tem nas žal, seznanjajo institucije našega socialističnega sistema, glasila Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije in zelo ugledni politični tedniki. V ilustracijo bom navedel dva primera, čeprav bi jih lahko še več in hujših obsodb obstoječega sistema. »Borba«, glasilo SZDL Jugoslavije brez komentarja citira razpravo o neki določeni knjigi in objavlja besedila, ki trdijo, da Ustava in ZZD pomenita kontrarevolucijo, da zaustavljata ekspanzijo ustvarjalnih potencialov, da nasprotujeta programu ZKJ, skratka, da brez opustitve koncepcij Ustave in ZZD ni rešitve iz krize. V NIN-u, zelo uglednem in vplivnem časopisu, pa še v mnogih drugih, se prav tako pogosto brez komentarja tiskajo izjave in spisi, kot na primer, da je Zakon o združenem delu nasproten programu Zveze komunistov Jugoslavije in da je razvoj jugoslovanske družbe napotil v smer, ki je nasprotna vrednostni orientaciji programa ZKJ iz leta 1958. Že nekajkrat je bila pohvaljena oddaja ljubljanske televizije, ki je govorila o odnosih razredno-nacionalno in smo jo lahko videli tudi v Zagrebu. V tej oddaji sem prvokrat slišal reakcijo na članek iz »Intervjuja«, ki je trdil, da v Jugoslaviji ni narodov, temveč le etnične skupine, če pa že je kakšen narod, je to le jugoslovanski narod. Prav neverjetno je, da lahko propagirajo tako konservativne rešitve, kakršnih se ne bi sramoval niti pokojni kralj Aleksander.

Postavlja se vprašanje, kako je mogoče v imenu lažne demokracije propagirati napade na same temelje in pridobitve socialistične revolucije v Jugoslaviji, kako to, da ni komentarjev in odzivov. To pomeni, da je tudi znotraj organiziranih subjektivnih sil dezorientacija, v delu teh sil pa bi morda našli tudi tiho podporo napadom na temelje sistema. Navedli bi lahko veliko primerov, ki spodkopavajo temelje in kontinuiteto revolucije, mi pa nanje ne odgovarjamo ali pa odgovarjamo precej sramežljivo, saj se bojimo, da bomo kot branilci AVNOJ-a, Ustave in kontinuitete revolucije uvrščeni med pripadnike prodane znanosti ter razglašeni za apologete in dogmatike.

Zaradi vsega tega menim, da se naš pogovor, v katerem sem slišal vrsto sijajnih misli o odnosu razrednega in nacionalnega, o kontinuiteti reševanja tega odnosa, ne sme končati za to mizo; s temi idejami in mnenji moram stopiti v javnost, kot znanstveni delavci moramo argumentirano opozoriti na neutemeljenost napadov na osnove sistema. Naj k temu dodam: nisem nasprotnik izražanja različnih mnenj, celo takih, ki objektivno nasprotujejo temeljnim opredelitvam in vrednotam te družbe. Ta družba je dovolj trdna, da jo takšna mišljenja ne bodo ogrozila; vendar pa ne morem razumeti bučnega propagiranja in populariziranja takšnih opozicijskih stališč, kar se pri nas nenehno dogaja. Česa takega ni najti v nobenem sistemu, tudi ne v zahodni demokraciji, na katero se sklicujejo številni kritiki našega sistema. Opozicijska mnenja, ki napadajo temeljne vrednote tega sistema, je sicer mogoče izpovedovati, vendar v Hyde parku ali v marginalnih publikacijah, ne pa v množičnih sredstvih informiranja. Pri nas pa takšna stališča propagirajo glasila Socialistične zveze. Mnenja, ki se ponavljajo in objavljajo pa – ne glede na neutemeljenost – pomembno vplivajo na razpoloženje ljudi. Predvčerajšnjim sem se o Kritični analizi pogovarjal s študenti na predavanju, ki ga je organiziralo politično društvo Hrvatske. Spoznal sem, da je pri mladih prisotna dokajšnja indoktrinacija, da prevladuje vzdušje, da je potrebna nova strategija in koncepcija političnega sistema. Močno sem se moral potruditi, da sem jim argumentirano pokazal, da Kritična analiza predlaga radikalne spremembe, vendar v okviru obstoječe strategije in kontinuitete revolucije ter v okviru ustave iz leta 1974.

Zato menim, da je danes pred nami težak političen boj in politična diferenciacija in da je treba javno razpravo o Kritični analizi preusmeriti v obliko politične diferenciacije v pogledu temeljnih načel našega sistema.

Z nekaj besedami se bom pridružil zelo zanimivemu izvajanju Cirila Ribičiča, ki je opozoril, da se skuša z vsiljeno dilemo: preglasovanje ali sporazumevanje – pravzaprav omajati enega od temeljev socialističnega samoupravljanja. Ribičič je pravilno ugotovil, da bi opuščanje sporazumevanja v Zboru republik in pokrajin pri sprejemanju odločitev o ekonomskih odnosih v Jugoslaviji in prehod na preglasovanje ogrozilo uresničevanje temeljnega načela našega sistema, da delavski razred kot hegemon naroda odloča o presežnem delu. Bistvu samoupravljanja je prav v sporazumevanju in dogovarjanju, določanju pravic in odgovornosti na podlagi soglasja, prostovoljnosti in solidarnosti. Teoretično to ni le metoda, ampak bistvo samoupravljanja. Vse, kar je zunaj tega, vsako odločanje z večinskimi glasovanjem je politično odločanje, je oblika države, samoupravljanje pa je antiteza države. Zato pomeni obsojanje in posmehovanje sporazumevanju, dogovarjanju in soglašanju napad na samo koncepcijo socialističnega samoupravljanja. Če bi opustili boj za sporazumevanje in dogovarjanje, solidarno sprejemanje odločitev in njihovo izvajanje, bi opustili boj za socialistično samoupravljanje. Lahko bi razpravljali o tem, ali je treba zaradi velikih protislovij, ki obstajajo v družbi, kreniti hitreje ali počasneje k uveljavljanju sporazumevanja in dogovarjanja; lahko bi razpravljali tudi o tem, ali je ponekod nemara nujno celo odnehati in preiti na metode preglasovanja – ne moremo pa sprejeti napada na samo koncepcijo in dopustiti, da bi se ji kdo posmehoval in jo obsojal.

Ustava je zelo natančno opredelila, da so nosilci suverenosti delovni ljudje, narodi in narodnosti. To je navidez protislovno, ker je suveren tako delovni človek kot tudi narod. Vendar pa iz celote ustave izhaja, da protislovja ni. Ustava v svoji celoti potrjuje, da so nosilci suverenosti delovni ljudje, da je delavski razred hegemon naroda in da delavski razred, organiziran kot narod z uresničevanjem nacionalnega kot delavsko-razrednega uresničuje enotnost razrednega in nacionalnega. Zato problemi pri uresničevanju jugoslovanskega federalizma ne izhajajo iz napačne strategije in slabih odločitev, ampak iz dejstva, a

se znotraj republike nacionalno ne izraža dovolj kot delavsko-razredno, da imajo primat v oblikovanju nacionalnega interesa tehnobirokratske strukture. Torej, če nacionalni interes ni hkrati izražen tudi kot delavsko-razredni interes, tedaj ni enotnosti razrednega in nacionalnega, ker tehnobirokratske strukture izrabljajo nacionalno zato, da bi vsilile svoj interes, ki nasprotuje interesom delavskega razreda. Zato menim, da moramo tudi našemu današnjemu pogovoru očitati, da je precej enostranski; v bojazni pred centralizmom in silami, ki skušajo podreti avnojske temelje enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, se pre malo pozornosti posveča odnosom znotraj republik in pokrajin. Iz naših pogovorov ni razvidno, da lahko nacionalno in razredno v praksi tudi ni identično, identično pa ne more biti zaradi tega, ker so v vseh republikah in pokrajinah interesi delavskega razreda v ozadju; objektivno nastaja prostor za teze, ki razredno in nacionalnemu postavljajo eno proti drugemu. Zato se je treba spomniti in nenehno vztrajati pri znanih Krleževih stališčih, da so različne kontinuitete boja za reševanje nacionalnega vprašanja, da pojem hrvaški narod, kot tudi pojem srbski ali slovenski narod, danes ni enoznačen, homogen in nedeljiv, kakor tudi v zgodovini nikoli ni bil. Naj parafraziram Krležo – Hrvatje smo mi, prebivalci Gornjega grada, mi, Hrvatje v svojih vilah s po osmero glav sluzinčadi, mi, Hrvatje v odprtih apnenicah, mi, Hrvatje v belih avtomobilih, mi, Hrvatje, ki prodajamo drva po tri dinarje. Zato ni dovolj braniti, čeprav je tudi to potrebno, samo ustavnih določil odnosa razredno in nacionalno, ampak moramo seči po odločnejših ukrepih v lastnem okolju, da se ta določila tudi uresničijo.

Kritična analiza o mojem mnenju zelo dobro in odločno nakazuje potrebnost spremembe v strukturi moči v jugoslovanski družbi na vseh ravneh in predlaga vrsto rešitev, ki naj k temu prispevajo. Poglavitno pa je, da se organizirane subjektivne sile nenehno borijo za to, da se nacionalni interes vedno izraža skoz razredni interes, saj si delavski razred, glede na svoj položaj v proizvodnji in delitvi (ker ne živi od izkoriščanja in privilegijev) – prizadeva, da bi se odprl, združil in povezal prek vseh meja. Če torej delavski razred oblikuje nacionalno, je tudi v federaciji možno usklajevanje in uresničevanje enotnosti delavskega razreda Jugoslavije. Če pa tega ne počne, in tako je danes, je razumljivo, da nastajajo težave. Največjo spremembo lahko pričakujemo, če bomo storili vse, da bi uresničili Ustavo, okrepili položaj delavca tako v združenem delu kot tudi v SIS, v mestni skupščini in občini, posebej pa v pokrajini in republici, saj je to edini način, da se bo njegov interes okrepil tudi v federaciji. V nasprotju s tem bi ločevanje razrednega in nacionalnega stanja le še poslabšalo, saj bi delavski razred (z raznimi organizacijskimi ukrepi izločen iz svojega naroda in enotno organiziran v odnosu na nacionalno) postal ne le vse bolj plen birokratskih sil, temveč bi nastale tudi vse večje možnosti, da bi nacionalno prevzela tiste sile, ki na vsak način želijo dokazati, da le te, ne pa komunisti, skrbijo za reševanje nacionalnega vprašanja. Takšna solucija bi pri nas, na Hrvaškem, najbolj ustrezala tistim silam v katoliški Cerkvi, ki še danes skušajo prenařati zgodovino in dokazati, da so se tako v prejšnjih stoletjih kot tudi še danes le one bojevale za reševanje hrvaškega nacionalnega vprašanja. Socialistična revolucija v Jugoslaviji je takšnim prenařanjem navkljub rešila nacionalno vprašanje vseh naših narodov in narodnosti. Pri nas na Hrvaškem poteka kontinuiran boj za reševanje nacionalnega vprašanja vse od Grgurja Ninskega, Matije Gubca, Strossmayerja do Tita. Zato ne smemo pozabiti, da ob tem delavsko-razrednem reševanju narodnostnega vprašanja in njegovi kontinuiteti obstaja tudi druga, reakcionarna kleronacionalistična kontinuiteta, ki se skuša – četudi je bila pravzaprav vedno proti interesom svojega naroda – prikazati kot njegov zaščitnik. Zaradi vsega tega je uresničevanje enotnosti razrednega in nacionalnega bistveno vprašanje kontinuitete in nadaljnega razvoja jugoslovanske socialistične revolucije.

Znotraj morajo ne samo Kritična analiza, temveč tudi prihodnji kongresi partije iskati radikalne spremembe v praksi, da bi s tem uresničili ustavno načelo, po katerem nacionalno izraža delavski razred. Vsaka drugačna rešitev, ko se nacionalno ne bi izražalo kot razredno, bo okrepila pritiske, ki se pojavljajo danes, da bi ločili nacionalno in razredno, da bi se v federaciji na eni strani organiziral narod, ki je različen od razreda, delavski razred pa bi se skušal organizirati po drugi poti – mimo naroda.

O treh vprašanjih iz sklopa razredno-nacionalno

Iz kratkih povzetkov referatov, ki so jih prispevali tovariši in tovarišica, izhaja, da so vsi enotni v stališču, da sta oba elementa našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja – razredni in nacionalni – med seboj dialektično povezana, prepletena in v tem smislu tvorita celoto. Za tako stališče imamo temelj v ustavi in je pravilno izhodišče za razpravo o posameznih vprašanjih, ki so bila vključena v program posvetovanja na temo razredno-nacionalno.

Pred prehodom na razpravo ali kot prispevek k razpravi želim opozoriti na tri zelo pomembna vprašanja, ki jih je v razpravi in v nadaljnjem raziskovanju treba bolj poglobljeno obravnavati. Ta so, tako sodim, po uvodnih povzetkih, tudi v referatih premalo ali sploh nič upoštevana. Tako ugotovitev seveda umikam, če so vendarle ustrezno obravnavana v samih referatih, česar žal, ne vem.

Prvo vprašanje je povezano s pojavi ločevanja nacionalnih in delavskorazrednih interesov, razpravami o primatu enih ali drugih in bolj ali manj očitnimi težnjami za ustreznimi spremembami političnega sistema bodisi v smeri unitarne ureditve ali pa v nacionalistični oz. separatistični smeri. Gre za vprašanje ocene in kvalifikacije poudarjanja vodilne vloge delavskega razreda kot nosilca ekonomske in politične oblasti v družbi in državi in poudarjanje nacionalnih interesov kot socialnih, kulturnih, etničnih, zgodovinskih in drugih interesov naroda kot posebne družbene skupnosti, ki obstaja. Uresničevanje enih in drugih je pogoj za razvoj človeka kot svobodne osebnosti.

Bistveno omenjene dialektične povezanosti razrednega in nacionalnega je prav v tem, da v določenem času pri urejanju določenih družbenih razmerij, pri varovanju človekovih pravic in svoboščin itd. prevladuje en ali drug element. Zato je treba skrbno analizirati posamezne pojave uveljavljanja nacionalnih ali razrednih elementov in v vsakem primeru ugotoviti, ali je res kršena nacionalna svoboda ali ogrožena vodilna vloga delavskega razreda kot dejavnika, ki zagotavlja razvoj socialistične družbe in končno osvoboditev dela in človeka. Površna ocena lahko vodi k neustreznim sklepom, da je kršen legitimni interes delavskega razreda ali naroda in njunega z ustavo zagotovljenega položaja kot tudi neutemeljenemu etiketiranju kot »nacionalističnim« oziroma »unitarističnim« – ali pa gre res za tak primer, kar je vsekakor treba preprečiti.

Čeprav izhajamo iz dialektične povezanosti, prepletenosti in enotnosti razrednega in nacionalnega, je vendar treba opozoriti, da je narodnost kategorija, ki jo je treba obravnavati posebno tenkočutno, ker njeno podcenjevanje povsod zbuja in povzroča nemire, silovite upore, osvobodilne in druge vojne, terorizem in podobno. Nacionalno integriteto vztrajno in uporno varujejo vsi narodi, ker vidijo v nacionalni družbeni skupnosti, organizirani v lastni državi ali v sožitju z drugimi narodi v isti državi, uresničitev pravice do samoodločbe in jamstvo svobode. Po drugi strani pa je zgodovinska vloga delavskega razreda, da po prevzemu oblasti uresniči osvoboditev dela in človeka in vzpostavi svobodno skupnost svobodnih proizvajalcev ter sebe kot razred ukine.

To stališče ni nesporno. Pred časom je sociolog O. Mandić znanstveno utemeljeval, da je narod kot razred zgodovinska tvorba, ki bo v skladu z zakonitostmi družbenega razvoja tudi odmrl. Menim, da imamo v naši ustavi trdno oporo za stališče, da v brezrazredni družbi obstoj narodov ne bo ogrožen, nasprotno, ta družba šele ustvarja razmere za dejansko svobodo vseh narodov na svetu.

Drugo vprašanje, ki bi ga bilo treba obravnavati in raziskati, je vprašanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Nacionalno vprašanje naj bi bilo dokončno rešeno v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji, pa vendar ugotavljamo, da se ciklično pojavljajo resnejša mednacionalna nasprotja in spori. Pri iskanju vzrokov ni mogoče prezreti dejstva,

da se ta ostreje izražajo med neugodnimi ekonomskimi razmerami, manj pa ob relativni blaginji in ekonomskem napredku. Eden od vzrokov naj bi imel ekonomske temelje, ki se izražajo v izkoriščanju narodov. Po mnenju razvitih naj bi se to kazalo kot privzajanje presežne vrednosti njihovega dela v različnih oblikah, po mnenju nerazvitih pa kot izkoriščanje dela, ki je zakonitost v ekonomskih odnosih med nerazvitimi in razvitimi.

Iz razlogov, o katerih lahko samo ugibamo, se redko lotevamo vprašanja oz. iskanja odgovora na vprašanje, če sploh res in kdo koga izkorišča. Brez posebnih anket vemo, da obstaja, upravičeno ali ne, splošno razširjeno mnenje, da v Jugoslaviji narodi ekonomsko niso enakopravni, da so izkoriščani ipd. To ima tudi v političnih odnosih neugodne posledice in povzroča mednacionalno nestrpnost in spore. Z molčanjem ali neargumentiranim zatrjevanjem nasprotnega, vprašanja ni mogoče rešiti. Menda ni primerno o tem govoriti, ker bi se lahko razplamentela mednacionalna nasprotja. Nasprotno! *Prepričan sem, da bi z veliko zanesljivostjo lahko ugotovili dejansko stanje, poznavanje le-tega pa bi nasprotja prej ublažilo ali odpravilo.* Ker je to zelo celovito vprašanje, bi bil potreben večji znanstveni napor tudi ali predvsem ekonomistov. Prof. Beštrova se je svoječasno ukvarjala s to problematiko, pa tudi drugi posamezniki in institucije.

Nazadnje predlagam, da se v razpravi poskusimo sporazumeti o samem pojmu delavskega razreda. V naši teoriji in ustavni ureditvi smo ta pojem po vsebini in nosilcih različno opredeljevali in še danes lahko ugotavljamo razlike – celo med udeleženci tega posvetovanja. »Uvodničarji« so namreč uporabljali izraze: delavski razred, delavski razred v Jugoslaviji, delavski razred v republiki, nobeden pa ni uporabil izraza slovenski delavski razred.

V teoretičnih razpravah lahko uporabljamo kot generični pojem samo delavski razred ali delavski razred v Jugoslaviji. Sicer pa drži, da ima vsak narod svoj delavski razred v kakršnikoli državni formaciji, za katero se je pri uresničevanju pravice do samoodločbe sam odločil, tako tudi narodi v Jugoslaviji. Načelo »proletarci vseh dežel – združite se« pa odkriva kot bistveno značilnost delavskega razreda njegovo integrativno vlogo. To se je v Jugoslaviji potrdilo v boju za nacionalno osvoboditev in socialistično revolucijo in v celotnem povojnem obdobju. V NOB se je spet potrjevala zgodovinska težnja narodov Jugoslavije, da živijo v skupni državi in so se združili v zvezno republiko enakopravnih narodov. Uresničitev te težnje je bila mogoča, ker je bil nosilec delavski razred s komunistično partijo na čelu. V povojnem obdobju istovrstni interes vsakega delavskega razreda za osvoboditev dela uresničujejo delovni ljudje, narodi in narodnosti v njihovih socialističnih republikah ter avtonomnih pokrajinah in pa skupaj v SFR Jugoslaviji, kadar v skupnem interesu tako določa ustava. Sam obstoj delavskega razreda vsakega naroda ne pomeni sam po sebi nobene nevarnosti za uveljavljanje delavskega razrednega interesa v Jugoslaviji kot celoti ali za slabitev političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

To so tri vprašanja, za katera predlagam, da jih vključimo v razpravo, ker sodijo v sklop problematike, ki smo jo delovno za posvetovanje opredelili kot »razredno-nacionalno«. Vprašanja niso znova, vključitev v razpravo pa predlagam predvsem zato, ker upam, da bomo na posvetovanju in v drugih predvidenih aktivnostih Marksističnega centra lahko kaj prispevali k njihovemu razčiščevanju in razreševanju.

FRANCE KLOPČIČ

Kdaj je nastalo socialistično samoupravljanje

Najprej predlog. Za takšna znanstvena zborovanja, kot je današnje, bi bilo primernejše, če bi organizator referate dobil veliko pred zborovanjem, jih razmnožil in razposlal udeležencem. Ti bi se lahko doma pripravili za resnično globoko načelno razpravo in tako prispevali k večjemu razvoju naše socialistične in marksistične misli. Če poslušamo samo

desetminutne povzetke referatov, tvegamo, da kaj ne razumemo, pa še težko je v bistvu polemizirati ali razpravljati ali povedati dodatno kaj novega.

Ob poslušanju referatov sem dobil vtis, da v referatih oziroma v teh kratkih povzetkih ni zadosti teoretično obravnavano vprašanje, kaj je razredno, kaj pa nacionalno. Zdi se mi, da nihče, razen tovariša Šinkovca, ni zastavil vprašanja, kaj je primarno – razred ali nacija. Nihče ni vprašal, kaj se včasih dogaja na zgodovinskem odru, katere težnje so v ospredju, katere pa v ozadju. Dogaja se, da iste težnje, ki so bile v ospredju, morajo v ozadje in se v ospredje prerinejo druge težnje, drugi interesi. Ta dialéktika je zelo zanimiva, a žal jo referati na današnjem posvetu premalo osvetljujejo. Vsekakor čutim, da ni stališča, s katerim bi človek polemiziral.

Ko sem poslušal govornike oziroma govornice, sem mimogrede dobil vtis, da je ta govornik končal univerzitetni študij v tej dobi, drugi govornik pa v naslednji dobi in sicer zaradi tega, ker so se v virih, v svojih citatih naslanjali na določeno literaturo. Naj mi referenti oprostijo, ampak takšen vtis sem dobil. Vse sem poslušal pazljivo. Tako npr. je tovarišica Lokarjeva rekla, da je leta 1929 stranka pozvala narode Jugoslavije k oboroženi vstaji. To so trditve iz leta 1948 (tovariš Tito na 5. kongresu KPJ, tov. Marinko na 2. kongresu KPS). Prosil bi vse navzoče, da takih citatov več ne uporabljajo. Zgodovinska znanost je namreč toliko napredovala, da mnogi podatki, ki so leta 1948 bili merodajni in edini, ne veljajo več. Zgodovinska vedá je zelo napredovala. Treba je spremljati nove ugotovitve in s tem izpopolnjevati svoja znanja.

V potrditev tega bi se lotil vprašanja, o katerem sva s tovarišem Vanekom že razpravljala. Svojemu referatu je namreč dal naslov Zgodovinski razvoj samoupravljanja med NOB. Referata, ki je zelo obširen, nisem mogel prebrati. Kar je tu povedal, je bilo pa premalo. Zato se ustavljam samo pri naslovu in pravim: samoupravljanja med NOB ni bilo. Nikar ne iščimo korenine samoupravljanja tam, kjer jih ni bilo. Samoupravljanje je pojav in resničnost socializma po zmagi naše socialistične revolucije. To je bistvo in del naše stvarnosti, ki jo imamo danes v socializmu v Jugoslaviji. Ne prenašajmo tega v preteklost, ko še ni bila likvidirana kapitalistična ali veleposestniška imovina, ko zatiralski razredi še niso bili likvidirani, skratka, ko socialističnih preobrazb še ni bilo, in zlasti ko oblast še ni bila v rokah delavskega razreda. To se je zgodilo v letih 1945 in 1946 s sprejetjem nove ustave in narodnogospodarskih zakonov (agrarna reforma, nacionalizacija industrije itd.). Ne prenašajmo socialističnega samoupravljanja na dobo, ko delavstvo še ni prevzelo oblasti, ko še ni bilo socialističnega prevrata.

Da so pa takšne razne ideje blodile in družbenih sferah, je jasno, tudi o samoupravljanju so že prej razmišljali ljudje v naši družbi. Pri tem bi citiral podatek iz zgodovine, ki ga nisem nikjer slišal. Gre za članek dr. Andreja Gosarja Cilji in pota krščanskega socializma iz leta 1922 (revija Socialna misel, I. letnik, št. 1, 1922). Kaj piše Andrej Gosar? Takrat je bil krščanski socialist, kasneje pa kot veste, belogardist, emigrant. Takole pravi: »Krščanski socializem postavlja nasproti liberalnemu geslu lažidemokracije načelo samouprave. Vsak pojedinec in vsaka družbena enota naj odloča povsod v toliki meri, kolikor gre pri tem za njene interese in koristi. To velja splošno ne samo v političnem, marveč prav tako v gospodarskem, stanovskem in kulturnem pogledu. Krščanski socializem zahteva poleg politične tudi gospodarske, stanovsko in kulturno samoupravo. Naravna posledica tega pa je, da se država in njen delokrog omeji na čisto politično polje, vodstvo in upravo ostalih panog socialnega življenja pa bi prevzele nove samoupravne organizacije.« Pa recite, če ne zveni kar sodobno! In to je bilo eno od vodilnih načel krščanskega socializma v takratnem času, takoj po 1. svetovni vojni. Vprašujem tovariša Šiftarja, ali bo korenine samoupravljanja šel iskati tudi k temu krščanskemu socializmu. Seveda ne! Kajti Gosar je pisal navedeno v meščanski družbi. Kot krščanski socialist je računal, da se bo njegova zamisel lahko uresničila po milosti meščanskega razreda in meščanski družbi. Takrat med krščanskimi socialisti razredna usmeritev še ni prevladala. Zato ne iščimo samo formalnih podobnosti, ampak glejmo v bistvo, v materialne družbene možnosti.

Lahko bi še navedel, kako sta se Marx in Engels leta 1850 izrazila proti samoupravljanju, se pravi pred 130 leti. Toda iz tega ne moremo povzemanj zgrešenih ugotovitev. Zgodovino je treba jemati materialistično, z upoštevanjem stvarnega družbenega razvoja.

Nevarnost manipulacije z razrednimi in nacionalnimi interesi

Zdi se mi, da si danes ne kaže beliti glave z vprašanjem, ali bomo rekli slovenski delavski razred ali delavski razred SR Slovenije. Ne moremo pa tudi zanikati, da gre za teoretična spoznanja, ki naj se odvijajo naprej, kajti teorija nasploh in znanost posebej bosta morali nanj odgovoriti. Razpravljati želim bolj o praktičnih vprašanih družbenopolitičnih odnosov v družbi. Za to praktičnost se kajpada že vnaprej opravičujem. Sem eden tistih ljudi, ki mora pretežno delovati v federaciji in bi rad z nekaterimi svojimi spoznanji, do katerih sem prišel pri svojem delu, seznanil tudi ta forum v obliki nekaterih tez.

Ko pravim, da mi ne gre toliko za delavski razred in njegovo definicijo, ampak predvsem za to, kako se uveljavljajo razredni in nacionalni interesi na tej ravni. Pogosto se zastavlja vprašanje, kaj so enotni interesi delavskega razreda na ravni Jugoslavije, in kako se kažejo. Moram reči, da se mi zdi precej nevarno, kadar se s tem pojmom začne manipulirati tako, da postane podlaga za centralistično oziroma etatistično urejanje družbenih vprašanj. Manipulacija z delavskimi in nacionalnimi interesi pa je izredno občutljivo vprašanje, ki ga prav nasprotniki sistema socialističnega samoupravljanja znajo prav spretno izrabljati. Kot primer: V zveznih skupščinskih razpravah, zlasti o Kritični analizi delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, se skušajo prek enotnega interesa delavskega razreda in njegovega uveljavljanja na federalni ravni v bistvu krepiti centralistične in tudi etatistične težnje. Zahteva se celo, naj se spremeni ustavna ureditev. Na zasedanju zvezne skupščine se je v razpravah uradno pojavila teza, da je treba spremeniti 207. člen zvezne ustave, po katerem je določeno, kadar pride do neskladnosti med zveznim in republiškim zakonom, velja republiški zakon, dokler zvezno ustavno sodišče ne določi drugače. Predlog, kakršnega so dali, je bil – in to stališče je prišlo celo v sklepe zbora – da se vprašanje prouči. Konkreten predlog pa se je glasil, da je treba spremeniti ustavo in vanjo takoj zapisati novo presumpcijo, se pravi, da bo v prihodnje vedno veljal zvezni zakon. Skratka, primer dovolj zgovorno govori o manipulaciji z enotnim interesom delavskega razreda v Jugoslaviji in hkrati krepi centralistične težnje v takih pojavnih oblikah. Drugi primer: Na seji delovnega telesa Skupščine SFRJ je nekdo, ki ga imam za resnega človeka, menil, da moramo sprejeti zakon o solidarnosti. To pa se nanaša na zadano vprašanje, kdo koga v tej deželi izkorišča in kdo je izkoriščan? Predlog je sam po sebi gotovo izraz interesov določenega okolja. Konec koncev solidarnost nikoli ni pomenila neposredne obveznosti, pač pa samostojno odločitev pomagati drugemu. To je kajpada čisti pojem solidarnosti, ne pa, da bomo z zakonom določili, koliko si v imenu solidarnosti dolžan nekemu dajati. Zelo natančno in kajpada previdno bo treba opredeliti nekatere osnovne poglede na to vprašanje v naši družbi.

Dodati je treba, da delovni ljudje v Jugoslaviji tem vprašanjem posvečajo veliko pozornost. Imel sem možnost pogovoriti se z vrsto ljudi v Jugoslaviji oziroma se tem razgovorom nisem mogel izogniti. Ob tem pa sem vendarle imel slab občutek, in sicer da smo našo »družbeno bazo« uspeli temeljito zastrupiti z zelo različnimi pogledi na nacionalno in razredno. In čisto nič slučajno ni, da se je javno govorilo o jugoslovanski naciji in o etničnih grupah namesto narodih.

In če se vrnem na vprašanje izkoriščanja oziroma solidarnosti, je za nekatere popolnoma nerazumljivo in nesprejemljivo, da je lahko pokojnina v Sloveniji enkrat ali dvakrat višja kot pa recimo v neki manj razviti republiki. Pomeni, da lahko razvoj samoupravnih odnosov, višja delovna storilnost in razširjanje materialne baze združenega dela potisnemo na rob družbenih dogajanj ter manipuliramo z nacionalnimi in razrednimi interesi. Na dlani je, da gre za zelo resna vprašanja, o katerih moramo v tej družbi resneje spregovoriti in dobiti boljše osnovno, da se lahko odkrito in argumentirano pogovarjamo o njih.

Tisto, kar bi moralo biti lastno prav delegatskemu sistemu, ko bi se morala tako rekoč v

vsaki temeljni družbeni celici voditi razprava o najbolj pomembnih zadevah od federacije do lastnih interesov v organizaciji združenega dela ali krajevni skupnosti, tako postaja vse manj pomembno, ustvarjajo se razmere, da v razpravah vsakdo brani svoje interese in noče razumeti drugega, namesto da bi iskali neke skupne poti. Ob tem se kajpada zavedamo nevarnosti utvar, da bomo kdajkoli imeli popolnoma avtentične oziroma enotne interese v sistemu pluralizma interesov. Resnica pa je, da moramo imeti nekatere osnovne smeri skupnega razvoja. Pri iskanju je človek pripravljen kakšno malenkost, ki ni bistvena za perspektivo celotne družbe, preboleti, nikakor pa ne v nekih bistvenih točkah odstopati. Žal pa smo se preveč zakopali v svoje lastne utrdbe in se ocenjujemo prek časopisov itn., namesto da bi strnili vrste pri iskanju skupne perspektive.

Za sklep: nujno bi si bilo bolj prizadevati in dati več argumentacije, da bi razredno nacionalno vprašanje postavili na bolj čisto osnovo in s tem zmanjšali možnost za manipulacijo z delavskim in nacionalnim, ki v vsakem primeru koristi prav nasprotnikom našega političnega sistema.

Všeč mi je bila razprava tovarišice Lokarjeve. Kot delegati zvezne skupščine dobimo veliko stališč predsedstva CK ZK Jugoslavije. Moram reči, da so vsa ta stališča na videz zelo dobra. Toda ko se soočimo pri neposrednih razreševanjih družbenih vprašanj in iščemo osnovo za soglasje, pridejo ta stališča še vedno prav za enega in za drugega. To pomeni več natančnosti v stališčih. Očitno bo to vprašanje še vedno nerazrešeno in bo morala Zveza komunistov s svojim večjim angažiranjem prevzeti več odgovornosti za temeljito in natančno urejanje osnovnih smeri našega nadaljnjega razvoja na podlagi uveljavljanja delavskega interesa in povedati, kaj je enotno in kaj ne, kaj se uveljavlja v republiki in celo v krajevni skupnosti in kako bomo delali v federaciji.

MILAN BAŠKOVIČ

Ustavni temelji in razmerje sil

Teme današnjega posvetovanja niso nekaj novega – novo je to, da je treba znova posebej in poglobljeno razpravljati o samih temeljih naše družbene oziroma ustavne ureditve. To je značilno in hkrati zaskrbljujoče, kajti ta vprašanja so bila že davno in še posebno ob novi ustavi dovolj globoko in natančno proučena ter razrešena. Pri tem imam v mislih zlasti temeljni koncept jugoslovanske federacije od AVNOJ-a naprej, pojmovanje nacionalnega in razrednega ter skupnih interesov in medsebojnih odnosov pri njihovem uresničevanju.

Očitno prihaja v ospredje novo razmerje sil na podlagi posebnih interesov, ki so se izoblikovali oziroma se sproti oblikujejo v odvisnosti od konkretnega materialnega položaja v družbi in njenih posameznih delih. Razmerje sil se je toliko spremenilo, da se soočamo s številnimi povsem jasnimi in v glavnem skoraj neoviranimi napadi na osnovne prvine ustavno opredeljenega družbenega sistema. Prav zaradi tega se razprave čestokrat morajo vračati na začetek, ko se je treba znova lotevati sicer že davno razjasnjenih in ustavno rešenih temeljnih družbenih vprašanj.

V obnovljenih razpravah gre za različne težnje, ki pogosto nimajo nič skupnega z resnimi in odgovornimi prizadevanji za iskanje boljših poti in dograjevanje sistemskih rešitev in so daleč vstran od usmeritev in ciljev kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Večina na novo odprtih razprav je povezanih zlasti z uresničevanjem vloge socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin ter samoupravnega združenega dela pri uresničevanju skupnih interesov in v medsebojnih odnosih v Jugoslaviji.

V tem smislu je treba opozoriti na nekatera celovita področja oziroma sistemske celote, v katerih prihaja v zadnjem času do novih razprav in tudi nesporazumov:

- institucionalno organizirano uveljavljanje združenega dela na ravni federacije (udeležba v sestavi Skupščine SFRJ, vloga Gospodarske zbornice Jugoslavije);
- določanje skupnih interesov v Jugoslaviji, s težnjami, da se širi ustavno opredeljen okvir zlasti glede materialnih vprašanj ter izenačevanje skupnih interesov in posebnih občasnih težav, ki terjajo posebno solidarno reševanje;
- ekonomska funkcija naroda v odnosu do delovanja enotnega jugoslovanskega trga;
- narava in bistveni elementi enotnega trga ter mehanizmi za njegovo zagotavljanje (ekonomski oziroma centralno administrativni);
- opredelitev vsebine in okvira normativnih pooblastil organov federacije (različna tolmačenja sicer dokaj jasnih ustavnih določb s težnjami za širitev zveznih normativnih pristojnosti);
- način odločanja v organih federacije (soglasnost, sporazumevanje in dogovarjanje – večinsko preglasovanje);
- položaj velikih tehnološko enotnih sistemov z gledišča ekonomske zaokroženosti in enotnosti (planiranje, združevanje sredstev, cene itd.);
- oblikovanje objektivnih meril za določanje gospodarsko manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin; sistemi pospeševanja njihovega razvoja ter vloga sklada oziroma združenega dela v neposrednih odnosih.

K ustavnim temeljem se pogosto vračamo tudi v razpravah ob nekaterih novih zveznih tako imenovanih »sistemskih zakonih«. Sicer gre večinoma za spremembe in dopolnitve obstoječe zakonske ureditve, ki naj bi izpopolnile in dogradile družbeno-ekonomski sistem, vendar se v pripravah in razpravah včasih pojavljajo rešitve, ki upravičeno vzbujajo dvome o njihovi ustavni utemeljenosti oziroma celo dokaj neprikrito izražajo prizadevanja, da se najpomembnejše, integralne zadeve združenega dela ne bi urejale samoupravno ob upoštevanju ustavnega položaja delavca v združenem delu, v družbeni reprodukciji in celotni družbi, temveč vse bolj s krepitvijo vloge administrativnih mehanizmov centralnih državnih, finančnih in drugih institucij. Spopadanje s takimi težnjami in prizadevanja za iskanje sprejemljivejših ustavno zasnovanih rešitev pa se včasih celo poskušata označiti kot delen materialen interes v škodo skupnosti, kot nerazumevanje za skupne interese in podobno. Očitno pa je, da so ob tem daleč najpomembnejši materialni interesi ne glede na ustavno opredeljene odnose in temelje; ta značilnost je tem bolj izrazita, čim bolj se zaostrejejo gospodarske težave – kar je sicer po svoje logično in razumljivo. V takih primerih se povsem praktično kaže, kako se ob pripravah pomembnih odločitev zanemarjata po eni strani položaj in vloga delavca v združenem delu, po drugi pa republik in avtonomnih pokrajin pri odgovornem in enakopravnem urejanju skupnih zadev v federaciji – s čimer je v povsem konkretnih rešitvah in postopkih okrnjena razredna in tudi nacionalna vsebina naše ustavne ureditve.

Glede na današnji referat, ki govori o vprašanju sporazumevanja in preglasovanja, bi rad dodal še nekaj svojih misli. Predvsem bi želel opozoriti, da iz temeljnih načel Ustave SFRJ (temeljna načela I., IV.), pa tudi iz izpeljave v kasnejših poglavjih ustave izhaja, da sta sporazumevanje in dogovarjanje poglobitvi in nezamenljivi način urejanja skupnih zadev v Jugoslaviji. Težnje, da se ta načela ne spoštujejo in da se poskuša čedalje več zadev razreševati večinsko, s preglasovanjem – so torej naperjene neposredno zoper temelje ustavne ureditve.

Razumljive so posamezne izboljšave načina odločanja, ki naj olajšajo reševanje posameznih vprašanj – vendar pa je nesprejemljiv širok in načelen napad na načela soglasja, sporazumevanja in dogovarjanja. Praksa pa kaže, da bi morali še marsikaj storiti za dejansko uvrstitev navedenih ustavnih načinov urejanja skupnih zadev oz. skupnih interesov. Predvsem je treba celovito, v okviru ustave in enotno utrditi skupne interese, ki se ne morejo poljubno in po trenutnih razmerah spreminjati in širiti. Poleg tega sporazumevanje in dogovarjanje terjata zelo natančna in skupaj sprejeta pravila, ki jih je nujno treba dosledno spoštovati. To pa ne velja le za Skupščino SFRJ, kjer so postopki sicer v glavnem urejeni, temveč še bolj za druga področja, kjer ustreznih pravil skorajda ni ali pa jih trenutni materialni interesi potiskajo v stran. Tako je skrajni čas, da se izoblikujejo ali dogradijo ustrezna pravila za sporazumevanje in dogovarjanje med republikami in avtonomnima

pokrajinama izven institucij federacije; v mehanizmu gospodarskih zbornic in v samem združenem delu, v bančnem sistemu itd. Z vsem tem bi se morda tudi okrepilo medsebojno zaupanje, ki je zdaj objektivno močno omajano in ne prispeva k utrjevanju in razvijanju medsebojnih odnosov.

BOGOMIL FERFILA

O nekaterih socio-ekonomskih vidikih federalizma

Federacija, federativni sistem naše družbe je najširši ekonomski, politični, socialni, kulturni itd. okvir, v katerem je treba zagotoviti takšno urejenost, povezanost odnosov in procesov, ki bodo omogočali obstoj in razvoj federacije kot kvalitete, ki pomeni več kot mehanični seštevek njenih podsistemov.

Posebnost ter obenem zahtevnost naše oblike federativne ureditve je velika nacionalna, jezikovna, ekonomska, kulturna, demografska raznovrstnost, pisanost njenih sestavnih delov – republik in avtonomnih pokrajin.

Ustavna reforma sedemdesetih let je uspešno začrtala procese avtonomnega, spontanega razvoja, izražanja federalnih enot (pa tudi vseh njihovih ožjih teritorialnih – občin KS in funkcionalnih – OZD sestavin). S tem je bilo zadoščeno sredobežnim težnjam vsakega dela, da v okviru celote uveljavi svoje posebnosti. Ni pa nam uspelo zagotoviti sistemsko in eksistenčno nujnih sredotežnih naravnosti, ki bi vsaj okvirno usmerjale aktivnost federalnih enot (pa tudi njihovih teritorialnih oziroma delovno-funkcionalnih subjektov), tako da bi delovala v funkciji celote ob upoštevanju in zadovoljevanju širših interesov kot zgolj lastnih.

Prevlada dezintegrativnih teženj ima glede na sistemsko raven opazovanja in preučevanja (federacija, republika, občina, krajevna skupnost kot ena linija ter panoga, grupacija, organizacija združenega dela kot druga linija) nekatere skupne točke, a tudi nekatera razhajanja.

Zanima nas predvsem republiška (nacionalna) raven opazovanja in problematiziranja.

Vzporedno z ustavnim, političnim, gospodarskim konstituiranjem republik in avtonomnih pokrajin so se tudi razmerja med njimi pričela kazati drugače, kar še posebej velja za ključne gospodarske odnose. Ena izmed tez, teorij, ki že dolga leta buri duhove na že itak razburkanem jugoslovanskem gospodarskem prostoru, je problem (ne)enakopravnih, (ne)izkoriščevalskih, (ne)pravičnih gospodarskih (dohodkovnih, vrednostnih) odnosov predvsem med razvitimi in nerazvitimi federalnimi enotami. Zanimivo je tudi to, da ga z različnih vidikov, pod različnimi preoblekami sporadično odpirajo in poudarjajo tako razvite kot nerazvite republike.

Teza, da ene republike izkoriščajo druge republike (razviti nerazvite oz. nasprotno), se povezuje z eno izmed naših temeljnih načel – s tezo, naj bi republike (kot sploh vsi subjekti naše družbe) prisvajale skladno s svojim delovnim prispevkom. Brez dvoma je bilo to načelo z ekonomskega vidika nekoliko nerodno postavljeno (in še bolj nerodno razumljeno).

Marx je načelo delitve po delu postavil za neblagovno, netržno socialistično gospodarstvo, kjer je delo vsakega producenta (in s tem njegov delež v distribuciji družbenega produkta) vnaprej priznано kot družbeno potrebno delo. V tržnem gospodarstvu (ki ga skušamo spet uveljaviti v naši družbi) pa je delo vsakega subjekta (posameznika, OZD, republike) družbeno priznано kot potrebno delo šele ex post, ko to presodi strog in pogosto nepravičen sodnik – trg s svojimi mehanizmi ponudbe in povpraševanja, konkurenca cen itd. Tudi v dobi računalnikov, sodobnih tehnologij, trg ne ostaja le najcenejši, marveč tudi »edini razpoložljivi mehanizem« (Aleksander Bajt) presojanja družbene potrebnosti dela (proizvodov) posameznih subjektov.

Naslednja vulgarizacija, ki je še bolj kot prejšnja povzročila zmedo pri razčiščenju gospodarskih računov med federalnimi enotami (v odnosu razviti-nerazviti), da ne omenjam številnih drugih področij, je napačno razumevanje teorije vrednosti. Delo je resda edini tvorec vrednosti, vendar se v blagovnem gospodarstvu dohodki subjektov ne določajo le glede na realne individualne potroške dela, marveč tudi skladno prispevkom drugih produkcijskih tvorcev (po Marxu: naravna bogastva, obseg in raven produkcijskih sredstev – kapitala, razvoj znanosti in raven njene tehnične uporabnosti – izumiteljstvo, družbena kombinacija produkcije – podjetništvo). Le-ti seveda ne producirajo vrednosti, prispevajo pa ustrezen del pri ustvarjanju fizičnega oziroma dohodkovnega produkta (niso vrednostno, so pa dohodkovno in fizično produktivni).

Z zmešnjavo na nakazanih področjih (ki je seveda ni povzročila ekonomska teorija, ampak je nastala ob neupoštevanju le-te) in ob ustrezni blagovno-neblagovni institucionalni zgradbi jugoslovanske družbe (glej vrsto novih Černetovih besedil o nekonsistentnosti med blagovnimi zakonitostmi in institucionalno logiko naše ekonomije in politike) so bila dana plodna tla za nastanek številnih tez in teorij o gospodarskih odnosih med republiškimi ekonomijami.

V razmerah velike gospodarske, politične, socialne, kulturne različnosti med republikami in pokrajinama ni možna neka čista ekonomska logika v okviru jugoslovanske federacije niti zdaj niti v bližnji prihodnosti. Gospodarska, znanstvena, tehnološka pomoč nerazvitim regijam oziroma celotnim republikam in pokrajinam je nujnost.

Vzporedno z decentralizacijo države in razvojem elementov tržnega gospodarstva se je krepila tudi vloga republik in pokrajin pri urejanju ekonomskih in političnih procesov, kot posledica avtarkičnega razvoja in teženj republik in pokrajin pa so se pričeli pojavljati tudi konflikti med njimi. Uvajanje dogovorne ekonomije, povezane z normativnim modelom sedemdesetih leti, je pričelo mehanizem SS in DD »ustoličevati« kot nadomestilo trga in plana (čeprav je bil teoretično zamišljen kot njun usklajevalec). V nasprotju s pričakovanji pa je uvajanje subjektivnosti (voluntarizma, arbitrarnosti) v ekonomsko in politično urejanje procese dezintegracije še bolj poglobljalo kot pa odstranjevalo; namesto teženj po enotnem jugoslovanskem trgu so se uveljavile in celo prevladale težnje ne le po republiški avtonomiji v zapiranju, marveč celo po delitvi republiških trgov in vzpostavljanju občinskih razmejitev. Proces decentralizacije zvezne države se je torej ustavil nekje v vrhovih republik in pokrajin, celo občin. V sedanjih razmerah je dokaj razumljivo, da obstajajo oblike in elementi konkurence osamosvojenih republiških družbenih kapitalov oziroma celo občinskih.

Seveda ni nujno, da republiška avtonomnost, zaprtost, zavzema obliko nekakšnega nacionalizma (čeprav povezanost tako teoretična kot praktična obstajata).

Očitno je zlasti to, da se nacionalne (republiške) meje kažejo predvsem kot blokada gospodarsko (pa tudi politično, sociokulturno itd.) nujnih odnosov in procesov (ni medrepubliškega pretoka kapitala – razen kot obvezna pomoč manj razvitim, teritorializacija bančnega sistema, republiška »majhnost« OZD itd.).

Naj to ponazorim s teritorializacijo organizacijske strukturiranosti združenega dela v SR Srbiji (brez avtonomnih pokrajin), ki izhaja iz raziskave Instituta za ekonomiko industrije, Beograd 1985: od 263 proizvodnih delovnih organizacij v sestavi 30 izbranih SOZD jih je kar 199 ali 75% lociranih v občini, v kateri je sedež SOZD; 26 v isti regiji, 23 v drugih delih SR Srbije in le 15 v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah. Kar 7 SOZD s skupno 48 delovnimi organizacijami nima niti ene delovne organizacije izven občine, v kateri je sedež SOZD.

Navedeni primer nam posredno potrjuje tezo, da so globlji vzroki nakazane teritorializacije bolj gospodarsko sistemski (predvsem posledica dolgoletnega zanikanja impulzov in potenc blagovnega gospodarstva) kot pa izraz nekakšne nacionalno zgodovinske različnosti, zaprtosti, agresivnosti itd.

Tudi v jugoslovanskem primeru se je potrdilo, da se nacionalizem poraja povsod tam, kjer so proizvajalne sile tako slabo razvite, da so pretežno povezane z republiškimi ali pokrajinskimi (lokalnim) trgov, kar je značilno za nas, medtem ko v razvitih kapitalističnih državah postaja nacionalni trg že preozek in nacionalni kapital prerašča v internacionalnega.

Verjetno je edini pravi način razreševanja nakazanih protislovij oblikovanje takšne

ekonomike, ki bo zaradi večje donosnosti, profitnosti sama potrebovala in zahtevala nujno prelivanje sredstev ne glede na republiške in občinske meje, rušenje lokalnih in regionalnih trgov, krepitev internacionalne narave delitve dela. Trendi od ustvarjanja nacionalnih trgov, državnih trgov k internacionalnemu povezovanju kapitala so značilni za številne industrijske države. Še enkrat bi poudaril, da prav v teh procesih vidim edino možno sredstvo za preseiganje sedanjih nacionalnih, da ne rečem občinskih meja (pa tudi trenj, napetosti, konfliktov med regionalnimi strukturami) – razvoj produktivnih sil, integracijo produktivnih sil ne po politični logiki (tako prevladujoči v sedemdesetih letih), marveč na osnovi ekonomskih rezultatov in seveda razvoj in odvisnost njihovega razvoja od celotnega jugoslovanskega in svetovnega trga. Samo to lahko omogoči takšno prelivanje družbenega kapitala (družbena sredstva, sredstva družbene lastnine) na tista področja uporabe, kjer je povpraševanje po njem največje in tudi rezultati njegove uporabe optimalni.

Treba je torej oblikovati takšen gospodarski sistem in gospodarsko politiko, ki bosta temeljila na visoko razvitih proizvodjalnih silah, odvisnih od jugoslovanskega in svetovnega trga.

V tem in samo v tem smislu se je treba zavzemati za preseiganje in ukinjanje republiških, občinskih ekonomij – le takšno preseiganje tudi zagotavlja gospodarsko rast in učinkovitost vsake republike posebej in vseh skupaj. V sedanjih razmerah je zavzemanje za oblikovanje premikov v nakazani smeri obenem tudi zavzemanje za uveljavljanje in prevlado blagovnih zakonitosti v našem gospodarstvu in družbi.

Še nekaj o teoriji prisvajanja dohodka oziroma ustvarjanja vrednosti med republikami po načelu dela.

Pred več kot desetimi leti je ta teza dobila obliko teorije neekvivalentne menjave oziroma nepravičnega prilaščanja presežne vrednosti. Nerazviti so na osnovi klasične Marxove teorije vrednosti poudarjali, da so razvite republike, ki imajo višjo stopnjo kapitalске oziroma tehnične opremljenosti živega dela, v privilegiranem, monopolnem položaju, ki ga izkoriščajo za prilaščanje njihovih presežkov dela.

Razviti so postavili problem drugače – federacija je velik del presežne vrednosti pobirala v svoje sklade ter jo nato centralistično razporejala. Tako zajeta in odvzeta presežna vrednost, ki je rezultat večje produktivnosti razvitih republiških ekonomij, se je potem neučinkovito uporabljala.

Kje napake nerazvitih, ki se sklicujejo na Marxovo teorijo, vidi France Černe?

Prvič, Marx je model ekvivalentne menjave postavil za enostavno blagovno produkcijo, kjer kapital, minulo delo nista vplivala na produkcijo in njene rezultate. V nobeni sodobni ekonomiji pa o enakosti pogojev, enakosti ekonomske strukture produkcije ni več mogoče govoriti. Drugič, tudi če bi želeli uporabiti Marxovo teorijo vrednosti pri delitvi dohodka med republikami, bi vseeno morali vzeti neko jugoslovansko povprečje oziroma jugoslovansko povprečni družbeno potrebni čas kot merilo za razdeljevanje vrednosti med republikami. Tudi v tem primeru je treba priznati, da vrednost, ki jo trg prizna posamezni republiki, ni enaka vloženemu delu republike v naravnem smislu.

Tretji argument, s katerim se lahko spodbija teza nerazvitih, pa je, da zahteva po delitvi na osnovi povprečno vloženega republiškega dela negira že davno sprejeto pravilo delitve dohodka med delovnimi organizacijami – delitve na osnovi celotne produktivnosti.

Prav gotovo se ne more deliti (tako na ravni republik, ravni organizacij združenega dela do posameznega delavca) samo po socialnih in političnih načelih, pa če so ta še tako pravična in skladna s socialistično etiko. kakšne so posledice specifične variante neekonomskega načina delitve, lahko vidimo na sedanjem stanju jugoslovanske ekonomije in družbe. Verjetno je, da tudi pri delitvi brez nekega ekonomskega ratia ne bo šlo.

Naj sklenem – predvsem z dilemami, ki se mi porajajo.

Na federalni ravni je uporaba ekonomskih meril najzahtevnejša predvsem zaradi potencialnih nacionalnih napetosti.

Torzo nacionalnega je bil v naši povojni zgodovini vedno žrtveni oltar ekonomskega, vendar je v sedanjem obdobju dosegal nesprijemljive in za naše gospodarstvo neznesne razsežnosti?

Kako v sedanjih razmerah osmih gospodarstev zagotoviti ekonomsko nujen enotni

jugoslovanski trg, združevanje dela in sredstev na celotnem jugoslovanskem ozemlju ob tem, da je nerealno »staviti« na možnost zmanjšanja »državnih pristojnosti« republiških in pokrajinskih podsistemov?

V naši eri policentričnega etatizma je dovolj, da rečeš centralna kurjava, pa te proglasijo za centralista, unitarista – s tem se spodbijajo tudi resna znanstvena opozorila na neustreznost sistema (stratificiranje v ustavobranitelje in reformatorje v politiki in tudi v delu znanosti še zdaleč ni preseženo in tudi še dolgo ne bo).

Kako ločiti med resnimi strokovnimi prizadevanji za obstoj in razvoj samoupravljanja po eni strani ter kako ločiti med birokratsko egoistično obrambo pridobljenih položajev ter angažirano skrbjo in odgovornostjo za pretehtanim in domišljenim spreminjanjem samoupravnega sistema v vrstah oblastnih struktur po drugi strani? V obeh »taborih« zdaj še prevladuje črno-bela tehnika.

ELA ATENA ULRICH

Od ugotavljanja stanja k iskanju poti iz zagat

Strah sem, da bi se danes prodrl v globino postavljenih vprašanj. Referatov namreč nismo dobili vnaprej in ker je premalo časa, je omejevanje razprave tolikšno, da lahko razpravljajci bolj ali manj samo nakažejo vprašanja, v vsebino pa se nimajo več časa spuščati.

Nadalje mislim, da bi se morali poleg ugotavljanja stanja, in to je pretežna značilnost današnje razprave, bolj usmeriti k iskanju izhoda iz dane situacije, dati vsaj nekaj možnih izhodov. Jaz namreč to našo razpravo razumem v kontekstu kritične analize funkcioniranja političnega sistema. Tema, kakor je opredeljena za današnji posvet, se pravzaprav bolj nanaša na odnose v federaciji kot pa na odnose v republiki in pokrajini, kar seveda še dodatno izziva postavljanje zelo določenih vprašanj, ki so že dolgo prisotna v naši praksi in ki se nanašajo na koncept ali, če hočete, na odnose v federaciji.

Mislím, da je koncepcija federacije eno najbolj spornih vprašanj, ki so spremljala pripravo kritične analize političnega sistema. Zato ne bi smeli samo na akademski ravni razpravljati o teh vprašanjih. Bolj kot zgodovinsko bi se morali danes lotevati vprašanj konkretno, problemsko in od problemov izhajati pri presojanju funkcioniranja političnega sistema v celoti in njegovih posebnih sestavnih delov.

Sposobnost sistema, da se v njem sproti in skladno z njegovo temeljno vsebino razrešujejo vprašanja je, po mojem, edino merilo za presojo uspešnosti sistema. Pri tem pojmem »sprotnost« v smislu realne časovne dimenzije in ne pragmatično. Boj za dejansko uveljavitev sistema socialističnega samoupravljanja je boj za njegovo učinkovito delovanje. Izkušnja zadnjega obdobja pa kaže, da so nekateri problemi ostajali odpri, da so se kopicili in razraščali in začeli ogrožati same temelje sistema. Če hočemo torej uspešno ubraniti ta sistem – in to hočemo – moramo brez pretirane apologetike začeti reševati tista vprašanja v sistemu, ki delujejo zaviralno, neprepustno.

Za primer naj vzamem, kako se danes, predvsem v odnosih v federaciji, kaže razredno in nacionalno. Opredeliti bi morali osnovne pojavne oblike odnosa med razrednim in nacionalnim oziroma favoriziranjem enega na račun drugega. Kako se ti odnosi kažejo v delu zveznih organov – predvsem Skupščine SFRJ? Kako je zagotovljeno v danem sistemu in odnosih avtentično in enakopravno izražanje in zagotavljanje nacionalnega in razrednega, ki se (oboje) poraja in formira v SR in SAP? Odnos razredno – nacionalno je v sedanjih razmerah nekonflikten, dokler smo na terenu etnično enotnih skupnosti, dokler se etnično enotne skupnosti pokrivajo tudi z enotno družbenopolitično skupnostjo. Čim pa gremo preko tega, se začnejo problemi kopičiti. In seveda, vsem vam je znan zelo glasen očitek, da je danes v odnosih v federaciji nacionalno favorizirano v odnosu na razredno.

Čeprav Krična analiza delovanja političnega sistema večinoma na isti ravni, tj. enakopravno, obravnava odnos razrednega – nacionalnega, pa vendarle na več mestih – posebej v poglavjih o družbenopolitičnih skupnostih – ugotavlja, da so delavsko razredni interesi (pod vplivom etatizma) nezadostno izraženi v občini, v SR in SAP. To je nujno »slabilo *dominacijo* teh interesov na ravni federacije, kar vse je oteževalo realizacijo ustavnega koncepta federacije v celoti«. (Krična analiza str. 38 – podčrtala E. U.).

Da bi še bolj utemeljila nujnost po konkretnem preučevanju odnosa razredno-nacionalno za družbeno prakso delovanja političnega sistema, navajam še eno oceno iz Krične analize. Ko ugotavlja, da je treba zagotoviti, da se interesi delavcev v združenem delu, njihova vloga in vpliv polno uveljavijo pri odločanju v obeh zborih Skupščine SFRJ, poudarja tudi:

»Avtentični interesi delavskega razreda v zborih Skupščine SFRJ morajo biti *dominantni* v vseh fazah izgrajevanja in določanja politike in sprejemanja aktov« (str. 125, podčrtala E. U.).

Zdi se, da s predlaganimi konkretnimi rešitvami (več delegatov v obeh zborih skupščine SFRJ iz združenega dela) ni mogoče zagotoviti povečane vloge delavsko-razrednega v odnosih v federaciji. Zavedam se, da je naloga težavna, pa prav zato sodi na marksistični center, pa tudi v raziskovalne programe. Gre namreč za to, da moramo zagotoviti bistveno večji delavsko razredni vpliv na odločanje v federaciji v okviru danega koncepta federacije, ki ob tej bistveni pomanjkljivosti uspešno razrešuje odnose v večnacionalni skupnosti. Seveda je pri proučevanju odnosa razredno – nacionalno v zveznem merilu treba upoštevati, da se tako razredni kot nacionalni interesi uresničujejo tudi z neštetimi samoupravnimi načini in oblikami povezovanja in ne le z institucijami federacije.

Naslednji problem, ki mu, mislim, moramo posvetiti veliko pozornosti – dotaknil se ga je že tovariš Baškovič –, je uresničevanje skupnih interesov v federaciji – povezano s samoupravno integriranostjo v jugoslovanskem prostoru.

To, na čemer gradimo federacijo, so skupni interesi, opredeljeni v 244. členu Ustave SFRJ. V praksi se ta člen oziroma skupni interesi v federaciji – kakor je pokazala analiza – skoraj izključno uresničujejo le po organih federacije (samostojno ali v soglasju z R/P), ne pa tudi z drugimi oblikami in načini uresničevanja, ki jih navaja ta člen ustave. Tudi federacija uresničuje te interese v skladu s svojo pristojnostjo skoraj v celoti le s svojo normativno funkcijo, ne pa tudi samoupravno. Ko so bile skupščine SR in SAP objavljene, da analizirajo svoje aktivnosti pri uresničevanju skupnih interesov v federaciji, so se omejile izključno na uresničevanje drugih skupnih interesov republik in pokrajin, in ne tistih iz 244. člena Ustave.

Takšno stanje pomeni, da je funkcioniranje koncepta federacije bistveno moteno, da je močno poudarjena zakonodajna vloga federacije, da se krepi etatistično in centralistično odločanje, Krivda in odgovornost za tako stanje, ki je sedaj pretežno očitana zveznim organom, pa je prej ko slej porazdeljena na vse subjekte federacije. Kako torej delovati v prihodnje? Ali je morda treba kakšno obveznost organov, družbenopolitičnih skupnosti in združenega dela dodatno institucionalno vključiti v Ustavo (npr. odgovornost za funkcioniranje enotnega jugoslovanskega tržišča).

S tem sem že lela samo nakazati, kaj v razpravi pogrešam. Zato predlagam, tovariš Ribarič, da bi danes odloženo »okroglo mizo« povezali z nadaljevanjem te razprave, potem ko bomo imeli že vse referate, ki jih danes nismo imeli ali pa jih nismo mogli prebrati, ali pa da bi sekretariat MC do takrat pripravil pregledne teze, ki so bile tu podane, tudi polemične; o katerih bi še morali poglobljeno razpravljati. Zaskrbljujoča je namreč zelo razširjena fama, da smo ga generalno polomili, da so tudi v sistemu mnoge stvari, ki so narobe, in če ne bomo ničesar spremenili, se pravi, da svojo smrtno agonijo samo podaljšujemo.

Mi bi morali tudi na takih posvetih težiti ne le k jasnim smerem razvoja političnega sistema, marveč tudi h konkretnim izboljšavam, pri čemer bi nam seveda sredstva obveščanja, pa tudi revijalni tisk lahko veliko pomagali, če bi se vključili v ta prizadevanja in poskušali javnost bolj objektivno obveščati in na trasi našega programa – Kardelja in Ustave – graditi javno mnenje in zavest.

Elementi razrednega in nacionalnega v strukturi organov oblasti

V razpravi bom skušal odgovoriti na vprašanje, ki se postavlja, ali smo v preteklosti imeli dominacijo razrednega nad nacionalnim; zdaj pa naj bi imeli obratno situacijo, to je dominacijo nacionalnega nad razrednim. Postavlja se vprašanje, kdaj je bilo to ravnotežje porušeno. Na to vprašanje bom skušal odgovoriti z nekaterimi ustavnopravnimi rešitvami, ki smo jih imeli v ustavnem zakonu iz leta 1953 in v ustavi SFRJ iz leta 1963. Z ustavnim zakonom leta 1953 in v ustavi SFRJ iz leta 1963. Z ustavnim zakonom leta 1953 je bila izvedena tudi reforma federacije. Tedaj smo ukinili svet narodov kot samostojni dom ter ga združili z zveznim zborom. Takšno spremembo je takrat tovariš Edvard Kardelj utemeljeval s potrebo, da se zagotovi vloga enotnega delavskega razreda v strukturi organov oblasti. Takšno zmanjšanje vloge republik je temeljilo na pojmovanju, da je nacionalno vprašanje po revoluciji enkrat za vselej rešeno. Pri tem se je izhajalo iz stališča decentralizacije in deatizacije političnega sistema, ki je menilo, da bo najprej odmrta državnost republik. Tako je bilo takrat mišljeno, da bo Jugoslavija postopno prerasla v federacijo komun. Te težnje so se uveljavile tudi v ustavi SFRJ iz leta 1963. Republike so v tem času sploh izgubile lastnosti državnosti in postale predvsem družbenopolitične skupnosti. Močno je prevladovala misel, da je revolucionarna avantgarda tista, ki lahko zajame socialistični razvoj Jugoslavije. Ne veže se na nobeno republiko, ampak varuje splošne interese in ohranja politično enotnost jugoslovanskih narodov.

Čeprav so bila načela naše federacije utemeljena že na drugem zasedanju AVNOJ-a leta 1943, je problem pravilnega funkcioniranja tako zamišljene federacije ostal še vedno aktualen. Z ustavnim zakonom in ustavo iz leta 1953 je prišlo do odmika od tako proklamiranih načel.

Takšna organizacija federacije je bila takrat objektivno najbolj v interesu socialistične republike Srbije, ki ima v Jugoslaviji centralni položaj. Socialistično republiko Srbijo so takrat zaradi izjav nekaterih voditeljev vedno povezovali z varovanjem splošnih, tj. jugoslovanskih interesov. To je povzročilo celo, da je Aleksander Ranković menil, da ima tista federativna enota in tisti narod, ki je številčno močnejši, tudi večjo vlogo in večje pravice, predvsem če gre za ohranjanje skupnih interesov. Takšno mnenje je vplivalo na to, da je tov. Edvard Kardelj leta 1964 na 8. kongresu ZKJ izjavil, da je nacionalno vprašanje odprto in da niso še vsa vprašanja rešena. Tako lahko vidimo, da je brez dvoma v nekem obdobju našega razvoja prevladovalo stališče, da je nacionalno vprašanje rešeno. Tudi predsednik zbora narodov Ljubčo Arsov je ob neki priložnosti izjavil, da se zbor narodov ne sestaja, če ni odprtih vprašanj. Takrat je tudi prevladovalo stališče, da je vsaka sprožitev teh vprašanj proti interesom Zveze komunistov Jugoslavije. Iz tega lahko vidimo, da je bil tudi v strukturi državne oblasti poudarjen predvsem razredni nad nacionalnim. Po četrtem plenumu CK ZKJ leta 1966 je bila postopno odpravljena ustava SFRJ iz leta 1963. Tako je tov. Tito leta 1971 izjavil, da je ustava iz leta 1963 zastarela in da jo je treba zamenjati z novo. Objektivno je zaradi prevelikega poudarjanja razrednih interesov prišlo do neenakopravnih odnosov med narodi in federalnimi enotami v Jugoslaviji.

Namen reforme federacije je bil ravno v tem, da se preprečijo vse oblike majorizacije ene federalne enote nad drugo oz. splošnega državnega interesa nad republiškimi. Praksa je namreč pokazala, da so bile te težnje pred četrtem plenumom zelo močne, oporo pa so imele, kot smo videli, tudi v ustavi SFRJ iz leta 1963, ki je odpravila celo državnost posameznih federalnih enot. Reforma federacije po letu 1966 je bila ravno v institucionalni in politični garanciji za zares enakopravne odnose med narodi in narodnostmi Jugoslavije. Uspešno reševanje nacionalnega vprašanja je tako odvisno od demokratične strukture centralnih organov oblasti. Novo pojmovanje vloge federacije tudi ne dopušča nobenega preglasovanja

in zahteva konsens glede vseh bistvenih vprašanj v zboru republik in pokrajin. Danes je problem drugje, ali je res s konsensi in samoupravnim sporazumevanjem preveč poudarjen nacionalni oz. regionalni vidik na račun razrednega. Ali je (bilo) zdaj porušeno ravnotežje med nacionalnim in razrednim v škodo razrednega, to se pravi splošnega interesa. Republika Srbija je imela pred reformo federacije objektivno večjo vlogo. Če zdaj stvari primerjamo s prejšnjim stanjem, lahko vidimo, da so se z nekaterimi institucionalnimi rešitvami (konsens itd.) nekatere republike kot npr. Slovenija, skušale zaščititi pred dominacijo, ki bi se izražala institucionalno v večinskem načelu in majorizaciji ene federalne enote nad drugo.

Brez dvoma obstaja nevarnost tudi dominacije delnega interesa nad splošnim. To se predvsem izraža v novi strukturi nekaterih organov federacije. Nova ustava predvideva za nekatere zadeve v zboru republik in pokrajin odločanje s konsensom. Konsens pa seveda omogoča tudi drugo skrajnost. Če soglasja ni, se lahko zahteva po konsensu za vsako ceno spremeni v majorizacijo enega ali manjšine, če izsiljuje s svojimi zahtevami večino. V tem primeru lahko pride do blokade odločanja ali ohromitve delovanja političnega sistema. Podobne primere, ki jih imamo danes, smo jih imeli že leta 1970/71, ko smo prešli z ustavnimi amandmaji na večjo vlogo republik in pokrajin, mehanizmov za usklajevanje stališč pa še nismo imeli. Danes, ko te mehanizme imamo, se kljub temu pojavlja zgrešeno mnenje nekaterih, ki vidijo v vlogi republik in pokrajin možnost za popolno samostojnost pri odločanju v skupnih zadevah. Tako imamo drugo skrajnost, ko postaja konsens zbir posameznih stališč, namesto da bi bil usmerjen v ustvarjanje enotnega stališča.

Brez dvoma je federacija posebna družbena tvorba (kvaliteta), ki ima lastne pristojnosti, ki niso sestavljene iz pristojnosti posameznih republik oz. pokrajin. Zato tudi organov federacije ne moremo zreducirati na prosti derivat le-teh. Če bi bilo tako, potem Jugoslavija ne bi bila več samoupravna federacija, ampak preprost zbir interesov organov in posameznikov. V tej situaciji smo tudi trenutno, s to razliko, da se zdaj čutijo nekatere druge republike ogrožene in skušajo to ogroženost tudi javno izražati. Tako je npr. skupščina socialistične republike Srbije ob usklajevanju v skupščini SFRJ ob koncu prejšnjega leta dala posebno izjavo, da je delegacija Srbije samo zaradi političnih razlogov pristala na reševanje nekaterih zadev v Skupščini Jugoslavije. Tu se seveda postavlja vprašanje, ali gre tudi za kakšne druge razloge, ali mogoče ni pretirano poudarjanje nacionalnih interesov našlo drugo skrajnost, ko je porušeno ravnotežje v škodo skupnih interesov. Socialistična republika Srbija pa kot tradicionalni varuh teh interesov na ta način izraža svoje nezadovoljstvo ali celo izgubo centralnega in dominantnega položaja v Jugoslaviji. Brez dvoma bo v bodoče treba najti tudi v medsebojnih odnosih ravnotežje, ki je sedaj brez dvoma delno porušeno, institucionalno in politično.

RADO JAN

Metamorfoze v razmerju razredno – nacionalno

Današnja razprava se giblje v miselnem in praktičnem obzorju titovsko kardeljevske smeri. Dajal bi celo, da ni v celoti izčrpala njune dediščine, prinesla pa je vsekakor tudi nekaj inovativnih pogledov. Nacionalno vprašanje ne obstaja samo po sebi, temveč kot sestavina vseh drugih vprašanj predstavlja ključni moment uspešnosti ali neuspešnosti socialistične revolucije.

Vprašanje naroda, samoodločbe in vloge vodilnega razreda v narodu se danes zastavlja drugače kot v času, ko je npr. Hegel v svoji Enciklopediji filozofskih znanosti razmišljal o tem vprašanju in razdelil narode na historične in ahistorične. Na tej osnovi je Engels gradil v

konkretni situaciji marčne revolucije 1848/49 teorijo o revolucionarnih, tj. zgodovinskih in reakcionarnih-nezgodovinskih narodih. Tudi Marx je na osnovi pričakovanja, da bo revolucija uspela najprej v razvitem zahodnem svetu, sprejemal državno-pravno teorijo Cunowa, po katerem naj bi imeli pravico do življenja le takozvani »historični narodi«. Že na začetku drugega polstoletja (1851) pa je Engels korigiral Hegla in sebe s tem, ko je Srbom, ki sta jih prej skupaj z drugimi nezgodovinskimi narodi odpisovala, priznal status zgodovinskega naroda. Še več, danes, po socialistični revoluciji in že med njo, pa bi se moral docela korigirati, saj ne le, da so z revolucijo postali vsi jugoslovanski narodi revolucionarni in zgodovinski, medtem ko so mnogi veliki narodi v tem času igrali objektivno reakcionarno vlogo. V tem smislu je razumeti tudi Kidričev govor na I. zasedanju SNOS v Črnomlju. Marksistično leninistična teorija o nacionalnem vprašanju je s tem potrdila svojo univerzalnost, ki ne velja le v razsežnostih velikih narodov, marveč narodov obče. Drugače rečeno: v malih narodih se odvijajo isti procesi kot v velikih in med njimi. Revolucija torej ne govori več zgolj „francosko« in kasneje »nemško« (1848) oziroma »rusko« (1917), marveč tudi slovensko, hrvaško, srbsko, makedonsko, črnogorsko in albansko itd. oziroma le tako tudi jugoslovansko.

Z našo revolucijo so vsi narodi izbojevali samoodločbo in se potrdili kot samostojni subjekti, hkrati ko so se prostovoljno odločili, da bodo kot takšni samostojni živeli v federativni skupnosti »enakopravnih in enakovrednih« (Cankar) narodov. Nosilec suverenosti so v avnojskem času jugoslovanski narodi, federacija zatorej ni nekakšna nadnacionalna in anacionalna tvorba, marveč organizem, ki zagotavlja vsem jugoslovanskim narodom in narodnostim samostojen in vsestranski razvoj. Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji je bilo tako načelno in politično rešeno. V povojnem razvoju pa se je spričo na začetku nujnega centralističnega sistema začela avnojska misel deformirati, med drugim tudi zaradi pritiskov od zunaj, ki se jim je po logiki stvari same zoperstavljal močna in centralizirana država. Toda, že na drugem kongresu KPS, leta 1949, Kardelj ugotavlja, da »pri nas ni prodrla etatiistična tendenca«, kar pomeni, da je takšna tendenca bila, da pa jo vodilne sile naše revolucije zavračajo. Začela se je dolgotrajna transformacija državno centralističnega sistema v socialistični samoupravni sistem. Medtem ko je prejšnji sistem težil k unifikaciji, novi računa z realnimi dejstvi, da Jugoslavijo tvorijo že izoblikovani narodi in narodnosti, da v teh narodih postaja vse bolj vodilna sila delavski razred, ne kot anacionalna ali nadnacionalna kategorija, marveč kot (inter)nacionalna kategorija. Internacionalizem, katerega sinonim je Titovo geslo »bratstvo in enotnost«, pa lahko obstaja le med samostojnimi, enakopravnimi, torej svobodnimi narodi, v katerih je vlogo »nacionalnega razreda« prevzel proletariat oz. delavski razred. Zato je naravnost smešno, če se danes tu in zdaj operira s stavkom (iz Manifesta) »Proletarci nimajo domovine«, ko pa je vendar jasno, da Marx in Engels s tem le ugotavljata dejstvo, da tedaj in takrat ob koncu leta 1847 – proletarci nikjer niso imeli domovine, hkrati pa jim Manifest nalaga, da z revolucijo postanejo v svojih deželah »vodilni razred nacije, vendar ne na buržoazni način«, torej ne na način izkoriščevalskega, marveč vse dele družbe (manj za plemstvo oz. buržoazijo) osvobajajoča sila.

Tito in Kardelj sta odlično odgovorila na temo o nacionalnem vprašanju v obdobju imperializma in nastanka vojaškopoličnih blokov s tem, ko sta na čelu množic izbojevala v teoriji in praksi neodvisno in samostojno pozicijo Jugoslavije in s tem vseh njenih narodov in narodnosti – z neuvrčenostjo navzven in s samoupravljanjem kot obliko razredne suverenosti in delavske samoodločbe navznoter na povsem nov način. Marksizem in komunizem sta predvsem misel in praksa na poti k emancipaciji človeka. Samoupravljanje odpravlja posredniško vlogo nacije-države in omogoča od delovnega človeka odtujeno delo, in s tem tudi politično in kulturno moč, vrniti delavcu, ustvarjalcu samemu. To pa je dolgotrajen in od sile zahteven proces, ki se mu zoperstavljajo posredniške strukture in v tem je danes vsebina razrednega konflikta. Od tod tudi množstvo najrazličnejših nacionalističnih ideologij, ki se iz teh nasprotij porajajo. Od tod nenadoma toliko razprav o jeziku, izkrivljanj zgodovine, zgodovinskih zdrav, obnovljenih in iz naftalina zgodovine potegnjenih problemov v zvezi s tem, »kdo je koga osvobodil«, čeprav je tovariš Tito na to vprašanje odgovoril že septembra 1944 in še mnogokrat pozneje. Novo Jugoslavijo so ustvarjali vsi njeni narodi in vse narodnosti, zato ni bil nihče osvobojen in nihče osvobojen po drugem, pač pa so vsak

zase in vsi skupaj prispevali k tej osvoboditvi svoj delež. Zelo rado se odpira tudi leto 1918, pri čemer se pozablja, da je država SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) iz dvojne monarhije obstajala, še preden je kdo stopil na njena tla. Minimizira se prispevek Jugoslovanov iz monarhije, o čemer čudovito pričuje delo Janka Pleterškega »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, prevedena tudi v srbohrvaščino. In odpirajo se številna vprašanja. Na dnu vseh pa je prisotna družbenoekonomska kriza, vsa ta vprašanja pa njeno dejansko resničnost in tudi odgovornost zamegljujejo in prikrivajo.

Živimo v času velikih integracijskih procesov. Le-ti danes potekajo hitreje tako znotraj lokalnih skupnosti, občin, subregij in regij pa tudi v nacionalnih in mednacionalno jugoslovanskih okvirih. Pri tem padajo mnoge pregraje, mnoge pa kot zgodovinski atavizmi vztrajajo naprej. Če procesi integracije zaostajajo znotraj narodov in med njimi, se tudi vključevanje v tokove mednarodnih integracijskih procesov komplicira in zastaja. Zato zastajajo tudi emancipacijski procesi. Ključna kvaliteta v nacionalnem vprašanju danes je vprašanje vključevanja v proces znanstvene, tehnične in tehnološke revolucije. Vsaka doba ima svoj imperativ. Tu najbolj zaostajamo. Tradicija je sicer hvalevredna stvar, če jo bogati novo ustvarjanje, torej nova tradicija, sicer pa gre za konzerviranje ekonomsko in tehnološko preživelih stanj. V tem kontekstu se tudi mladinsko vprašanje ne zastavlja kot vprašanje, zakaj mladina zavrača revolucionarno tradicijo, marveč kot vprašanje: kaj smo in kaj bomo storili, da bodo sedanje mlade generacije lahko živele zgodovinsko, se pravi, ustvarjale novo, od njih samih povzročeno tradicijo. To pa bo takoj postavilo mlade v položaj, ko bodo iz svoje lastne pozicije iskali stik z revolucionarno preteklostjo. Dejanski problemi v Jugoslaviji zatorej sploh niso v mednacionalnih, marveč ekonomsko socialnih problemih, ki se danes reflektirajo v najrazličnejših nacionalističnih deviacijah.

In kaj naj v odnosu na nacionalno vprašanje danes počne avantgarda delavskega razreda? Po mojem mora predvsem s svojo idejnoteoretično zavestjo omogočati in zagotavljati skupaj z vsemi ljudmi, da bo vsakdo lahko to, kar je in da sama ne bo podlegala nacionalistični mitomaniji. To pa bo lahko zagotavljala predvsem, če se bo v združenem delu zavzemala za zdrave integracijske procese združevanja dela in sredstev, se zavzemala za prodore najprogressivnejših družbenoekonomskih in kulturnih rešitev, razbijala etatizme vseh vrst in krepila kot idejna gibalna sila samoupravno socialistični družbenoekonomski odnos, premagujoč pri tem odtujevalne dejavnike, kjerkoli in v kakršnikoli že obliki se pojavljajo.

Staromarksistična teorija o nacionalnem vprašanju – torej tista iz časov II. in III. Internacionalne – je pri nas ustvarjalno presežena in bi zato že bil čas, da gre v ropotarnico zgodovine. Nacionalno vprašanje je le druga stran razrednega vprašanja in je zato *družbeno* vprašanje s troplastno vsebino in dialektiko: ekonomsko, politično in kulturno. Reducirati nacionalno vprašanje zgolj na enega teh vidikov neprestano poraja nove konflikte. Abstraktni internacionalizem (četudi med samimi našimi narodi) v vidu kakršnekoli nadnacionalne »teorije« ne le da nima prihodnosti, marveč prikriva pod firmo abstraktno splošnega, posebni interes in prikrito težnjo po hegemoniji.

Razen tega pa se moramo zavedati, da nacionalno vprašanje ni nekaj, kar bi bilo enkrat za vselej rešljivo za vse čase. Zgodovina bo odpirala v zvezi z nacionalnim vprašanjem vedno nove probleme in terjala ustvarjalnih odgovorov na nove izzive. Obče po našem obstaja kot posebno in v posebnem, ne izven njega. Zato je življenjski imperativ dobe usklajevanja interesov in združevanje sil na vseh ravneh. Če nas bo pri tem vodila temeljna marksistična deviza, da »narod, ki zatira druge narode, tudi sam ne more biti svoboden«, bomo vedno našli prave odgovore na stara, predvsem pa nova vprašanja.

Zapostavljanje nacionalnega na račun razrednega in obratno, pa je v preteklosti, danes in bo tudi v prihodnosti odpiralo stara vprašanja in onemogočalo reševanje zdajšnjih in jutrišnjih. V naših rešitvah se morata vedno skladno prepoznavati razredni in nacionalni interes.

V zaglavju Čebinskega manifesta Komunistične partije Slovenije (1937) blešče, v nezmotljivem sijaju iz predcenzurne variante Prešernove ZDRAVLJICE, zapisane telegenijeve vrstice:

Žive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepene,
da, koder sonce hodi,
ne bo pod njim *sužnje glave*. (p. a.)

Bolje (med)narodnega in človečanskega programa tudi danes ni mogoče opredeliti. Zato ostanimo kar pri pesnikovi viziji kot vodilu na poti v prihodnost, saj nas je le-ta tudi doslej osrčevala, da smo lahko premagovali »časov sile«.

VANEK ŠIFTAR

Že pred koncem vojne je nastala materialna osnova za razvoj samoupravljanja

Ne nameravam posebej braniti naslova, ki morda res preobširno napoveduje pomembna vprašanja našega posvetovanja. Vsekakor pa vztrajam pri njem, da vzpodbuja k nadaljnjemu razpravljanju. Večkrat omenjam Kardelja in naj še sedaj spomnim, da je v Dubrovniku opozoril sodelujoče, da samoupravljanje ni nekak naš jugoslovanski izum, ampak delavsko gibanje v zgodovinskem razvoju. Tako nekako je dejal in to misel še večkrat po analizi družbenega razvoja tudi ponovil.

Večkrat in tudi v tem sestavku sem se ustavil: kateri elementi karakterizirajo našo narodnoosvobodilno gibanje kot socialistično revolucijo? Ali se je med NOG razvijalo samoupravljanje? To me je posebej okupiralo pri raziskavi: Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih (od ideje do leta 1950). Vsekakor je eden bistvenih elementov vodilna vloga delavskega razreda in seveda nova ljudska oblast, ki pa se brez elementov samoupravljanja ne more uresničevati. Zastavljeno vprašanje, ali bom idejo samoupravljanja iskal tudi pri dr. Gosarju, moram odgovoriti nekoliko obširneje. Misel in idejo ter sploh razvoj samoupravljanja v raznih oblikah sem in seveda bom poskušal slediti pri vseh, ki so se s tem ukvarjali. Tako sem jo iskal in sledil zamislil in poskusom uveljavitve samoupravljanja od *Moorove Utopije* pa nekako do našega časa. Tudi Gosarja se ni treba izogibati s kritičnim odnosom. Povsod, kjer sem zasledil določeno uresničitev delavskega upravljanja: od pariške komune do Idrije leta 1848 in 1918, nisem nikjer zasledil, da bi se delavci spraševali, kateremu sindikatu ali organizaciji kdo pripada (razen pri izbiri vodstev). Uresničevali so svoj razredni delavski interes, ko so prevzeli organizacijo v kateri so delali, in le z oboroženo vojaško silo so jim lahko odvzeli upravljanje v Idriji, Podrožci in še mnogokje tudi v našem času.

Drugo vprašanje je s področja razrednega. V sestavku sem opozoril tudi na to; res pa je, kot pravi France, da tega ni mogel, verjetno utegniti, prebrati. Verjetno sem nekam preobširen s sestavkom. Začel sem nekako s SNOO, ki se je kot Vrhovni plenum OF konstituiral v predstavnika slovenske narodne suverenosti v tistem času in tedanjih pogojih ter je z normativnimi akti uredil in urejal nekaj pomembnih vprašanj, ki so dajala narodnoosvobodilnemu gibanju značaj socialistične revolucije. Zdi se, da kaj pogostoma pozabljamo na značilnost našega narodnoosvobodilnega gibanja: pravno urejanje in usmerjanje gibanja v njegovem razvoju (npr. zakonitost). Sprejete normativne akte je potrdil Kočevski zbor, AVNOJ in kasneje tudi ljudska skupščina, kar jim daje tudi značaj temeljev nove Jugoslavije. Značilno je tudi, da je pravo (zvezno) »raslo« s federacijo od spodaj navzgor.

Kakšno zvezo pa naj ima vse to z zastavljenim vprašanjem, da je samoupravljanje pogojeno oziroma se more razvijati na materialnih temeljih, s katerimi upravlja delavski razred? V sestavku sem opozoril, kje in kolikšna je bila državna lastnina industrijskih

podjetij. Posebej pa nisem navedel njen delež na kmetijskih zemljiščih in posebej na gozdovih. Ko pa je bila z narodnoosvobodilnim gibanjem ukinjena, odpravljena (ponekod celo s pravnimi akti, odloki NOO) vsa predvojna državna in samoupravna oblast, je njena imovina revolucionarno prešla v upravljanje nosilcev nove, ljudske oblasti. Z njo torej ni upravljala več londonska vlada niti nek nov državni upravno-administrativni aparat. Tako so podjetja marsikje neposredno upravljali delavci sami, torej ne NOO, čeprav je bilo po prvih predpisih v njihovi upravi vse gospodarstvo. Tako in na druge načine pridobljeno imovino so upravljali NOO preko narodnoosvobodilnih fondov kot splošno ljudsko premoženje v interesu sodelujočih v NOG in po načelu vse za fronto, vse za zmago. Končno je tudi NOV upravljala svojim potrebam ustrezno imovino, vendar to je bila vojska ljudske oblasti, ki je po svoji organiziranosti (v svojem prvem razvoju), najširši samoiniciativnosti ter odnosih med borci temeljila na določenih elementih samoupravljanja.

Glede materialne osnove, na kateri naj bi se – in se je razvijalo – elementarno samoupravljanje, sem opozoril na nekaj konkretnih primerih iz Uzičke republike, Črne gore in še bi jih lahko naštel; ali »povest« bi bila še daljša. Ponavljam pa kot primer, da je bila že leta 1942 izvedena v Ljubljanski pokrajini specifična agrarna reforma. Predtem je bilo še nekaj lokalnih primerov v drugih pokrajinah okupirane Jugoslavije. O pomenu tega je govoril Kidrič na partijski konferenci na Cinku (Kardelj tudi poročal Titu) in napovedal agrarno reformo cerkvene posesti skupno s posegom po zemljiščih drugih. Bilo je še več ukrepov po Jugoslaviji in Predsedstvo AVNOJ je proti koncu 1944 leta sprejelo odlok o prehodu (poudarjam prehodu) sovražnikove imovine v državno last (Ul. 2/1945). Torej že pred koncem vojne je bila ustvarjena materialna baza za razvoj samoupravljanja. Lahko rečem, da je to imovino prevzemal delavski razred skupno z delovnimi ljudmi, sodelujočimi v NOG. Kakšen pa je bil razvoj po osvoboditvi, je drugo vprašanje.

FRANCE KLOPČIČ

Razložek med samoupravo in samoupravljanjem

Kot je videti iz tega, kar je tov. Vanek povedal, si nisva prišla nič bliže skupaj, ostala sva vsak na svojih pozicijah. K temu bi še dodal naslednje: Tov. Vanek Šiftar in ogromna večina ljudi pri nas enači samoupravo s samoupravljanjem. To po mojem ni pravilno. Več kot sto let smo Slovenci uporabljali besedo samouprava za avtonomijo. Zahtevali smo avtonomijo Slovenije, avtonomijo Kranjske dežele itd. Eden izmed temeljnih spisov socialističnega Albina Prepeluka je bil Občina in socializem; pisec zagovarja samoupravo občine, to je avtonomijo občine. Zato imate v avstroogrski dobi in v dobi Kraljevine SHS polno uradnih biltenov, uradnih listov, katerih naslovi so se glasili: Organ samoupravne Goriške pokrajine, Organ samoupravne mariborske ali ljubljanske oblasti idr. Ta samouprava je bila ena kategorij takratnega meščanskega reda. Naj še navedem, da se je glavno glasilo najbolj reakcionarne srbske stranke, radikalne, ki ji je dolga desetletja načeloval Nikola Pašić, nosilo ime Samouprava. Prosim vas, kakšno samoupravo naj bi pričakovali od Nikole Pašića? Dajmo torej samoupravi tisto zgodovinsko mesto, ki jo je imelo. Naj bo pri nas veljavno tisto, kar je v I. zvezku Slovarja slovenskega knjižnega jezika napisano pod avtonomija: namreč, samouprava. Ko pa je izšel četrti zvezek tega slovarja, lahko pod pojmom samoupravljanje berete samouprava; avtonomije zdaj ni več. To se pravi, da tudi lingvisti pri teh vprašanjih šepajo, niso si na jasnem. Sam uporabljam samoupravljanje za našo socialistično samouprav-

ljalsko ureditev: uporabljam samostalnik samoupravljanje in pridevnik samoupravljalški, ne pa samoupravo ali samoupravni.

Še eno vprašanje. Tov. Ferfilo sem razumel, da je nasprotnik nacionalnih ekonomij. Če sem ga prav razumel, mu pač moram reči, da njegovo stališče ni pravilno. Zakaj nacionalna ekonomija ne bi bila stanovitna, zakaj se ne bi razvijala, zakaj ne bi postala nekaj naprednega, nekaj polnega? Saj se federacija krepi od nacionalnih ekonomij! Mi bi bili lahko izjemno zadovoljni in veseli, če bi Črna gora imela čvrsto nacionalno ekonomijo. Še danes sem na stališču, ki ga je izrekel Vladimir Bakarić pred leti, ko so ga vprašali, kaj misli o nacionalni ekonomiji. Rekel je, zakaj pa ne! Mislim, da se moramo tudi danes vprašati: zakaj pa ne? Veliko berem srbske časopise, zlasti Politiko in Nin in vidim, da se tam zaletavajo iz številke v številko proti nacionalnim ekonomijam, za skupno tržišče itd., kakor da ne bi imeli v Beogradu v rokah že strahovite finančne vzvode, pa jih hočejo še več. Zato bodimo pri takih političnih načelih silno previdni in pogledjmo, kdo jih forsira. Ne pihajmo v tuje trobente.

Še zadnja pripomba. Z zanimanjem sem poslušal tov. Packa; vem in vidim, kako je težko našim zastopnikom v Skupščini, na kaj naletijo med delom. Kajpada je treba upoštevati tako interese Slovenije kot interese federacije. Upam, kakor sem že enkrat zapisal, da naši zastopniki ne bodo v federaciji samo srbo-hrvatsko prisotni, ampak tudi slovensko navzoči za blagor Jugoslavije.

VANEK ŠIFTAR

Še o uporabljenih terminih

Ker je padla beseda tudi o uporabljenem terminu, pa še nekaj o tem. V sestavku sem omenil, da si samoodločbe slehernega naroda med narodnoosvobodilnim gibanjem, kakršno je bilo pri nas, ne morem zamišljati niti predstavljati brez razvitega, pravilneje razvijajočega samoupravljanja udeležencev tega vsestranske osvobodilnega gibanja. V nasprotnem pojmovanju bi to pomenilo zanikanje nove demokracije, novega nosilca oblasti; saj bi se kompleksno nacionalno vprašanje reševalo s pogajanjem z nekim in za nekoga in seveda brez in mimo ljudi in njihovih življenjskih interesov. To bi bilo nekako blizu teoriji o dvoetapnem razvoju oziroma urejanju notranjih vprašanj po osvoboditvi. Naša praksa narodnoosvobodilnega gibanja pa je demantirala in s pridobitvami demantira razne teorije, pa tudi sovjetske.

Jasno je, da so se elementi samoupravljanja razvijali neenakomerno, ciklično, odvisno od mnogih zunanjih in notranjih objektivnih in subjektivnih pogojev. Sledil – iskal – sem elemente samoupravljanja, ki so kasneje postali temelj pravno uveljavljanemu socialističnemu samoupravljanju. S tem v zvezi je bilo seveda vprašanje uporabljenih terminologije. Med NOG so NOO in vojaški organi v normativnih in drugih direktivno usmerjevalnih aktih uporabljali izraze (zakon, odlok, odredba, uredba itn.), ki nikakor niso in posebej po sedanjih oceni ne ustrezajo urejevanju vsebini. Marsikateri akt ne bi smel imeti naslova kot ga ima, saj ga je sprejel organ, ki ga po današnjem znanju in opredeljevanju, ne bi smel. Toda v mnogih aktih je bila pojasnjena vsebina uporabljenega izraza in v čem ter zakaj se loči (npr. demokracija, ljudska-neposredna demokracija, samouprava itd.). Mimogrede bodi rečeno, že več kot tisoč let živi občina (prve skupnosti katoličanov itd.) in to besede še danes zavzeto uporabljamo za našo sedanjo (komuno) družbenopolitično skupnost. Kdo vse je kriv poleg tradicionalnosti, da za določeno vsebino ne najdemo ali ne uporabljamo ustreznega sedanjega izraza, ne vem odgovoriti. Vsekakor pa je bila že med NOG, da so za uveljavljenim in uporabljenim izrazom luščili, iskali in razumeli vsebino. Bolezen nerazumljivega političnega jezika in tujk je bolj zadeva novega časa in nove birokracije.

Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (1)

Glede na to, da srečujemo v sociološki literaturi tudi zelo laskava mnenja¹ o spoznavnih prednostih sistemske teorije in posebej glede na to, da nekateri presojevalci popolnoma zanemarjajo »anatomijo« tega teoretičnega prijema, gotovo ne bo odveč, če bomo poskusili razkriti vsaj nekatere njene razsežnosti v delu sodobnega nemškega sociologa N. Luhmanna.² Pri tem se bomo osredotočili zlasti na njegovo pojmovanje sistema in socialnega sistema, odnosa posameznika do socialnega sistema ter vloge podsistema politike in znanosti.

1. Opredelitev socialnega sistema iz sistema po sebi

Predstava o izredno zapleteni in heterogeni moderni družbi je N. Luhmanna spodbudila k zavračanju vzročnega pojasnjevanja pojavov in k poudarjanju izjemnega pomena funkcionalne analize, ki ji je celo podredil vzročno analizo. Po njegovem mnenju je razlaganje sveta kot vzročno-posledične entitete samo zavirajoče in uporabno le pri umetnih situacijah (Luhmann 1968, 15). Za moderno družbo tudi niso zadosti izoblikovane tiste sistemske teorije, ki so se razvijale do N. Luhmanna, zato svojo teoretično razlago opre na vprašanji, *zakaj se sploh ustvarjajo sistemi*, in *prav socialni sistemi*, ter *kakšen pomen ima smiselna tvorba (okolja kot sveta za teorijo ustvarjanja in razvijanja socialnih sistemov)*.

Ob ugotavljanju hibe Parsonsove razlage, ki da je pojem »strukture nadredila pojmu funkcije« in si s tem onemogočila »problematizacijo

¹ Med tujimi sociologi, ki poudarjajo izjemen pomen Niklasa Luhmanna, naj kot primer navedem nemškega sociologa W. L. Bühla (v delu FUNKTION UND STRUKTUR. Nymphenburger Verlagshandlung, München, 1975, str. 76), med domačimi družboslovci pa npr. F. Zenka (njegova sklepna beseda v prevodu dela N. Luhmanna: TEORIJA SISTEMA. Novi svet, Zagreb, 1981). Zanaš strogo socioloških krogov je zanimivo poudarjanje pomena N. Luhmanna pri T. Kermaunerju, ki temu teoretiku pripiše celo usmerjevalno vlogo v razvoju slovenskega naroda. »Če na kaj, potem se morajo Slovenci opreti na poliarhijo, na sodobno – simulacijsko, modelno, kibernetično, na naključjih, to je na svobodi temelječo – zavest, znanost, a jo povezati z etičnim subjektom, kakršen je nastal že v Aristofanovih časih. To bi mogla biti struktura postmoderne nacije, nastajajoča polis. (Menim, da gre v to Luhmannova sociologija, čeprav morda manj poudarja etos in ljubezen).« (Gledališki list Drame SNG Ljubljana, uprizritev 7 – D. Smole: Igra za igro, januar 1985, str. 103).

² N. Luhmann je rojen 1927. leta, 1965. je doktoriral v Münstru, od 1968 je profesor na univerzi v Bielefeldu.

strukture in sploh, da bi spraševala po smislu ustvarjanja sistemov«, in potem, ko je N. Luhmann zavrgel strukturo sistema kot navezno točko za funkcijo, se je pojavila praznina, ki jo je moral zapolniti z drugim odnosom, ki pa ne bi več smel »vključevati sistemskostrukturnih predpostavk« (Luhmann, 1971, 115), torej ne bi smel biti sistemski oziroma ostajati v sistemu. N. Luhmann je navezni okvir odkril v pojmu okolja kot »sveta«, ki ga razume kot radikalno drugačnega od sistema, kot vse, kar obstaja zunaj meja sistema; svet več nima »zunaj«. S tem je dobil možnost funkcionalnostrukturne nesistemske opredelitve sistema, pri čemer je poudarek na odnosu do »sveta«. Svet je po Luhmannu treba opazovati z vidika njegove kompleksnosti, *kompleksnost pa ne označuje stanja* kot takega, temveč relacijo med sistemom in svetom (Luhmann, 1967, 618) in je odvisna od sistemov v svetu. Funkcionalna analiza tako lahko dobi kozmično veljavo.

Prav ta odnos naj bi mu omogočil, da je opustil »ontološko miselno tradicijo«, v kateri je bil sistem opredeljen kot celota, način vzajemne povezanosti delov v celoto pa je predstavljal strukturo sistema. Odnos celota – deli je (po Luhmannovi razlagi) tu razumljen kot odnos smoter – sredstvo, sistem pa kot samozadostna enota. Glavna hiba »ontološke miselne tradicije« je bila nepovezovanje vprašanja obstanka sistema s spreminjajočim okoljem. Sistem kot delujoča povezana celota je po N. Luhmannu razumljiv šele, če upoštevamo, da »je njegov obstoj v spremenljivem okolju stalno problematičen, da potrebuje notranji red, ki je potreben za ohranjanje sistema, da bi vzdržal v tem okolju nespremenjen. Ta red ne more obstajati iz poljubnih kombinacij, temveč je postavljen pred določene probleme. Ta problematika se mora izraziti v funkcionalni analizi v pojmu sistema. Ta analiza definira sistem s sorazmerno nespremenljivostjo njegovih meja do okolja« (Luhmann, 1964, 23).

Ker je N. Luhmann oblikoval teorijo, s katero bi lahko razložili katerokoli celoto, je tudi sistem nasploh opredelil tako: »Kot sistem moramo označiti vse, na čemer lahko uporabimo razliko med znotraj in zunaj; kajti v obsegu, kot se izraža in zgošča red, morajo biti potegnjene razlikovalne meje, hkrati pa ohranjanje meja predpostavlja notranji red, ki se ne razširja poljubno, temveč postavlja meje s svojo notranjo strukturo, s posebnim načinom svojih odnosov. Hkrati struktura sistema omogoča, da se sistem zadrži sorazmerno nespremenljiv do sprememb v drugačnem okolju« (Luhmann, 1964, 24). Sistem po N. Luhmannu je torej vsaka celota, ki ima meje in je zamejena do okolja.

Iz obče definicije sistema prehaja N. Luhmann k opredelitvi socialnega sistema. V delu *Soziologische Aufklärung 2* (Luhmann, 1975, 9; 10) opredeljuje ključno izhodiščno kategorijo tako: »O socialnih sistemih moramo govoriti vedno takrat, če so ravnanja več oseb med sabo *smiselno* povezana in jih je s tem mogoče v njihovi povezanosti zamejiti glede na okolje, ki ne spada zraven. Brž ko pride do komunikacije med ljudmi, nastanejo socialni sistemi; kajti z vsakim občenjem se začenja zgodovina,

ki se izdiferencira glede na medsebojno povezane *selekcije*, pri čemer uresniči samo nekatere od mnogih možnosti. Okolje ponuja vedno več možnosti, kot si jih lahko prisvoji in jih predela sistem. Toliko je okolje nujno *bolj* kompleksno kot sam sistem. Socialni sistemi se ustvarjajo s procesi *samoselekcije* – tako kot živa bitja s procesi avtokatalize. Tako njihovo ustvarjanje kot tudi njihovo ohranjanje implicirata *redukcijo kompleksnosti sploh možnega*.«

Luhmannovo hipostaziranje okolja kot sveta, katerega lastnosti so brezmejnost, nestrukturiranost, neskončnost, onemogoča, da bi sistem in okolje dojeli z vidika njune realne identitete; relativno razliko med njima spremeni v absolutno. Oporo za to »radikalizacijo funkcionalne zastavitve«, ki predstavlja razbitje »ontološke pojmovnosti« (ločitev pojmov »sveta« in »sistema«, da bi ju lahko postavili v medsebojni odnos), je Luhmann našel pri E. Husserlu, predvsem pri njegovem razlikovanju »smiselne intencionalne identitete« in svetom kot horizontom vsega doživetega (univerzalnim horizontom).

S tem je ustvaril podlago za dualizem predmetnega in duhovnega. *Svet* (»katerega obstoj ni nikoli v nevarnosti«, kajti »dokler sploh kaj obstaja, obstaja tudi svet«) *N. Luhmannu ne označuje nekaj realno obstoječega*, temveč se precej bolj nanaša na duhovno; »označuje podobo sveta, ki si jo ustvari kakšen družbeni sistem«, kot utemeljeno ugotavlja B. Meurer (1976, 261).

Vsak sistem ima po Luhmannovi razlagi svoj svet, ki ga je mogoče opredeliti kot horizont njegovih možnosti, ni nekaj, kar konkretno obstaja, temveč le možno. Obseg in kvaliteta možnosti sta odvisna od »produktivnosti« sistema oziroma od specifičnosti posameznega sistema. Ker je »kompleksnost sveta odvisna od sistema v svetu« (Luhmann, 1971, 115), *sistem nastopa kot aktivni ustvarjalec*, kot nosilec konstrukcij možnosti, kot *tvorec kompleksnosti*. Po drugi strani pa obstaja po Luhmannovi razlagi »zakon skladnosti« med svetom in sistemom, po katerem imajo na pr. preprostejše družbe tudi preprostejše svetove kot izdiferencirane družbe. Tudi svet se ustvarja s selekcijo glede na raven ustvarjanja sistema.

Praksa, ki jo je izrazil oblikoval T. Parsons s svojo razlago teoretičnega sistema ter z razumevanjem »dejstva« oziroma odnosa med teorijo in empirijo (Jogan, 1978, 95, 96) in ki temelji na enostranskem pokrivanju resničnosti, je pri N. Luhmannu še bolj razvita in nedvoumna. Odringanost teoretičnega pojmovanja odnosa sistem – okolje od celostne in zgodovinsko spremenljive resničnosti, oblikovanje razlag, ki so svojske konstrukcije te realnosti, omogočata tudi enostransko uporabo teh pojmovanj pri krmiljenju socialnih sistemov.

S trditvijo, da sistemi sami ustvarjajo kompleksnost svojega okolja in da je glavna funkcija sistemov prav redukcija te kompleksnosti glede na notranjo strukturno urejenost, se N. Luhmann približuje formuli spoznavnega interesa, po kateri je oblikoval svoj prispevek tudi T. Parsons,

namreč – izhodišče in cilj pojasnjevanja je sistem. To, da Luhmann bolj poudarja okolje, pa glede na vsebinsko opredelitev te kategorije bistveno ne spreminja temeljne spoznavne in vrednotne usmerjenosti. Kajti, kot poudarja, »ustalitev razlike med znotraj in zunaj dopušča, da preoblikujemo probleme neskončnosti v probleme ohranjanja stanja – to pa je prvi korak k njegovemu reševanju« (Luhmann, 1968, 182).

Kompleksnost sveta, raznovrstnost možnosti v svetu je po N. Luhmannu treba razumeti kot »posploševanje (generaliziranje) resničnosti«, ki je odvisno od *strukture*. Kompleksnost sveta je po Luhmannu odvisna od strukture po sebi, ne pa od neke konkretne strukture. N. Luhmann navidezno s tem presega realni svet, vendar je ta transcendenca le (nujni) pogoj za vključitev teh razlag v obstoječe tako, da to ni moteno.

Izključitev iz zgodovine je tudi v preteklosti v (meščanski) sociološki teoriji omogočala vključevanje konservativnih vrednotnih razsežnosti – s tega vidika N. Luhmann kljub terminološkim inovacijam ne ubira radikalno novih poti v interpretaciji obstoječega. Novost je kvečjemu to, da je takšen poseg pri N. Luhmannu na manifestni ravni – teoretično artikuliran in upravičen. Gre za funkcionalizacijo mišljenja in utemeljevanja edino znanstvene veljavnosti prav tega načina mišljenja.

2. Človek in sistem

V Luhmannovi sistemski teoriji je podobno kot pri T. Parsonsu človek kot potencialno ustvarjalno bitje in konkreten del sistema izbrisan. Družbeni sistemi so celote pričakovanih ravnanj, ne pa ljudi. Človek je razumljen kot okolje, ki je za sistem problematično. Tudi odnosi ljudi do družbenega sistema se lahko razlagajo v shemi sistem – okolje (svet). Razcepitev dialektične enotnosti posameznika in družbe je eksplicitna sestavina in zahteva Luhmannove teorije.

»Družbeni sistemi, gledani kot sistemi ravnanja, ne vključujejo vseh ravnanj udeleženih oseb. Družbeni sistemi ne obstajajo iz konkretnih oseb s telesom in dušo, temveč iz konkretnih ravnanj. Če gledamo z vidika družbene znanosti, so osebe akcijski sistemi posebne vrste, ki so s posamičnimi ravnanji vključeni v različne socialne sisteme, kot sistem pa vsekakor stojijo zunaj vsakokratnega socialnega sistema. Vse osebe, tudi pripadniki (sistema – M. J.), so zato za socialni sistem okolje. V nekaterih posamičnih ravnanjih se sistem posameznika in družbeni sistem prekrivata; kot sistema stojita drug drugemu nasproti, ustvarjata samostojna težišča reda z lastno problematiko obstanka in sta drug do drugega relativno invariantna« (Luhmann, 1964, 25).

Gre torej za posameznikom (v tej teoretični razlagi nujno) tuj sistem (sistem po sebi, samodejen) na eni in za sistemom tuje (sovražne) posameznike na drugi strani. Zatrjevana invariantnost pa ni enako obvezujoča in možna za oba sistema, kajti pripadnik sistema se mora sistemom podrediti

in prilagajati, ne pa težiti k samoaktualizaciji. »Kolikor je ravnanje človeka vključeno v organizacijo, ni več brez nadaljnega namenjeno njegovi samopredstavitvi. Človek mora ubogati in na racionalizacijo socialnega sistema odgovoriti z lastnimi oblikami samoracionalizacije in samoabstrakcije, z odložitvijo čustev in izraženih potreb, z novimi strategijami samozavesti in morda z novo vrsto etike, ki uči, kako mora posameznik upoštevati mnogotere sistemske reference in kako so potrebne zapletene oblike usklajevanja med ozaveđenimi sistemskimi interesi oseb in socialnimi sistemi« (Luhmann, 1964, 26).

Posameznik je torej definiran kot tehnična stvar, kot robot. Tehnologizacija pojmovanja človeka, ki se vleče v sociološki teoriji kot rdeča nit od začetkov (A. Comte – človek kot abstrakcija) prek klasičnih oblikovalcev sociološke teorije (M. Weber – človek poklica) do sodobnih (T. Parsons – človek – v – vlogi) teoretikov, je (bila) vselej neločljiva sestavina nezgodovinskega prijema ter represivnega potenciala teorije in opora za tehnokratsko praktično (zlo)rabo. Razčustven in oluščen razumnega delovanja je tudi posameznik pri Luhmannu – je stvar.

Luhmannovo pojmovanje človeka temelji na filozofsko antropološki predpostavki o človeku kot pomanjkljivem bitju (»Mängelwesen Mensch«), ki tudi zato ni sposobno reducirati kompleksnosti. Človek torej po svoji bistveni naravi ne bi mogel prebiti s kompleksnostjo, zato pa je potrebno, da se ustvarijo socialni sistemi. Vključitev v sistem potem nekako izravnava, nadomešča človekovo primarno pomanjkljivost. Tako je Luhmann ob predpostavki človeka kot pomanjkljivega oblikoval osrednje merilo za tvorbo sistemov in za njihovo evolucijo: to je merilo *redukcije* zunanje kompleksnosti socialnega sistema. Prav v tem merilu je tudi zajeta razsežnost cdrtega sistema oziroma odnosa sistem – okolje. V Luhmannovi razlagi evolucije se družbeni razvoj pojavi kot samogibanje sistema, katerega cilj je kompleksno urejanje samoohranjevanja s pomočjo kompleksnih nadzornih in urejevalnih mehanizmov. Gre za krožno sklenjeno abstraktno razlago, ki kot taka lahko izpušča vprašanje različne vsebine perspektiv realnih procesov, medtem ko v bistvu sama privzema »najbolj enodimenzionalno prirejenost družbe« (Holzer, 1977, 86). Teoretična razlaga evolucije po Holzerju daje vtis, kot da je s svojo vpadljivo kompleksnostjo in verbalno impozantnostjo predvsem zato tu, da bi zatrjevala: »Vse še zdaleč ni tako preprosto, kot bi to rad videl zdrav človeški razum.«

Kako se vladajoča ideologija izraža in opravičuje v teoriji sistema N. Luhmanna, bomo poskusili razkriti z obravnavo politike kot podsistema.

Politika kot podsistem

V Luhmannovi teoriji je družba torej razumljena kot poseben socialni sistem: to je smiselni sistem, ki evoluiral, sistem predelav doživljajev, ki so

smiselno usmerjene, sistem, katerega specifična logika delovanja se kaže v diferenciaciji delnih sistemov glede na probleme in diferenciaciji komunikacijskih medijev, ki prenašajo smisel. »Družba« je sistem, ki usmerja, krmili družbeno evolucijo glede na izoblikovanost krmilnih mehanizmov.

Pri podrobnejši obravnavi problema krmiljenja, vodenja, usmerjanja (Steuerung) izhaja Luhmann iz razumevanja, da naraščajoča notranja raznovrstnost (kompleksnost) družbenega sistema (ki narašča na podlagi vedno večje posplošitve pričakovanj ravnanj, oblikovanja pričakovanj pričakovanj – Erwartungserwartungen – kot tudi zaradi diferenciacije v podsisteme) povečuje potrebo vsakega sistema po večji selekcijski moči. Ob večji kompleksnosti (Luhmann tega, kaj je to, ne definira; relacijsko definiranje pa je možno poljubno in neskončno uporabljati in glede na potrebe razlagalca tudi modificirati sam objekt) se poraja močan pritisk na selekcijske zmogljivosti sistema, tako da se izoblikuje, izčleni poseben podsystem, ki na podlagi visoke avtonomije glede na celoten sistem lahko odloča o zavezujočih odločitvah, proizvaja moč za uveljavitev sistema in ustvarja legitimiteto za njegovo varovanje. Z izboljševanjem in lastno diferenciacijo svojih komunikacijskih učinkov (ki jih posreduje medij moč) je ta podsystem sposoben, da tako stopnjuje krmilne zmogljivosti sistema, da je vedno zagotovljena stalno obnavljajoča se stabilizacija celotnega sistema na vedno višji ravni interne kompleksnosti in kontingence. To pomembno funkcijo za sistem opravlja po Luhmannu podsystem politika.

Da bi politični podsystem lahko učinkovito opravljal svojo funkcijo krmiljenja, vodenja, mora po svoji kompleksnosti v visoki stopnji ustrezati kompleksnosti celotnega sistema. Luhmann posebej poudarja, da ne moremo razumeti političnega sistema kot sredstva za cilj, kajti zaradi svoje funkcije mora biti tako izdiferenciran, kompleksen in avtonomen, »da svoje stabilnosti ne more več utemeljiti na trdnih podlagah, stanjih ali vrednotah, temveč jo mora doseči z možnostmi spremembe. Variabilnost je tako pogoj za stabilnost. Zato jo je treba zagotoviti strukturno« (Luhmann, 1968 a, 722). Zato naj se tudi znanost o krmiljenju razvija tako, da bo vedno močnejše zajemala nenačrtovane spremembe načrta (Luhmann, 1971 b, 134).

Problem podobnosti tega podsistema s celotnim sistemom (v funkciji) Luhmann razreši po načelu razlikovanja med znotraj in zunaj. »Zato lahko izhajamo iz tega, da je kompleksnost političnega sistema manjša, kot je kompleksnost družbe. Ta položaj sili politični sistem k selektivnemu ravnanju v družbi, in sicer k izbirnosti lastnega sloga. Politični sistem nadomešča svojo manjšo kompleksnost z močjo« (Luhmann, 1968 a, 725). Ker pa je po definiciji nujna razlika v kompleksnosti, je torej vnaprej nujno, da sistem politike razpolaga z močjo. Vendar pa (po tej razlagi) ta moč ne prihaja iz vsebine konkretnih odnosov v sistemu kot celoti, temveč prihaja kot »Sachzwang« od zunaj – je nujna kot sredstvo izravnave.

Takšna razlaga je lahko opravičilo za vedno večjo asimetrijo moči, kajti ta je spet »naravna« posledica, nujnost naraščajoče kompleksnosti.

Moč je torej koristen mehanizem za selektivno redukcijo znotraj celotnega sistema in za selektivno redukcijo zunanje kompleksnosti, ki je pomembna za sistem, zato tudi mora dosežke tega procesa prenašati na celoten sistem in po potrebi dosežati tudi spremembe zaradi razmerij med znotraj in zunaj. Podsystem politike mora biti – po Luhmannu – usmerjen predvsem k trem problemom celotnega sistema (– nadomestni problemi za kompleksnost – Luhmann, 1967, 622): a) *obstajanja* (glede na dimenzijo časa), b) *pičlosti, pomanjkanja* (glede na stvarno dimenzijo oz. dimenzijo stvari) in c) *disenza* (glede na družbeno dimenzijo oz. družbene integracije).

Sistem se strukturira glede na potrebe zagotavljanja obstanka celotnega sistema, institucionalizacije urejenosti ravnanj glede na pičlost stvari in glede na potrebo po izoblikovanju komunikacijskih strategij. Podsystem politike ima ob naraščajoči kompleksnosti in potrebi po redukciji s pomočjo diferenciacije vedno večjo vlogo pri pripravljanju odločitev in predelavi problemov, kar lahko dosega ob notranji večji zmožnosti za redukcijo in selekcijo, kar je možno z refleksivnostjo in komunikacijo. Ob primeru disenza sklepa Luhmann o vlogi podsistema politike tako: »Če je družba sama kompleksnejša in bolj konfliktna, mora naraščati sposobnost političnega sistema, da absorbira družbene konflikte. Politični sistem spreminja potem te konflikte iz neposrednega nasprotja v urejen, verbaliziran boj za vpliv na centre odločanja. Absorpcija konfliktov tako temelji na tem, da lahko prenese nasprotja iz okolja sistemov v notranjost, jih predstavi kot interna protislovja in jih v tem novem prijemu bolje reši na podlagi novega prepletanja motivov. Konflikte pa je mogoče sprejeti v sistem in jih strukturno legitimirati le, če je tudi kompleksnost protislovnih zahtev usmerjena k odločitvam« (Luhmann 1968 a, 722). Treba je opozoriti, da je celoten sistem za politični sistem razumljen kot okolje – torej gre za prenašanje in urejanje konfliktov iz celotnega sistema v politični sistem.

Po Luhmannu je selekcijski in redukcijski potencial političnega podsistema in političnih procesov bistveno odvisen od tega, koliko je institucionalizirana moč refleksivna (torej koliko sama sebe nadzira) in koliko je mogoče prenašati odločitve tega podsistema na celoten sistem. Če vsi deli podsistema politike nadzorujejo drug drugega, se gotovo zajamejo in upoštevajo vsi problemi, ki so pomembni za celoten sistem, in ko so subsistemske politične odločitve legitimirane in uveljavljene v celotnem sistemu, je dana možnost, da se zagotavljata kontinuiran obstoj in razvoj celotnega sistema.

Čeprav bi moral biti proces oblasti po naših pričakovanjih vključen v razlago podsistema politike, pri Luhmannu ni, ker po njegovem sodi oblast le k osebno lastnim lastnostim v ravnanju posameznika; sistem kot celota pa ni sestavljen iz posameznikov, temveč iz funkcij, zato že zaradi

tega te vsebine ne sodijo v sistemsko teorijo. Ko je oblast razdružbena, ko ji v teoriji ni več priznana lastnost, da je družbena tvorba in ko se definira zgolj kot lastnost posameznika, pa je glede na položaj posameznika (kot nosilca sistemsko določenega ravnanja) v sodobnih kompleksnih družbah, kjer prevladujejo depersonalizirani odnosi, povsem razumljivo, da nima več prostora v takšni družbi. Videz – prikritost realnih procesov oblasti – je tako Luhmann sprejel kot podstat v svoji teoretični razlagi veljavnosti in uporabljivosti kategorije oblasti, zato je razumljivo, da pojem oblasti nikakor ni uporabljen v razlagah kompleksnih družbenih sistemov. Luhmann ga dopušča za preprosto strukturirane družbe.

Tako je vsebinski vidik s funkcionalizacijo izluščil iz teoretične razlage. S tem pa je odpravil tudi vprašanje konkretne zgodovinske determiniranosti procesov oblasti, vprašanje nosilcev političnih interesov, usmerjenosti ciljev itd. Vendar pa njegovo razlaganje vloge institucionalizacije in legitimitete kaže, da je na to vprašanje enostransko odgovoril, s tem ko je »vladajočo voljo« upošteval kot substrat, ki ni vprašljiv. S tem je v bistvu opravil »samotematizacijo« (nosilcev) političnega sistema, ki ne more biti zastavljena drugače, kot da vpliva na produkcijo znanj, ki so vir njihovega optimizma. Razumljivo je, da v Luhmannovi razlagi tudi ni prostora za pojme, kot sta npr. pravičnost ali svoboda – kajti teh pojmov v »kompleksnih« družbah ni več, zato jih tudi v teoriji nadomeščajo pojmi kot so funkcija, sistem, kompleksnost, diferenciacija itd. Tudi pravo ne more več obstajati kot »naravno pravo«, ki išče »večno veljavne norme«, temveč kot pravo, ki je neposredno povezano z odločanjem. To izraža pozitivizacija prava, ki pomeni, »da se lahko dajo legitimne pravice veljavnosti za poljubne vsebine, resnica na podlagi odločanja, ki daje pravo veljavnost, ki pa mu to veljavnost lahko tudi odvzame« (Luhmann, 1971, 180). Prav tako ni prostora za ideologijo s hierarhično določeno lestvico vrednot, temveč je ideologija le sredstvo omogočanja variacij vrednot (ki obstajajo glede na možnosti in potrebe ravnanja ter glede na uresničevanje posamičnih vrednot) in njihovih redukcij. Luhmannovi pojmi zajemajo predvsem formalni vidik, so vsebinsko enostransko napolnjeni in toliko bolj ustrezajo interpretaciji sodobnih družb, kolikor so tudi te družbe izbrisale človeka in kolikor bolj so formalizirane in tehnokratsko usmerjene. Vendar pa Luhmann takšno stanje sprejema kot samoumevno in ga v teorijo umešča kot racionalnost sistema. S tem nadaljuje pozitivistično usmeritev v znanstvenem spoznavanju, ki je kot merilo znanstvenosti postavila zahtevo po upoštevanju vnanjosti, videza pojavov; zato se tudi, kot ugotavlja B. Meurer (1976, 274), pri Luhmannu dialektika med obstoječo protislovno resničnostjo in pojmovnostjo opušča in so pojmi skrčeni le na mero obstoječega (vnanjega).

Če upoštevamo realne družbene okoliščine, v katerih se razvija Luhmannova sistemsko teorija, je mogoče sklepati o nekaterih značilnostih podsistema politike, ki jih je jedrnat označil H. Holzer. »V Luhmannovi tematizaciji nadzornih in krmilnih zmožnosti družbenih sistemov se jasno

artikulira nujnost, ki je imanentna državnomonopolističnemu sistemu oblasti, da kompleksno ureja celoten reprodukcijski proces družbe, da bi takoj vsaj na površini popravil naraščajočo ekonomsko, politično in ideološko *nestabilnost* . . . V pojmovanju podsistema ‚politika‘, predvsem v njegovem jedru – v *konceptiji avtonomije* – se kaže vladajoča ideologija o svobodnem igrišču države. Ta ideologija nadomešča načelno nesposobnost kapitalistične države, da bi zagotovila učinkovito urejanje celotne družbene skupnosti, in ustvarja državo za nasprotje tega, kar empirično je: za subjekt družbenega gibanja in razvoja. Evolucijsko teoretično postuliranje nadzornega in krmilnega središča, ki vsaj v visoko kompleksnih družbah ureja njihov razvoj, vključuje predpostavko, da je razvoj *linearno podaljševanje* logike sistema, racionalnosti sistema v prihodnost (ne da bi to logiko zastavljal kot vprašljivo) – z dodatno podmeno o neomejeno možnem stopnjevanju nadzornih in krmilnih zmogljivosti sistema. To očitno ustreza optimizmu napredka, ki ga ne skrbi niti resničnost kapitalistične ekonomije (ki dopušča napredek le kot samonikel, v sebi protisloven proces) niti mu ni znana zgodovinska *omejenost* tega procesa. Luhmannov optimizem napredka s tem prenaša predstavo kapitalistične družbe kot večno trajajočega *naravnega* stanja v zgodovino nasploh in posebej v zgodovino kapitalizma. Ustrezno ideologiji (zlasti tej, ki pripada socialnodemokratični varianti kapitalistične oblasti), da je država, političen sistem toliko bolj avtonomen in sposoben dejanj, kolikor bolj je ‚*poznanstvenjen*‘, tudi Luhmann postulira *spoj* politike in znanosti. Pri tem pa se Luhmann ne sprašuje niti o tem, kaj je znanost v kapitalizmu, zlasti zanj osrednja znanost krmiljenja, vodenja, niti o tem, kateri resnično družbeni zelo problematičen odnos se zakriva s tem spojem. Objektivističen način argumentiranja (ki je v celoti značilen za Luhmannovo konceptijo), ki ne upošteva subjekta, ki transformira družbeno prakso v socialno tehniko, se najbolj stalno izraža v predpostavki, da morata načrtovanje in uravnavanje družbenega razvoja potekati neodvisno od udeležbe ‚načrtovanih‘ in ‚uravnanih‘, ker vsebina politike obstaja samo v nadaljnji sistemski racionalnosti, ki pač gospoduje. Interpretacijo politike kot znanstveno pojasnjene in visoko tehniziranega vodenja (krmiljenja) družbenega razvoja s pomočjo izrabe samoteka razvoja, ki je neodvisen od subjektov, podkrepi Luhmann z diferenciacijo politike v ‚*upravo*‘ in ‚*legitimacijo*‘: uprava (Verwaltung) je pravo *jedro* politike; legitimacija pa ustvarja postopek, s katerim si uprava oskrbi vedno potrebno podporo upravljanih. Tudi s tem Luhmann brez dvoma zadeva otežen razvoj v resnično družbenem političnem sistemu državnomonopolističnega kapitalizma. Toda oblika, kako tematizira ta razvoj, vodi najprej k napačnim posplošitvam (visoko kompleksna družba kot takšna; politika kot takšna, znanost kot takšna) in drugič k utrjevanju tiste *napačne zavesti* (ki je tipična za kapitalizem), v kateri se družbeni subjekti, dejavni ljudje sprevačajo v *objekte kvazinaravnih* družbenih procesov« (Holzer, 1977, 87, 88).

Tehnologizirajoča linija in subsumpcija tehnološke konservativne praktične dejavnosti, ki sta očitno notranje neločljivi sestavini Luhmannovega pojasnjevanja političnega podsistema, sta neprikriti tudi v interpretiranju znanosti kot podsistema. V nadaljevanju se bomo zato pomudili pri nekaterih ključnih trditvah o znanosti in njeni funkciji v celotnem sistemu.

(nadaljevanje sledi)

CITIRANA LITERATURA:

- Holzer, H.: *Kapitalismus als Abstraktum?* Akademie Verlag, Berlin, 1977.
- Jogan, M.: *Sociologija reda*. Obzorja, Maribor, 1978.
- Luhmann, N.:
- 1964: *Funktionen und Folgen formaler Organisation*. Dunker & Humblot, Berlin.
- 1967: *Soziologie als Theorie sozialer Systeme*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, št. 4.
- 1968: *Zweckbegriffe und Systemrationalität*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- 1968 a: *Soziologie des politischen Systems*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.
- 1971: *Soziologische Aufklärung*. (I) Westdeutscher Verlag, Opladen (2. izd.)
- 1971 b: *Politische Planung – Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- 1972: »Einfache Sozialsysteme.« *Zeitschrift für Soziologie*, št. 1, 51–65.
- 1973: *Vertrauen*. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.
- 1975: *Soziologische Aufklärung*. (II), Westdeutscher Verlag, Opladen.
- 1981: *Teorija sistema*. Globus, Zagreb.
- Meurer, B.: *Kritičke primedbe na teoriju sistema*. Marksizam u svetu, Beograd, 1976, št. 4.

O stanju družboslovja v socialističnih državah, ki obravnava sodobno vojaštvo

Že na začetku razprave o predmetu, nakazanem v naslovu in obravnavanem v mednarodnem (socialističnem in nesocialističnem) okviru, moram pojasniti nekaj temeljnih in opredeljujočih zadev. Pojem »socialistična država« bom uporabljal za 16 sedaj obstoječih držav (osem evropskih, eno evroazijsko, šest azijskih in eno latinskoameriško), v katerih že dlje časa vladajo komunistične partije oz. partije, ki imajo uradno drugačne nazive (delavska, delavsko-kmečka, partija dela, itd.), vendar jih na splošno štejemo za komunistične. S pojmovnim omejevanjem zavestno izključujem iz te razprave nekatere države t.i. »tretjega sveta«, ki same sebe sicer razglašajo za socialistične, in pa nekatere zahodne države s posameznimi socialističnimi značilnostmi.

Najprej v ZSSR, najstarejši socialistični državi in kasneje v drugih socialističnih državah so bili vojaštvo in drugi z njim povezani družbeni pojavi predmet preučevanja znanstvenikov z družboslovnega, vojaškega, in vojaško-družboslovnega področja. Razen tega in pogosto v spletu z znanstvenimi prizadevanji so isti pojav obravnavali v množičnih občilih, politični propagandi in leposlovju. Pravzaprav se je zdaleč največji del celotne količine napisanega in izdanega gradiva v zvezi z vojaštvom pojavljal v zadnjih dveh zvrsteh virov – in ne v znanstvenih publikacijah. To značilnost socialističnih držav moramo upoštevati najmanj iz treh razlogov.

V skladu z marksistično-leninističnim naukom je postalo v teh državah zanikanje samostojnosti znanosti (kar velja še posebej za družboslovje) v odnosu do politične ideologije praviloma uradno stališče. Zato terjajo v teh državah predstojniki inštitucij ali partijski organi od številnih, če ne že od večine tistih z akademskimi stopnjami in naslovi, ki se ukvarjajo z družboslovnimi in družboslovno-vojaškimi vedami, da zelo pogosto ali celo večino časa delujejo kot uradni ideologi, politični propagandisti in partijski delavci. Mnogi med njimi ne vidijo v združevanju ideologije, politične propagande in družboslovja nič napačnega, »samostojnost znanosti« pa štejejo za najčistejšo buržoazno hipokrizijo in orodje ideološke subverzije Zahoda.

Drugič, zaradi posnemanja političnih norm sovjetske Rusije je bilo v vseh socialističnih državah vsako javno obravnavanje resničnih problemov, povezanih z domačim ali politično prijateljskim vojaštvom, močno omejeno oz. skoraj popolnoma odpravljeno (prepovedano). Prostor za vsaj »interni« družboslovni pregled nad sodobno problematiko domačega vojaštva je bil zelo ozko začrtan in, kot vse kaže, v številnih socialističnih državah, posebej azijskih, niti ne obstaja.

Tretjič, v večini socialističnih držav številne poddiscipline družboslovnih znanosti in ved, ki se ukvarjajo z vojaštvom, niso bile uradno nikoli priznane. Zgodovinsko se je večina teh dejavnosti razvila iz ideološko-multidisciplinarnega družboslovnega konglomerata, uradno imenovanega marksizem-leninizem, znanstveni socializem, znanstveni komunizem ipd. Ta konglomerat domnevno zagotavlja ključ k razodetju končne resnice in stoji zato nad celotnim družboslovjem. V nobeni izmed socialističnih držav, razen Poljske in Jugoslavije, niso uradno priznali obstoja takih poddisciplin, kot sta vojaška sociologija in vojaška politologija. Sovjetski in večina vzhodnoevropskih udeležencev v dejavnostih mednarodnih združenj sociologov in politologov ISA in IPSA (kongresi, okrogle mize) uporablja tovrstne označbe samo za zunanje namene in na splošno le v stikih z družboslovci iz nesocialističnih držav.

Iz doslej povedanega sledi, da moramo v tej razpravi upoštevati dokajšnjo količino neznanstvene ali obznanstvene literature o vojaštvu. To velja še posebej za azijske socialistične države. Zaradi omejenega prostora o teh ne bom razpravljajal.

Zadnjih šest desetletij je količinsko največji del znanstvene literature o vojaštvu nedvomno nastal v Sovjetski zvezi. Začenši z uradno politično literaturo, ki jo v ZSSR vedno pripravljajo in tiskajo v skladu s političnim položajem in trenutno politično veljavo avtorja, moramo omeniti imena vseh nekdanjih sovjetskih voditeljev – od V. I. Uljanova-Lenina, J. V. Džugašvilija-Stalina do K. Černenka; v naslednji kategoriji vse komisarje in ministre obrambe v preteklosti, ministrske namestnike, načelnike štabov, upravnike Glavne politične uprave sovjetske armade in flote itd. Med temi so še dandanes najzanimivejši vojaški spisi iz dvajsetih let, ki sta jih napisala nekdanja politična sodelavca in kasnejša huda nasprotnika – L. D. Bronštejn-Trocki in M. V. Frunze.

Če preskočimo druge, očitno neznanstvene vire, naletimo na veliko število del, ki so jih napisali sovjetski vojaški zgodovinarji. Dela sovjetskih vojaških zgodovinarjev, posebej tista, ki se nanašajo na sovražne in tuje armade, dokaj pogosto vsebujejo resne, dobro dokumentirane, čeprav nikoli uravnotežene analize vsaj nekaterih vidikov institucionalne dinamike, socialne sestave vojaštva, njegove politične vloge, civilno-vojaških razmerij, itd. v bližnji preteklosti.

Na drugi strani so dela sovjetskih vojaških zgodovinarjev o njihovih porevolucionarnih oboroženih silah večinoma »svetniška«, deskriptivna in enostranska. Zelo skrbno se izogibajo razpravljanju ali celo omenjanju resničnih problemov in politično občutljivih tem njihovih lastnih oboroženih sil in družb. Enako ravnajo praviloma tudi tedaj, ko se ukvarjajo s prijateljskimi oboroženimi silami socialističnih držav.

Tako sociologija kot politologija sta bili v Rusiji v času, ko se je zrušil caristični režim, dokaj nerazviti. Poleg tega so najboljši raziskovalci na tem področju (kot Pitirim Sorokin, ki je proučeval tudi vojno) odšli na Zahod. Nova oblast je desetletja obravnavala sociologijo kot antitezo

marksizma in orodje buržoazne ideologije, politologijo pa kot anglosaško buržoazno pogruntavčino. Ti predsodki še vedno obstajajo, čeprav jih je čas omehčal. Ideološka prevlada marksizma-leninizma (uradno obravnavanega kot nadznanost) ter globoka zasidranost na akademski ravni tradicionalnih družbenih ved (zgodovina, filozofija, pravo in druge), imata za posledico položaj, v katerem so politološka in sociološka dela dejansko zapostavljena glede na prej navedene zvrsti, empirizem pa izpostavljajo močnemu sumničanju in strogemu nadzoru.

Zaradi zgodovinskih vzrokov nadzoruje področje vojaške sociologije v mednarodnih stikih sovjetskih znanstvenikov skupina visokih oficirjev z akademskimi naslovi iz zgodovine in »filozofije« (dejansko večinoma iz marksizma-leninizma), ki jo je prej vodil generallajtnant P. A. Žilin, sedaj pa generalmajor S. A. Tjuškevič, direktor in namestnik direktorja Inštituta za vojaško zgodovino ministrstva za obrambo ZSSR. Ta skupina je sestavljena večinoma iz nekdanjih političnih oficirjev in zdaj učiteljev marksizma-leninizma na vodilnih vojaških akademijah v Moskvi, ki imajo glede na predhodno izobrazbo, osebna nagnenja ter udejstvovanje malo skupnega tako s sovjetsko kot z mednarodno sociologijo.

Najpomembnejši izdelek te skupine visokih sovjetskih častnikov v činih od polkovnika do generallajtnanta je »Marksistično-leninistični nauk o vojni in armadi« (zadnja izdaja iz l. 1984; izdaja pred njo je imela odločno preambiciozen naslov »Vojna in armada«, ¹ Vojaška založba 1977; izdaje pred to pa so imele naslove, podobne zadnjemu). V tej knjigi, namenjeni izpopolnjevanju oficirjev, sovjetska uradna ideologija odločno prevladuje nad prvinaми družboslovja. Sovjetski vojaški avtorji so v tem pogledu dosti bolj dogmatični in nestvarni kot so sodobni civilni sovjetski avtorji, ki pišejo, recimo, o sodobnih mednarodnih spopadih (Butenko, Feldman, Gantman) – kar je v nasprotju s stereotipnim mnenjem o vojakih. Vojaški avtorji, na primer, zatrjujejo, da je kapitalizem »splošni, temeljni povzročitelj sodobnih vojn«, da je vse vojne in vojaške spopade po drugi svetovni vojni povzročil imperializem. Sovjetski vojaški avtorji sicer priznavajo, da je bilo v tem času »nekaj(!) oboroženih spopadov med državami v razvoju, toda le-ti ne tvorijo posebne zvrsti sodobnih vojn«. (Ta skupina je številčno daleč največja v seštevku meddržavnih vojn po l. 1945, državljanske vojne v deželah v razvoju pa so največja skupina v svoji kategoriji – A. B.) V omenjeni knjigi sploh ne omenjajo vojn in oboroženih spopadov med socialističnimi državami ter državami v razvoju (Afganistan) ali med socialističnimi državami samimi (ZSSR–LR Kitajska, Kitajska–Vietnam, Vietnam–Kampučija itn.). Avtorji ne zanikajo le pojava vojn med socialističnimi in ne-socialističnimi državami tretjega sveta, pa tudi med socialističnimi državami samimi, temveč samo teoretično možnost takih vojn – vsem empiričnim dejstvom navkljub.

¹ D. A. Vokonogov, A. A. Milovidov, S. A. Tjušhiev in drugi, *Vojna i armia*, Vojaška založba, Moskva 1977. Prejšnje izdaje (v malo drugačni avtorski postavi) imajo ustrežnejše naslove: *Marksizem-leninizem o vojni in miru*, (peta izdaja), Moskva 1968.

Resnejši in eden izmed redkih, za javno rabo dovoljenih vidikov v razpravi o sovjetski vojski zadeva področje vzgoje, družbenih in nekaterih drugih, drugotnih dejavnosti sovjetskih oboroženih sil. Tako občasno najdemo v civilnih akademskih publikacijah članke, ki jih verjetno pišejo vojaški oficirji, kot na primer, dva iz zadnjega časa, ki imata zelo podobne naslove: Y. I. Derjugin, N. N. Efimov – *Vzgojna vloga sovjetskih oboroženih sil*² in B. P. Utkin *Vzgojna vloga sovjetskih oboroženih sil v pogojih razvitega socializma*³. Derjugin in Efimov operirata z nekaterimi empiričnimi podatki iz leta 1919, leta 1929 in poznih sedemdesetih let.

Sključujeta se na nekaj neimenovanih notranjih raziskav: o izpostavljenosti vojakov in podoficirjev političnim in splošnim informacijam (približno 10 ur na teden); o odnosu staršev kadetov do oficirskega poklica (86% očetov in 82% mater je temu naklonjenih); o dvigu ravni splošne izobrazbe vpoklicanih; njihovi prejšnji zaposlitvi (60% v industriji, gradbeništvu in prevozu, približno 30% v kmetijstvu); o stopnji »politične zavesti« pri vpoklicanih; o njihovem »jasnem razumevanju družbene vrednosti in potrebnosti služenja vojske« (približno 90%); o mnenju vpoklicanih glede pomena njihovega služenja vojske za poznejše življenje, za izboljšanje njihove izobrazbe, sposobnosti, psihične stabilnosti, itd.

Pozitivne odgovore na ta vprašanja sta nato primerjala z odgovori na drugačna vprašanja v zelo drugačnih družbenih in organizacijskih okoliščinah, povzeti pa so bili po zahodnonemških (K. Roghmann) in ameriških (C. Moskos) študijah. Iz teh primerjav izpeljeta sklepe, ki so, jasno, nenaklonjeni buržoaznim armadam in v korist sovjetski armadi, kar se tiče možnosti za razvoj osebnosti, patriotizma, duhovnih v nasprotju z materialnimi vrednotami, antimilitarizma itd. vpoklicanih. Toda celo v tem, za sovjetska merila solidnem družboslovnem delu, bomo zaman iskali razprave o/ali pojasnitve temeljnih uporabljenih pojmov, predložitve hipotez, pregleda obstoječe svetovne literature.

Ko sovjetski znanstveniki obravnavajo sovražne ali potencialno sovražne »buržuazne« armade in podobno, ko so njihova tema armade »tretjega sveta«, pa jim je dopuščeno marsikaj od zgoraj omenjenega. Več let so lahko počenjali isto, ko so obravnavali kitajsko vojsko. Praktično vsa tovrstna sovjetska produkcija o tujih armadah prihaja iz civilnih znanstveno-raziskovalnih inštitutov Akademije znanosti – inštituta za svetovno ekonomijo in mednarodne odnose, inštituta države in prava, inštituta za ZDA in Kanado; inštituta za Afriko; inštituta za Latinsko Ameriko; inštituta za orientalistiko; inštituta za ekonomiko svetovnega socialističnega sistema in drugih.⁴

² Sociološke isledovanja, no. 4, 1981, s. 104–109.

³ Voprosy filosofii, no. 1, 1984, s. 23–38.

⁴ G. I. Mirski, *Armija i politika v straneh Azii i Afriki*, Nauka, Moskva 1978; Tretji mir: Obsestvo, vlast, armia, Nauka, Moskva 1976. Glej še članek Mirskega, *Vloga armade v družbenopolitičnem razvoju azijskih in afriških dežel v International Political Science Review*, št. 2, (o civilno-vojaških odnosih) 1981, urednik Anton Bebler, s. 327–388, kot tudi M. Cheggejevo kritiko v isti številki. R. E. Severtian *Armija v političnem režimu stran sovremenega Vostoka*, Nauka, Moskva 1971. V. E. Čirkin in drugi, *Vooružennye sily v političeskoj sisteme*, Nauka, Moskva, 1981.

Položaj v vzhodnoevropskih državah se od ene do druge razlikuje, v vseh pa je tako ali drugače različen od sovjetskega. V vseh teh državah je skupni obseg literature mnogo manjši kot v ZSSR. Položaj v Albaniji je zelo podoben tistemu v azijskih socialističnih državah (kjer ni niti javne polznanstvene literature o sodobnem vojaštvu). Bolgarsko in romunsko družboslovno znanost o vojaštvu največkrat predstavlja dela vojaških zgodovinarjev ali njihovih civilnih kolegov, ki obravnavajo z vojsko povezane pojave, večinoma vojne v preteklosti. Bolgarske zgodovinarje najbolj zanima rusko-turška vojna (katere rezultat je bila bolgarska neodvisnost), dve balkanski vojni in zaključno obdobje druge svetovne vojne (z očitno namero oprati vlogo, ki jo je imela bolgarska vojska v celotni drugi svetovni vojni). Ravno tako obstaja nekaj bolgarskih del, ki obravnavajo armade »tretjega sveta«, v skladu s sovjetsko ideološko linijo.

Romuni poudarjajo svojo slavno vojaško preteklost od Dakov naprej in hočejo tako z vojaško zgodovino podpreti sedanjo obrambno doktrino. Marksistično izrazoslovje povezujejo v romunskih delih z trditvami, da je sedanja doktrina (po 1968) neposredni naslednik obrambnih strategij vladarjev Valahije, Moldavije in Transilvanije v srednjem veku, pa tudi predrevolucionarnih vojaških doktrin v dvajsetih in tridesetih letih.⁵

Produkcija NDR je zaradi notranje in zunanje politike tudi usmerjena k izkopavanju »progresivnih teženj« v preteklosti pruske in nemške vojske (od kmečke vojne do prusko-ruske zveze proti Napoleonu). Njihova posebna področja raziskovanja v delitvi dela znotraj varšavske zveze so: nemški militarizem v preteklosti, (samo) zahodnonemški militarizem v sedanjosti, Bundeswehr, problemi povezani z Bundeswehrom v paktu NATO in zahodnonemški vojaško-industrijski kompleks.⁶

V NDR obstaja nekaj središč družboslovja ali z družboslovjem povezanih dejavnosti, v katerih se ukvarjajo z vojaštvom. Najpomembnejša med njimi je vojaška akademija »Friedrich Engels«. V zvezi s predavanji o vojni in vojaški organizaciji je nekaj njenih profesorjev – polkovnikov in podpolkovnikov – doktorjev znanosti – napisalo dela z elementi vojaške sociologije in politologije (skupaj s prevladujočo ideološko komponento). Zlasti izstopata dva avtorja – Wolfgang Scheler in Gottfried Kiessling. Za razliko od učbenikov sovjetskih akademij vsebujejo vzhodnonemški delček in dele originalnih empirično kvantitativnih raziskav o sodobnih vojnah, ravno tako pa tudi poskuse vpeljave in uporabe objektivnih in operacionaliziranih kriterijev za politično klasifikacijo vojn. Scheler-Kieslingova knjiga *Pravične in nepravične vojne našega časa* (1982) vsebuje ocene državljanjskih in podobnih vojn v letih 1945–1979, njihove prostor-

⁵ Gen. Iajt. Ilie Ceausescu (mlajši brat državnega poglavarja) *Vseljudska vojna*, njen zgodovinski pomen v: *War, Revolution and Society in Rumania*, Boulder, 1983, s. 17–27. I. Ceausescu še posebej navaja doktrinarni dokument generalnega štaba iz leta 1934 (s. 26).

⁶ Polk. prof. dr. Horst Fiedler in drugi *Zur Imperialistischen Kriegsideologie*, Berlin. Vojaška založba, 1982; gen. maj. prof. dr. R. Brühl, gen. por. prof. dr. P. A. Žilin *Imperialistische Militärblocks Politik*, MPH, Berlin, 1980; *Bundeswehr – Armee für Den Krieg*, VZ, Berlin, 1968; Karl Nuss in drugi *Der Deutsche Militarismus in Geschichte und Gegenwart*, VZ, 1980; Albrecht Charisius in drugi, *Militarismus Heute*, VZ, Berlin, 1981.

ske in časovne razsežnosti, pogostnost, klasifikacije glede na trajanje, stopnjo uspešnosti (narodno-osvobodilnih vojn) itd. Kiesslingova knjiga *Vojna in mir v našem času* (1977) vsebuje še več ocen vojn, njim podobnih dogodkov, oboroženih vstaj in vojaških udarov, razvrščenih po desetletjih (1945–55–65, 75), področjih in stopnjah uspešnosti (ta je izračunana za najpomembnejše »kolonialne in neokolonialne vojne«). Vseeno ostaja metodologija, uporabljena v teh študijah, nepojasnjena. Politično pomembnejša in ideološko bolj deformirana zvrst raziskovanj in publikacij, ki jih izdaja ta ista akademija, obravnava nemške, vzhodnonemške in negativno, seveda, zahodnonemške vojaške tradicije, ideologijo in militarizem. Med drugimi središči v NDR so Visoka vojaško-politična šola Wilhelm Pieck, Inštitut za vojaško zgodovino ter civilni Inštitut za mednarodne odnose v Potsdamu, tesno povezan z ministrstvom NDR za zunanje zadeve.

S podobno dejavnostjo kot v NDR so se ukvarjali tudi vojaški in civilni inštituti na Češkoslovaškem, s posebnim poudarkom na zahodnonemškem militarizmu in revanšizmu, nekaterih vprašanjih, povezanih z NATO paktom in vojaštvom tretjega sveta. Tudi organizacijski okvir je bil zelo podoben. Na eni strani ustanove Češkoslovaške ljudske armade ter na posamezna geografska področja ali posamezne probleme usmerjeni civilni inštituti Akademij znanosti na drugi. Do vdora čet varšavskega pakta avgusta 1968 je bilo najpomembnejše središče za razvoj vojaške sociologije in politologije v ČSSR vojaško-politična akademija »Klement Gottwald« v Pragi. Njeni predavatelji in raziskovalci Jaromir Cvrček, Karl Rychtarik, Jaromir Dedek, Zdenek Novak in drugi – so pomembno prispevali k razvoju empirično usmerjenih in ideološko bolj sproščenih študij o družbeni mobilnosti v češkoslovaški vojski, o socialnih posledicah vojaško-tehnološke revolucije v armadah socialističnih držav, o motivaciji mladine, katere starši so v vojaških poklicih ter druge mladine za vstop v vojaški poklic, o prostem času poklicnih vojakov in njihovem načinu življenja itd. Toda zaradi svoje aktivne soudeležbe v reformnem gibanju »praške pomladi« je bila akademija v obdobju »kontrareformacije« kaznovana s temeljito reorganizacijo in premestitvijo v Bratislavo, medtem ko so bili njeni učitelji, kolikor je znano, predčasno upokojeni.

Med v tujini znanimi madžarskimi znanstveniki izstopata dva – polkovnik dr. Emil Nagy iz enote za uporabne raziskave Madžarske ljudske armade (na strani vojaške organizacije) in civilist Istvan Kende, bivši diplomat, sedaj profesor na univerzi Karla Marxa v Budimpešti.

Polkovnik Nagy in njegovi sodelavci so na kongresu ISA v Uppsali leta 1978 predstavili študijo z naslovom *Način življenja današnjih vojakov v Madžarski ljudski armadi*.⁷ Teoretično delo ni nikakršna zanimivost. Veliko atraktivnejši so (očitno močno filtrirani) rezultati empirične raz-

⁷ Izdajatelj je bila Madžarska ljudska armada. Študija obsega 89 strani besedila, 16 razpredelnice ter bibliografijo s 145 naslovi.

iskave iz leta 1976. Pri tem so uporabili podatke iz starejše mnenjske raziskave 3000 bivških navadnih vojakov (1970), iz raziskave družin 2000 oficirjev in podoficirjev (1973) ter iz neznanega števila izpraševanj vojakov. V svoji študiji je Nagy uporabil metodologijo, ki so jo uporabljali tudi Janowitz, Moskos, Raven, Skawran, Brengelman in nekateri drugi zahodni družboslovci. Poleg analize dokumentov, terenske raziskave in IQ testa so avtorji uporabili tudi metodo participativnega opazovanja v desetih četah in štirih bataljonih (skupaj 250 vojakov). Posebej so jih zanimali osebni in aktivnostni trendi, skupinska dinamika v manjših skupinah, nagnjenja vojakov za različne dejavnosti v delovnem in v prostem času, raspored vojakovega časa, organizacija vsakodnevnega življenja itd. Iz navedenih podatkov sledi, da splošni pouk in splošne dolžnosti zavzemajo komaj 4,66% skupnega vojakovega časa; pomožne obveznosti (pospravljanje prostorov) 8,63%; množično komuniciranje 7,5%; prosti čas, zabava, športi 9,18%; spanje, umivanje, hranjenje, oblačenje 38,57%; politično izobraževanje 9,9%. Ko so jih vprašali, katere od teh dejavnosti jim najbolj ugajajo, so bile na prvem mestu prostočasovne dejavnosti ter počitek, nato, vendar občutno nižje, posebni vojaški pouk, tretjič, splošni pouk in obveznosti, itd. Te podatke so avtorji pojasnjevali kot posledico visoke stopnje inkulturacije madžarskih vojakov v socialistični način življenja(!).

Prof. J. Kende se že skoraj 15 let ukvarja z empirično usmerjenim kvantitativnim raziskovanjem lokalnih vojn – vse od l. 1945 naprej. Med znanstveniki iz socialističnih držav je edinstven v tem, da povezuje marksistični nazor, solidne empirične temelje ter metodologijo kvantitativnega raziskovanja vojne, podobno metodologijam G. Bouthoula, D. Singerja in M. Smalla.⁸

Izmed vseh socialističnih držav sta vojaška sociologija in politologija akademsko priznani in najrazvitejši v Poljski in Jugoslaviji. To se je zgodilo zaradi socioloških tradicij pred revolucijama, močnejših kot v Rusiji; zaradi tega, ker sta obe disciplini nekako preživeli pretrese druge svetovne vojne, prva porevolucionarna leta in domači stalinizem; zaradi manjše kulturne in znanstvene izolacije od Zahoda; zaradi manj izrazitih predsodkov nekaterih politikov do obeh disciplin; zaradi ohlapnejšega ideološkega nadzora; manjših preprek za sodelovanje med vojsko in civilnimi univerzami; zaradi manj strogih prepovedi in omejitev za empirično delo v zvezi z domačim ali tujim vojaštvom. Ideološka sprostitev in ukinitve v organizacijskem pogledu akademskega monopola marksizma-leninizma, sta se v obeh državah zgodili po letu 1953 – pri nas po zlomu blokade Kominforma in Stalinovi smrti; na Poljskem pa po slavnem poljskem Oktobru l. 1956 in po odstranitvi najbolj osovraženih vidikov

⁸ Istvan Kende *Local Wars in Asia, Africa and Latin America*, Budimpešta 1972; *Desetletna vojna (1967–1976) v Journal for Peace Research*, št. 3, let. XV, 1978, s. 227–241; »Nachkriegszeit« ohne Frieden v *Weltpolitik – Jahrbuch für internationale Beziehungen*, vol. 2, Campus Verlag, Frankfurt 1982, s. 106–118 (napisano skupaj z J. Gantzelom in K. Fabigom).

tuje politične in vojaške dominacije. Ta sprostitev je vodila k temu, da je oblast priznala ali dopuščala pluralizem v družboslovju, razvoj empirično usmerjenega družboslovja ter različne spoje marksističnih in nemarksističnih tradicij.

Na Poljskem so bila ta gibanja močna na civilnih univerzah, v poznih 50-tih letih pa so jim dopustili delovanje tudi na vojaško-politični akademiji F. Dzierżyński v Varšavi. V letih 1957–58 je bil na njej ustanovljen oddelek za sociologijo, ki ga je dolga leta vodil Jerzy Wiatr. To naj bi bil prvi takšen oddelek – ne samo v socialističnih državah, temveč na celem svetu. J. Wiatr je, kot civilni predavatelj na tem oddelku, predaval predmet »Armada in družba« skoraj deset let, dokler ga ni nov val političnega konzervativizma v 1967–1968 prisilil k umiku na civilno univerzo v Varšavi.

Plod njegovih predavanj je bilo prvo in še vedno najboljšo delo vojaške sociologije in politologije, tiskano v socialističnih državah. V prvi izdaji je bilo to delo naslovljeno *Armada in družba. Uvod v vojaško sociologijo*. Druga izdaja je zagledala luč sveta 1964. Tretja je bila pripravljena 20 let po prvi, tik pred uvedbo vojnega stanja in pred tem, ko je oblast na Poljskem prevzela vojska, v decembru 1981, izdana pa je bila leta 1982. Ta revidirana in razširjena izdaja, imenovana *Vojaška sociologija*,⁹ obravnava pretežno oborožene sile in njihovo družbeno in politično vlogo, vsebuje pa tudi podpoglavje o vojni ter daljši del o odnosu velikih ideologij (vključno marksizma) do družbene vloge vojske. Poleg poglavij o predmetu in metodologiji vojaške sociologije dve ključni poglavji v knjigi obravnavata vojaštvo v kapitalističnih državah, v proti-imperialističnih revolucijah in v državah v razvoju v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, pa tudi v socialističnih deželah. Zadnji del knjige je za mednarodno bralstvo nedvomno najzanimivejši. Na približno 90 straneh knjige srednje velikosti J. Wiatr piše o socialnopolitični naravi in funkcijah socialističnih armad (X. poglavje), o Poljski ljudski armadi v luči sociološkega raziskovanja (XI. poglavje), o zaznavanju in ocenjevanju oboroženih sil ter o vojaških tradicijah v poljski družbi (XII. poglavje). Ta del je najboljše, teoretično in empirično najtemeljitejše besedilo o vojaštvu socialističnih držav, tiskano do danes v socialističnih državah. Njegovo vrednost še povečujejo obsežna bibliografija poljskih in drugih avtorjev ter mednarodne primerjave o družbeni veljavi oficirskega poklica na Danskem, v ZRN, Indoneziji, Pakistanu, Filipinih, na Poljskem in v ZDA.

J. Wiatr je vključil v knjigo tudi svoje pomembno starejše delo *Vojaški profesionalizem in preobrazba vojaških struktur na Poljskem*. Le-to vsebuje razpravo o oblikovanju poljskega oficirskega zbora, o njegovi predvojni socialni sestavi, izobrazbi, življenjskem slogu in poprejšnji dejavno-

⁹ *Armia i społeczeństwo. Wprowadzenie do socjologii wojska* (v poljščini), Vojaška založba, Warszawa, 1960. *Socjologia wojska*, isti izdajatelj, 1982. Drugi Wiatrovi spisi so *Militarizem in demokracija* (v poljščini), 1966; *Poti k svobodi* (v poljščini), 1983; članki in poglavja v zbornikih *Vojaški režim na Poljskem, 1926–1939, v primerjalni perspektivi* v M. Janowitz, J. van Doorn, ured.; *O vojaški intervenciji*, Rotterdam, 1981, s. 61–91 in dr.

sti. Vse te dejavnike je Wiatr soočil z globokimi družbenimi spremembami v povojni Poljski, kjer je prevladal egalitarizem in so se razlike v plačah med uradniki in fizičnimi delavci močno zmanjšale; z drugačnim socialnim izvorom oficirjev (bivši delavci – 48,6%, bivši kmetje – 33,3%, bivši intelektualci 11,3%) in njihovih žena; s povečano socialno mobilnostjo prek vojske itd. Demokratizacija socialnega porekla in hitra industrializacija sta ravno tako prispevali k sorazmernemu znižanju družbenega ugleda oficirskega poklica in k rastočemu neskladju med njim in visokim mestom armade v družbi kot nacionalne institucije. Neobjavljena raziskava javnega mnenja, opravljena poleti 1981, je kazala visoko stopnjo zaupanja javnosti v vojsko (okrog 70%), ki je 6-krat preseгла zaupanje v vladajočo partijo in zaostajala le za zaupanjem v katoliško cerkev in v Solidarnost (okrog 90 in 80%).

Druga dva v tujini znana poljska družboslovca sta oba polkovnika, učitelja-raziskovalca na akademiji F. Dzierżynskega in naslednika J. Wiatra na tej ustanovi. Eden izmed njiju, polkovnik Jozef Graczyk,¹⁰ je po svojih nagnjenjih in delih bližji vojaški sociologiji, medtem ko je drugi polkovnik Mieczysław Michalik, bolj usmerjen v filozofijo in etiko vojaškega poklica. Graczykovo najpomembnejše delo *Sociološki problemi Poljske ljudske armade* (1972) obravnava, prvič, funkcije, ki jih opravlja vojaška sociologija v družbi ter v oboroženih silah, in nato družbene funkcije oboroženih sil samih. Graczyk je uporabil podatke iz notranjih raziskav javnega mnenja, večinoma med oficirji – študenti podiplomskega študija na poljskih vojaških akademijah. Iz teh podatkov je dobil sliko osebnih motivacij poljskih oficirjev, stopnje zadovoljstva z visokošolskim študijem, življenjskih ciljev in vrednot, najljubših dejavnosti sinov (ki pa pretežno ne posnemajo svojih očetov), notranjih odnosov v poklicu, itd. Avtor ravno tako obravnava vprašanja profesionalne etike, discipline, pravil obnašanja, odnosov s podrejenimi itd.

Razvoj z vojaštvom povezanega družboslovja v Jugoslaviji kaže številne podobnosti s tistim v drugih evropskih socialističnih državah in tudi nekatere pomembne razlike v primerjavi z drugimi, vključno s Poljsko (s katero ima največ skupnega). Kot v drugih državah tudi pri nas obstaja mnogo obznanstvene in neznanstvene literature o domačih in tujih oboroženih silah. Uradna politična literatura o vojaških zadevah obsega zapiske in govore vodilnih politikov, generalov – obrambnih sekretarjev, njihovih namestnikov, načelnikov generalnega štaba, vojaških teoretikov z generalskimi in visokimi oficirskimi čini, itd. – *Vojaška dela* pokojnega pred-

¹⁰ J. Graczykova najvažnejša dela so: *Sociološki problemi Poljske ljudske armade* (v poljščini) Vojaška založba, Warszawa, 1972; *Socialna promocija v PLA*, v J. van Doorn, ured. *Vojaški poklic in vojaški režim*, (v angleščini), Mouton, Pariz, 1969, s. 82–93; *Problemy socialniho vzestupu we swietle sociologicckich vyzkumů v polske lidove armade v Problemy marksistické sociologie armady*, Praga, 1967, v (češčini). M. Michalikova dela so: *Armada, poklic, morala*, Vojaška založba (v poljščini), Warszawa, 1971; *Morala in vojna*, Vojaška založba, Warszawa, 1972 (prevod: *Morala i rat*, VIZ, Beograd 1976); *Dialektika moralnega procesa* (v poljščini), Warszawa, VZ, 1972 (prevod: *Dialektika razvijanja socialističeskoj morali*, VZ, Moskva, 1978); *Moralni dejavniki v družbenem razvoju* (v poljščini), VZ, Warszawa, 1980; *Politična kultura kot vez med oboroženimi silami in družbo, v socialno-političnem sistemu LR Poljske* (tipkani tekst, 1981).

sednika Tita, *Splošna ljudska obramba – doktrina miru* bivšega zveznega sekretarja za ljudsko obrambo generala armade N. Ljubičiča (1976), *Doktrina zmage* generalpolkovnika V. Bubnja (1973), *Faktorji v izgradnji in organizaciji oboroženih sil* generalpolkovnika R. Tanaskovića (1970), *Savremeni svet i naša obrana* admirala flote B. Mamule (1985) in mnoga druga. Med vsemi temi deli po svoji teži in mednarodnem odmevu izstopa delo *Socializem in vojna* (1960, 1973) E. Kardelja.

Kot velja za druge socialistične države, so tudi velik del jugoslovanske literature o vojaštvu napisali vojaški zgodovinarji, povezani z Inštitutom za vojaško zgodovino v Beogradu, z visokimi vojaškimi šolami, z zveznim sekretariatom za ljudsko obrambo, nekatera dela pa so napisali upokojeni vojaški oficirji in civilni zgodovinarji. Največji del teh zgodovinskih del je že nekaj desetletij posvečen NOB, KPJ v vojni, posameznim partizanskim enotam, službam, sistemu poveljevanja itd., pa tudi drugim vojskova-liščem druge svetovne vojne, posebej tistim, ki so bila povezana z vojno v Jugoslaviji. Nekatera izmed teh številnih del vsebujejo sociološke in politološke analize posameznih partizanskih brigad in divizij, partizanskih enot po pokrajinah, poveljevanja, itd.¹¹

Številne študije o vlogi vojaštva t.i. tretjega sveta v politiki so napisali v 60. letih in kasneje civilni družboslovci, povezani z Inštitutom za mednarodno politiko in gospodarstvo, Inštitutom za mednarodno delavsko gibanje v Beogradu, z Inštitutom za dežele v razvoju v Zagrebu, s Centrom za sodelovanje z deželami v razvoju v Ljubljani, s fakultetami političnih ved v Zagrebu, Beogradu in Ljubljani (S. Južnič, Lj. Paligorić, A. Bebler, Z. Atanasković, S. Redžepagić, D. Bekić, in drugi).

Jugoslovanska vojaška sociologija in politologija sta v nekaterih ozirih komplementarni poljskima. Manjka jima dobrih socioloških del o sodobnem jugoslovanskem vojaštvu in v tem pogledu sta vsekakor pod ravni-jo Wiatrovih in Grazcykovih del. To je predvsem posledica uradnih prepovedi ali/in resnih omejitev, ki zadevajo empirično raziskovanje o/ali v zvezi z oboroženimi silami (uradno utemeljevanih z varnostnimi razlogi). Zgodovinsko je to izšlo iz posnemanja sovjetske prakse (ki je sama plod transponiranega predrevolucionarnega ruskega sistema civilno-vojaških odnosov), ki onemogoča objavljane relevantnih dejstev o svoji vojski ter resne javne razprave o obrambi in o varnostnih vprašanjih itd.

Te omejitve so se vkoreninile v navade in v inercijo civilnovojaških odnosov in ostale večinoma nedotaknjene kljub precejšnji demokratizaciji jugoslovanske politike po l. 1950–52, po sprejetju vojaške doktrine »splošne ljudske obrambe« v letih 1968–69, opustitvi zveznega monopola v obrambnih zadevah in dokajšnji decentralizaciji v obrambnih dejavnostih v 70. letih (čeprav je označevanje praktično vseh relevantnih podatkov za »vojaške skrivnosti« v nasprotju z demokratično politiko nasploh

¹¹ Na primer, temeljno delo Z. Klanjščka in drugih, *NOV v Sloveniji 1941–45*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1977 (v slovenščini).

ter z zavestno množično udeležbo prebivalstva v obrambi posebej). Toda togost pri izvajanju zgoraj omenjenih prepovedi v zgodnjih 70. letih je bila omehčana. Tuje empirične podatke o jugoslovanskih oboroženih silah so občasno objavljali v našem tisku, enako tudi nekatere fragmentarne podatke iz uradnih jugoslovanskih virov (npr. o jugoslovanski trgovini z orožjem in vojaško opremo), objavljanje sicer uradnih zaupnih podatkov v civilnem tisku je ostalo nekajkrat nekaznovano itd.

Nekaj let po 1968 in do njegovega razformiranja je večino empirično sociološkega raziskovanja o jugoslovanskih oboroženih silah opravljala Center za andragoške, psihološke in sociološke raziskave pri zveznem sekretariatu za ljudsko obrambo. Center je pripravil 38 večjih študij, izpeljal 55 raziskav javnega mnenja in izdal 26 monografij, učbenikov in priročnikov. Med temi so tudi študije o ravni splošne izobrazbe in kulture oficirjev, o prilagodljivosti mladih vojakov na vojaško življenje, o vrednostni naravnosti rekrutov, o socialnih odnosih v vojaški organizaciji in o pobegih iz vojašnic. Raziskave javnega mnenja v zvezi z oboroženimi silami so osvetlile zaznavanje družbenega položaja poklicnih vojakov, položaj rekrutov v vojaški organizaciji, poglede poklicnih vojakov na zakonodajo, zadevajočo oborožene sile, nekatere vidike uradne vojaške doktrine, mnenja o družbenih in gospodarskih reformah v družbi kot celoti, o modernizaciji oboroženih sil, o vlogi organizacije ZKJ v oboroženih silah, o mednarodnih odnosih in o geopolitičnem položaju dežele, o delovanju družbenopolitičnega sistema, o uvozu tujega kapitala, o vrnosti vojakov, o uporabi prostega časa in o nacionalnih jezikih v JLA.

Jugoslovanski avtorji so ustvarili precejšnje število del o vojaškopolioloških in podobnih temah. Ta literatura obsega knjige, ki so jih napisali učitelji na vojaških akademijah, višjih šolah in civilnih fakultetah in govorijo o pravnih, filozofskih, etičnih in drugih vidikih vojne, o jugoslovanski obrambni doktrini in obrambnem sistemu, o politični in socialni misli, posebej tisti v zvezi z marksizmom, ki obravnava idejo »oboroženega ljudstva« in miličnih armad, o obrambnih in varnostnih vprašanih neuvrčenosti, o razorožitvi in pacifizmu, itd.¹² Obstajajo tudi pregledne študije civilnega izvora, temelječe na javnomnenjskih raziskavah družbenega položaja vojaških poklicev, vrednotah med prebivalstvom, ki se tičejo obrambe, itd. Eno izmed zanimivih študij, imenovano *Militarizem* (Rad, Beograd, 1977), je napisal (tedaj) major Ejub Kučuk. Avtor je predstavil vrednostno nevtralno definicijo militarizma, kar je med marksističnimi družboslovci velika redkost. Na koncu bi rad omenil dve odprti empirični študiji o zadevah, povezanih z vojaštvom: M. Milosavljevića

¹² Žarko Gudžuljić in drugi: *Družbeni temelji splošne ljudske obrambe*, Politična šola JLA, 1970 (v srbohrvaščini); Mensur Ibrahimpašić: *Družbena narava SLO vojne* (v srbohrvaščini), VIZ, 1977; Milan Vučinić: *Uvod v sistem ljudske obrambe SFRJ* (v srbohrvaščini), VIZ, 1977; Miloš Prelević: *Klasiki marksizma o obrambi socialistične domovine* (v srbohrvaščini) VIZ, 1980, Beograd; Slavko Mrkić in drugi, *Teorija vojne* (v srbohrvaščini), VIZ, Beograd, 1981; Anton Bebler: *Marksizem in vojaštvo* (v slovenščini in srbohrvaščini) 1975, 1977, in ured. *Razorožitev* (v slovenščini) Ljubljana 1981, 1983; Radivoje Jovadžić: *Dialektika obrambe* (v srbohrvaščini), VIZ, 1983, Beograd in drugi.

Družbeni položaj udeležencev NOV v Jugoslaviji in politika socialne varnosti in D. Pajevića *Motivacijski dejavniki pri izbiri vojaških poklicev*.¹³

Na teh in na nekaterih drugih področjih so jugoslovnski družboslovci, kot kaže, pred Poljaki, vsaj kolikor o tem lahko sklepamo iz javnosti dostopnih gradiv.

Povzetek

Daleč največji del literature, ki obravnava vojaštvo, je v socialističnih državah nastal zaradi politično-ideoloških ter propagandnih in vzgojnih namenov komunističnih partij in oboroženih sil. Delež znanstvene vsebine v tej literaturi močno varira – od skoraj nič do (izjemoma) polovice.

V vseh socialističnih državah obstaja jasna delitev dela med civilnimi ustanovami in družboslovci ter vojaškimi ustanovami in oficirji. Z delno izjemo Jugoslavije (kjer so leta 1975 ustanovili pet univerzitetnih oddelkov za študij splošne ljudske obrambe), so civilne univerze povsod izključene iz poučevanja in raziskovanja, povezanega s sodobnim vojaštvom. Civilnim družboslovcem so prepovedali in na različne načine (tudi z grožnjo s kazenskim pregonom) onemogočili preučevanje sodobnih oboroženih sil njihove lastne ali zavezniških držav. Dovoljeno jim je na podlagi tujih virov proučevati tuje sovražne ali potencialno sovražne meščanske, socialistične oborožene sile in oborožene sile držav v razvoju in objavljati o njih, toda ta dejavnost praviloma ne poteka na univerzah, temveč na raziskovalnih institutih (običajno povezanih z Akademijami znanosti). Podobno se dogaja v zvezi z vojaškimi problemi mednarodnega pomena (razorožitev, mednarodno humanitarno pravo, strateške študije). Civilnim družboslovcem je dovoljeno kritično raziskovanje vojaške politike in prakse politično nasprotnih držav, ne pa njihove lastne ali pa zavezniških socialističnih držav. Tudi v tem pogledu skoraj celotna proizvodnja družboslovnih del o domačih ali zavezniških sodobnih vojskah in o domačih, z vojsko povezanih problemih prihaja iz vojaških ustanov ter od avtorjev v vojaških uniformah. Samo delčke te proizvodnje ne razglašajo kot strogo zaupne, in sicer gre za dela s področij kot so: sociologija, politologija in etika vojne, vojaška ideologija, metodologija, vojaška andragogija in etika. Celo v strogo zaupnih in za interno rabo namenjenih delih so vojaški oficirji zelo omejeni pri uporabi in razpravi o empiričnih družboslovnih podatkih o njihovih lastnih ali zavezniških oboroženih silah. Razpečevanje rezultatov primerjalno-družboslovnih raziskav je zunaj vojske strogo prepovedano ali močno omejeno na vseh ravneh, razen najvišje. Poglavitni razlog za to je občutljivost vodilnih na možne zanje neugodne vplive, ki bi jih imela takšna raziskovanja.

¹³ Miloslav Milosavljević: *Društveni položaj boraca NOV u SFRJ i socialna politika*; Savremena administracija, Beograd 1977; Desimir Pajević: *Motivacioni činioci izbora vojne profesije*, VIZ, Beograd 1983.

Najpomembnejša ovira za razvoj družboslovnega raziskovanja o sodobnem domačem vojaštvu v socialističnih državah so avtoritarne (v nekaterih državah in obdobjih naravnost diktatorske) metode in praksa v vojaški (obrambni) politiki. Najvplivnejši in najstarejši socialistični model civilno-vojaških odnosov – sovjetski model – se je razvil v družbi, kjer ni bilo skoraj nobenih demokratičnih tradicij v smislu civilnega nadzora nad vojsko, parlamentarnega nadzora nad izvršilno oblastjo, javnih razprav o obrambni politiki in vojaških vprašanjih itd. Iz teh razlogov so v skoraj vseh socialističnih državah danes strogo zaupni praktično vsi empirični podatki o njihovih lastnih in zavezniških oboroženih silah. Ti vključujejo velikost oboroženih sil in njihovih delov, sestavo po spolu, starosti, socialnem, regionalnem, nacionalnem ali jezikovnem itd. izvoru, sisteme rekrutiranja in evidentiranja vojaških obveznikov, socialnega statusa vojakov, orožja in opreme, realnih materialnih izdatkov in njihove razdelitve, obrambne proizvodnje, raziskovalne in razvojne politike itd., itd. Delavci in kmetje v današnjih socialističnih državah vedo in lahko zakonito zvedo veliko manj o svojih oboroženih silah kot pa npr. delavci in kmetje v zahodnih (meščansko-demokratičnih) državah lahko – če jih to le zamika – zvedo o oboroženih silah svoje države ali socialističnih držav. Pod takimi pogoji ne more biti nikakršne tehtne javne razprave o vojaštvu. Temu ustrezajo močno negativni učinki na družboslovne vede, povezane z vojaštvom. Obstaja pa seveda nekaj možnosti za izogibanje tem težavam: prvič, sploh ne obravnavati teh vprašanj, vsaj javno ne; drugič, obravnavati le oddaljeno preteklost lastnih oboroženih sil; tretjič, obravnavati le sovražne tuje oborožene sile; četrtič, ostajati na ravni ideologizma in formalizma; petič, biti strog legalist itd. Te metode niso le značilnost socialističnih držav.

Terminologija, ki jo uporabljajo v socialističnih deželah, je večinoma klasičnega marksističnega izvora, z dodatkom starejših, izvirno nemarksističnih konceptov (militarizem, »pravična« vojna) in novejših, nemarksističnih konceptov (»vojaško-industrijski kompleks«), ki so bili posvojeni. Prenos konceptov družboslovne metodologije in terminologije iz zahodne nemarksistične literature je najočitnejši v delih poljskih, jugoslovanskih, madžarskih in civilnih sovjetskih avtorjev. Nisem pa opazil v tej literaturi mednarodno vplivnih konceptualnih in terminoloških inovacij.

Pomembna skupna lastnost vojaškega družboslovja v vseh socialističnih državah je marksizem (v nacionalno-državno obarvanih variacijah) kot dominantna in v številnih deželah edino dovoljena politična ideologija. Oba vidika marksizma – ideološki in znanstveni – sta močno vplivala na z vojaštvom povezano družboslovje, toliko bolj, ker so uradno sprejete drugače marksizma edine, ki jih trpijo sami vojaški vrhovi. Znanstvena sestavina marksizma bi lahko v teoretičnem smislu dala družboslovcem iz socialističnih držav določene prednosti pred nekaterimi družboslovci iz nesocialističnih držav, ker a) ponuja koherenten in univerzalen teoretičen okvir in metodologijo in b) sistematično poudarja konfliktnost, kar je

primerno za študij večine z vojaštvom povezanih družboslovnih vprašanj. Še več, družboslovci socialističnih držav naj bi imeli prednost pri dostopu do »oboroženih sil novega tipa«, vendar so te teoretične in praktične prednosti bile zapravljene ali pa neizrabljene.

Še najmanj ideološko utesnjeni za kakovostno uporabo marksizma so civilni družboslovci, ki obravnavajo sovražne ali ne preveč prijateljske tuje oborožene sile. Toda praktično so brez neposrednega dostopa do teh armad in možnosti za empirično terensko delo; brez ustrezne poprejšnje izobrazbe, stikov s tujimi raziskovalci itd. Deloma zaradi teh razlogov, deloma zaradi močnih legalističnih tradicij, je večina del o tujih vojaških izpod peresa avtorjev iz socialističnih dežel nizke kakovosti, obremenjena z normativizmom, enostranskostjo, uporabo sekundarnih ali terciarnih, pogostoma zastarelih virov, površnostjo itd.

Poleg prej omenjenih notranjih ovir za študij sodobnega domačega vojaštva se spopadajo družboslovci iz socialističnih dežel še s teoretičnimi težavami. Sodobni marksisti so bili večkrat nesposobni (tudi zaradi uradnih prepovedi) absorbirati ogromno zakladnico družboslovnega znanja, zbranega od časov Marxa, Engelsa in Lenina dalje in revidirati tista stališča klasičnega marksizma, za katera se je izkazalo, da so bila omejeno uporabna, evropocentrična, nepotrjena s kasnejšimi raziskavami ali dogodki, ali pa so bila povsem zmotna. Zgodovinska ironija je, da so tako pomembne značilnosti marksizma, kot je vztrajanje pri ekonomskem interesu kot temeljni motivaciji družbenega vedenja, poudarjanje razredno-zatiralske vloge oboroženih sil v vseh razrednih družbah, najmanj primerne za študij oboroženih sil v državah, v katerih so na oblasti marksistične partije. In dejansko, kadar družboslovci v teh državah obravnavajo svoje oborožene sile, se najpogosteje izogibajo uporabi takih pojmov kot so: razredni boj, država predvsem kot mehanizem razrednega zatiranja itd. Namesto njih uporabljamo pojme: družbena integracija, razredna sloga, razredno sodelovanje itd. Toda teh kategorij klasiki marksizma, kadar so pisali o oboroženih silah v razrednih družbah (poleg policije, sodišč, tožilstev, zaporov in drugih orodij zatiranja), niso uporabljali. Zato večina sodobne družboslovne produkcije v socialističnih državah kljub uradnim zatrjevanjem in frazeologiji filozofsko ne temelji v klasičnem marksizmu.

F. Engels je leta 1865 zapisal, da imajo pri študiju vojaških vprašanj socialisti (v primerjavi z buržoaznimi misleci in politiki) odločilno prednost zaradi svoje družbene in politične nepristranskosti in neprizadetosti. Ta nepristranskost, je menil Engels, je nujni pogoj za znanstveno objektivnost. Ta pogoj pa ne obstaja v današnjih socialističnih državah, kjer previdno izbrane in politično ustrezajoče citate iz klasikov marksizma najpogosteje uporabljajo za upravičevanje pretekle ali sedanje politike režimov, kar je v nasprotju z izvirnim intelektualnim poslanstvom marksizma.

Poleg teh teoretičnih problemov družboslovno proučevanje domačega

sodobnega vojaštva ovirajo tudi nekateri praktični razlogi. Tak študij je praviloma dovoljen le vojaškimi oficirjem v drugi polovici njihove kariere, ki so brez zadostne poprejšnje družboslovne izobrazbe, večinoma brez znanja tujih jezikov, neredko tudi brez posebnega osebnega zanimanja, motivacije ali intelektualnih kvalit. Negativna notranja selekcija je večkrat povezana z močno omejenim dostopom do mednarodnih organizacij in v manjši meri tudi do tuje literature. Ker so potovanja v tujino visoko cenjen privilegij, imajo v ZSSR monopol nad njimi skupine vojaških družboslovcev (ISA) in civilnih družboslovcev (IPSA). Mednarodna udeležba vojaških družboslovcev iz Poljske, Jugoslavije in Madžarske je bila neredna, medtem ko jih iz preostalih dvanajstih socialističnih držav praktično ni bilo. Ker sovjetska udeležba ne temelji na znanstvenih merilih, zunanja podoba, ki jo ustvarjajo večkrat nekakovostno prispevki takih uradnih predstavnikov, na žalost ne prikazuje pravega stanja stvari. Potemtakem ni presenetljivo, da družboslovci iz socialističnih držav niso ustvarili (in je tudi težko pričakovati, da bodo ustvarili), originalnih, empirično veljavnih in teoretično pomembnih del o socialistični vojski, ki bi se po kakovosti vsaj približala najboljšim delom zahodnih avtorjev o armadah meščanskih držav. Noben izmed njih (razen za kratek čas J. Wiatr na Poljskem) ni nikoli dosegel ugleda in intelektualnega vpliva, ki bi se dal primerjati z ugledom in vplivom M. Janowitz, S. Huntingtona, C. Moskosa in nekaterih drugih ameriških znanstvenikov. (Nasprotno pa je bilo nekaj sovjetskih akademikov zelo vplivnih na področju mednarodnih odnosov.) Tako stanje stvari ne izvira iz pomanjkanja talentov v teh družbah, temveč iz posebnosti njihovih političnih sistemov.

Ne moremo pa reči, da z vojaštvom povezana družboslovna literatura nima v socialističnih državah nikakršnega vpliva na vojaško politiko. Ta vpliv obstaja, vendar je zelo različen. Ker nastaja večina te literature zaradi politično-ideoloških in vzgojnih potreb, lahko sklepamo o njenem vplivu na bodoče generacije oficirjev. Bolj neposreden vpliv lahko pripišemo notranji zaupni literaturi o tujih oboroženih silah. Vpliv vojaških oficirjev – družboslovcev in partijskih delavcev – družboslovcev na notranjo organizacijsko dinamiko oboroženih sil pa je, po vsem sodeč, izredno skromen, če je sploh prisoten. Vse pomembne notranje spremembe v vojaških organizacijah izvajajo običajno civilni in vojaški vrhovi in sicer brez kakršnegakoli omembe vrednega vpliva s strani družboslovcev.

Ne glede na vtis o njeni navidezni ali resnični šibkosti bi morali biti dovolj previdni in razlikovati med različnimi sestavinami te literature v povezavi z njihovo potencialno uporabo in nihajočo kakovostjo. Celo v svoji, z znanstvenega stališča najslabši obliki politične propagande in politične indoktrinacije, služi ta literatura kot nepogrešljiv vir za študij pomembne skupine sodobnih oboroženih sil sveta.

MIRJANA ULE

Mladina in družbeni razvoj

Ziherlovi dnevi, Škofja Loka 1985

Skorajda samo po sebi se razume, da so bili v letu mladih Ziherlovi dnevi posvečeni mladim. Toda lahko se je domeniti za temo, težje za usmeritev in vsebinsko podobo posvetovanja o takšni tematiki. »Pojem« mladi in mladina pač zaobjema težko ulovljiv splet pojavov in problemov, ki jim je včasih skupno samo to, da se tičejo določene generacije. Zgledi iz domačih in tujih logov kažejo, da razpravljanje o mladih lahko kaj hitro zvedeni v plehke posplošitve, paternalistično moraliziranje, ideološke poduke in v neplodne spore o konceptih. Zdi se, da to omogoča že sam predmet razprave, kajti mladine je vse prej kot enoznačno določen socialni pojav. Prej bi dejali, da je »vsota projekcij« različnih institucij, avtoritet, ideologij. V sklopu mladinske tematike se najdejo, npr., tako obsežna in medsebojno različna področja, kot so, npr., socializacijski poteki v družbi, družbena kriza, nova socialna gibanja, transformacija družine, vprašanja o kvantitativni in kvalitativni metodologiji družboslovja itd. Zato je bilo treba že v zasnutku posvetovanja paziti na to, da se vse zadeve ne »raznese« v medsebojno ločene segmente, od česar na koncu ne bi ne udeležencem na družbi, ne mladim ostalo ničesar.

To je še toliko bolj pereče, ker je danes vprašanje, kaj je in kaj bo z mladino, eno najbolj vročih družbenih vprašanj in ta njegova lastnost lahko zelo hitro – tudi na negativen način – učinkuje na slehernem posvetovanju o mladini (namreč tako, da ga razžene v vakuum). Ne morem reči, da smo se na letošnjem posvetovanju vedno znali izogniti grozečim čerem, toda do omenjenega razpada vendarle ni prišlo. Nasprotno mislim, da so se pri delu vseh sekcij pojavljale nekatere skupne misli in centralni problemi ter da so bile v precejšnji meri izostrene pomembne teme, ki bodo po mojem mnenju še dalje odmevale. Okrog teh izostritev oz. bodic sem skušala organizirati tudi tole poročilo.

O poteku in notranji organizaciji letošnjih Ziherlovih dni naj najprej povem, da je potekalo v petih sekcijah:

- sekciji o konceptualnih in metodoloških izhodiščih preučevanja mladine,
- sekciji o družbenoekonomskem in samoupravnem položaju mladine,

- sekciji o družbenopolitičnem organiziranju in angažiranju mladine,
- sekciji o mladih v vzgoji in izobraževanju ter
- sekciji o kulturi, vrednotah, informiranju in ustvarjanju mladine.

Glavno smer posvetovanja smo opredelili z naslovom Mladina kot dejavnik razvoja ter podnaslovom Mladina med preteklostjo in prihodnostjo.

V teh besedah je že skrita prva čer, ki lahko ogrozi vsako sodobno razmišljanje o mladini. To je namreč prepričanje, da je mladina zgolj generacijska skupnost, ki jo določa čas oz. biografsko obdobje ter da je zato »prehodna« skupnost. Njeni člani se nenehoma menjavajo, obenem pa skupno in posamično šele iščejo svoj trden status v družbi. To pomeni, da tako rekoč že vnaprej razumemo početje in stvaritve mladih kot nekaj »začasnega«, kar »se še išče«, kar ima svoj telos v bodočnosti, česar konec koncev ne smemo vzeti čisto resno, ker ima v sebi ostanke otroške igre – ter je vedno obremenjeno z generacijskim spopadom zaradi delitve družbenih vlog in statusov (zagotavljanje kariere, težnja po preseganju povprečja, po tem, da te opazijo bistveno drugačni itd.).

Tak tip razmišljanja o mladini in mladosti je nedvomno dovolj utečen in vsakdanji, vendar pa mladino že vnaprej deproblematizira. Glavna njegova slabost je položaj tistega, ki s takšnim stališčem nastopa do mladih. To je namreč položaj »odraslosti«, izpolnjenega telosa biografskega razvoja, »zrelosti« tega, ki je že prispel do nekakšne življenjske socialne vloge in statusa, skratka, pomeni referenčno točko, na katero se mora nanašati vse, kar je v polnem pomenu človeško, odgovorno, zavestno itd. Takšno pojmovanje je izraz mita o jasno deljenih in za vsakogar obveznih življenjskih pasajah.

Da takšno gledanje na mladino (in na samega sebe kot odraslega) nikakor ni brez razlomov, kaže že to, da poleg mita o mladini kot družbenemu izrazu generacijske in statusne pasaže od otroštva k odraslosti obstaja še drugi prav tako močno razširjen mit o tem, da se vse bistveno za posameznika odigra v mladosti, da je nadaljnje življenje le preigravanje mladostnih tem in pogrevanje ohlajene juhe oz. da je mladost pristni, pravi medij svobode, odprtih možnosti, ljubezni itd. Največkrat oba mita srečamo pri istih ljudeh, seveda nereflektirano povezana med seboj in sicer ne glede na to, da sta si pravzaprav v kontradiktornem odnosu.

Namen posvetovanja pa ni bilo pogrevanje teh mitov o mladini in mladosti. Če je bilo zapisano »Mladina kot dejavnik razvoja«, smo s tem mislili na to, da so mladi danes protisloven dejavnik in da se okrog njih sklepajo centralna družbena protislovja naše družbe. Po drugi strani so zaradi potenciala znanja, ki ga posedujejo, sposobni za vedno bolj samostojno artikulacijo lastnega položaja, za svoj lasten in univerzalen odziv na protislovja. Zato so torej dejavnik razvoja. In če je bilo pripisano »Mladina med preteklostjo in prihodnostjo«, potem to ne pomeni »vmesne« pasaže med otroštvom (preteklostjo) in odraslostjo (bodočnostjo), temveč to, da se v mladih na usoden način križajo pritiski tradicij, zgodovinsko

preseženih dob ter alternative bodočnosti, toda tako, da sta tako preteklost kot bodočnost »sočasno« navzoči, da se mladi danes (ne šele jutri) nahajajo v alternativah, ki bodo za vso družbo dozorele jutri.

To razmišljanje nas privede že k prvi izostritvi. Kakšen koncept mladine sploh obeta smiselno razpravo in raziskovanje? In, ali obstoj »mladine« sploh moremo pričakovati, če odštejemo vse ideološke projekcije vanjo? Je to odštevanje sploh mogoče storiti in smo torej vedno pred nekakšnim ideološkim konstruktom? Izostritev in bodica teh vprašanj je v tem, da skušajo že v začetku postaviti pod vprašaj množico tez, pričakovanj, prepričanj, ki jemljejo mladino in mlade kot dejstvo, tako rekoč naravno dano v vsaki družbi. Potem se postavljajo samo še vprašanja, kako to mladino »ustrezno« organizirati, vzgojiti, družbeno integrirati, motivirati za to in ono, raziskovati itd. In če pogledamo, kaj naj bi sploh bila ta mladina, ostanemo največkrat pri najbolj banalnih opredelitvah, npr. po letih (npr. od 15 do 27 let), po včlenjenosti v šolske institucije ali celo kar po včlanjenosti v razne »mladinske« institucije. Seveda jih s tem lahko opredelimo kot »socialni objekt«, toda enako formalno, kot bi to storili s katerimikoli drugačnimi formalnimi opredelitvami, torej na zunanji način.

Če se pri tako opredeljeni socialni skupini potem najdejo razni problemi, zanimiva, zlasti iritantna početja, potem so to pač »mladinski problemi«, »mladinska početja« itd. In potem se spet sprašujemo, zakaj je »mladina« takšna, zakaj tako in tako reagira, kaj storiti z »mladino« itd. Ne opazimo, da takšno pojmovanje ostaja cirkularno in prazno. Skratka, razmišljanje po modelu tautologije: »mladina je to in to zato, ker . . . je mladina«.

Kar nekaj razpravljalcev je neposredno ali posredno opozorilo na ta, nedvomno ključni problem. Njegova družbeno-ideološka relevantnost je v tem, da tako »na prazno« opredeljena mladina zlahka služi kot nalepka za zamegljevanje realnih družbenih problemov in dogajanj z navideznimi problemi, ki se jih potem tudi navidezno rešuje. Če se, npr. na nekem plesišču ali v šoli stepejo ljudje različnih narodnosti, potem to po vladajočem pojmovanju ni zgolj izraz nacionalizma, temveč – poudarjeno – izraz »zapuščene mladine«, ki mu potem sledi večji pritisk na šole in druge pedagoške institucije, naj, npr. »vzgajajo« (prevzgajajo) mladino z večjo disciplino in z večjo idejnostjo. Pri tem pa se spregleda, da se niso stopili kot »mladi« niti ne kot »nacionalno« opredeljeni, temveč kot v kot potisnjeni ljudje brez perspektiv, realno proletarizirani, toda brez proletarske zavesti. In da v takšnem položaju niso zgolj ti »mladi«, temveč vedno večji del celotne populacije. Zato njihova problematika ni specifično »mladinska« in ni stvar slabe vzgoje ipd. in temu šola in pedagoški instrumentalizem bore malo odpomoreta.

Opazovanje dogajanj med t. i. mladimi brž pokaže, da gre za protislovne razvojne tendence. Po eni strani se izgublja pomen vseh do sedaj znanih določil mladine, ker se bodisi raztegujejo na čedalje več generacij,

na čedalje večji del življenja (npr. šolanje, iskanje lastne identitete itd.) bodisi veljajo za čedalje manjši del življenja oz. le za otroštvo (npr. seksualna vzdržanost, nepoznavanje glavnih vidikov življenja odraslih, prekoračenje socialnih tabujev in podobno), ali pa se vedno bolj enakomerno porazdelijo med vse ljudi (npr. veliko prostega časa, potrošniška naravnost, udeleževanje v subkulturnih projektih, alternativnih gibanjih). To pomeni, da »mladina izginja«. Toda po drugi strani taista mladina postaja pomemben subjekt družbenih sprememb, zlasti z množičnim in aktivnim sodelovanjem v novih socialnih gibanjih in zaradi velikega interesa za informacijsko tehnologijo.

Prve opredelitve, ki izginjajo, so po mnenju nekaterih razpravljalcev tiste, ki pojmujejo mladost kot »podaljšano socialno otroštvo«, torej kot posebno, družbeno vzpostavljeno odvisnost od odraslih in od družbenih institucij. Druge, ki se uveljavljajo, vzpostavljajo mladino kot subjekt izrazito univerzalnih, tj. generacijsko in statusno nevezanih socialnih in kulturnih dejanj. V obeh primerih je vidno, da z »mladinskostjo« ne pojasnimo nobenega od teh procesov. Še več, zdi se, da ena vrsta procesov (izginjanje mladine) povzroča druge (spreminjanje v nov socialni subjekt) in obratno. Gre torej za dve plati istega procesa, ne pa za antagonizem. Do pojmovnega protislovja pridemo le, če na silo predpostavljamo nadaljnji obstoj mladine, kot jo tradicionalno razumemo. Oz., realni antagonizem je nasprotje med družbenim pritiskom na člane določenih generacij, da se identificirajo s socialnim otroštvom in s podrejenostjo določenim ideološkim aparatom države (šola, politične institucije, vojska) ter med upiranjem teh generacij temu pritisku, upiranjem, ki raste iz spoznanja, da novih, od izkustev prejšnjih generacij drugačnih izkustev ne more razlagati in osmisliti nihče drug kot sedanja »mlada generacija«.

Mladina je ne le družbeno, temveč tudi zgodovinsko relativen pojav. Do njene konstitucije pride v meščanski družbi, zlasti z uvedbo obveznega šolanja in vedno daljšega šolanja, z uvedbo obvezne vojaške službe za moški del mladine, učinki množične kulture na homogenizacijo generacijsko specifičnih kultur itd. Gre za univerzalizacijo procesa odraščanja, ki vsebuje vse večjo abstraktnost, formalnost, institucionalno discipliniranje, vendar vse to izolirano od sfere dela.

Zgodovinski proces konstituiranja mladine sicer res odpira intenzivnejši, ploden in neomejen razvoj človekovih sposobnosti, toda v glavnem zgolj na ravni celotne družbe, ne pa individualno. Individualno pa konstituiranje mladine prav tako spremlja degradacija in dehumanizacija posameznika. V tem smislu je vsak razvoj čez meje meščanske družbe tudi začetek negacije mladine. To se praktično zarisuje v sodobnih družbah, ki doživljajo strukturalno krizo, ki je tako meščanska kot birokratsko-socialistična družbena ureditev ne more odpraviti. Mladina se kot del strukturalne krize sodobnega sveta pojavlja kot možni akter pri njenem premagovanju in preseganju, toda tako, da bo v tej krizi obsojena na izginotje.

Na te kritične misli se takoj navezuje druga izostritev: Kako naj zasnujemo »mladinske raziskave«, se pravi, kako naj se družboslovci lotimo raziskav mladine? Kako zagrabiti mladino, to »gospo, ki izginja«, a obenem preseneča izza naslednjega vogala? Zlasti to velja za tradicionalne kvantitativne prijeme, ki večinoma nekritično pristajajo pri uporabi najbolj trivialnih opredelitev na strukturiranja mladine. Statistično ugotovljeni povprečki največkrat zakrijejo pomembne razlike v kakovosti, ki na oko niso statistično pomembne, so pa znaki pomembnih tendenc razvoja, napovedujejo zelo splošne pojave v bodočnosti. Mnogi raziskovalci so zaradi teh izkušenj predlagali kvalitativne raziskovalne metode, npr. biografske analize, analize primerov, intervjuje, akcijske raziskave. Na primeru pravkar potekajoče oz. zaključujoče se prve faze jugoslovanske in slovenske mladinske raziskave (okvir JUPIO-raziskave) so skušali prikazati kombinacijo obeh metod. Podobno se je raziskovalna skupina, ki obdeluje mladinske delovne akcije, predstavila kot poskus uvedbe kvalitativne metodologije v družboslovno raziskovanje. Te raziskave so želele opozoriti na »specifične razlike«, ki jih ustvarjajo mladi v odnosu na večinsko družbeno, politično in kulturno sceno in v medsebojnih odnosih. Takšno raziskovanje gotovo ni nevtralnno, kajti izhaja iz pozitivnega interesa za tisto, kar ne pokrije homogenizirajoča kapa družbenega uniformiranja mladih. Takšno raziskovanje ne ostaja le pri objektivnem prikazu dejstev, temveč je tudi del samoartikulacije mladih, njihovega nasprotovanja homogenizaciji, socialnemu otroštvu kot tudi infantilnem vdajanju temu, kar dovolj množično ponuja komercialna ali institucionalna etabrirana »mladinska kultura«. Na to, drugo varianto je prepričljivo opozorilo raziskovanje položaja mladine v Josipdolu, zapuščenem polproletarskem kraju pod Pohorjem.

Vendar pa glavna ost teh raziskav ni v njihovi akcijski, kvalitativni naravnosti, temveč v vznemirljivem vprašanju, ki se z njimi zastavlja še bolj kot pri tradicionalnih raziskavah. Ali ne »zlezemo« s to metodologijo mladini »pod kožo« in potem to vednost prepustimo »družbi«, ideologom, institucijam, ki izvajajo »usmerjajoč« pritisk na mlade itd.? Ali nismo potem še na slabšem kot prej, ker raziskovanje mladine postane dejavnik socialne kontrole? Ti pomisleki ne prizadevajo le raziskovanja mladine, temveč vsako kvalitetno družboslovno raziskovanje. Zadevajo v večni problem možnosti brezinteresnega raziskovanja oz. natančnejše, raziskovanja, ki ne bi bilo že del potencialnih socialnih kontrol.

Razprava je privedla do hipoteze, da raziskovanja mladine ni mogoče osvoboditi ideoloških projekcij, ker je mladina dominanten ideološki objekt. Toda z novimi prijemi samoumevnost teh ideoloških obrazcev vendarle lahko problematiziramo. Če razni družbeni dejavniki, ideologi, načrtovalci novih šolskih reform itd. že lahko »uporabijo« te raziskave, potem jih vsaj ne morejo gladko. Manipulacije, ki se jih lotevajo, pa postajajo razvidnejše in luknjaste, torej bolj podvržene kritiki.

Naslednja tema, ki so se je lotili v več sekcijah, je bilo vprašanje

mladinskega radikalizma. Tako teoretične napovedi kot empirični podatki kažejo, da se v sedanji družbeni krizi mladina radikalizira, kar se kaže v prvi vrsti v vedno ostrejšem odklanjanju pritiskov, avtoritet, tradicij, ideološkega poigravanja z zgolj simboličnim zastopanjem (na ravni proslav, manifestacij, nikakor ne na ravni odločitev). Toda ta radikalizacija gre v različne smeri, od delikventnosti, nacionalističnih izbruhov, do avtonomnih levih gibanj (pri nas jim pravimo kar »ultralevi«, kot da bi bila prava levica stvar pametne sredine med ekstremi).

Zanimivo pa je, da se je kar precej razpravljalcev gibalo predvsem okrog vprašanja, kako pravilno kanalizirati ta spontani radikalizem mladine, kar je po mojem mnenju zgrešeno. Radikalizem je znak nasprotovanja razmeram, kanaliziranje pa poskuša ohraniti te razmere čimbolj nedotaknjene. Zato po mojem mnenju nima dosti smisla razpravljati o tem, kaj naj npr. ZSMS napravi, da bo bolj privlačna za mlade, če pa se po drugi strani od nje pričakuje predvsem omenjeno »kanaliziranje« upornih sil. Edino smiselno se mi zdi (in tako je menilo več avtorjev), da preprečimo »negativno« radikalizacijo v desno in druge oblike infantiliziranega upora mladih, upora, ki je že vnaprej obsojen na lastni neuspeh in se zato izraža kot gola igra, nacistična provokacija. In spet, ne zato, ker bi bile provokacije kot takšne slabe, temveč zato, ker infantiliziran protest ostaja zgolj pri njih, za njimi pa je globalna pripravljenost na konformizem z obstoječim.

Četrta pomembna zaostritev diskusije se je dotikala kompleksa vzgoje in izobraževanja, zlasti v zvezi z evalvacijo usmerjenega izobraževanja. Zatika se namreč že pri samem konceptu izobraževanja, pri smotru in konceptu »vsestransko razvite osebnosti«. Diskusija o tej temi je bila zadnje čase zelo pereča. Tu se je le nadaljevala. Le na kratko naj označim osrednji problem. Ta koncept (koncept URO-ja) ravno s svojo navidezno humanistično in idealno naravnostjo prekriva, legitimira obstoječe parcelizacije osebnosti. Delne in razbite osebnosti tako prikaže kot vsestransko razvite (npr. pri tistih interpretacijah, ki vidijo VRO kot sintezo izobraževanja in dela) in, končno, zmotnost tega koncepta je v postvarjanju procesa. Kvečjemu se da govoriti o vsestranskem (neomejenem) razvoju osebnosti, ki pa realnih omejenosti in »enostranosti« vsake osebnosti ne ukine. Na mlade, ki realno izkušajo delovanje koncepta VRO v pedagoški praksi, deluje kot ideološki stereotip.

Podobno ostra in vroča je bila diskusija o svetovno-nazorski, duhovni enakopravnosti in pluralizmu v šoli. Bodica, ki tiči tu, je seveda pojmovanje enakopravnosti vernih in nevernih v šoli in zunaj nje; vprašanje, ali je moralno in družbeno upravičeno, da šola konkurira cerkvi in da skuša pri učencih razviti ateistični svetovni nazor. Kljub zanimivosti te problematike pa lahko ugotovimo, da se problem vere in nevere vendarle ne zastruje med mladino, da je glede tega vsaj med seboj vedno bolj tolerantna. Če bi se začeli obnavljati spori na tej ravni, potem bi to verjetno pomenilo korak nazaj v družbenem prostoru (nekam v 19.

stoletje). Politizacija vere in ideologizacija šole lahko prispevata k oživljanju tovrstnih sporov, zato moramo vedno znova opozarjati, da razvijanje socialistične zavesti ne pomeni vzgoje v ateističnem duhu (in seveda tudi ne v duhu vere).

V sklop diskusije o nazorski usmerjenosti šole je spadala tudi diskusija o STM, ki je bila zelo kritična do tega predmeta in kolikor dlje bomo ostajali pri sedanjih formah in usmeritvah, toliko več ne- ali celo anti-markсистov bo sproduciral.

Zadnja izrazita pozornost razpravljalcev se je osredotočila na neskladje med našo družbo in sodobno informacijsko družbo, ki se pospešeno razvija v razvitem svetu. Opozorjeno je bilo, da je vrednostni in motivacijski sistem v večjem delu naše družbe »tradicionalen«, namreč tak, da ustreza tradicionalni tehnologiji, ne pa sodobni, moderni tehnologiji. Za tradicionalno, predindustrijsko družbo je značilna prostorska zaprtost in po drugi strani tehnološka stagnacija. To so družbe »zaključenega kolača«, kot je bilo rečeno v razpravi. To pomeni, dobrine so omejene in je treba z njimi varno gospodariti. Znanje je zelo omejeno, povečini last določenih elit. V takšni družbi prevladujejo egalitarni sindrom, konformizem in tradicionalizem.

Današnja ekonomska in tehnološka stvarnost zahteva prelom s to tradicijo, toda ekonomska in družbena kriza, ki ju preživlja naša družba, ohranjata obdobje zaključenega kolača. To pomeni, da destimulirata individualnost, kreativnost, težita obenem k egalitarnosti in avtoritarizmu. Takšna družba je sovražno razpoložena do mladih, ki vanjo vnašajo nemir, ki želijo nekaj več od povprečja, ki nasprotujejo avtoritetam in želijo resnično demokracijo.

Zanimiva je bila diskusija o pomenu računalništva za mladino. Ali je upravičeno dejati, da so mladi že zato, ker so tako množično navdušeni za mikro-je (in tako spretni pri tihotapljenju), že tudi nosilci tehnološke revolucije? Res je, da so na tem področju zelo iniciativni. Toda samo dejstvo, da »imajo« mikroračunalnike doma, še ne pomeni kakšne posebne tehnološke inovacije. Tako in tako jih po večini uporabljajo za igrice, amatersko hackeraštvo itd. Do kakšne bolj proizvodne uporabe pa še ni prišlo. Zato se kaj lahko tudi sedanji val navdušenja za mikroračunalnike izkaže za plitvo, čeprav nedvomno uspešno ideološko potezo, ki naj začasno preusmeri pozornost mladine od bolj pomembnih družbenih problemov. (To je moja pripomba na to dogajanje). Vendar pa se mi zdi, da je uvajanje računalniške pismenosti pomembno za emancipacijo od ideoloških stereotipov. Ljudi uči natančnega mišljenja, stroge logičnosti, postopnosti v analizah, ne dopušča meglenosti definicij, vseprekrivajočih totalizacij, skratka, praktično zavrača ves tisti videz dialektičnosti, ki jo mladim pogosto vcepljajo šola, mediji, politični govori in resolucije, videz, ki je tu namesto resnične dialektične pameti; toda na vso srečo se še vedno dogaja realna dialektika in mladi so prav v njenem žarišču.

Naj na koncu omenim še dve posebnosti letošnjih Zihervlovih dnevov.

Prva je ta, da je manjkalo mnogo etabliranih družboslovnih raziskovalcev, druga pa, da je bilo zastopano zelo veliko mlajših raziskovalcev, ki so tako imeli priložnost, da se izkažejo v vsaj približno enakopravni diskusiji s kolegi. Prva značilnost kaže na marginalnost teme in s tem potrjuje domnevo o marginalnosti mladine pri nas, druga pa na to, da morejo mladi to marginalnost z izzivi znanstveni in politični javnosti včasih vendarle uporabiti tudi sebi v korist.

JANEZ STANIČ

Novo in staro v programu KPZS

Eno najpomembnejših dejanj 27. kongresa sovjetske partije*, ki se bo začel 26. februarja 1986, bo sprejem nove redakcije programa KPSZ. Načrt programa je javnosti na razpolago že od oktobra 1985 in v tem času se je v sovjetski in tuji javnosti že močno udomačil izraz »novi program« namesto »nova redakcija programa«, kot se uradno sicer imenuje. Analiza objavljenega dokumenta dopušča obe oznaki; v načrtu je toliko sprememb, predvsem izpuščanja konkretnih nalog, števil, podatkov in tudi nekaj novih vsebinskih poudarkov, da bi – če bi bilo politično zaželeno – prav lahko govorili tudi o novem programu; na drugi strani pa predloženi načrt vsebuje tudi toliko že ustaljenih ocen in pogledov, da je moč prepričljivo zagovarjati tudi odločitev, da gre zgolj za »novo redakcijo«.

Na prvi pogled vse to morda niti ni posebej pomembno, čeprav ne kaže preveč podcenjevati psihološko-političnega učinka teh stvari na partijske strukture, oziroma na tako imenovano nomenklaturu, ki je pač najpomembnejša opora in vzvod oblasti. To nomenklaturu so velike kadrovske čistke, ki so sledile prihodu Mihaila Gorbačova na čelo partije, vzmirile, deloma tudi zmedle in ji prinesle občutek negotovosti. V takšnem ozračju je politično pomembno in modro ustvariti vzdušje, da so se sicer zares močno povečale zahteve po disciplini, odgovornosti, delavnosti in drugih podobnih kakovostih vodilnih kadrov, da pa se vse to vendarle dogaja v okvirih neke kontinuitete; da gre, skratka, za poostritev kriterijev, ne pa za uvajanje novih ali celo za nekakšno interno revolucijo.

V sovjetski partijski stvarnosti to še zdaleč ni nepomembno, kajti »nomenklatura« še ni pozabila skrajno neprijetnih pretresov, ki jih je v začetku šestdesetih let povzročil N. S. Hruščov s svojimi voluntarističnimi »napadi« na partijo – z uvedbo obvezne rotacije, z razdelitvijo partije na dva dela (industrijski in kmetijski), z uvedbo sovnarhozov, ki so povzročili toliko nejasnosti v zvezi s kompetencami partijske in državne oblasti in z drugimi novotarijami, naperjenimi proti ustaljeni praksi in »kontinuiteti«.

Sicer pa je vprašanje kontinuitete sploh eno najpomembnejših v sovjetskem političnem življenju. S trditvijo, da obstaja nepretrgana rdeča nit kontinuitete ves čas, odkar partija obstaja in še posebej, odkar je prišla

*Članek je bil napisan pred 27. kongresom; o samem kongresu in morebitnih spremembah programa bomo pisali v eni naslednjih števil.

na oblast, je namreč povezan njen prestiž, opravičeno njeno nenehno sklicevanje na Lenina in na legitimnost, ki ji jo to zagotavlja ter ustvarjanje prepričanja, da je imela partija vedno prav in da je v bistvu nezmotljiva, medtem ko so bile vse občasne slabosti ali stranpoti posledice objektivnih zunanjih dogajanj ali subjektivnih slabosti posameznih voditeljev. Toda višji pojem partije (ne njegovo istovetenje s tem ali onim voditeljem – izjema je le Lenin) pomeni kontinuiteto dobre in pravilne politike v vseh časih in okoliščinah.

S tem duhom in tako pojmovano kontinuiteto je prežeta tudi nova redakcija programa, pri čemer je vredno takoj reči, da je to politično modra poteza, ki pomirja »nomenklaturo« in zagotavlja njeno lojalno podporo tako spremenjenemu programu.

Toliko torej o tej plati. Nova redakcija je seveda še veliko bolj vredna pozornosti zaradi nekaterih novosti in sprememb v primerjavi s sedanjo redakcijo, ki je bila sprejeta leta 1961 na 22. kongresu KPSZ. Novosti in spremembe niso enakomerno porazdeljene po vseh štirih delih programa, vendar je bržda najbolj smotno pretresti besedilo po tistem vrstnem redu tēm, kot jih samo razporeja. Kot rečeno, program sestavljajo štirje deli:

1. Prehod od kapitalizma k socializmu in komunizmu – glavna vsebina sodobnosti.

2. Naloge KPSZ v zvezi z izpopolnjevanjem socializma in postopnim prehodom v komunizem.

3. Naloge KPSZ na mednarodnem področju, v boju za mir in socialni napredek.

4. Partija – vodilna sila sovjetske družbe.

Prvi del naj bi bil, sodeč po naslovu, teoretična analiza sodobnosti, dejansko pa je kratek opis prehojene poti KPSZ, ki se izteka v ugotovitev: »Socializem je v naši deželi zmagal v celoti in dokončno.« Če to misel povežemo z definicijo, ki je dana v kratkem uvodu k programu in se glasi: »Dežela je stopila v obdobje razvitega socializma«, potem so to pravzaprav edine teoretske oznake sodobne razvojne etape.

V tem je seveda precejšnja novost v primerjavi z besedilom, kakršno je bilo sprejeto na 22. kongresu. Tam je namreč govor o izgradnji komunizma, ki da se je že začela in ki naj bi bil (komunizem namreč) v glavnih potezah zgrajen že leta 1980. Značilnost tega komunizma naj bi bilo predvsem obilje materialnih dobrin in v skladu s tem uresničitev komunističnega načela: »Vsakomur po potrebah«. V stari redakciji programa je v zvezi s tem cela vrsta konkretnih števil in napovedi o proizvodnji surovin, strojev, hrane in drugih dobrin, ki naj bi bila dosežena do osemdesetih let. Po teh napovedih naj bi se ZSSR takrat ne le kar kopala v gmotnem obilju, ampak tudi močno prehitela ZDA. Te napovedi, ki jih je resničnost neusmiljeno demantirala, so bile najbolj kričeča pomanjkljivost programa, ki je tudi v domači politično-propagandni dejavnosti povzročala veliko težav. Prav to je tudi glavni razlog, da se je sovjetsko vodstvo že pred dobrimi petimi leti, se pravi še za časa Brežnjeva, v kadrovske in

političnem ozračju, ki sicer ni bilo naklonjeno prav nikakršnim spremembam, odločilo za novo redakcijo programa.

Medtem se je položaj spremenil, ker je prišlo do temeljite kadrovske obnove vodilnih struktur partije in do zmage prepričanja, da je treba v Sovjetski zvezi spremeniti, in to kar precej temeljito, veliko stvari. Prav zato v zvezi z novo redakcijo programa ne gre več samo za »kozmetične« popravke, ki naj bi odstranili pretirane in neuresničene konkretne napovedi, ampak zbuja v njej pozornost predvsem tisto, kar utegne govoriti o pogledih in namerah novega vodstva.

Poleg že omenjenega izpuščanja pretiravanj v zvezi s komunizmom in materialnim razvojem ZSSR, je v prvem delu revidiranega programa vsekakor treba zabeležiti sicer zelo umirjen, a vendarle kritičen pogled nazaj. Odstavek, ki govori o tem, se glasi: »Partija je na osnovi boljševiške načelnosti, samokritičnosti in opirajoč se na podporo množic opravila veliko delo pri odstranjevanju posledic kulta osebnosti in odstopanj od leninističnih norm partijskega in državnega vodenja ter pri popravljanju subjektivističnih in volutarističnih napak.«

Jasno je, da gre pri tem za kritiko Stalina in Hruščova, za kritiko, ki je sicer skrajno umirjena, ki pa je vendarle prisotna, kar je politično seveda pomembno. Še bolj pa je pomembno, da je v novem besedilu izrečena tudi povsem nedvoumna kritika na račun obdobja, ko je partijo vodil L. I. Brežnjev. Ta kritika je sicer izrečena drugje in v drugem kontekstu – v drugem delu in v zvezi z gospodarskim razvojem – vendar je njeno sporočilo prav tako ali pa še bolj udarno. Rečeno je namreč, da so se v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let ob sicer nedvomnih uspehih pokazale tudi določene težave in neugodne težnje in sicer zato, ker niso pravočasno in pravilno ocenili nujnosti sprememb v gospodarstvu in na drugih področjih. Takšna formulacija pomeni, da zdaj tudi program partije obvezuje vse njene člane, da si prizadevajo za »ustrezne« spremembe; nasprotovanje temu je formalno celo nasprotovanje programu KPSZ. Tu je jasno prišel do izraza interes Gorbačova in njegovega kroga ljudi, da si tudi na ta način zagotovijo vso možno podporo za svojo politiko, ki med drugim predvideva obilno mero »ustreznih sprememb«, kar zlasti v partijskem aparatu zagotovo povzroča tudi skrbi. Dejstvo, da je kritika zadnjega obdobja prenešana v drugi del programa in ločena od kritike stalinizma in hruščovizma, je verjetno predvsem taktične narave, kajti z obdobjem Brežnjeva je še vedno osebno in politično povezan dobršen del aparata.

Drugo poglavje prvega dela ima naslov »Boj med silami napredka in reakcije v sodobnem svetu«. V njem je dana ostra kritika imperializma in ponovljena ocena, da je kapitalizem v krizi – vendar ni več optimistične napovedi, da je takorekoč že v zadnjih zdihljajih.

Pomembnejše od tega je obravnavanje socialističnega dela sveta. Rečeno je, da so socialistične države zbrale bogate izkušnje pri izgradnji socializma, ki kažejo na »mnogolikost sveta socializma«. Toda izkušnje

opozarjajo tudi na »velikanski pomen splošnih zakonitosti v razvoju socializma, kakršne so: oblast delovnih ljudi in vodilna vloga delavskega razreda; vodilna vloga komunistične partije, oborožene z ideologijo znanstvenega socializma; uveljavitev družbene lastnine nad osnovnimi sredstvi za proizvodnjo in na tej osnovi planski razvoj gospodarstva v interesih vsega ljudstva; uresničitev načela ‚Od vsakega po sposobnostih, vsakemu po delu‘; razvoj socialistične demokracije; enakopravnost in prijateljstvo vseh narodov in narodnosti; obramba revolucionarnih pridobitev pred delovanjem razrednih sovražnikov.«

Spoštovanje splošnih zakonitosti v konkretnih okoliščinah vsake od socialističnih držav – to je jamstvo pravilne politike vseh vladajočih partij. Besedilo ugotavlja, da »sámo bistvo socializma« narekuje objektivno potrebo po tesnejšem sodelovanju med socialističnimi državami, ki gradijo čisto nove odnose med sabo. »Socializem je priklical v življenje nov, prej neznan tip mednarodnih odnosov, ki nastajajo med socialističnimi državami. Njihov trdni temelj je: marksistično-leninistična ideologija; razredna solidarnost; prijateljstvo, sodelovanje ter medsebojna pomoč pri reševanju nalog graditve in pri obrambi nove družbe; enakopravnost, spoštovanje neodvisnosti in suverenosti vsake države.«

To naštevaje kaže, da tudi pogled novega vodstva na odnose med socialističnimi državami ostaja v bistvu nespremenjen. Tako kot prej je glavni poudarek na »splošnih zakonitostih«, tako kot prej ostajajo odprta vrata za arbitražo o tem, kaj je pravilno in kaj ne, pa celo za »medsebojno pomoč . . . pri obrambi nove družbe«, kar vse je primerna verbalna podlaga tudi za – v skrajnem primeru – oborožene intervencije. Domači in tuji politični javnosti je seveda dobro znano, da vrstni red naštevanja načel pomeni tudi njihovo vrednotenje in v bistvu njihovo hierarhično lestvico; na tej so enakopravnost, spoštovanje neodvisnosti in suverenosti vsake države na zadnjem mestu.

Kot rečeno, vse to v bistvu ni nič novega. Pač pa je novost, da novo besedilo ne ocenjuje tekoče politike posameznih partij in socialističnih držav. Zaradi tega je izpadla tudi pripomba o »jugoslovanskem revizionizmu« in potrebi boja proti njem, ki je v starem besedilu.

V drugem delu programa je daleč najpomembnejše drugo poglavje, ki govori o ekonomski strategiji partije. Tu je v največji meri prišel do izraza interes novega vodstva, ki želi dobiti na 27. kongresu tudi dolgoročno programsko osnovo in podporo za politiko sprememb. Besedilo ugotavlja, da so možnosti ekstenzivnega gospodarskega razvoja v glavnem izčrpane, da je zato treba preusmeriti celotno gospodarstvo k intenzivnemu razvoju, za kar je prvi pogoj učinkovito in vsestransko uvajanje znanstveno-tehničnega napredka na vsa področja proizvodnje.

Te zahteve niso nove, saj so bile že osnova sicer nikoli uresničene gospodarske reforme, ki so jo načrtovali še za časa Hruščova v začetku šestdesetih let. Novo je, da za to splošno zahtevo stoji tudi vrsta pobud in receptov, ki zadevajo funkcioniranje gospodarskega sistema. Tako se na

primer program zavzema za večjo samostojnost vseh gospodarskih subjektov, za racionalizacijo in skrčenje neposrednega direktivnega planiranja iz centra, za krepitev najrazličnejših ekonomskih vzvodov za vplivanje na gospodarstvo ter za večje upoštevanje nekaterih objektivnih ekonomskih zakonitosti. Tudi to niso čiste novosti, vendar ima njihovo naštevanje v programu poseben pomen glede na to, da nekatere od teh ukrepov novo vodstvo v praktični politiki že izvaja. V tem je novo besedilo programa kar najbolj neposredno vezano na tekočo politiko in interese Gorbačova in njegovega kroga.

Ker ni prav nobenega dvoma, da bo 27. kongres sprejel takó revidirano besedilo, lahko že zdaj ocenjujemo, da ima novo vodstvo odslej močno podporo za svojo politiko tudi v partijskem programu, kar bo nedvomno močno vplivalo na razmerje moči med zagovorniki in nasprotniki večjih sprememb v gospodarskem sistemu. Treba je namreč reči, da so nekatere načelne smeri teh sprememb sicer jasne in v besedah splošno sprejete, da pa ostaja še zelo veliko nejasnosti okrog tega, kakršne bodo konkretne spremembe in kako globoko bodo posegle v sedanji sistem. Boj zanje je trenutno predvsem boj za novo kadrovsko strukturo na vseh ravneh odločanja in v tem boju je Gorbačov doslej nedvomno izjemno uspešen. S pravo kadrovsko revolucijo, ki je v teku in z novim besedilom partijskega programa, ki zdaj takorekoč uzakonja prizadevanje za novo gospodarsko politiko, nastajajo ugodni družbeno-politični pogoji za nekaj, čemur že, lahko rečemo reforma, čeprav v ZSSR te besede doslej še ne uporabljajo. Vse jasnejša postaja tudi smer reforme, njene konkretne oblike, tempo uresničevanja in globina posegov na posamezna področja – vse to je sicer še stvar prihodnosti, toda nova redakcija programa je nedvomno korak proti njej.

Drugih večjih novosti v tem drugem delu ni, čeprav ni odveč opozoriti, da v poglavju, ki govori o razvoju političnega sistema, nastopa pojem »socialistično samoupravljanje ljudstva«. Ta pojem je zadnje čase, pravzaprav že vse od sprejema nove ustave leta 1976, znan v sovjetskem političnem besednjaku, ne da bi bil natančno definiran in ne da bi bil kakorkoli močneje prisoten v praksi. »Socialistično samoupravljanje« je v skladu z redkimi teoretsko političnimi teksti, ki o njem sploh govorijo, stvar daljne prihodnosti razvitega komunizma, v sedanjih razmerah pa so njegovi elementi v obstoječem sistemu sovjetov. Sovjeti, zlasti oni na najnižjih ravneh, dobivajo zadnja leta nekoliko več pomena, kot mesto in način, kjer občan vsaj teoretično lahko pride do besede in v tem v zvezi tudi pojem samoupravljanja ni več čista abstrakcija, čeprav ga seveda nikakor in niti zdaleč ni mogoče primerjati s tistim, kar pomeni v jugoslovanskem političnem besednjaku, oziroma s tistim, kar pomeni, ali je v določenih obdobjih pomenil, v poljskem, češkoslovaškem in madžarskem političnem jeziku.

V drugem delu je še neko podpoglavje, ki je vredno pozornosti in sicer: »Nadaljni razcvet in zблиžanje socialističnih narodov in narodnosti«.

V drugi polovici sedemdesetih let je v Sovjetski zvezi prišlo do ostrih notranjih polemik (vodenih seveda v posrednem, ezopovskem jeziku) v zvezi s pojmovanjem sovjetskega naroda, oziroma ljudstva. Ruščina pozna za narod in ljudstvo eno samo besedo – naród. Ustava iz leta 1976 daje velik pomen pojmu »savjetskij naród«, ki so ga nekateri takoj začeli razlagati predvsem v nacionalnem smislu, češ da v Sovjetski zvezi pospešeno nastaja nov, socialistični narod, v katerega se stapljajo vsi sedanji narodi. Tako pojmovanje je naletelo na ostre reakcije, predvsem v zveznih republikah in na trditvah, da je treba termin »savjetskij naród« razumeti predvsem v pomenu »ljudstvo«, kajti v Sovjetski zvezi res nastaja novo, enotno, socialistično ljudstvo, ki pa še vedno ohranja narodnostne razlike.

Program te dileme ne obuja, ampak ostaja pri starih stališčih do nacionalnega vprašanja. Njegova osnova je trditev, da je »nacionalno vprašanje, ki je ostalo od preteklosti, v Sovjetski zvezi uspešno rešeno«. Stanje in zaželeno politiko pa opisuje takole: »Za nacionalne odnose v Sovjetski družbi je značilen tako nadaljni razcvet narodov in narodnosti, kot tudi njihovo stalno zблиževanje, ki poteka na osnovi prostovoljnosti, enakosti in bratskega sodelovanja. Pri tem je nedopustno takó umetno spodbujanje, kot tudi zaviranje dozorelih objektivnih tendenc razvoja. Takšen razvoj prinaša v daljni zgodovinski perspektivni popolno zlitje narodov.«

V sedemdesetih letih so močno narasli pritiski na nerusko prebivalstvo, da bi v čimvečji meri prevzelo ruski jezik celo kot svoj domači občevalni jezik, nacionalne jezike pa so začeli močneje izrivati iz šol, zlasti v Ruski federaciji in obeh slovanskih zveznih republikah – Ukrajini in Belorusiji. V tej luči je zanimiv odstavek v programu, ki govori o jezikih: »Tudi vnaprej bosta zagotovljena svoboden razvoj in enakopravnost vseh državljanov ZSSR pri uporabi svojih jezikov. Toda ob svojem jeziku znanje še ruskega jezika, ki so ga sovjetski ljudje prostovoljno sprejeli kot sredstvo za občevanje med narodi, razširja dostop k dosežkom znanosti, tehnike ter domače in svetovne kulture«.

Če primerjamo ustavo iz leta 1976 in program partije, zlasti pa če imamo pred očmi tendence, ki jih je na področju narodnostne politike sprožila ustava, lahko ugotovimo, da program ostaja pri prejšnji narodnostni politiki in pravzaprav ne daje nobene neposredne podpore tistim, ki so želeli in še želijo »sovjetsko ljudstvo« čimprej spremeniti v »sovjetski narod«. To vsekakor vsaj delno otežuje ponekod sicer močne pritiske za rusifikacijo.

Tretji in četrti del prinašata v primerjavi s sedanjim besedilom programa najmanj novosti in sprememb. Kar zadeva politiko do socialističnih držav in komunističnega gibanja, so bile glavne stvari povedane že v prvem delu, tretji del pa le še podrobneje našteva oblike in načine sodelovanja.

Določena novost – vendar samo v primerjavi s prejšnjim besedilom, ne pa tudi v primerjavi z že leta trajajočo politiko – je omenjanje neuvrščeno-

sti kot pomembnega dejavnika v mednarodnih odnosih, pri čemer pa seveda sovjetski pogled temelji na prepričanju, da je neuvrščенost pravzaprav le rezerva sovjetske politike in da je v tem tudi njena prava vrednost.

Tudi glede odnosov s kapitalističnimi deželami ni večjih novosti. Slejkoprej ostaja miroljubna koeksistenca med državami z različnimi družbenimi ureditvami glavno načelo, na katerem želi Sovjetska zveza (oziroma partija – toda v praksi gre tako za partijo-državo) razvijati odnose s kapitalističnimi državami, vključno in na čelu z ZDA.

Zadnji del, ki je najkrajši, lahko povzamemo v enem samem stavku: partija je vodilna družbena sila in ima v rokah tudi vso oblast.

To je bilo nekaj poudarkov, ki najbolj padajo v oči ob prebiranju načrta novega besedila programa sovjetske partije. Na splošno je treba reči, da je predlagano besedilo veliko bolj odmerjeno, resno in trezno v primerjavi s tistim, ki je bilo sprejeto leta 1961 in ki nosi izrazito močan pečat Hruščovove osebne impulzivnosti in voluntarizma. V temeljnih pristopih, ocenah in videnju sveta ter svoje vloge v njem ni bistvenih novosti, pač pa je precej stilističnih sprememb in predvsem beg od tekočih, dnevno-političnih ocen, kajti prav to je najbolj škodovalo resnosti in verodostojnosti starega besedila. Največje spremembe so tiste, ki zadevajo notranje razmere, predvsem gospodarsko politiko; tu je novo besedilo popolnoma vpreženo v voz politike Gorbačova in njegovega kroga, daje legitimnost njegovim prizadevanjem za spremembe in obvezuje partijo, da ga v tem aktivno podpira. Vsekakor za konec lahko ponovimo, da bo sprejem novega besedila programa na 27. kongresu KPSZ pomenil pomembno zmago novega vodstva in njegovih pogledov na nadaljni notranji razvoj dežele.

ALDO ZANARDO

Večdimenzionalni človek

Ali je marksistična kultura na zadovoljiv način zagotovila človeku-posamezniku prostor v svojih interpretativnih prizadevanjih? Pri Marxu soobstajata vsaj dve viziji tega vprašanja: ena je organicistična in poudarja osvobajanje v družbeni totalnosti, druga temelji na emancipaciji množstva posamičnih subjektov, ki pa ostanejo samo svoji. Mimo kritike abstraktnega individualizma je še vedno potrebno znova opredeliti te teme.

Socialistična kultura, ki skuša danes pojasniti globoka hotenja naših družb, se mora nujno oblikovati predvsem kot razmišljanje o osvobajanju posameznika: se pravi človeškega bitja v njegovi posamičnosti in v celoti vseh njegovih razsežij. Res je sicer, da je bila socialistična kultura po svojem bistvu pogosto prav razmislek o delavcu-posamezniku, o razrednem subjektu ali pa o zaprtem, negativnem individualizmu. Res pa je tudi, da se je takšno razmišljanje utemeljevalo vselej v neki »razumevajoči« filozofiji individua, čeprav je bila le redko zares analitično obdelana in jasna.

Kar zadeva individua imamo torej o njem dolgo in neprekinjeno refleksivno prizadevanje. Vprašanja posameznika so se lotevali, po mojem mnenju, v okviru različnih modelov. Tudi v okviru takšnih, ki shematizirajo to, kar bi lahko imenovali prostor ali področje avtonomnosti posameznika. Omenim naj le dva med temi modeli, ki sta, kot se zdi, vidno dejavna v Marxovi socialistični kulturi in v tisti, ki se je izoblikovala okrog Marxa, ki pa sta tudi, če se ne motim, med najbolj značilnimi delujočimi modeli v socialistični kulturi sploh.

Prvi model bi lahko imenovali heglovski ali organicistični. V nemški socialistični kulturi zgodnjega 19. stoletja je jasno, da prevladuje prav te vrste razmišljanje o posamezniku. Pomislimo: ljudje-posamezniki so po svojem bistvu človeška ali univerzalna bitja; so delci celote, toda zgodovinsko so postali parcialna bitja (razredi, egoistični individualizem). Njihova osvoboditev pomeni vrnitev v celoto, pomeni, da postanejo dejanski sestavni elementi, živi in neabstraktni členi družbenega organizma. Predvsem lahko opozorimo na Moseesa Hessa in na njegov program za rešitev ljubeznivega in solidarnega človeka iz krempljeve degeneriranja v parcialnosti. Lahko pa se spomnimo tudi na Marxa v letih 1843–44: posamezniki

so se zaklenili v svojo parcialnost, postati morajo ne-ločene različnosti, ne neodvisne od totalitete, univerzalna bitja. Osvoboditev pomeni razbitje okov razreda ter pohlepnega in zavistnega individualizma, ki je bil vanje vkljenjen posameznik, in stopitev posameznika s skupnostjo. Pomeni enotnost posameznika in družbe. Pomeni posameznika, ki si jemlje iz bogastva in iz vseh razsežnosti družbenega življenja. Privatno, abstraktno bivanje mora postati univerzalnost. Skratka, človek je in mora biti bistveno celota družbenih razmerij in individuuum. Lahko spomnimo tudi na zrelega Marxa, zakaj ta reflektivni model ostaja znotraj vse njegove kulture. Prikličimo si v spomin znano trditev o izvorni družbenosti posameznika, trditev, ki očitno izraža kompleksnost vozlišča posameznik/družba. Predvsem pa pomislimo na organizem, na čvrstost, ki jo je Marx neredko dokazal v pojmovanju kolektivnih identitet, kot so razred, stranka, socialistično gospodarstvo, socialistična država, socialistična družba. Kolektivna identiteta je nazadnje uveljavljena na sebi, kot subjekt-oblika, ne kot množstvo posameznikov.

Za tem modelom očitno stoji pozitivna ideja o človeku kot velikem, pa čeprav zatiranem skupku zmožnostnih razsežij, sposobnosti rasti in univerzalizacije, socializacije. Obstaja pa tudi ideja o individuuumu kot o nečem, kar ni dejansko, trajno obstojno, kot o nečem, kar ni zares utemeljeno samo v sebi, prvinsko. Model potemtakem omogoča, kar je dokazljivo z Marxom iz leta 1844, da posameznika pojmuje na ustrezen način; kot množstvo življenjskih razsežij. In omogoča tudi, opozarjam, da pojmuje individuuum kot neponovljivo, drugačno posamičnost: komunizem ne sme biti družba kar poprek izenačenih ljudi, zniveliranih, zvedenih na samo enoličnost. V modelu pa je kajpada tudi znatno tveganje. Ni bilo prav lahko in še vedno ni znotraj družbe, ki jo zaznamuje razredna in individualistična parcialnost, kot alternativo navajati posameznika kot individualnost, kot avtonomno osebnost in ne kot družbeni individuuum. Vendar pa mojem mnenju drži, da ta model ne zagotavlja v zadovoljivi meri prostora za posameznika. Ne preprečuje, da socialistična kultura ne bi zdrsnila v pojmovanje družbe, ki bi bila naravnana samo ali pretežno na kolektivno identiteto – in občuti bojazen do posameznika, do individuuma in ga sumniči za iracionalnost.

Vendar pa se v socialistični kulturi že od začetka 19. stoletja dogajajo pritiski, ki jo poskušajo v razmišljanju o individuuumu usmeriti k drugemu modelu. Protoanarhična kultura na primer: v knjigi iz leta 1845 (Edini in njegova lastnina) je Max Stirner pisal, da socialisti sakralizirajo družbo in je ne znajo pojmovati kot svoje sredstvo, kot svojo objektivizacijo. Ali pa liberalno-demokratska kultura: Arnold Ruge je leta 1845, ko ni bil več Marxov prijatelj, zavračal primarnost skupnosti in je pisal, »da pravo človeško bitje ni skupno, skupinsko bitje, temveč individuuum: ta sklenjena, dovršena eksistenca je edina resničnost vrste. Človek-posameznik ni organ, ampak cilj«. Marx sam, še pred-komunist iz leta 1842–43, je med drugim poudarjal, da so posamezniki realni subjekti, ne sestavine, ne

delci. So samodoločenosti. Organizmi, kolektivne identitete pa so vsiljene določenosti, so predikati posameznikov. Osvobajanje ni v tem, da se posamezniki stopijo z družbo, temveč je v tem, da je družba zaupana posameznikom.

V letih 1845–46 je Marx-komunist sijajno reagiral na anarhična in liberalnodemokratična stališča tako, da svojega organicizma ni vsiljeval, ampak ga je temeljito revidiral. Posamezniki se mu materialistično kažejo v njihovi trdni realnosti. So predpostavke za vodilno vlogo v zgodovini, v človeškem svetu. Kolektivne identitete niso absolutni subjekti. Individuumi so tisti, ki vzpostavljajo oblike in jih potem tudi nadzorujejo. Na kočljivo Stirnerjevo knjigo Marx sploh ne odgovarja z heglovskim poveljevanjem totalitete: topli zvezi posameznika z družbo doda v teh letih hladno nadzorstvo, ki ga opravljajo posamezniki nad družbenimi dejavnostmi. Cilj osvoboditve ni socializacija posameznikov, temveč vlada posameznikov nad družbenim. In poudarek je dan svobodnemu izražanju individualnega življenja, svobodnemu in izvirnemu razvoju.

Te mišljenske poti Marx ni nikoli opustil, čeprav je res, da se je prepletala in zamenjevala tudi v drugo. V *Manifestu* komunizem ni definiran organicistično kot skupnost ali komunitarno bivanje, temveč kot asociacijo in sicer asociacijo, v kateri je svobodni razvoj vsakogar pogoj za svoboden razvoj vseh. V *Kritiki gothskega programa* je zapisano, naj ima vsak po svojih potrebah. Opraviti imamo potemtakem s tematizacijo »vsakogar«, posameznika, njegove središčnosti; poudarjena je družba, ki ni organizem, temveč urejeno množstvo (pluralnost) posameznikov, ki so individualnosti.

S takšnim razmišljanjem smo kajpak razvidno vpeljali model posameznika, ki le-temu zagotavlja ustrezen prostor in veljavo. Marxu ni uspelo, da bi v celoti izvedel nasledke te zastavitve. Sama tema o nadzoru posameznikov nad družbenimi dejavnostmi, po mojem mnenju, ni dovolj razvita v vsej svoji pluralistični vrednosti in antiorganicistični opredelitvi. Toda ideja o družbi, ki ni nujnost družbenega, temveč razmerja med družbenim in individualnim, je dovolj jasna. Družba ni nekakšna substanca, ampak je soudeležba ali koncert posameznikov. To pa je socialistična kultura, ki ji uspe asimilirati liberalno demokratično kulturo in ji ne gre za izumljanje refleksivnih modelov zgolj zaradi alternativnosti. Samoumevno je, da nam je danes ta kultura blizu.

Vendar pa vseeno ne bi rekel, da kaže drugi model kar spraviti v ropotarnico organicističnega socializma, v romantični antikvariat. Tudi v tej vrsti razmišljanja, zlasti v Marxovi varianti, gre prav v zvezi s posameznikom za omembo izredno pomembne teme. Mislim, na kratko povedano, na opozorilo, da se problematika individuuma lahko, v slabotni liberalnodemokratični in formalistični kulturi skrči na problematiko njegovega prostora, njegove avtonomnosti. To pa ni mogoče v socialistični kulturi. V njenem pojmovanju posameznik namreč ni samo zatirani posameznik, ki mu manjkata tako prostor kot neodvisnost. Je tudi posa-

meznik, ki je kvantitativno in kvalitativno osiromašen v možnostih, zmožnostih, potrebah, sposobnostih, skratka v vseh razsežnostih. Toda po lastni konstituciji ni takšen: individuuum, ki je sicer po naravi dovršen, ni po naravi razdrobljen, ni individualistično pohlepen in zavisten; odprt je k višjemu, k širšemu, k družbenemu. Avtonomnost potemtakem ni njegova vrednost. Sicer pa pogledjmo okrog sebe, po naši družbi množičnega blagostanja in zrele liberalne demokracije: imamo relativne, posredovane prostore avtonomije, toda s kakšnimi življenjskimi sokovi napolnjujemo te prostore? Prav socialistična kultura se mora, glede na liberalnodemokratsko, odločno spoprijeti z vprašanjem reforme posameznika, njegove polnosti, njegovega razvijanja, njegove vsestranosti. To pa pomeni razumeti človekovo dovršenost kot konstitucijo, ki je polna možnosti, tudi visokih, umskih možnosti in tudi možnosti za družbenost, solidarnost.

Zanesljivo je, da je potrebno ponovno opredeliti iztočnice, ki jih je za razumevanje tega vprašanja izoblikovala socialistična kultura. Kritika individualizma bede se mi zdi ustrezna pot za razmišljanje. V socialistični kulturi mora namreč danes biti problematika posameznika tudi problematika njegovega prostora, njegove avtonomnosti, in sicer jasno in nedvoumno, brez organicističnih skušnjav. Toda problematika individuuma mora biti tudi vprašanje možnosti napolnitve tega prostora z bogato humanostjo, kulturo, z močno družbenostjo.

GIUSEPPE CHIARANTE

Svoboda vsakogar je svoboda vseh

V tem zadnjem kraju 20. stoletja se vprašanje o uveljavljanju posameznikovih vrednot in pravic, ali natančneje, vsakega posameznega človeškega subjekta, iz razumljivih razlogov zastavlja zelo drugače, kot se je zastavljalo ob zori liberalizma. Boj za ukinitvev in preseganje avtoritarnih struktur in pravil, ki so stoletja obvladovala družbena in politična razmerja, in za osvojitvev zgodovinskih »posameznikovih svoboščin« je bil seveda boj z veličastnimi kulturnimi nasledki, česar sploh ni treba poudarjati; bil je temeljna vrednota razvoja in napredka. Toda tedaj je šlo, pošteno gledano, za zahteve, ki so zadevale ozko manjšino: praktično le nastajajočo buržoazijo ali kvečjemu še kakšen naprednejši del urbaniziranih ljudskih slojev in sicer na omejenem delu sveta, na tistem, ki je že prestopil (srednja in zahodna Evropa, severna Amerika) prag industrializacije in vstopil v moderni čas.

Danes, po orjaških družbenih in političnih spremembah pa ogromne človeške množice stopajo v boj za uveljavitev svojih človečanskih pravic.

Boj velemestnega proletariata je odprl pot boju že koloniziranih ljudstev in revnim množicam Tretjega sveta. Gibanje za osvoboditev in enakopravnost žensk je postavilo na zgodovinski oder nenavadno novost: namreč prevrat idej, odnosov in praktičnih ravnanj, ki se rojeva iz novega samozavedanja tiste polovice človeštva, ki je bila od vekomaj obsojena na podrejenost in spolno diskriminacijo. Sâmo pojmovanje posameznika, njegovih pravic, njegovih potreb se je kvalitativno spremenilo (razširilo, obogatilo) v družbenih in kulturnih gibanjih zadnjih sto let. Hkrati pa so se vendarle tudi v najbogatejših in najsrečnejših deželah razmnožili pojavi stare in nove marginalizacije, kar je izzvalo vznemirljiva vprašanja v zvezi z razvojem sodobne družbe. Vprašanje je zato spremenilo predznak: ni naključje, da se danes vprašujemo, če je mogoče in kako zagotoviti milijardam moških in žensk pogoje, ki so v preteklosti omogočali le privilegirani eliti, da je uveljavila svojo individualnost.

Na načelni ravni se zdi odgovor očitni: da namreč še bolj kot za možnost, gre za nujnost, dolžnost. In prav v tej očitnosti se navdihuje čl. 3 naše Ustave: da je namreč treba vsakomur zagotoviti »poln razvoj človeške osebnosti« in zato ukiniti »ovire ekonomske in socialne narave«, ki dejansko omejujejo »svobodo in enakost državljanov«. V praksi pa se je razmerje med uveljavitvijo osebnosti in vzpostavitev razmerij solidarnosti in pravičnosti, ki pomenijo pogoj za njeno uresničitev, izkazalo za veliko bolj problematično in drzno, pač zaradi problemov, ki jih zastavljajo velika množična gibanja.

Ta problematika je prisotna že v protislovju med liberalnim in demokratičnim gibanjem devetnajstega stoletja. Toda zgodovina našega stoletja (revolucij tega stoletja) je pogosto dramatična potrditev kompleksnosti tega razmerja. Samo hotenje po polni uresničitvi politične demokracije, ki je hkrati tudi kar najbolj učinkovito preseganje razredne, spolne, rasne, verske neenakosti (torej neenakosti, ki dejansko zavirajo razvoj in sâmo izvajanje demokracije, je še vedno, v bistvu, zelo nedostopen cilj, ki ga je šele treba osvojiti: v dovršeni, popolni obliki, v obliki življenjske izkušnje je ni v nobeni državi na svetu.

Potemtakem ni mogoča lahka oziroma vnaprejšnja sinteza med osvobajanjem in uveljavljanjem posameznika (in s tem njegove svojskosti, njegove neukinljive drugačnosti) in med družbenimi pridobitvami (torej med večjo enakostjo, večjo pravičnostjo). Prav v težavnosti tega razmerja se v zadnjem času utemeljuje ideološko stališče, ki najbolj krepi neokonservativistično politično kulturo in ofenzivo. Znane so teze, ki so tej poziciji pri srcu: polna uveljavitev demokracije naj bi bila nezdržljiva z razmerami kompleksne družbe; pravice in sposobnosti posameznika se lahko uresničijo samo z omejevanjem družbenostnih določil, ki sicer lahko postanejo dušecha in nevarna; potemtakem je treba dati prostor naravnim neenakostim, z namenom, da bi stimulirali pobudo posameznikov in preprečili, da bi jih zadušila povprečnost, ki jo producira prevelik egalitarizem. Vzpostavljanje nasprotja med individualizmom in solidarnostjo ni

bila in ni edina ciljna točka teh ideoloških stališč; gre jim tudi za identifikacijo levece z zatiralskim ali vsaj birokratskim in dušljivim državnim aparatom in za identifikacijo desnice s povečevanjem »privatnega«, neodtujljivostjo pravic posameznika in konkurenčnostjo kot gibalom vsakršnega napredka. To so v bistvu gesla, ki pomenijo jedro reaganizma.

Prav je, da na ta stališča odgovarjamo – in zelo učinkovito ter argumentirano to počne Aldo Zanardo, pa tudi Salvatore Vecca na naslednjih straneh – z opozorilom, da je teza o emancipaciji in osvoboditvi posameznika bistvena sestavina ne samo liberalne ali pa demokratične tradicije, temveč tudi socialistične in komunistične. In naša dolžnost je, da poudarimo hkrati, da je ta individualizem, h kateremu pozivajo neokonservativci, ponovna uveljavitev privilegija manjšine in se vzdržuje ravno na naraščanju grozljivih neenakosti: te so, denimo, v industrijsko razvitih državah posledica povečevanja rasti množice brezposelnih in na svetovni ravni poglobljajočega se prepada med bogatimi in revnimi državami. Moralo bi biti povsem jasno, pa velja vendarle zatrditi: ni prava svoboda tista, ki počiva na odrekanju osvobajanja množic in ki velikanske množice ljudi obsoja na nečloveško bivanje.

Vendar pa se je le treba spraševati tudi o pomanjkljivostih kulture in politične izkušnje levece, ki sta dopustili konservativnim silam, da je njihova ofenziva vsaj začasno zmagovita – ofenziva, ki jo vodijo prav v imenu ponovnega prevrednotenja pravic posameznika. Zdi se, da je treba omeniti predvsem tri pomanjkljivosti. Prva obstaja skoraj na ravni pred-sodka in istoveti državno delovanje s kolektivnim interesom, česar pa nikakor ni mogoče sprejeti kot vnaprejšnje, apriorno dejstvo. Drugo pomanjkljivost je mogoče označiti kot napako, ki je nastala zaradi načina načrtovanja v gospodarstvu in pri vodenju kolektivnih družbenih dejavnosti; to vodenje je zbirokratizirano in zadministrirano, neprožno, neodgovorno in neavtonomno, zaradi česar je prišlo do neučinkovitosti aparata, do povečanih stroškov in zmanjšane funkcionalnosti ukrepov, do depersonalizacije odnosov z državljani. Tretja pomanjkljivost je, nazadnje, v neustreznem, skoraj nikakršnem razmisleku o novih predlaganih temah, tudi v zvezi z načinom razumevanja vprašanja subjektivnosti tako kulturnih in družbenih gibanj poslednjih desetletij, kot tudi sprememb, ki so se zgodile v organizaciji dela in vsakdanjega življenja, od tehnološke revolucije, ki se dogaja, pa do nastopa informacijske družbe. Kako je na primer mogoče spregledati v razpravah o individualizmu in solidarnosti na eni strani izredno velike možnosti osvobajanja – in na drugi strani konkretne zahteve po svobodi vsakogar, ki so prisotne v »tehnološki« družbi?

Gradiva za razmišljanje znotraj politične kulture levece in stranke, kakršna je naša, je torej dovolj. Potrebi po takšnem razmisleku poskuša ustreči pričujoča številka *Contemporanea*, ki naj izzove soočenje različnih kultur solidarnosti in osvobajanja – denimo katoliške, marksistične, tradicionalno liberalnodemokratske – in zastavi tudi vprašanja, ki jih postavljajo gibanja mladih in žensk, gibanja, ki so izšla iz krize »welfare«;

poskušala bo analizirati, kaj se v načinu pojmovanja potreb in zahtev posameznika spreminja zaradi razvoja novih znanj (na primer psihoanalize) ali kot posledica sprememb v družbeni in produkcijski organiziranosti.

Seveda smo se hoteli izogniti prenagljenim in nepremišljenim sklepom. Vendar pa obstaja trdna točka (ali bolje rečeno, temeljna politično-etična odločitev), ki bi jo hoteli podkrepiti. Komunizem, h kateremu se obračamo, se seveda ne navdihuje v tisti filozofiji zgodovine, ki o njej govori Jon Elster: se pravi v ideji »Človeštva« kot »kolektivnega subjekta«, za katerega uveljavitev bi bilo legitimno žrtvovati posamezne individualne subjekte. Dobro vemo, na kakšne konkretne realnosti se nanaša takšno pojmovanje. Toda za nas je komunistično gibanje dosledni dedič vsega modernega demokratičnega gibanja: njegov cilj je ustvariti pogoje za čedalje popolnejšo uresničitev vsakega posameznika. Na takšen način smo tudi bolj usklajeni z izvorno idejo starega Marxa; ni pisal, da je v komunistični družbi svoboda vsakega posameznika podrejena svobodi vseh, temveč narobe, da je v takšni družbi svoboda posameznika pogoj za uresničitev svobode vseh.

(Sprejaj objavljena prispevka A. Zanarda in G. Chiaranteja smo prevedli iz teoretičnega glasila KPI Rinascita, št. 43, z dne 16. novembra 1985)

UVODNI ZAPIS

Ob 50- obletnici smrti dr. Henrika Tume (1858–1935, advokata po poklicu, služboval je v Gorici, Trstu in v Ljubljani), želi uredništvo vsaj s kratkim prispevkom predstaviti njegovo publicistično in politično misel socialistične usmeritve, zlasti od 1908 leta naprej, ko je vstopil v JSDS in zapustil levo liberalno smer. Ukvarjal se je tudi s filozofskimi in sociološkimi vprašanji, pisal o književnih pojavih, o likovni umetnosti, veliko tudi o slovenskem alpskem svetu, kar vse mu je prineslo oznako slovenskega polihistorja.

Kot politik je nastopil z izvolitvijo za deželnega poslanca (1885). Leta 1900 je ustanovil narodno napredno stranko.

Tuma se je zavzemal za dvojezično italijansko-slovensko (hrvaško) univerzo v Trstu, za gospodarsko preusmeritev k Primorju, ugled samostojnega misleca pa si je pridobil zlasti s spisom *Jugoslovanska ideja in Slovenci* (Sloboda, Split, 1907/4-8, 10; Naš list 1907/20–31).

Leta 1913 je prevzel od A. Dermote uredništvo *Naših zapiskov*, jih opremil s podnaslovom *socialistična revija* in utemeljil to v uvodniku *Naš program* in s člankom o K. Marxu. Na politiko JSDS je Tuma vplival zlasti po izselitvi Etbina Kristana v ZDA, ko je bil sedež stranke v Trstu (1914–1917. leta) nato pa zopet v Ljubljani. Po zasedbi Primorja je Tuma pozival slovenske primorske socialiste k priključitvi h »komunistični organizaciji delavstva v Italiji«. Imel je agitacijska predavanja po Goriškem in Vipavskem in pripravljaj ljudstvo na samoupravo. Leninova teorija o partiji in revolucionarnem boju za prevzem oblasti mu je bila tuja. To se je zlasti izrazilo 1920. leta, ko se je Tuma, kot levi socialist ločil od komunistične levice. V tem času je bil politično od vseh strani hudo napadan in je ostal izven strank. Po preselitvi v Ljubljano je bil krajše obdobje (od 1926–1928) predsednik skupne socialistično-komunistične organizacije *Svoboda*.

Od politično zgodovinskih spisov sta pomembna: prikaz slovenskega narodnega razvoja (*Sodobnost* 1938/195) in spis o Stjepanu Radiću (*Pod lipo* 1928/157–8). Pisal je tudi študije s slovstvenega področja. V zadnjih letih je beležil spomine, ki jih je po njegovi smrti izdal Dušan Kermavner leta 1937 pod vnaprej določenim naslovom *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi*.

Socializem in gospodarstvo*

Kakor je bilo krščanstvo v svojih prvih početkih skromno in je predstavljalo in izražalo predvsem eno misel: enakost človeka in ljubezen do bližnjega, tako je tudi socializem v svojih prvih početkih izražal odpor proti krivični porazdelitvi bogastva in uživanja. Kakor se je krščanska misel tekom stoletij razvijala, razširjala in razraščala, da je postala velik svetovni sistem mišljenja, tako raste, se razvija in pogloblja tudi socializem in je danes postal največji miselni sistem poleg onega krščanstva.

Socializem je kakor krščanstvo produkt dejanskih socialnih razmer v gotovi dobi človeštva. Nastati je moral socializem takrat, ko je jelo naraščati bogastvo v neizmernost in ko se je javila po drugi strani kot posledica nabiranja tega bogastva neizmerna beda delavca. Dobro pa se da zasledovati dvoje izvirov prvotnega socializma in ta dva sta na Francoskem in Angleškem. V prvi deželi je bila kraljeva moč vsemogočna ter se je opirala na fevdalce in cerkev kot sredstvo neomejene kraljeve moči, pa tudi neomejenega tlačenja ljudstva. Zato je rastle kot naravna reakcija na Francoskem nasprotje ljudstva proti vladajočim stanovom, želja po odstranitvi absolutizma in stremljenje po pridobitvi politične moči. Nasprotno je angleški kralj bil le predstavitelj volje avtonomnega plemstva in avtonomnih industrijalnih in trgovskih občin. Zasebna svoboda je bila ravno s tekmovanjem plemstva in svobodnih mest proti zlorabi kraljeve moči zajamčena. Zato ni mogla na Angleškem nastati ona burna reakcija proti vladajočim stanovom in stremljenje po nebrzdani svobodi, pač pa se je pokazalo na Angleškem tem večje nasprotje med posestnikom velikega kapitala, t. j. velikimi fabrikama in trgovinama in delavstvom. Angleška je okoli 1800 postala prva industrielna država na zemlji, bogastvo se je jelo gromaditi v velikih industrijskih središčih, kjer se je obenem zbiralo na tisoče in tisoče fabričnega delavstva. Zatiranje in izkoriščanje ljudstva se je torej na Angleškem pokazalo ne toliko v zlorabi absolutne vladne moči, kakor pa v zlorabi velikega kapitala. Vsled tega konstatiramo na Francoskem krvave revolucije delavstva za politično svobodo in moč vidimo na Angleškem združevanju delavstva v samopomoči proti izkoriščanju kapitala.

Socializem, kakor se je sedaj razvil kot velik svetovni nauk na podlagi temeljnega dela Karla Marksa, se nam kaže kakor sinteza angleškega in francoskega socializma, kakor izvajanje iz takratnega položaja delavstva proti vladajočim razredom in kapitalom. Ko je socializem na Nemškem jel nastopati, je imel proti sebi prvega nasprotnika ne velike industrije, kajti Nemčija je postala velika industrielna država šele zadnjih 20–30 let,

* Objavljeni prispevek je izšel v dveh podlistkih Rdečega prapora XIII/1910, št. 41 in 42.

ampak imel je proti sebi reakcionarni vladni sistem, kateri je dušil vsako najmanjše gibanje proti svobodi in samopomoči. Zaradi tega je tudi socializem na Nemškem bil v prvem početku sličen francoskemu – revolucionaren. Nastop socialistov na Nemškem je bil v prvem početku precej anarhističen in v gospodarskem oziru komunističen, oboje posledica takratnih razmer. Ko je odnehal vladni pritisk, pa so se jele razvijati bujno politične organizacije delavstva za doseg prave svobodnega združenja in zborovanja, splošne volilne pravice, torej politične moči in zakonodajstva. Vzporedno s političnimi organizacijami so se snovale strokovne organizacije kot zgolj resistenčne organizacije z namenom, s štrajki manjšati moč kapitalizma. Brž pa, ko so si delavske organizacije priborile predpogoj vsaki močni organizaciji, tj. pravico svobodnega združevanja, se je strokovna ločila od politične organizacije ter je prva zasledovala smiselno delo za pridobitev političnih pravic, strokovna organizacija pa je prevzela boj za zvišanje gospodarskega položaja delavstva in za omejitev delavnega časa. Kakor hitro so se jele razvijati strokovne organizacije, pa se je posebej pokazala potreba, združiti delavstvo tudi za samostojno gospodarsko organizacijo in končno osnovati izobraževalne organizacije.

Danes priznava nemška socialno-demokratska stranka kot predstaviteljica socializma v praktičnem življenju načelno organizacijo v navedeni četverni smeri. Jedro socialističnih organizacij so postale strokovne organizacije in naravno, ker le strokovni delavec v lastnem interesu iz zdravega egoizma more dosledno zastopati boj proti kapitalizmu, le delavstvo je načelni nasprotnik kapitalizma, zato je tudi ono sposobno, v lastnem interesu pričeti in izvesti boj proti kapitalizmu in izpremeniti človeško družbo v smislu socializma. Ravno strokovne organizacije so pa tudi predpogoj in podlaga konsumnih društev, tj. onih gospodarskih podjetij, ki se načelno razlikujejo od dosedanje smeri gospodarstva in ki kažejo pot tudi v bodočnost.

Naravno je, da so ljudje enakih potreb in enakega zaslužka, kakor so strokovno organizirani delavci, morali priti do misli, zalagati potrebščine po svojih lastnih močeh. Predpogoj konsumnega društva je ravno isti sloj ljudi enakih potreb ter ugotovljeno število odjemalcev. Edino konsumna društva pa tudi z gospodarskega stališča odgovarjajo principi socializma. Največja socialna krivica je med producenti delavci in konsumenti nedelavci. Vse bogastvo izvira iz dela, zbira se pa v rokah malega števila oseb, tako da so prvi producenti delavci omejeni na minimum, drugim pa je odprto ne le vse razkošje, marveč celo perverzna raba in poleg konsuma blaga je omogočeno nepotrebno brezmejno nabiranje kapitala.

Za zgled naj navedemo npr.: hiša Rotschildove najbogatejše družine v Evropi ima 11 milijard premoženja ter ima toliko dohodkov iz tega ogromnega kapitala, da dobiva vsako sekundo 14 K rente, in družina Rockefeller v Ameriki ima celo 20 milijard skupljenega kapitala, tako da ji gre po isti meri renta K 25 na sekundo. To nam posebno plastično kaže razliko v produkciji in konsumu. Delavska družina 10 oseb je presrečna,

ako zasluži teden takega dela K 25 za vse svoje potrebe, hrano, stanovanje, obleko, izobrazbo in odlastek, tam pa se nataka sekundo za sekundo brez prestanka leto za letom po K 25.

Vsa ta krivica razdelitve bogastva nastaja iz tega, ker je produkcija po sedanjem sestavu človeške družbe in države brezmejna. Danes produkcija nima druge meje nego preobilico, ki najbolj uničuje vrednost produkta. Ravno ker produkcija nima vidne meje, je konsum delavca omejen na minimum. Družabni red je vsled tega postal neznosen. Bogastvo po brezmejni produkciji pa tudi ni ustvarilo moralno krepkejših ljudi, nasprotno, prišlo je le do perversnosti. Delavstvo priznava pomen tehničnega razvoja in naraščanja produkcije z izboljševanjem tehnike, zahteva pa, da produkcija odgovarja le dejanskim potrebam, torej pravemu konsumu. In ravno ta princip dejanske potrebe je izražen v ideji konsumnih društev: le kolikor konsuma, toliko produkta! V konsumnih društvih se producira le za vidno, dejansko potrebni konsum. Vsi konsumenti so v konsumnem društvu združeni v eno celoto, zato se lahko v tej celoti producira za dejanske potrebe in pod najugodnejšimi pogoji.

Ta ideja se kaže sicer šele, kadar si ogledamo organizacijo konsumnih društev v malem. Neuki ljudje iščejo navadno korist konsumnih društev v malem v tem, da se kupuje ceneje ali boljše blago kakor v botegah. No, če bi to veljalo, potem konsumno društvo nima večjega pomena kakor navadne botege; bilo bi le vprašanje konkurence in poštenosti prodajalcev. Priznavati je sicer tudi to praktično stran; dočim namreč privatni posestnik prodajalnice gleda na to, delati zase kolikor mogoče dobička pri prodajanju, ima konsumno društvo le korist svojih članov pred očmi, torej dejati dobro in zdravo blago ter eventualno deliti čisti dobiček svojim članom kot letne deleže. No, pravi pomen konsumnega društva tiči v tem, da kolektivnim potem vstvarja samostojne gospodarske moči konsumentov, in še več, to je temeljni princip tudi konsumnega društva v malem, da uči delavske gospodinje rabiti toliko kolikor je zaslužka, torej da se konsum ravna po produkciji. Tako delavec postane neodvisen od privatnih podjetnikov, kateri največkrat zavajajo delavske družine v večji konsum nego odgovarja delavski mezdi in kateri često zvabijo delavstvo za nepotrebni konsum, v prvi vrsti alkohol.

Konsumna društva so že pri svoji temeljni ideji antialkoholična, alkohol sploh ne spada med redni konsum. Še bolj pa se pokaže principiella plat konsumnih društev v velikih združitvah in zgled imamo na Angleškem. O binkošnih leta 1909 je imela zveza angleških zadrug svoje zborovanje, kjer se je poročalo o uspehu leta 1908. Bilo je 1560 zadrug z 2.516.194 člani z 797 milionov K deležev, 2.580 milionov K prometa in 281 milionov kron čistega dobička. Dve nakupovalni zadrugi na veliko sta imeli, angleška 1139 društev v prometu 597 milionov K, škotska 275 društev s prometom 180 mil. K. Konsumnih društev je bilo 1428 z 2.404.592 člani s prometom 1635 mil. K in čistim dobičkom 258 mil. K. V teh zavodih je bilo nastavljenih produktivnih delavcev 21.430, ki so

izdelali za 186 mil. K blaga. Nakupovalne zadruge so dajale posla 20.190 osebam, katere so izdelale blaga za 192 mil. K. V prodajalnem prometu je bilo nastavljenih 64.000 oseb. Torej skupaj produciranega blaga v lastnih zavodih skoraj za 400 mil. K z več nego 100.000 delavci in s prometom do 6 milijard.

Na angleških konsumnih društvih se jasno vidi pretekli in bodoči razvoj konsumnih društev sploh. Da dobavljajo enakemu sloju ljudi, torej predvsem fabričnemu delavstvu, hrane, so jela nakupovati, ko so se pomnožila, blago na debelo, na drugi stopinji razvoja so jela sirovo blago same predelovati, npr. mesto prodajati moko ali kupljeni kruh, so se napravile zadružne pekarnice, tovarne za kavine primesi, milarne itd. Kot tretja višnja stopinja razvoja so prevzele konsumne prodajalne produkcijo drugih potrebščin izven hrane, torej predvsem obleke, perila in v daljšem razvoju so pristopile stavbinske zadruge, ki imajo delavstvu dajati zdravo in ceneno stanovanje. *Torej iz delavskih potrebščin in po delavski celoti se šele ustvarja produkcija, tako da pokriva dejanske potrebe.*

Ako si mislimo to pot – in gotovo je, da se moramo bližati takemu razvoju – po državah narastejo konsumne zveze in potom zveze med različnimi državami, si lahko predstavljamo vsoto pravega človeškega konsuma in v pravem razmerju s tem konsumom tudi potrebno produkcijo – brez nepotrebne akumulacije kapitala – torej mrtvega kapitala. Konsumno društvo izključuje posredne trgovine in spaja delavca direktno s prodajalcem. Konsumni zavod naj z najboljšimi tehničnimi sredstvi producira sam kar največ mogoče potrebnega blaga in izdelkov in naj se menjava med poljedelskimi in fabričnimi konsumentmi, izločivši tako zopet nepotrebno akumulacijo potom velike trgovine. Velike krize in vsled njih brezposelnost in skrajna beda tisočerihih pridnih delavskih rok se po tej poti izključijo. Ideja konsumnih društev nam tako kaže gospodarski razvoj v smislu socializma za bodočnost brez vsake utopije. Po eni strani si pridobiva proletarijat politično moč in vstop v zakonodajstvo ter monopolizira rudnike, železnice itd., po drugi strani pa regulira konsum in produkcijo potom velikih zvez konsumnih društev.

Vidimo torej, da je sicer politična svoboda in moč predpogoj prodiranja socializma, tako pa tudi vidimo, da je gospodarski razvoj potom konsumnih društev šele končno uveljavljanje socializma. Zato mora delavski proletarijat istočasno v boju za politično moč tudi izvajati gospodarsko organizacijo. In kakor je proletarijat dosegel politično moč v hudem boju proti vladni in fevdalni premoči, kakor je proletarijat svoje politične pridobitve plačal s sto in sto leti težke ječe in tisoči in tisoči življenjskimi žrtvami, tako si mora proletarijat tudi z lastnimi močmi v trdem dnevnem delu odtrgati svoj delež za napravo konsumnih društev. Vinarji, katere si delavstvo odtrgava, da vzdržuje svoje strokovne organizacije, je za delavstvo silen kapital, iz katerega raste njegova mezda in odporna moč proti izrabljanju delavske moči, in vinarji, katere si delavec odtrgava od svoje borne mezde, da plača svoj delež v konsumno društvo,

postanejo enkrat velik svetovni, kolektivni kapital, kateri končno izpodreže krvne želje dosedanjemu individualnemu in liberalnemu kapitalu. Vinarji, katere zлага delavstvo v svoje konsumno društvo, ga odvajajo od alkoholizma in to je ena gospodarskih verig, katera delavca najbolj gospodarsko in politično zaslužuje vladajočim stanovom. S principom konsumnih društev »proč od alkoholizma« nastaja vzporedno vprašanje za delavstvo, kako prebiti prosti čas izven dela. Tu ga kliče priroda in izobraževalno društvo in delavec se jame zavedati šele svoje višje potrebe. Nad vratmi konsumnega društva pa najde delavec napisano geslo:

»kjer ni dela, tam ni jela,
kolikor dela, toliko jela.«

Gorazd Kušej

V plejadi starejših akademskih učiteljev ljubljanske pravne fakultete je 9. decembra 1985 preminuli zaslužni profesor in akademik Gorazd Kušej zavzemal vidno in ugledno mesto. V več kot štirih desetletjih razvejanega pedagoškega in znanstvenega dela se je s svojimi številnimi izsledki uvrstil med tiste, ki so v povojnih letih ustvarjalno utirali poti našemu novemu pravnemu redu in tako utrjevali ugled tega dela našega družboslovja doma in za našimi mejami.

Z njemu lastno strpnostjo in nekonvencionalnostjo je pomagal oblikovati 43 letnikov pravnikov, pri čemer si je še posebej prizadeval, da bi vzporedno poglobljaj tudi njihovo širšo družbeno in kulturno razgledanost. Profesor Kušej namreč ni videl le svoje specialnosti, temveč je s svojo izvirno metodo, ki je temeljila na pretanjeni razgledanosti – od političnih, socioloških in zgodovinskih ved – poizkušal najti širše zajemajoče odgovore na vprašanja, v katero se pravo pogostokrat tako globoko in specifično zarezuje.

Kot pedagogu mu je bil tuj »katedrski pristop« do kandidata, saj so bili njegovi preizkusi znanja usmerjeni bolj v ugotavljanje, v koliki meri kandidat dejansko (vzročno in primerjalno) obvlada obravnavano snov. Preizkusiti je hotel njegovo sposobnost logične presoje in intelektualne pronicljivosti. K temu velja dodati njegovo stalno pripravljenost za širokogrudno nudenje pomoči, s čimer je ob svojem enciklopedičnem znanju prihranil tistim, ki so pripravljali magistrska dela in doktorske disertacije marsikateri ovinek in stranpot.

Že kot docent (1935) je razgledal o pravnofilozofski problematiki, čemur je ostal zvest tudi pozneje. »V obsežnejših razpravah« je profesor Kušej (povzetek iz komemorativnega govora akademika Alojzija Finžgarja 12. decembra 1985 na SAZU), »obravnaval posebej problem pozitivnega in naravnega prava. Za pravo je štel samo veljajoče pravo, za katerega izvrševanje je porok država, v naravnem pravu pa je videl le družbenoetična vrednostna merila pozitivnega prava in pomožno interpretacijsko sredstvo, ko so predpisi nepopolni. Dalje je načel vprašanje pravnega pozitivizma in materialne sociološke metode, ki jo zagovarja sociološka šola in je zavrnil formalistično-idealistični normativizem. Ko je razpravjal o odnosu med državo in pravom, ki sta dve različni instituciji in imata vsaka lastne zakonitosti v skladu z njunim razredim značajem, je poudaril njuno istovetno družbeno funkcijo. Na drugem mestu, v nasprotju s spiritualističnim pogledom na državo in pravo, je podal svojo analizo z gledišča dialektičnega materializma.«

Kot nadaljnji ponazoritev nekaterih njegovih strokovnih stališč in vrednotenaj delno omenim razpravo, objavljena je bila leta 1953, v kateri je G. Kušej opozoril, »da izsledki zgodovinskega materializma kažejo, da imata država in pravo v skladu z njuno razredno naravo istovetno družbeno funkcijo, da pa sta to dve različni instituciji, ki se sicer med seboj prepletata, vendar pa imata lastne zakonitosti razvoja. Odmiranje države ne pomeni, da vzporedno odмира tudi pravo, kakor nekateri mehanično trdijo. V Jugoslaviji poteka proces odmiranja države z utrjevanjem in širjenjem samoupravljanja in krčenjem državnega operativnega aparata. Problem odmiranja prava pa je problem razvoja socialistične zavesti, ki prava ne bo več doživljala kot heteronomen red, vsiljen od zunanje družbene prisile, organizirane v državi, marveč kot avtonomno sprejet red in izraz zavestno sprejete discipline. Tako bo čedalje manj potrebno državno nasilje, zato bo tudi krnela državna organizacija.« Naj k temu pripišem, da je profesor Kušej tudi kot pravnik pisal lepo, negovano, a vsem razumljivo slovenščino in tako pomagal tudi »laiku« približati pravno izrazoslovje.

Akademik Kušej je bil priznan strokovnjak za naše in primerjalno ustavno pravo.

Aktivno je sodeloval pri oblikovanju našega povojnega ustavnega sistema že od leta 1946 pri pripravi besedila ustave slovenske republike in nato zveznega ter republiškega ustavnega zakona leta 1953 in poznejših ustavnih besedil 1963, 1974. »Vsem razpravam (Kušejevimi – op. pisca), ki po svoji temeljni usmeritvi sodijo na področje domačega ustavnega prava,« je ocenila profesorica Majda Strobl (Zbornik Pravne fakultete, Ljubljana 1978), »je skupno, da se lotevajo nadvse perečih ustavnih problemov v določenem času in prostoru. V njih je skrbna pozitivnopravna analiza in sinteza predpisov vedno povezana s pravnoteoretičnimi razglabljanji in ugotavljanjem družbenopolitičnega pomena in namena.«

Na posvetovanju v Opatiji leta 1959 je poročal o položaju političnih ved na ljubljanski univerzi, saj se je tudi sam z njimi intenzivneje ukvarjal. Kar dvakratni ponatis je doživela Kušejeva knjiga *Politični sistem SFRJ*. Sicer pa je ta predmet predaval tudi na višji upravni šoli, pa na filozofski in biotehnični fakulteti v Ljubljani.

Globoko zakoreninjeno čustvo za pravičnost ter proti razlikovanju in zapostavljanju je vplivalo pri profesorju Kušeu (oče je bil iz zavedne slovenske koroške družine) na njegov občuten odnos do narodnostnega položaja naših rojakov v zamejstvu. Prizadeto je doživljal njihove stiske in boj proti krivicam za dejansko enakopravnost. Naj mi bo ob tem dovoljena osebna beležka: od šestdesetih let naprej sva ob priložnostnih stikih in srečanjih pogostokrat razčlenjevala vzroke stalnega nacionalističnega pritiska in s tem povezanega narodnostnega odtujevanja ter razglabljala o tem, kako bi se tem procesom učinkovito uprli. Iz teh razgovorov se je rodilo kontinuirano strokovno sodelovanje, katerega plod je bil med drugim tudi razprava o pravnem položaju slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, ki je bila prvič objavljena prav v tej reviji (št. 5/6, X, 1973) in nato ponatisnjena doma in na tujem.

Profesorjeva življenjska pot je bila bogata, raznotera in angažirana. Rodil se je 17. decembra 1907 v Gradcu. Končal pravo v Ljubljani in se nato strokovno izpopolnjeval v Bordeauxu, na Dunaju in v Haagu. Leta 1935 je bil imenovan za docenta pri stolici za ustavno pravo in teorijo države in prava na pravni fakulteti v Ljubljani. Štiri leta pozneje je postal izredni in po osvoboditvi leta 1945 redni profesor. Bil je dekan pravne fakultete in prorektor ter rektor univerze. Njegova znanstvena bibliografija zajema preko sto enot – knjig, učbenikov, razprav, esejev in člankov. Priznanje za njegovo delo je bila leta 1958 izvolitev za rednega člana in nato v dveh mandatnih obdobjih za glavnega tajnika SAZU. Nosilec je bil več visokih državnih odlikovanj in drugih priznanj. Bil je tudi član drugih domačih in tujih znanstvenih institucij, pobudnik tvornega sodelovanja z univerzama v Nancyju in Gradcu. Kot član jugoslovanske delegacije je sodeloval na V. generalni konferenci UNESCO v Firencah (1950). V istem letu se je udeležil kot predstavnik ljubljanske univerze ustanovnega kongresa Mednarodnega združenja univerz v Nici.

Akademik Gorazd Kušej se je kot znanstveni in javni delavec v pravem pomenu besede razdajal na vse strani, pri čemer so prišle do polne veljave poleg poklicnih odlik tudi njegove človeške vrline: plemenitost, iskrena humanost in občuten patriotizem.

Janko Jeri

STALIŠČA SVETA FAKULTETE ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO GLEDE MOŽNOSTI NAKUPA TUJE STROKOVNE IN ZNANSTVENE LITERATURE ZA RAZISKOVALNO IN VZGOJNOIZOBRAŽEVALNO DELO

1. Ugotavljamo, da znanstvenoraziskovalno in vzgojnoizobraževalno delo v visokem šolstvu že nekaj let nazaj doživlja veliko škodo zaradi tega, ker se je skrajno omejil dostop do tuje znanstvene in strokovne literature. Takšno stanje je v popolnem nasprotju z razglašeni načeli o pomenu znanosti in znanja v naši družbi.

2. Tudi v tekočem letu se stanje na tem področju ni bistveno izboljšalo, četudi so opazni nekateri pozitivni premiki. Devizna sredstva, ki so v tekočem letu namenjena za nakup tuje znanstvene in raziskovalne literature, ne pokrivajo niti najnujnejših potreb; ne omogočajo, da se zanje naročajo temeljna teoretična dela iz tujine, preprečujejo, da bi lahko tekoče spremljali najpomembnejše tuje dosežke na področju metodologije, znanosti o znanosti, problematike inovacij in sploh nove znanstvenotehnološke revolucije – in da bi sploh imeli dostop do tuje literature na področju disciplin, ki jih goji univerza.

3. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo raziskuje problematiko, ki je na več načinov vezana na tuje znanstvene vire. V njej raziskovalni in pedagoški program sodijo problematike sodobnih mednarodnih odnosov, primerjalno raziskovanje političnih sistemov sodobnega sveta, tokovi sodobnega socializma, komunikacijski procesi v sodobnem svetu, nova informacijska revolucija in informatika, vojaško-strateški problemi sodobnega sveta, problematika dela in delovnih procesov v svetu, novi tokovi v sodobnih upravljaljskih in organizacijskih vedah, idejni tokovi v sodobnem svetu, novejša politična zgodovina, makrostrukturni procesi v sodobnem svetu, nove oblike povezovanja med ekonomijo in politiko, vloga religije v komparativni perspektivi itn. Razen tega so tudi temeljne teoretične sociološke, politološke, komunikacijske in obrambnoslovne discipline vezane na tuje knjige, kar velja tudi za razvijanje novih metodologij raziskovanja.

4. Ugotavljamo, da so v republiški resoluciji predvidena sredstva za nakup tuje strokovne in znanstvene literature (2,5 mio \$) v letu 1986 izrazito prenizka. Ne gre samo za to, da je treba omogočiti, da se čimprej lahko nabavi vsaj minimalni del literature, ki ga ni bilo mogoče nabaviti v zadnjih letih (za to bi bila potrebna pravzaprav posebna enkratna sredstva!), marveč predvsem taka višina deviznih sredstev ponovno ne omogoča, da bi potekalo raziskovalno in vzgojnopedagoško delo normalno, da se torej nabavi vsaj minimalna tuja strokovna in znanstvena literatura. Gre za dve slovenski univerzi in za številne družboslovne, naravoslovne, tehniške, medicinske, humanistične, biotehnične discipline in znanstvena področja, ki lahko normalno delujejo le tedaj, če so v stalnem stiku tudi s tujim znanjem in raziskovanjem.

V prihodnjem letu se bodo – naj na to posebej opozorimo – povečale potrebe po tuji literaturi tudi zaradi tega, ker začnemo izpolnjevati program za vzgojo dokajšnjega števila mladih znanstvenih (obnovitvenih in pretočnih) kadrov – in tudi sicer se pred znanstvenoraziskovalne organizacije postavljajo zahtevne naloge v zvezi z začetkom izpolnjevanja novega petletnega plana, ki predvideva večje naložbe v znanstvenoraziskovalno delo. Povsem je tudi jasno, da bodo prizadevanja za uvajanje rezultatov nove znanstvenotehnološke revolucije v našo družbo terjala tudi dodatna vlaganja v pridobivanje znanja iz tujine, poleg, seveda, izvirnih znanstvenih dosežkov; to pa je možno le na podlagi poznavanja znanstvenih rezultatov v sodobnem svetu. Če bi tudi v prihodnjem letu – ne glede na predvideno delno povečanje sredstev – še naprej podcenjevali možnosti nakupa tuje literature, bomo še bolj zaostali za razvojem v sodobnem svetu, razen tega pa bo to vplivalo tudi na mesto in vlogo

znanosti na Slovenskem v njenem povezovanju, ki je še kako potrebno, z vsem jugoslovan-
skim prostorom.

Svet Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani ugotavlja

a) da so v republiški resoluciji za leto 1986 predvidena devizna sredstva (2,5 mio \$) za
nakup tuje strokovne in znanstvene literature prenizka;

b) da bi bilo potrebno v resoluciji predvidena sredstva povečati na 10 mio \$.

V Ljubljani, 26. novembra 1985

Namestnik predsednika

Fakultetnega sveta:

izr. prof. dr. Tomo Korošec

CIRIL BAŠKOVIČ*

Uvoz tuje znanstvene in strokovne literature

V letu 1985 se je stanje pri uvozu tuje znanstvene in strokovne literature, v primerjavi z
leti 1982–1984, nekoliko izboljšalo in doseglo minimum znosnosti. Znosnost seveda pomeni
le del nujnih potreb.

Vrednostno so uporabniki v Sloveniji (brez zasebnih nakupov in zamenjalnih izvodov) v
letu 1984 uvozili za približno 1,12 mio \$ TZSL (tuje znanstvene in strokovne literature) iz
sredstev SISEOT, z lastnimi devizami odzov pa še za okoli 0,3 mio \$, z odkupom deviz od
SMELT in GG Maribor 21.000 \$ – skupno torej za 1,44 mio \$.

V letu 1985 smo v ta namen porabili okoli 1,6 mio \$ iz sredstev SISEOT, prek
kompenzacijskega posla Mladinske knjige okoli 0,9 mio \$, ozdi so potrošili lastnih sredstev
približno 0,55 mio \$ – skupno torej 2,24 mio \$. Na podlagi republiške resolucije je samo
SISEOT planiral 2 mio \$, vendar plan ni bil dosežen. Od izplačanih 1,6 mio \$ je šlo 0,5 mio
za predujme za tujo periodiko, ki je bila naročena jeseni 1985 in bo dobavljena v letu 1986.

V letu 1985 smo uvozili s sredstvi SISEOT skupno okoli 7500 revij (naslovov) ter za
90.000 \$ magnetnih trakov in mednarodnih izposojevalnih kuponov. Knjig je bilo do konca
leta nabavljenih okoli 3300.

Za leto 1986 je naročenih nekoliko več revij, od tega s sredstvi SISEOT okoli 8500
naslovov. Plačani predujmi zanje presegajo tretjino skupne vrednosti naročenih revij; zato ne
bi smelo priti do zastojev pri nabavi revij, vsaj v prvi polovici letošnjega leta ne. V začetku
leta bo potekal uvoz že plačanih knjig v okviru kompenzacijskega posla Mladinske knjige.
Zaenkrat še ni gotovo, ali se bo mogoče še naprej opirati na kompenzacijski uvoz. Za
letošnje leto bi potrebovali vsaj 3 mio \$, če naj bi razen naročenih revij uvozili še nekaj tisoč
knjig, ustrezno količino drugih medijev in imeli na voljo predujme za naročilo revij za leto
1987. Zmanjšanje vsote bi najprej ogrozilo uvoz knjig, skrčiti pa bi se moral tudi uvoz revij.

V letu 1985 se je izkazalo, da del uporabnikov prek svojih knjižnic ne more naročiti
TZSL – pa ne morda zaradi pomanjkanja deviz, marveč zaradi pomanjkanja dinarjev. To
velja zlasti za Centralno tehniško knjižnico in Centralno medicinsko knjižnico. Težave
knjižnic so v tem, da njihovi dinarski viri zaostajajo za naraščanjem dinarskih cen TZSL. Te
cene zadnji leti silovito naraščajo zaradi padanja tečaja dinarja in rasti dolarskih cen TZSL.
Dinarska cena bo narasla tudi zaradi povečanja »marže« za 75% – kar pomeni približno 35%
vrednosti blaga. Uveljavljajo jo Cankarjeva založba, Državna založba Slovenije in Mladinska
knjiga, vendar v manjšem obsegu, kot jim to sicer dopuščajo spremembe ustreznih predpi-

* Ciril Baškovič je namestnik predsednika Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo.

sov. Rešitev gre iskati v zvečanju dinarskega financiranja knjižnic, le v skrajni sili, ker je bil že dosežen minimum dobav, pa tudi v nadaljnji selekciji naročil – toda ne le znotraj posameznih skupin knjižnic, marveč tudi med njimi.

Knjižnice prejemajo večino denarja za TZSL od Izobraževalne in Raziskovalne skupnosti Slovenije, zato naj bi ti dve predvideli ustrežnejše financiranje. Centralna medicinska knjižnica bi morala dobivati več denarja od zdravstvenih skupnosti, Centralna tehniška knjižnica pa od gospodarstva – zlasti na račun pridobivanja tehničnih informacij in tujih standardov. Vse knjižnice bi morale v povezavi s svojimi uporabniki zvečati dotok TZSL na nadenarnih osnovah.

Mladinska knjiga je v začetku leta 1985 začela izvajati kompenzacijski uvoz TZSL, in sicer knjig. Po predvidevanjih naj bi posel omogočil do konca lanskega leta uvoz knjig v vrednosti 200.000 \$, vendar po višji dinarski ceni, pri čemer naj bi imeli prednost naročniki, ki so najbolj pohiteli z vplačili. Pri izvedbi tega posla je prišlo do velikih zakasnitev in do konca leta 1985 je bilo uvoženih 2750 knjig v vrednosti približno 90.000 \$ – hkrati pa je nad pričakovanji narasla tudi njihova dinarska cena. Da bi cene za knjižnice ne bile nedosegljive, je Raziskovalna skupnost Slovenije dala Mladinski knjigi na voljo dolgoročno posojilo z nizko obrestno mero. V kolikor novi devizni režim ne bi onemogočil dokončanja tega posla, je treba podpreti vsaj njegovo pospešeno izvajanje, pri čemer bi kazalo doseči, da bi Mladinska knjiga na račun že vplačenih dinarskih sredstev ne vztrajala pri upoštevanju polne rasti tečaja tujih valut. V primerih, ko bi knjižnice želele odpovedati zakasnele in zaradi propozicij plačevanja zanje predrage nabave, naj bi jim založba priznala obresti po sedaj veljavni obrestni meri za vnaprejšnja vplačila. V začetku januarja 1986 so znašala še neuporabljena predplačila več kot 7 mio din. Interes založbe, tako vsaj menimo, pa je zavarovan predvsem s cenanim posojilom, ki ji ga je dala Raziskovalna skupnost Slovenije. O končni usodi posla se bo možno pogovarjati, ko bodo v celoti znana določila novega deviznega režima.

Cankarjeva založba, ena od treh uvoznic TZSL, si je v preteklih dveh letih nakopala za približno 85.000 \$ dolga predvsem zaradi premajhne usklajenosti med naročili knjižnic pri njej, naročili založbe pri tujih dobaviteljih in spremembe dogovorjenega deleža založbe v skupni kvoti deviz. Podaljševanje odplačila dolga utegne sprožiti reakcijo tujih dobaviteljev, ki bi lahko ustavili pošiljke naročene literature, da bi izsilili izplačilo. Zato bo treba v okviru novega režima deviznega poslovanja najti možnosti za pokritje dolga, knjižnicam pa prepustiti odločitve, v kolikšnem obsegu bodo poslovale z uvoznim oddelkom te založbe.

Novi devizni režim uvršča uvoz literature v najbolj svobodno skupino. Praktično naj bi uvoznice bankam nakazovale dinarje, banke v tujino nakazovale devize, tuji dobavitelji pa pošiljali naročeno blago. Težava je le v tem, da devizna zakonodaja uvršča t.i. LB režim na zadnje mesto prioritete pri porabi deviz, s katerimi razpolagajo banke; zato pri danem stanju na deviznem tržišču ni mogoče pričakovati zadostnih količin deviz za te namene. V tem trenutku se nakazuje več rešitev: ali doseči, da uvoz tovrstnega blaga zavestno uvrstimo v višjo prioriteto skupino; da zavestno politično kršimo predpise in dosežemo intervencije v bankah od zunaj; da se dogovorimo z aktivnimi izvozniki, da v okviru svojih pravic čimveč deviz namenjajo tovrstnemu uvozu; da se dodelijo devize iz republiške devizne kvote za družbene dejavnosti itn.

Največ koristi si ometamo od poskusov, da bi uvoz TZSL uvrstili na vidnejše prioriteto mesto, kar je seveda stvar odločitve v ustreznih organih v Beogradu. Hkrati bo treba uporabiti vse druge možnosti – in sicer na podlagi nadaljnega ozaveščanja o pomenu tujih znanstvenih in strokovnih informacij kot delovne infrastrukture razvojnih dejavnosti:

Uporabnikom in knjižnicam pa tudi poslej ostane dolžnost, da si prizadevajo pridobivati tujo znanstveno in strokovno literaturo še po drugih, neblagovnih poteh, da povečajo medsebojno izposojanje, da med seboj bolj tematsko usklajujejo nabavo literature in še skrbneje odločajo, katero tujo znanstveno in strokovno literaturo najbolj potrebujemo.

Ljubljana, 5. 2. 1986

ODBORU ZA ZALOŽNIŠTVO IN KNJIŽNIČARSTVO
KULTURNE SKUPNOSTI SLOVENIJE*

V določenem roku za sprejemanje pripomb na Osnutek programa Kulturne skupnosti Slovenije za leto 1986 (5. februar – Poročevalec KSS št. 23 z dne 15. januarja 1986) posredujemo naslovu svoja stališča in predloge.

Resen ugovor imamo zoper časovno zapoznelo obvestilo o bistvenem spreminjanju sistema financiranja nekaterih revij, ki jih je doslej v največji meri financirala Kulturna skupnost Slovenije in med katerimi je tudi Teorija in praksa. Pri tem zlasti zaskrbljuje dejstvo, da v Kulturni skupnosti Slovenije, posebno v sedanjih zahtevnejših pogojih dela, niso izoblikovani kvantitativni niti zadovoljivi kvalitativni kriteriji za financirane revije. (Če pa so internio izoblikovani, niso bili predstavljeni javnosti.)

Objavljeni osnutek programa za financiranje revije je bil po naših informacijah izoblikovan zgolj v Kulturni skupnosti in doslej še ni bil usklajen z Raziskovalno in Izobraževalno skupnostjo glede njunih eventualno občutno večjih interesih in deležih za financiranje določenega števila revij. Medtem pa so osnutki programov za financiranje v tekočem proračunskem letu že v razpravi, prvi zvezki revij novega letnika pa že pri bralcih. Menimo, da ta postopek materialno destabilizira prizadete revije, zlasti pa Teorijo in prakso ter prispeva k temu, da samoupravni organi revije ne morejo prevzemati odgovornosti za njeno redno izhajanje, za uresničitev sprejetega programa, ustaljenega obsega letnika in tudi za ohranitev dosedanje naklade.

Prav pomanjkanje kvalitetnih kriterijev za presojo položaja in vloge Teorije in prakse je že v lanskem letu prispevalo k razporeditvi revije v neprioritetno skupino in k enostranskemu zmanjšanju predvidenih sredstev za 10%. Sedanji predlog in način odločanja o tako pomembnem vprašanju pa vnaša popolno negotovost v oblikovanju kulturne politike na tem področju in v izdajanje revije. Pri tem se postavlja načelno vprašanje, ali temeljne politično-ekonomske, sociološke, politološke in kulturnopolitične analize o sedanji strukturi krizi pri nas in v svetu in perspektivi boja za socializem, skupaj z marksistično kritiko socialističnih iluzij, ne sodijo v ožje kulturno občestvo kot tista pomembna dogajanja, ki so jih pri nas obravnavali zlasti od 1932. leta naprej kot osrednja vprašanja slovenstva. Od kod težnje, da eminentna kulturna vprašanja, ki izhajajo iz civilne kulturne baze in njene politične misli, nimajo neposredne kulturne teže? Posebna naloga Teorije in prakse je ravno v tem, da prispeva k vrednotenju sodobne znanstvene, intelektualne in kulturne vsebine socializma in da s svojimi analizami izbranih tem prispeva k razvoju družbene kritike, družboslovnih disciplin in k sprejemanju družbenih odločitev.

Predvsem ne moremo soglašati, da prihaja do teh enostranskih pobud brez ustreznih razprav v prizadetih institucijah, revijah (tudi pri ustanoviteljih) in v javnosti; zato se zavzemamo za dosedanji način financiranja z odločujočim deležem Kulturne skupnosti Slovenije kot matične skupnosti za financiranje Teorije in prakse. Za dodatno materialno podporo drugih skupnosti (in za postopno razbremenitev KSS) se že dalj časa prizadevamo, očitno pa bodo za to potrebni kvalitetnejši kriteriji za financiranje posamezne revije znotraj vsake skupnosti, da bi ustrezno ocenili njeno interdisciplinarno vsebino. Šele na teh osnovah bo lahko prišlo do ustreznega načina dogovarjanja med vsemi skupnostmi, ki bo plod poenotenih kriterijev in izoblikovanih interesov za posamezne revije. Na tej osnovi bo tudi

* Iz pisma so razvidne okoliščine, zaradi katerih smo morali prvi zvezek revije izdati kot trojno številko. Samoupravni organi revije bodo skušali zagotoviti zadostna sredstva za redno izhajanje revije v normalnem obsegu. Od naročnikov in bralcev revije pa pričakujemo, da, kolikor je pač možno, z razumevanjem sprejmejo letošnje zvišanje naročnine.

lažje opredeliti »matično« mesto posamezne revije. Zato se zavzemamo, da bi v tekočem letu vsi skupaj prispevali k izoblikovanju navedenih kvalitetnih kriterijev in interesov za financiranje Teorije in prakse. K izoblikovanju teh interesov bo morala bistveno prispevati tudi SZDL, česar doslej očitno ni mogla storiti.

Za Teorijo in prakso predvsem ni sprejemljivo, da Kulturna skupnost Slovenije odstopa od iskanja postopnih rešitev ter postavlja v popolnoma negotov položaj revijo, ki združuje 300 do 400 piscev ter ima med 4.000 in 5.000 rednih in posebnih naročnikov. Iz navedenih razlogov smo bili zato prisiljeni, da smo prvič po 22 letih izhajanja revije izdali prvi zvezek kot trojno številko, hkrati pa zadržali tiskanje naslednjih zvezkov Teorije in prakse, dokler se njeno materialno stanje ne razjasni ali celo uredi. Zaradi tematskega načina urejanja revije bomo prisiljeni obvestiti posamezne skupine avtorjev, da začasno ustavljamo izdajanje revije in da samo interno nadaljujemo z oblikovanjem naslednjih vsebinskih blokov:

- Razredno-nacionalno (ustavna ureditev in ustavni razvoj, aktualna vprašanja);
- Komunistična perspektiva družbenega razvoja;
- Kontrarevolucija na Slovenskem;
- Politekomska in ustavna vsebina kritične analize političnega sistema;
- Javnost in družbeno komuniciranje;
- Socializem na pragu 21. stoletja.

Sprejmite tovariške pozdrave.

Predsednik uredniškega sveta revije:
dr. Boris Majer, l. r.

JANEZ STANIČ

Bijeje pjege socijalizma

Globus, Zagreb 1985

Janez Stanič, dober poznavalec stanja v deželah tako imenovanega »realnega socijalizma«, se je predstavil javnosti z zelo ostro kritiko sodobne socialistične prakse v teh deželah.

Knjiga, ki je izzvala burne proteste Sovjetske zveze in neposredne zahteve po njeni prepovedi, je zaslužila našo pozornost (tudi zaradi svojega zadnjega odlomka, v katerem Janez Stanič poudarja in izpostavlja samo eno misel: »Socializem v sodobnem svetu še vedno, čeravno ne povsod in ne povsod enako, ločuje ljudi na tiste, ki vladajo, in na one, nad katerimi se vlada; ločuje na tiste, ki vse vedo in smejo, ki imajo vedno prav, in na one, ki jih je treba vzgajati, voditi, po potrebi pa tudi kaznovati; na tiste, ki uživajo vsa pooblastila in zaupanje zgodovine, napredka in razvoja, in na one, ki niso vredni zaupanja in jih je treba stalno nadzorovati«.¹

Meni, da je »ta prepud nezaupanja, ki v mnogih socialističnih deželah ločuje politiko od ljudstva, glavni vzrok neprestanih kriz, ki pretresajo socialistični svet, in glavna prepreka na poti k tistemu najpomembnejšemu cilju, ki je smisel in poslanstvo socializma – k osvoboditvi človeka«.²

Torej poskušajmo analizirati, kaj je v tej knjigi tisto, kar je izzvalo tako reakcijo, oziroma, ali je ta reakcija sploh upravičena?

Avtor knjige se je v predgovoru, ki ga je napisal sam, zelo odločno ogradil – naslov »Bijeje pjege socijalizma« se nanaša izključno na tako imenovane »dežele realnega socijalizma«. Razlog, ki ga je na to napeljal, je, da ni odprte in marksistične kritike socializ-

ma, ki se je formirala le v »trenutkih kriz, ki od časa do časa pretresajo zdaj to zdaj ono socialistično državo.«³

Tako je prišlo do pojava, ki ga Stanič obsoja – da je nosilec kritike socializma v glavnem buržoazija. To se po njegovem mnenju spreminja v dogmo, po kateri je »vsaka kritika socializma pravzaprav buržoazna in v bistvu sovražno dejanje«.⁴

Mnogi sodobni socialistični sistemi ne dovoljujejo (meni avtor knjige) notranje polemike in kritike, nimajo demokratičnih mehanizmov za reševanje dozorevajočih naspotij in – lahko svobodno rečemo – v mnogih sodobnih socialističnih deželah se čuti Džugašviljev duh.

Staničevo delo je razdeljeno na pet poglavij, ki jim je v naslovu skupna beseda »človek«: gre – po vrsti – za človeka in delo, človeka in oblast, človeka in politiko, človeka in moralo, in, naposled, za tisto, kar daje »človek človeku« . . .

Zanimiv je pristop k obdelavi teme. Sam začetek dela nas uvede in medias (t)res(k) – in to ravno na Poljsko!

Staniča je Poljska, že dolgo časa tudi pri nas delikatna, da ne rečem tabu tema, zanimala kot »ena izmed moralnih in političnih prelomnic socializma v vzhodni Evropi, s tem pa pravzaprav tudi v svetu«.⁵ Prvič v zgodovini se je zgodilo, da v neki socialistični deželi del družbe, zadolžen za zavarovanje ljudstva (vojska in policija), udarja po tem istem ljudstvu »s pendreki, solzivecem, brizgalnami in streli iz pušk«,⁶ in to, da bi bila stvar še bolj groteskna, med neko prvomajsko (delavsko) manifestacijo. Avtor je poudaril, da to dela neka oblast, »ki se razglašča za socialistično«.⁷ Morda sovjetska politika »realnega socijalizma« vidi že v tem prvem stavku napad na njo samo in meni, da knjiga ni primerna za razpečevanje v Jugo-

³ Ravno tam, str. 6.

⁴ Ravno tam, str. 6.

⁵ Ravno tam, str. 9.

⁶ Ravno tam, str. 9.

⁷ Ravno tam, str. 9.

¹ J. Stanič, *Bijeje pjege socijalizma*, Globus, Zagreb 1985, str. 274.

² Ravno tam, str. 275.

slaviji (seveda tudi širše). Toda namera avtorja »Razpoticizma« (iz leta 1980) in te nove knjige ni bila zlonamerna. Poskušal je opozoriti na ekscese in deformacije realnega socializma in v predgovoru je sam pokazal, da dela to na osnovi lastnih raziskovanj, »ki so vsa dokumentirana ali pa na osnovi uradnih gradiv dežel, o katerih piše«.⁸

Nenavadno je le, da avtor v svoji knjigi ni navedel niti enega izvora literature, ali pa so le-ti tako nedostopni javnosti, da ni hotel (ali smel) tudi jasno precizirati, od kje so zbrani vsi ti, nedvomno zanimivi podatki, ki »niso le kronika škandalov«,⁹ ali, ki vsaj po avtorjevi nameri ne bi smeli biti le pranje umazanega perila Sovjetske zveze in drugih socialističnih dežel vzhodnega bloka. Mislim, da škandal tem bolj potencirajo, ker ni v knjigi niti v eni sami »fusnoti« pokazal na te domnevno dokumentirane izvore podatkov. S tem je knjiga bistveno izgubila na znanstveni ravni in je ostala bolj nek novinarski prikaz brez temeljnih značilnosti znanstvenega dela – dokumentacije z izvori podatkov.

Toda tisto najbolj bistveno, kar je avtorju vseeno uspelo, je zadevanje same srži problema – vsebovanega v poglavju »Človek in oblast«. Gre namreč za osnovni nesporazum o demokraciji. Mislim, da v deželah »realnega socializma« demokracija ne obstaja in ne more obstajati zaradi naslednjih razlogov, ki izvirajo iz samega modela funkcioniranja realnega socializma:

1. (neomejene) diktature politične partije na oblasti;
2. centralizma v sprejemanju ključnih ekonomskih in političnih odločitev;
3. odsotnosti kakršnekoli kritike in kritičnega mišljenja (neobstajanja opozicije) in
4. etatizacije na vseh področjih življenja.

Marksistično gledano, je odtujitev vesplošna. Človeku je odtujen proizvod lastnega dela in dela samega, odtujena mu je oblast (odtjuje mu jo spet država), iz tega pa sledi, da mu je odtujena tudi politika te oblasti; morala je padla, končna posledica je totalna odtujitev človeka od človeka, kar je čista Marxova teorija alienacije, razložene že v »zgodnjih delih«. Najnevarnejša (za oblast) prvina vsake marksistično argumen-

tirane kritike je kritika države. Marx je res kritiziral buržoazni državni stroj, zahteval je, da se ga z revolucijo preseže, vendar ni dal konkretnega odgovora na vprašanje, s čim zamenjati v praksi ta razbiti državni stroj. Lenin je kasneje, v zgodovini, vendar le malo »popravlil« Marxov nauk, da bomo z rušenjem države malo počakali in preložili prehod v komunizem v prihodnje dni. Država je res silna stvar, saj se je uspela obdržati stoletja, njena odprava in ustvarjanje komunizma kot »svetovne družbe«, v kateri ne bo ne držav ne meja, pa sta zelo negotova . . .

Novejša zgodovina nam je pokazala tendenco krepitve države kot institucije, kar se lahko pokaže na zelo konkretnih številnih primerih, še posebej pa je prisotna etatizacija socialističnih držav ali tistih, ki se za take štejejo.

S čim si država zagotavlja svojo moč? Stanič pojasnjuje to »z občutkom, da država vse daje in urejuje«, kar je posebej prisotno v Sovjetski zvezi in v njej podobnih državah, v katerih ravno »država daje delo, šola itn.«¹⁰

Tako se ustvarja močna državna propaganda, ki si moralno in materialno prizadeva razvednotiti vsakega posameznika ali skupino, ki si upa to državo na kakršenkoli način »klevetati, mazati, ji škodovati itn.«¹¹

Tako je avtor pravzaprav opravil marksistično kritiko države, ki šteje državo za organizirano fizično (dodala pa bi tudi psihično) prisilo nad svojimi podložniki. Toda tu gre za tisti splošno znani, že pri Heglu teoretsko utemeljeni razkol (občanske) družbe in države, še enkrat pa naj poudarimo tudi to, da je socializem še (vedno) občanska družba z vsemi slabostmi te občanske družbe in da je zelo daleč od komunizma kot skrajnega cilja marksizma (do katerega se lahko pride z različnimi sredstvi – ki se v skladu s starim makiavelističnim načelom ne izbirajo v interesu vzvišenega cilja).

V tem kontekstu morebiti ni primerno govoriti o morali. Kajti morala in politika sta dva antagonistična, nezdružljiva in nespravljliva pojma Hegel. Je že zdavnaj kritiziral ostajanje na goli moraliteti (Kantova filozofija!), in naslov četrtega poglavja knjige »Človek in morala« ni srečna rešitev. Morda bi bilo mnogo bolje, da bi se naslov omenje-

⁸ Ravno tam, str. 8.

⁹ Ravno tam, str. 8.

¹⁰ Ravno tam, str. 111.

¹¹ Ravno tam, str. 111.

nega poglavja glasil »Človek in ideologija«, saj tudi gre pravzaprav za ideologijo, ta bese-
da pa se s svojo težo tukaj tudi najbolj
prilega.

Naposled, kakšna je Staničeva vizija bo-
dočnosti socializma? Knjigo končuje s citira-
njem Todorja Živkova, katerega predstavi-
tev tako imenovane socialistične vizije druž-
bene nadgradnje kaže, da vladajoča politika
v teh deželah gleda na kulturo, umetnost in
izobraževanje kot na svoje poslanstvo. Iz
tega dejansko sledi, da so v deželah realnega
socializma kultura, umetnost in celoten si-
stem izobraževanje le »nadaljevanje politike
z drugimi sredstvi« (kot tudi v vseh drugih
družbenih sistemih), če parafraziram staro
Clausewitzovo definicijo vojne. Kajti ni sa-
mo vojna nadaljevanje politike z drugimi
sredstvi, kot je na to pokazal Lenin, nadalje-
vanje politike z drugimi sredstvi so vsa po-
dročja družbene nadgradnje ali pa se lahko
izkoristijo v ta namen (npr. manipulacija z
umetnostjo).

Ta odnos nam pravzaprav kaže, kako da-
leč smo od Marxovega pojmovanja komu-
nizma kot »energičnega načela bodočnosti«,
v katerem bodo izginili razredi, država in
celotna družbena nadgradnja.

V takih socialističnih deželah, katerih
idejni vodnik je Sovjetska zveza, je zelo
groteskno govoriti o svobodi.

Indikativno je, da je ravno ta ista Sovjet-
ska zveza prva povzdignila glas proti takemu
pisanju, še bolj indikativno pa je, da se je ta
knjiga pojavila prav v Jugoslaviji, v deželi, ki
je Stalinu prva – s Titom na čelu – odločno
rekla NJET.

Tem bolj je verjeti, da je izid take knjige
kazalec, da je Jugoslavija dežela, ki ima svoj
poseben socialistični razvoj in dežela, ki ni
prišla pod oblast sovjetskega modela soci-
alizma. Za to pa je vendarle najbolj zaslužen
na žalost pokojni Josip Broz.

Ivana Zuppa-Kurjak

JURI GUSTINČIČ

Nadstropja Amerike

*Delavska enotnost, 1985, str. 99 iz
srbohrvaščine prevedel Tadej Labernik*

Najprej nekaj besed o poklicni biografiji
enega najbolj znanih zunanjepolitičnih novi-
narjev. Gustinčič je od leta 1950 do svoje
upokojitve pred nekaj meseci delal v beo-
grajski Politiki, ki je včasih slovela zaradi
svojih zunanjepolitičnih poročevalcev in ko-
mentatorjev. Nedvomno velik del tega ugleda
Politika dolguje prav Gustinčiču, ki je bil
sprva komentator, nato pa devet let njen
dopisnik v Londonu. Po krajšem bivanju
doma je ponovno odšel za dopisnika v New
York, kjer je ostal nepretrgoma štirinajst
let.

Biti štirinajst let dopisnik v eni državi je
tudi za Gustinčiča dolgo, ne pa tudi predlo-
go obdobje, saj sodi, naj dopisnik poroča iz
tujine toliko časa, dokler urednik in bralci
menijo, da dobro opravlja svoje delo. Ome-
niti moramo, da Gustinčič ni bil noben privi-
legiranec, saj so bili nekateri njegovi kolegi
v Politiki (Bajalski, Julius, Radojčić) prav
tako dolgo dopisniki.

Nadstropja Amerike so izbor člankov, ki
jih je avtor objavjal v Politiki od 1969. do
1983. leta kot njen stalni dopisnik iz New
Yorka. Naj takoj rečemo, da ne gre za kla-
sična novinarska poročila in komentarje,
temveč za posebno obliko kratkega eseya o
efemernih ali trajnejših pojavih Amerike.
Gre za esej, ki v nobenem primeru noče biti
literatura. Gustinčič svoja novinarska načela
izraža v naslednjih mislih: »Ena izmed ne-
varnosti, ki jim je izpostavljen novinar, je
tudi prikrita želja ustvariti literarno delo. Ni
večje razlike, kot je razlika med novinar-
stvom in literaturo. Če hoče novinar ohrani-
ti svojo integriteto, potem se mora držati
maksime . . . , da je v tisku komentar svobo-
den, dejstva pa so nedotakljiva. V literar-
nem delu pa so svobodna tako dejstva kot
komentar. Ko hoče novinar napisati literar-
no delo, mu zelo redko uspe premostiti pre-
pad med tema dvema dejavnostima, ki jima
je skupna samo uporaba besed. Dejstev ne
zna uporabljati z domišljijo. Namesto stvari-
tve nastaja laž. Novinar je zato notorično
slab pisatelj, saj odstopa od neposrednih

dejstev ali vtisov«. Gustinčič torej nikakor noče biti literat, vendar pa se izbrane teme in način njihove obravnave na nekaterih mestih berejo kot literatura v najboljšem smislu.

V pričujoči knjigi pravi Gustinčič: »Tekste sem krajšal, nisem pa jih spreminjal. Ničesar nisem dodajal, ali pa izpopolnjeval«. Zbrani članki imajo torej namen biti le dokument časa, esejistično nizanje vtisov, ki izpričujejo izredno obvladovanje novinarskega posla, erudicijo in zmožnost sinteze. Gustinčič se torej kaže kot svoboden komentator esejist, ki hoče vedno ostati le novinar. »Dejstva so nedotakljiva«, pravi sam, no pa naj dodamo, da so posamezni dogodki in pojavi Gustinčiču le povod za analitično novinarsko seciranje, ki skuša poiskati širše in globlje vzroke za to, kar se je zgodilo.

Knjiga je tematsko razdeljena na štiri poglavja, ki bralca opozarjajo na tiste pojave, ki so nekakšna stalnica Amerike. Za Gustinčiča novinarja je interesantno vse, kar je zanimivo. Gre mu predvsem za prikaz tiste večplastnosti, ki sestavlja ameriško stvarnost. Na večplastnost simbolično opozarja že naslov Nadstropja Amerike, ki je, mimogrede rečeno, parafraza potopisa Iljfa in Petrova »Pritlična Amerika«.

V prvem poglavju »Paradoksi« beremo esej o pomenu smeha v ZDA. Smehljajo se vsi: filmske zvezde, manekeni, predsedniški kandidati itd. Gustinčič pravi, da je nasmeš potreben kot dobro ime. Američan mora namreč s smehom kazati zdravje, drugače se ne sme pojaviti v javnosti. Avtor implicira, da je smeh (ljanje) osnovna pot do uspeha, kjer se selekcija k slavi odvija po načelih nekakšnega socialnega darvinizma, po katerem lahko javne osebnosti postanejo samo zdravi ljudje.

Zanimiv je tudi esej o reporterjih raziskovalcih, ki razkrivajo velike afere (Watergate, pokoli v Vietnamu, finančne škandale itd.) in dobijo zato, ker so prestrašili znane osebnosti, Pulitzerjevo nagrado. Kljub slavi in dobri plači Gustinčič pravi, »da reporter raziskovalec ostaja osamljen z enim samim zadovoljstvom, bojijo se ga tisti, ki ga stalno prepepajo«.

V tem poglavju beremo še eseje o ameriški želji biti drugačen, o posebnih vrstah ameriškega snobizma, o večni temi nesklad-

ja med besedami in dejanji, kar postaja legitimna družbena laž itd.

Posebno poglavje je posvečeno New Yorku kot svetovni metropoli, megapolisu, mestu muk in težav, mestu vseh vrst svobode in pravice, blišča, bogastva, slepil in kiča. Ti eseji so posvečeni tistim vsakdanjim lastnostim New Yorka, ki zaradi večne prisotnosti postanejo značilnosti. To je mesto Portoricanov, vzhodnoevropskih Židov, Italijanov itd. Beremo o Manhattnu, ki je mesto v mestu, in v trenutku, ko ga zapustiš, postaneš provincialec; o hrupu New Yorka, ki ga vzljubite, saj je znamenje prodornega, dinamičnega in nezadržnega življenja. To je mesto, kjer ni prave meje med pravico in nasiljem, med svobodo in nesvobodo.

V poglavju Pretresi opisuje z raznih vidikov in skozi različne pripovedovalce tiste dogodke, ki so stresli ali zaznamovali Ameriko: študentske demonstracije proti vojni v Kambodži in Indokini, spopade med delavci in študenti, vietnamsko vojno in vietnamski sindrom, za katerega ni gotovo, ali ga je Amerika prebolela, o tem, kako so Amerikanci doživljali Nixonov padec zaradi afere Watergate. Amerika je namreč ustavna in ne parlamentarna demokracija, zato so mnogi Nixonov padec tolmačili kot napad na ustavo. Tu so tudi eseji o črnskih nemirih. Avtor pravi, da je največja tragedija za ameriške črnce, da, ko jim prekipi, uničujejo vse okoli sebe, in tako ne škodijo samo belcem, ampak predvsem sebi.

Zadnje poglavje govori o značajih, ki so, abstraktno vzeto, postali dejanski idoli. Zelo zanimiv je esej o Reaganu, ki ga je Gustinčič napisal šest mesecev prej, preden je le-ta postal predsednik. Gustinčič je že tedaj menil, da Reagan presega okvire vloge, ki mu jo, zgodovinsko gledano, s pravico pripisujejo – vlogo desne alternative. Za vse tiste male frustrirane Američane, ki so čutili razne zunanje udarce na Ameriko kot nacionalno sramoto, je Reagan predvsem človek akcije, svetu pa bi pokazal, kaj je moč velikega naroda. Kot je pokazala praksa, se Gustinčič ni motil. Tu beremo še eseje o ameriških idolih, ki jih poosebljajo astronauti in finančniki, umetniki in politiki, športniki in vojaki.

Gustinčičeva knjiga je torej zanimivo branje, saj njegovo odkrivanje Amerike poudarja tiste posebnosti, na katere ponavadi nismo pozorni, so pa pomembne za njeno

razumevanje. Pohvalo zasluži tudi založba Delavska enotnost, ki del svoje produkcije namenja tudi mednarodnim temam.

Iztok Simoniti

KICKER-KHOL-NEUHOLD

Außenpolitik und Demokratie in Österreich

Do začetka osemdesetih let je bila literatura o avstrijski zunanji politiki kaj skromna. Leta 1983, torej istega leta, ko je avstrijsko politično prizorišče zapustil dr. Bruno Kreisky – osebnost, ki je vsaj v prejšnjem desetletju vtisnila avstrijski zunanji politiki svoj pečat –, pa so se pojavila kar tri pomembnejša dela. Bielka – Jankowitsch – Thalberg so izdali knjigo z naslovom *Obdobje Kreiskega. Težišča avstrijske zunanje politike*, Kramer pa je uredil zbornik *Avstrija v mednarodnem sistemu. Povzetek rezultatov in izglede*. Tretjo knjigo, ki je trenutno pred nami, so v naslovu navedeni izdajatelji naslovili *Zunanja politika in demokracija v Avstriji*, podnaslov *Strukture – Strategije – Stališča*, pa podrobneje opredeljuje vsebino obdelanega gradiva. Gre za priročnik, ki je izšel pri založbi Wolfgang Neugebauer Verlag Gesmbh, Salzburg 1983. Knjiga obsega skupaj s prilogami približno 600 strani.

Avtorji so si v bistvu postavili vprašanja o problematiki »podružabljanja zunanje politike« Avstrije oz. posameznih vidikov tega vprašanja. Zanimali so jih odnos med zunanjo politiko in javnostjo ter možnosti avstrijskih državljanov pri soustvarjanju zunanje politike. S posebno raziskavo so poizkušali preveriti naslednje hipoteze: Obstoji določen začaran krog v odnosu med javnostjo in zunanjo politiko. Javnost se ne zanima za zunanjepolitična vprašanja in zaradi tega je množična občila ne seznanjajo dovolj z zunanjepolitičnimi vprašanji. Zavaljo pomanjkanja informacij pa se interes javnosti tudi ne more vzbuditi. Skromen interes javnosti pa vpliva po drugi strani na skromno dejav-

nost predstaviških teles v domeni zunanje politike, ki se zato odvija brez sodelovanja javnosti, tako rekoč nedemokratično. Pomanjkanje interesa javnosti za zunanjepolitična vprašanja pa ne izhaja le iz nezadostne obveščenosti, temveč tudi iz pomanjkanja zavesti o tem, da zunanjepolitična dogajanja neposredno vplivajo na notranja družbeno-ekonomska in politična dogajanja in s tem na dogajanja, ki neposredno prizadevajo posameznikovo življenje in delo. Pri tem pa je določena zveza med politično oz. zunanjepolitično izobrazbo in občutkom prizadetosti posameznika. Navedene hipoteze so avtorji poizkušali empirično preveriti s posebno javnomnenjsko raziskavo (priloga knjige) in z metodo intervjuja posameznih zunanjepolitičnih izvedencev.

V Avstriji je že ustaljen običaj (še posebno velja to za mednarodne odnose in mednarodno pravo), da obsežnejša in zahtevnejša dela ne pišejo posamezni »enciklopedisti«, temveč so taka dela plod več avtorjev, ne glede na to, koliko so med seboj geografsko oddaljeni. Avstrija si prizadeva tudi na znanstvenoraziskovalnem področju za čim večjo integriranost svoje družbe, kar pa nikakor ne gre na škodo raznovrstnosti pogledov in idej. Tak priročnik je tudi pred nami. Poleg treh že v naslovu navedenih izdajateljev je pri projektu sodelovalo še osem priznanih univerzitetnih delavcev iz Gradca, Salzburga, Innsbrucka in Dunaja.

Z uvodnimi pojasnili in definicijo pojmov (zunanja politika, javnost, demokracija, participacija) se je ukvarjala Renata Kicker, sodelavka graške univerze, ki jo tudi ljubljanski strokovni krogi že dobro poznajo. Prvi del knjige je nato posvečen institucionalnim vidikom avstrijske zunanje politike. Tako piše Raoul Kneucker o vlogi zvezne uprave v zunanji politiki, pri čemer predvsem obravnava zvezno ministrstvo za zunanje zadeve. Heinz Wittman se posveča vlogi parlamenta in političnih strank pri zunanjepolitičnem odločanju, pri čemer je še posebno pomembno vprašanje, koliko poslanci v parlamentu zgolj potrjujejo vnaprej sprejeta stališča svojih strank do zunanjepolitičnih odločitev. Meinhard Supper se ukvarja z vlogo družbenih partnerjev pri zunanjepolitičnih odločitvah, kajti Avstrija naj bi veljala za državo gospodarskih zbornic in poslovnih združenj. Teža tega dela priročnika pa je na vlogi avstrijske zvezne gospodarske zborni-

ce. Benuo Signitzer preučuje vlogo množičnih občil pri obveščanju in oblikovanju mnenja o zunanji politiki glede na kvaliteto in kvantiteto zunanje-političnega področja. Ob koncu prvega dela pričujoče knjige pa se Herbert Dachs ukvarja z vlogo političnega izobraževanja v zunanji politiki.

Drugi del priročnika je posvečen vsebinskim vidikom avstrijske zunanje politike in praksi sodelovanja javnosti pri izbranih najpomembnejših področjih avstrijske zunanje politike. Ferdinand Trauttmansdorff se je pri tem ukvarjal z vprašanjem avstrijske zunanje politike kot varnostne politike, kjer med drugim obravnava politiko nevtralnosti in miru, pa tudi mirovna gibanja. Hubert Isak obravnava avstrijske zunanjegospodarske odnose in svoja razmišljanja sklene s citatom de Gaulla, da država nima prijateljev, temveč zgolj interese. Hanspeter Neuhold se ukvarja z avstrijsko zunanjo politiko v odnosih med Vzhodom in Zahodom, ki so še kako pomembni prav za Avstrijo. Wolfgang Benedek proučuje avstrijsko zunanjo politiko v odnosih med Severom in Jugom, kjer ugotavlja neposredno povezavo med informacijami in željo ter sposobnostjo po participaciji. Andreas Khol pa obravnava avstrijske odnose s sosednjimi državami, kamor seveda sodi tudi Jugoslavija.

Na koncu se vsi trije izdajatelji posvetijo analizi raziskave o odnosu med zunanjo politiko in javnostjo v Avstriji v globalu in temu dodajo še svoje predloge za spremembo obstoječega stanja v smislu večje demokratizacije zunanje-političnega delovanja svoje države.

Preveč je vprašanj, ki jih pričujoča knjiga obravnava, da bi jih lahko vsaj omenili, kaj šele komentirali. Ugotovimo le, da je delno izredno poučno in zanimivo za vse, ki jih zanima zunanja politika v najširšem pomenu te besede, za vse, ki se ukvarjajo s participacijo oz. podružbljanjem zunanje politike v odnosu do demokracije, prav tako pa za vse tiste, ki se na ta ali oni način ukvarjajo s sosednjo republiko Avstrijo.

Nekatere misli posameznih avtorjev pa vendarle zaslužijo našo pozornost in za slovenskega bralca bo komentar komajda potreben, vsaj kar zadeva odnose Avstrije z Jugoslavijo (str. 388–391). Besedilo je morda res iz metodoloških razlogov upravičeno kratko in odnosi so v grobem ocenjeni kot zgledni, kljub temu pa vemo, da so poleg

arhivov in manjšinskega vprašanja vendarle še druga t. i. odprta vprašanja med državama, ki pa jih avtor niti ne omenja. Največ pozornosti je namenjeno manjšinskemu vprašanju, toda če smo natančni, zgolj Slovencem na Koroškem. Tu pa se posveča predvsem problematiki postavljanja dvojezičnih krajevnih napisov. Ugotavlja, da bi spor, ki naj bi ga zakrivil takratni deželni glavar, le škodil slovenski manjšini. Mednarodnopravno obveznost Avstrije omeji avtor na politični konflikt, v katerem naj bi Slovenci v Avstriji pridobili sicer formalno dvojezičnost in dvojezične krajevne napise v določenih krajih, ob čemer pa se retorično oz. cinično sprašuje, komu to sploh koristi. Nekaj pojasnila bi potrebovala tudi trditev, da je manjšina dobila določena materialna zagotovila, ki pa jih pripadniki manjšine do danes niso izkoristili (avtor misli na sosvete). Kot negativne posledice pa avtor navaja protimanjšinsko razpoloženje in preštevanje manjšine, kar naj bi se izražalo v »izginjajočem majhnem številu pripadnikov manjšine« (sic!). Nadalje ugotavlja, da je Avstrija zaradi tega povlekla svoja »širokogrudna« zagotovila zakonodaje o manjšinskem varstvu iz leta 1959 predvsem na področju šolstva, ki so precej presežala določila državne pogodbe. S tem naj bi manjšina resnične pravice na področju izobraževanja z dolgoročnimi učinki zamenjala za nesmiselne krajevne napise. Zanimivo pri tem je, da v nasprotju s pregovorno avstrijsko natančnostjo avtor ne citira niti ustreznih členov ADP (manjšinske pravice naj bi bile zgolj v 25. čl. ADP), a tudi sicer bi si od strokovnjaka za ustavno pravo in človekove pravice želeli več. Jugoslovansko vlogo kot »sile zaščitnice« po ADP ocenjuje kot papirnatega tigra, ki zaradi svoje šibke medblokovske pozicije in manjšinskih težav na Kosovu in v Makedoniji ne more imeti trajnega interesa in tudi ne trajne moči v manjšinskem konfliktu z Avstrijo. Tak pogled izvedenca, ki Jugoslavijo prišteva med centralnoplanska gospodarstva in vidi bistvo manjšinske problematike v postavitvi dvojezičnih krajevnih napisov, nas zato ne sme čuditi, ne glede na to, kakšno je naše mnenje o drugih zadevah.

Od strokovnjaka za ustavno pravo bi v tem primeru upravičeno pričakovali tudi poznavanje naših ustavnih obveznosti, res pa je, da je lahko resnica tudi druga. Kot smo že omenili, temeljijo prispevki v knjigi

na raziskavi javnega mnenja in intervjujih kompetentnih posameznikov. Pri slednjem se eno celo poglavje nanaša na odnose s sosednjimi državami in odgovore nanj je dalo trinajst uglednih uslužbencev avstrijskega zunanjega ministrstva (vključno z zunanjim ministrom, generalnim sekretarjem in dr.), dva sodelavca kabineta zveznega kanclerja, predstavnik zveznega ministrstva za pouk in umetnost ter sedem poslancev v nacionalnem svetu (domu) avstrijskega parlamenta. Kaj možno in po svoje zastrašujoče je torej, da je avtor Khol sliko in podatke dobil neposredno od ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z avstrijsko zunanjo politiko.

Sama raziskava javnega mnenja (objavljena v celoti na koncu knjige) je za problematiko, ki smo jo izbrali in iztrgali iz celote, tudi zanimiva. Na vprašanje, ali je avstrijska politika do slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji v določenem smislu že določena z mednarodno obveznostjo, je pozitivno odgovorilo le 40% vprašanih. 16% je menilo, da je to izključno nacionalno vprašanje, preostali pa se niso mogli opredeliti. Še bolj indikativni pa so rezultati vprašanja, kako je avstrijska manjšinska politika vplivala na odnose z Jugoslavijo. Kar 39% vprašanih se ni moglo odločiti za odgovor, 31% jih je menilo, da sploh ni vplivala, 22% jih je menilo, da so se odnosi med državama zavoljo manjšinske politike izboljšali, in 8% jih je menilo, da so se poslabšali. Ti podatki pa bi že lahko zanimali tudi naše zunanjepolitične akterje in vse tiste, ki skrbijo za slovensko narodnost v zamejstvu.

Ponovimo ob koncu, da smo izbrali seveda zgolj en segment iz obsežnega in zanimivega priručnika o avstrijski zunanji politiki, s katerim pa nikakor ne želimo razvrednotiti dela, ki bi tudi pri nas lahko našlo posnemovalca. Zato pa bi se bilo seveda treba ustrezno organizirati in povezati v jugoslovanskem prostoru. Vsekakor pa bo knjiga zanimiva za vse tiste, ki se tako ali drugače ukvarjajo z zunanjo politiko.

Bojko Bučar

SAVA N. KOSANOVIČ

Jugoslavija bila je osuđena na smrt

Smisao Moskovskog sporazuma, Globus, Zagreb, 1983

Sava N. Kosanović je bil vidna osebnost naše polpretekle politične in diplomatske zgodovine. Leta 1917 je bil poslanec v Narodni skupščini, marca 1941 minister za prekrbo v vladi generala Simovića, minister jugoslovanske begunske vlade, minister za informacije v vladi Demokratične federativne Jugoslavije, minister brez listnice v prvi vladi FLRJ in naš prvi ambasador v Washingtonu. Umril je leta 1956, kot član ZIS, njegovo pisno zapuščino pa hrani Arhiv Jugoslavije.

Knjiga »Jugoslavija bila je osuđena na smrt« je razdeljena v dva dela. V prvem Kosanović na podlagi lastne prakse in razpoložljive literature pojasnjuje Churchillovo politiko do Jugoslavije (11 poglavij), v naslednjih treh poglavjih pa govori o svojem političnem delovanju v ZDA. V drugem, bolj memoarskem delu knjige pa opisuje svoje delo s Šubašičem, včasni vladi DFJ in delo, ki ga je opravljal kot ambasador v ZDA. Tako je pričujoče delo predvsem Kosanovićevo razlaga političnih in diplomatskih dogodkov v obdobju 2. svetovne vojne in neposredno po njej.

Z analizo in sintezo njemu znanih dejstev v mednarodni politiki SZ, ZDA in Velike Britanije (Velike trojice) pojasnjuje značilnost politike, ki je postala glavni okvir mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni.

Glavna teza v prvem delu, ki se sicer v različnih kontekstih prepleta skozi celo knjigo, je teza, da je »velika trojica« (torej glavni akterji mednarodnih odnosov med vojno ter po njej), bolj ali manj prikrito težila k razbijanju Jugoslavije. Še posebej je Kosanović kritičen do Churchilla, ki je menil, da je bilo razbitje habsburške monarhije napaka in tragedija za Evropo. Po Kosanoviću je britanska (Churchillova) politika od leta 1939 do leta 1945 hotela na vsak način popraviti napake iz Versaillesa; med drugim je

hotela doseči ozemeljsko delitev Jugoslavije in sicer tako, da »... se v britanski interesni sferi oblikuje državna skupnost – podonavska federacija katoliških držav...« (ali kot je Churchill nekje sramežljivo imenuje: »avstro-bavarska konfederacija«), ki naj bi vključevala Slovenijo in hrvaško (str. 114). V praksi naj bi to pomenilo razkosanje Jugoslavije na podonavsko in balkansko federacijo ali konfederacijo držav. Ker je Churchill želel obnove habsburške monarhije, sicer popolnoma reformirane in v demokratskem duhu, je z naklonjenostjo spremljal medvojno propagando Ottona Habsburškega v ZDA in Veliki Britaniji. Kosanović tudi trdi, da za Churchilla ni bilo pomembno, ali bo povojna Jugoslavija demokratična ali monarhija (čeprav je ves čas močno podpiral kralja Petra), niti ali bo v Jugoslaviji zmagal komunizem ali boržuzna parlamentarna demokracija. Churchill je bil za ozemeljsko razkosanje Jugoslavije. To svojo tezo Kosanović argumentira s Churchillovim nasprotovanjem temu, da »drugo fronto« odprejo v zahodni Evropi in z njegovim vztrajnim zahtevanjem, da se zavezniški udar začne na vzhodni obali Jadrana, v Istri, prek ljubljanskih vrat, kar naj bi omogočilo hiter prodor zaveznikov v srce Evrope. Kosanović meni, da so jugoslovanske begunske vlade, v katerih so vladali stalno napeti odnosi med srbskimi in hrvaškimi ministri, objektivno pripomogle k Churchillovim težnjam po razbijanju Jugoslavije.

Naj opozorimo, da Kosanovićeva knjiga nosi podnaslov »Pomen moskovskega sporazuma«. Avtor namreč trdi, da je Churchillova politika do Jugoslavije neposredna posledica znanega sporazuma med Churchillom in Stalinom o delitvi interesnih sfer v Jugoslaviji v razmerju »fifty-fifty«, ki sta ga zavezniški velesili sklenili 9. oktobra 1944 v Moskvi.

Res je, da je mogoče sklepanje sporazumov o interesnih sferah dolgo časa držati v tajnosti (posebno vsebino in pogoje, pod katerimi so bili sklenjeni), vendar pa njihovo uresničevanje, ki se kaže v praktični politiki strank v sporazumu, praviloma ne more ostati skrito. Zato je za ocenjevanje mednarodne politike velesil v obdobju 2. svetovne vojne in supersil po vojni odločilna le praksa, nikakor pa ne načela, ki jih te države deklarirajo. Ne glede na različnost družbenih sistemov medvojnih in povojnih velesil

in različnost pripadajočih funkcionalnih ideologij (kapitalistične in marksistične) lahko ugotovimo, da le-te pri politiki interesnih sfer delujejo na vsebinsko enak način.

V zvezi s tem velja reči, da sta narava in bistvo moskovskega sporazuma o delitvi interesnih sfer na Balkanu in še posebej sporazuma »fifty-fifty«, ki se nanaša na Jugoslavijo, doživela v tuji in domači politični in diplomatski historiografiji različne razlage. Na tem mestu naj se omejimo zgolj na ugotovitev, da je moskovski sporazum samo eden od sporazumov o delitvi interesnih sfer, ki so jih med vojno sklepale velesile protihitlerjevske koalicije. Kljub temu, da še danes, štirideset let po tem, niso dostopni vsi arhivi (primarni viri), pa je znanih že dovolj dejstev, na podlagi katerih lahko trdimo, da je bila politika interesnih sfer sestavni del njihove mednarodne politike tudi v vojni.

O sporazumu Churchill-Stalin je Kosanović leta 1953 nekoliko naivno zapisal, da od oktobra do decembra 1944, ko je vodil zunanje ministrstvo v begunski vladi v Londonu, kljub številnim stikom, ki so jih imeli z ljudmi v Foreign office in vladi, nihče od Angležev ni obvestil vlade o tem sporazumu. Prav tako Britanci in Sovjeti niso obvestili NKOJ. Prva avtentična informacija je prišla šele tedaj, ko je Cordell Hall (državni sekretar v času Roosevelta – op. a.) objavil svoje spomine, iz katerih je razvidno, da niti on niti Roosevelt nista bila avtentično obveščena o vsebini in bistvu sporazuma (str. 112). Roosevelt je 15. oktobra 1944 na vprašanje novinarjev o vsebini srečanja Churchill-Stalin v Moskvi odgovoril »Bilo bi smešno pomisliti, da Churchill govori s Stalinom v imenu Amerike«. V. Dedijer omenja, da mu je Churchill januarja 1951 osebno priznal, da je tak sporazum sklenil (glej: V. Dedijer, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd 1980, str. 371). Churchill sam pa omenja sklenitev sporazuma o delitvi interesnih sfer na Balkanu in v Jugoslaviji 9. oktobra 1944 v 6. zvezku svojih spominov z naslovom »Triumf in tragedija«, objavljenih 1953. Churchill prav tako ostro napada Roosevelta zaradi vojaške strategije in zato ker je preprečil, da bi se druga fronta v avgustu 1944 začela z invazijo na Istro, na pa v južni Franciji. »Če bi se to zgodilo, ...« pravi Kosanović, »bi bila ustanovljena avstro-bavarska federacija, ..., v katero bi bila vključena tista polo-

vica Jugoslavije, ki z moskovskim sporazumom ni pripadala Stalinu« (str. 113).

Poudariti moramo, da tudi danes, štiri-deset let po sklenitvi moskovskega sporazuma, ki bi bil lahko za Jugoslavijo usoden, primarni viri še vedno niso dostopni, zato se moramo še vedno opirati le na osebna pričevanja protagonistov in na razne interpretacije tega sporazuma.

V drugem delu knjige Kosanović opisuje svoje delovanje v Šubašičevi vladi v Londonu. S številnimi zanimivimi nadrobnostmi povezuje Šubašičovo nominacijo s Churchillovimi načrti o delitvi interesnih sfer na Balkanu. Ta del vsebuje številne ugotovitve in ocene, ki so pomembne za razumevanje naše polpretekle zgodovine, saj avtor podrobno opisuje svoje delo v ZDA in okoliščine, v katerih se je oblikovala Šubašičeva vlada. Kosanović meni, »da je Šubašič služil le za nadaljnjo slabitev jugoslovanske koncepcije, zaostrovanje odnosov med Srbi in Hrvati, za dokaz, da je srbstvo ogroženo od Hrvatov in komunizma . . .« itd.

Kosanovičevi komentarji in ocene sovjetske zunanje politike upravičeno niso nič manj kritični. Tako kot Churchill je bil, meni Kosanović, proti obnovi Jugoslavije tudi Stalin. Kosanović navaja dva argumenta: prekinitve diplomatskih odnosov s Kraljevino Jugoslavijo takoj po njenem zlomu aprila 1941 ter omenjeni moskovski sporazum. V uvodni besedi dr. Krizman pravi, da je Kosanović ta sporazum razumel kot ozemeljsko delitev, čeprav je šlo za sporazum o enakopravnem vplivu in vodenju skupne britansko-sovjetske politike do Jugoslavije po vojni. Resda naj bi moskovski sporazum predvideval enakovredno delitev vpliva Sovjetske zveze in Velike Britanije in ne razkosanje Jugoslavije, vendar pa je potrebno pritrčiti Kosanoviču, ki meni, da bi ob navzočnosti angloameriških enot v Sloveniji in na Hrvaškem ob morebitni invaziji v Istro bilo mogoče doseči tudi ozemeljsko delitev Jugoslavije.

Kosanović je manj kritičen do politike ZDA oziroma politike predsednika Roosevelta do Jugoslavije. Vendar pa mnogi kasneje odkriti dokumenti in izjave politikov dokazujejo, da je bil prav Roosevelt eden od tistih, ki so menili, da obnova Jugoslavije ni niti mogoča niti potrebna. Pod vplivom poročil o klanju Srbov v NDH in protihrvaške propagande, ki jo je v Washingtonu vodil

ambasador begunske vlade Fotić, je Roosevelt menil, da bi bilo skupne življenje Srbov in Hrvatov v eni državi nevzdržno, zato je predvidel ustanovitev velike Srbije, za Hrvaško pa skrbništvo pod okriljem OZN. V bistvu pa je Roosevelt kljub številnim zadržkom podpiral težnje Velike Britanije, saj je tudi v povojnem sistemu ravnotežja sil videl pomembnega zaveznika v Britancih.

Kosanovičevo delo ima torej historio-grafski (opira se na njemu znane in razpoložljive dokumente) ter memoarski (osebno sodelovanje) pomen. Upoštevatni moramo, da je Kosanović pričujoče delo pisal leta 1951 ter da so bili pozneje objavljeni številni dokumenti in pričevanja, ki nekatere Kosanovičeve trditve delno ali v celoti demantirajo, kar pa v bistvu ne zmanjšuje njegove vrednosti, saj gre predvsem za pričevanje in razumevanje enega od protagonistov.

Posebno vrednost pričujočemu delu daje uvodna študija dr. B. Krizmana, ki obsega dobro tretjino knjige; Krizman je Kosanovičev rokopis tudi pripravil za objavo. V in- struktivnem uvodu je dopolnil Kosanovičev tekst s številnimi dokumenti, ki osvetljujejo celotno politično biografijo avtorja.

Naj končam ta prikaz s Krizmanovo oceno: »Vse te Kosanovičeve teze, kombinacije in konstrukcije so zelo originalne in pogumne, mestoma celo šokantne; Kosanovičeva domišljanja in razumevanje britanske, prvenstveno Churchillove politike do Jugoslavije, radikalno odstopajo od običajnih in ukoreninjenih interpretacij – vse to zahteva predvsem pazljivo in umirjeno konfrontacijo, primerjavo in preverjanje z rezultati naše novejši historiografije in memoarske literature o teh problemih« (str. 115).

Vsekakor pa zasluži pohvalo tudi založnik (Globus iz Zagreba), ki, kot izgleda, tovrstno literaturo sistematično izdaja. Poleg Kosanovičeve »Jugoslavija bila je osuđena na smrt« je izdal tudi »Sečanja« Vladimira Velebita (Zagreb, 1983) ter knjigi »Vlada Ivana Šubašiča« Dragovana Šepića in »Ustaše i Treći Reich« Bogdana Krizmana. Omenjena dela omogočajo, da se s pomočjo memoaristike in odkritij naše novejši historiografije vendarle seznanimo s tem obdobjem naše in mednarodne politične in diplomatske zgodovine.

Iztok Simoniti

Socijalizam (Beograd) št. 9/1985

Sodobni svet in mednarodni razvoj: LJUBIVOJE AČIMOVIĆ: Jalta po štiridesetih letih; DUŠAN PEKIĆ: Stare resnice in nova spoznanja o vojni; ŽARKO RISTIĆ: Politika mednarodnega zadolževanja in svetovna dolžniška kriza; BOGDAN OSOLNIK: Bistvo spora okoli nove mednarodne informacijske ureditve; ŽARKO BULAJIĆ: Država v sodobnem razvitem kapitalizmu; *Ameriške teme:* TOMISLAV SMREČNIK: Teorija o »novem delavskem razredu« v ZDA; PETAR BOŠKOVIĆ: Aspekti sodobnega konservativizma v ZDA; *Prikazi.*

Naše teme (Zagreb) št. 1-3/1985

Jugoslavija in mednarodna delitev dela: MIRJANA POČEK-MATIĆ: Odpiranje proti svetu; MILOŠ MINIĆ: Jugoslavija in mednarodni politični in ekonomski odnosi; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Jugoslavija v sodobnem ekonomsko-tehnološkem univerzumu; VLADIMIR PAAR: Zakonitosti znanstveno-tehnološkega razvoja; VLATKO MILETA: Graditev »svetovne politike« na področju ekonomije; VERA ŠODAN: Ali poznamo mehanizme svetovnega trga?; STIPE ŠUVAR: Prilagoditi se novi vlogi v svetu; BOGDAN CRNOBRNJA: Za drugačen nastop v svetu; *Socializem v svetu:* RADE KALANJ: Deset let mednarodne okrogle mize »Socializem v svetu«; ERNEST MANDL: Socializem na pragu XXI. stoletja; OSCAR NEGOT: Utopija in delo; *Raziskave:* VLADIMIR OBRADOVIĆ: Člani ZKH o Zaključkih 13. seje CK ZKJ; KATARINA PRPIĆ: Socialni profil raziskovalcev; *Razgovor o tečaju dinarja:* VLADIMIR PEROT: Pomen realnega tečaja dinarja; ĐORĐE PRIBIČEVIĆ: Ekonomska politika in restrukturiranje gospodarstva; GO-RAZD NIKIĆ: V čem je problem realnega

tečaja? IVO PERIŠIN: Dinarske depreciacije; FRANC KRIŽANIĆ: Kurz, izvoz in proizvodnja; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Kurz dinarja in stanje našega gospodarstva; DUŠKO SABOLOVIĆ: Socialni aspekti ekonomske politike; *Recenzije knjig, prikazi revij.*

Opredeljenja (Sarajevo) št. 10/1985

40 let OZN: MUHIDIN BEGIĆ: Štirideset let združenih narodov; VLADIMIR ĐURO DEGAN: Štirideset let združenih narodov – upi, dosežki, pričakovanja; LENKO MANDIĆ: Na poti k univerzalnosti; ZORAN PAJIĆ: Apartheid – zločin proti Združenim narodom; BRANO MILJUŠ: Tito – neuvrčenost – osvobodilna gibanja; DRAGICA BJELICA: Sistem za razvoj Združenih narodov ter Bosna in Hercegovina; *Študije in članki:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Reaganova vojaška doktrina v iskanju superiornosti; RANKO PETKOVIĆ: Neuvrčenost in kulturni razvoj; LUTVO BABAJIĆ: Nova mednarodna ekonomska ureditev v teoriji in praksi ekonomskih odnosov dežel v razvoju z razvitimi kapitalističnimi državami; *Intervju:* ALAIN JOXE: Mir in strategija; *Prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb) št. 4/1985

ŽARKO PUHOVSKI: Avtoritarna razmerja; IVAN ŠIBER: Zveza komunistov in družbena zavest; DRAGUTIN MIKŠIĆ: Socialna psihologija delavskega razreda; *Kultura in ustvarjalnost:* TENA MARTINIĆ: Samoupravni model kulture; MARIO KRSNIĆ: Prosti čas in igra; *Eseji o Ernstu Blochu:* GVOZDEN FLEGO: Ob esejih o Blochu; HEINZ PAETZOLD: Simbolizirajoča funkcija uma – opombe k Blochovi koncepciji filozofije; JOSEF HASLINGER:

Paradigmatična umetnost (mladi Lukacs in Ernst Bloch); ANNA CZAJKA: Temačnost doživetega trenutka kot izhodišče in cilj filozofije (filozofska antropologija Ernesta Blocha in nuce); JAN ROBERT BLOCH: Sanje o boljšem življenju – o eksilu v ZDA; *Socialna teorija*: ALAIN TOURAINE: Preobrazbe sociološke analize; *Prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 9–10/1985

Kritika antikomunizma: RALPH MILIBAND, MARCEL LIEBMAN: Razmišljanja o antikomunizmu; REG WHITAKER: Hladna vojna na notranjem področju: Amerika, Britanija, Avstralija in Kanada; JON HALLIDAY: Antikomunizem in korejska vojna (1950–1953); WILLIAM D. GRAF: Antikomunizem v Zvezni republiki Nemčiji; ALAN WOLFE: Ironija antikomunizma: Ideologija in interes v ameriški povojni zunanji politiki; PHILIP BRENNER: Ideološko vojskovanje: antikomunizem in zunanja politika ZDA do Srednje Amerike; XAVIER ZEEBROEK: Sovjetski ekspanzionizem in ekspanzivni antisovjetizem; JEAN PIERRE GARNIER, ROLAND LEW: Od prezrtih na svetu do obrambe Zahoda: esej o razočaranosti francoske levice; PASCAL DELWIT, JEAN-MICHEL DEWAELE: Stalinisti antikomunizma; FRANCOIS HOUTART: Religija in antikomunizem: primer katoliške Cerkve; Z. V. SKVORCOV: Sodobni antikomunizem: idejno-politično bistvo in evolucija v povojnem obdobju;

Socijalizam (Beograd)

št. 11/1985

Članki, razprave: FRANCE ČERNE: Pokus socio-ekonomske anatomije (in geneze) federalizma; MIJAT ŠUKOVIĆ: Politični sistem in samoupravna integracija družbe; IVAN KRISTAN: Izvor federalnih držav v SFRJ; IVAN STOJANOVIĆ: Možnosti izpopolnjevanja sistema pridobivanja in delitve dohodka; STJEPAN T. ŠIMIĆ: Kritika tradicionalističnega odnosa znanosti in politike do nacionalnega fenomena; BORISAV DŽUVEROVIĆ: Politika in kultura;

DAMJAN ŠEŠKOVIĆ: Tehnološki monopol in strategija sodobnega kapitalizma; *Pogledi*: STOJAN JANKOV: Kitajska gospodarska reforma; ŽIVKA JURJIĆ: Možnosti in namen analize razrednih odnosov v socializmu; *Prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 11/1985

Nemška socialna demokracija v ponovnem preverjanju; HEINZ RAPP: Obnova Godesberga; DETLEV ALBERS: Socialistična obnova SPD; ULRICH HEYDER: Mora socialna demokracija iz temelja spremeniti svoja pojmovanja o družbi in analizo sodobnosti? RICHARD LÖWENTHAL: Godesberg in sodobna družbena situacija; DETLEV ALBERS: Prispevek h kritiki socializma v Godesberškem programu; THOMAS MAYER: Fundamentalne vrednote in obnova programa v demokracičnem socializmu; KARL THEODOR SCHUON: Teorija pluralizma in država; SVEN PAPCKE: Vprašanja oblasti; HANS-HERMANN HARTWICH: Reforma gospodarske in socialne ureditve; GERD OELSNER: Z one strani Godesberga; HEINZ TIMMERMANN: Aktualizacija Godesberskega programa v mednarodnih odnosih.

Marksistička misao (Beograd)

št. 6/1985

Osrednja tema: Kako razumeti Lukacsa (ob stoletnici rojstva); RATKO NEŠKOVIĆ: Lukacsevo mesto v zgodovini marksizma: kontroverzne ocene; MARTIN JAY: Gyorgy Lukacs in izvori paradigme zahodnega marksizma; I. S. NARSKI: »Ontologija družbene biti« Gyorgy Lukacsa in Heglova »dvojna« ontologija; AGNES HELLER: Lukacs in Sveta družina; NIKOLA TERTULIAN: Lukacseva estetika in njeni kritiki; FERENZ FEHER: Arato-Brains in Levi o Lukacsu; RICHARD WALLIS: Novo videnje Lukacsa; ISTVAN ERSZY: Gyorgy Lukacs in »preživelo mnenje«; *Prispevki*: Albansko vprašanje v novejši zgodovini (II); DRAGAN SUBOTIĆ: Srbski socialdemokrati o srbsko-albanskih odnosih do leta 1914; DUŠKO TOPALOVIĆ: Geopolitične

komponente albanskih zaveznih; RADOVAN RADONJIĆ: Jugoslovansko-albanski odnosi v obdobju spopada KPJ s Kominformom (1948–1956); *Razprave*: Problemi družbenih neenakosti; MARIJAN KOROŠIĆ: Enakost in svoboda v menjavi; diskusijski prispevki: Mihailo Popović, Bogomir Kovač, Eva Berković, Dragica Kalember, Novak Janković, Vladimir Milanović; *Eseji*: LJUBINKO MILOSAVLJEVIĆ: Spomenik sovražniku; *Pogledi in prikazi*.

Pogledi (Split) št. 3/1985

Dometi in razvodja koncilске obnove: VEKOSLAV GRMIĆ: Odprta Cerkev; BORIS VUŠKOVIĆ: Dialektična soodnosnost Cerkve in sveta; JOŽE RAJHMAN: V senci koncila po dvajsetih letih; JAKOV JUKIĆ: Religiozni pogled na koncil in odmevi nanj; SRDJAN VRCAN: Koncil in katoliška Cerkev v preizkušnjah sedanjega časa; VJEKOSLAV BAJSIĆ: Dvajset let koncila; MARKO KERŠEVAN: Kontroverze v koncilskih dokumentih in pokoncil-

skih interpretacijah; IVICA MAŠTRUKO: De dialogo cum non credentibus; NIKOLA SKLEDAR: Koncil in dialog z »izmi«; ČE-
DOMIR DRAŠKOVIĆ: Vpliv drugega vatikanskega zbora na pravoslavje; DRAGOLJUB B. ĐORĐEVIĆ: Koncilska obnova dialog, ekumenizem in srbska pravoslavna Cerkev; BOŽO RUDEŽ: Koncil: Od papeža Roncallija do papeža Wojtyły; NENAD IVANKOVIĆ: Od dialoga do anateme; Cerkev in svet: odnos novega tipa; IVICA MLIVONČIĆ: Koncilska obnova in nekateri vidiki teologije osvoboditve; LEONARDO BOFF: Cerkev in boj za pravico in pravo revnih; DIMITRIJE KALEZIĆ: Staro in novo v Cerkvi; LJUDEVIT PLAČKO: Toleranca in verska svoboda; VJEKOSLAV CVRLJE: Koncilске opredelitve in postkoncilska mednarodna politika Vatikana; RADOVAN SAMARDŽIĆ: Pokoncilška gibanja in Cerkev Janeza Pavla drugega; *Eseji*: ANDELKO MILARDOVIĆ: Spontanost in organizacija kot kategoriji političnega delovanja; *Raziskave*: GORDANA AJDUKOVIĆ, JANJA BEČ: Bolezenska odsotnost kot oblika in osebni dohodek kot faktor delovnega absentizma; *Opredelitve*: SVETOZAR LIVADA: Dinamika in diskontinuiteta sprememb na naši vasi; *Prikazi*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije osrednje družboslovne knjižnice v Ljubljani)

- DUPRE Louis: *Marx's Social Critique of Culture*. New Haven, London: Yale University Press, 1983
- GOULDNER Alvin: *Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1985
- KAYE Harvey J.: *The British Marxist Historians: an Introductory Analysis*. Cambridge: Polity Press, 1984
- MACGREGOR David: *The Communist Ideal in Hegel and Marx*. London, Sydney: George Allen and Unwin, 1984
- MCCARTHY Thomas: *The Critical Theory of Juergen Habermas*. Cambridge, Oxford, New York: Polity Press, 1984
- POSTER Mark: *Foucault, Marxism and History: Mode of Production versus Mode of Information*. Cambridge: Polity Press, 1984
- SAYERS Sean: *Reality and Reason: Dialectic and the Theory of Knowledge*. Oxford: Basil Blackwell, 1985
- II. FILOZOFIJA
- HARRE Rom: *The Philosophies of Science*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1985
- HEGEL Georg W. F.: *Vorlesungen ueber die Geschichte der Philosophie*. Leipzig: Phillip Reclam jun., 1982
- HOCHE Hans-Ulrich, Strube Werner: *Analytische Philosophie*. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1985
- HUEBNER Kurt: *Kritik der wissenschaftlichen Vernunft*. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1979
- HUSSERL Edmund: *Logische Untersuchungen. Untersuchungen zur Phaenomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Hague, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers, 1984
- HUSSERL Edmund: *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie Vorlesungen 1906/07*. Dordrecht, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers, 1984
- KRAUSS Thomas: *Die vergesellschaftete Subjektivitaet und ihre Deutungsmuster. Zum Zusammenhang von Ideologie und Narzissmus*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- ROSEN Micheal: *Hegel's Dialectic and its Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- SEEBOHM Thomas M.: *Philosophie der Logik*. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1984
- STRASSER Peter: *Wirklichkeitskonstruktion und Rationalitaet. Ein Versuch ueber den Relativismus*. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1980
- THE STATE and Civil Society: *Studies in Hegel's Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- III. SOCIOLOGIJA – OBČA
22. DEUTSCHER Soziologentag. *Beitraege der Sektions- und Adhoc-Gruppen*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984
- ACHAM Karl: *Philosophie der Sozialwissenschaften*. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1983
- APPLIED Qualitative Research. Aldershot Brookfield: Gower Publishing Company, 1985
- BATESON Nicholas: *Data Construction in Social Surveys*. London: George Allen and Unwin, 1984
- BERGER Hartwig: *Untersuchungsmethode und soziale Wirklichkeit. Eine kritik an Interview und Einstellungsmessung in der Sozialforschung*. Koenigstein: Athenaeum, 1985
- CRAIB Ian: *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*. Brighton, Sussex: Harvester Press, 1984
- EBERLEIN Gerlad, Dietrich Norbert: *Die Finalisierung der Wissenschaften, Analyse und Kritik einer forschungspolitischen Theorie*. Freiburg, Muenchen: Karl Alber, 1983
- HEARN Frank: *Reason and Freedom in Sociological Thought*. Boston: Allen and Unwin, 1985
- HENECKA Hans Peter: *Grundkurs Soziologie*. Opladen: Leske und Budrich, 1985
- KONSERVATIVIZMUS. 2., erweiterte Auflage. Koenigstein: Athenaeum Verlag, 1984
- LOGIK der Sozialwissenschaften. Koenigstein: Athenaeum, 1984
- LOWRANCE William W.: *Modern Science and Human Values*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1985
- MANN Peter H.: *Methods of Social Investigation*. Oxford, New York: Basil Blackwell 1985
- SILVERMAN David: *Qualitative Methodology and Sociology: Describing the Social World*. Aldershot: Gower Publishing Company, 1985
- SOCIAL Structure and Network Analysis. Beverly Hills: Sage Publications, 1982
- SOZIOLOGIE und gesellschaftliche Entwicklung. *Verhandlungen des 22. Deutschen Soziologentages in Dortmund 1984*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1984
- POSEBNE SOCIOLOGIJE
- ALLAN Graham: *Family Life: Domestic Roles and Social Organization*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1985
- BAAL J. vann, Beek W.E.A. van: *Symbols for communication. An introduction to the antropological study of religion*. Assen: Van Gorcum, 1985

- BOYLE Charles: *People, Science and Technology: a Guide to Advanced Industrial Society*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- BRAND Karl-Werner: *Neue soziale Bewegungen. Entstehung, Funktion und Perspektive neuer Protestpotentiale. Eine Zwischenbilanz*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1982
- BROCKE Burkhard: *Technologische Prognosen. Elemente einer Methodologie der angewandten Sozialwissenschaften*. Freiburg: Verlag Karl Alber, 1978
- BUERKLIN Wilhelm P.: *Grüne Politik. Ideologische Zykeln, Wähler und Parteiensystem*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984
- DEX Shirley: *The Sexual Division of Work: Conceptual Revolutions in the Social Science*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1985
- FLEW Antony: *Thinking about Social Thinking: the Philosophy of the Social Sciences*. Oxford: Basil Blackwell, 1985
- GILBERT Neil: *Capitalism and the Welfare State: Dilemmas of Social Benevolence*. London: Yale University Press, 1983
- GRUENE Wirtschaftspolitik. *Machbare Utopien*. Koeln: Kiepenheuer Witsch, 1985
- GRUPPENSOZIOLOGIE. *Perspektiven und Materialien*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983
- HERITAGE John: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press, 1984
- KONEGEN Norbert, Sondergeld Klaus: *Wissenschaftstheorie fuer Sozialwissenschaftler. Eine Problemorientierte Einfuehrung*. Opladen: Leske und Budrich, 1985
- KONUKIEWITZ Manfred: *Die Implementation raumlicher Politik. Eine empirische Untersuchung zur Koordination des Vollzugs raumwirksamer Masnahme programme*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985
- KRAEMER Edgar: *Politik der Oekologie. Ein Wegweiser zur transindustriellen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1985
- LANGUAGE Policy and National Unity. Totowa: Rowman and Allanheld Publishers, 1985
- MOBILITAETSPROZESSE auf dem Arbeitsmarkt. Frankfurt am Main, Mannheim: Campus Verlag, 1985
- OBJECTIVITY and Cultural Divergence. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- OFFE Claus: *»Arbeitsgesellschaft«: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1984
- PERROW Charles: *Normal Accidents: Living with High-Risk Technology*. New York: Basic Books, 1984
- ROBERTS Kenneth: *Youth and Leisure*. London: George Allen and Unwin, 1983
- SCHUELEIN Johann August: *Mikrosoziologie. Ein interaktionsanalytischer Zugang*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983
- TRIGG Roger: *Understanding Social Science: A philosophical Introduction to the Social Sciences*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1985
- VIDICH Arthur J.: *American Sociology: Wordly Rejections of Religion and their Directions*. New Haven, London: Yale University Press, 1985
- ZUBE Ervin H.: *Environmental Evaluation: Perception and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO
- An den GRENZEN der Mehrheitsdemokratie: *Politik und Soziologie der Mehrheitsregel*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984
- Auf dem WEGE nach Utopia. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- BALANDIER Georges: *Le detour: pouvoir et modernité*. Paris: Fayard, 1985
- BEETHAM David: *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. Cambridge: Polity Press, 1985
- COX Andrew: *Power in Capitalist Societies: Theory, Explanations and Cases*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1985
- DECISION Making: *An Organizational Behavior Approach*. New York: Markus Wiener Publishing, 1983
- DONALDSON Gordon: *Decision Making at the Top: The Shaping of Strategic Direction*. New York: Basic Books, 1983
- DUNN John: *Rethinking Modern Political Theory: Essays 1979–1983*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1985
- ESPING Andersen Goesta: *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*. Princeton: Princeton University Press, 1985
- GELLNER Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1984
- JORDAN Bill: *The State: Authority and Autonomy*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1985
- KEANE John: *Public life and late capitalism. Toward a socialist theory of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- KOLM Serge-Christophe: *Le contrat social liberal: Philosophie et pratique du liberalisme*. Paris: Presses Universitaires de France, 1985
- MAYER Marshall W.: *Limits to Bureaucratic Growth*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1985
- NEW Nationalisms of the Developed West: *Toward Explanation*. Boston: Allen and Unwin, 1985
- PRZEWORSKI Adam: *Capitalism and social democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985
- SELF Peter: *Political Theories of Modern Government, its Role and Reform*. London: George Allen and Unwin, 1985
- STEPHENSON Ted: *Management: a Political Activity*. Houndmills: MacMillan Press, 1985
- THE CHANGING Constitution. Oxford: Clarendon Press, 1985
- The COMPUTER Revolution in Public Administration: *the Impact of Information Technology on Government*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- THOMPSON John B.: *Studies in the Theory of Ideology*. Cambridge: Polity Press, 1984
- WIESENDAHL Elmár: *Parteien und Demokratie. Eine soziologische Analyse paradigmatischer Ansätze der Parteienforschung*. Opladen: Leske Verlag und Budrich, 1980
- WILSON Hall T.: *Political Management: Redefining the*

Public Sphere. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1985

WOMEN, Power and Policy. New York: Pergamon Press, 1982

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEMI

APTER David Ernest, Sawa Nagayo: Against the State: Politics and social Protest in Japan. Cambridge, London: Harvard University Press, 1984

BARENDT Eric: Freedom of Speech. Oxford: Clarendon Press, 1985

BENZ Arthur: Foederalismus als dynamisches System. Zentralisierung und Dezentralisierung im foederativen Staat. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985

BEYME Klaus von: Political Parties in Western Democracies. Aldershot: Gower Publishing Company, 1985

BUREAUCRATS and Policy Making. A Comparative Overview. New York, London: Holmes and Meier Publ., 1984

DUNLEAVY Patrick, Husbands Christopher T.: British Democracy at the Crossroads. Voting and Party Competition in the 1980s. London: George Allen and Unwin, 1985

DUPUY Francois, Thoenig Jean-Claude: L'administration en miettes. Paris: Fayard, 1985

ETHEREDGE Lloyd S.: Can Governments Learn? American Foreign Policy and Central American Revolutions. New York: Pergamon Press, 1985

GIDDENS Anthony: The Nation-State and Violence: Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press, 1985

GRAY Andrew: Administrative Politics in British Government. Brighton: Wheatsheaf Books, 1985

JAEGER Brigitte, Pini Claudia: Zwischen Rotation und Routine. Die Gruenen im Bundestag. Koeln: Kiepenheuer-Witsch, 1985

LIJPHART Arend: Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven, London: Yale University Press, 1984

LOWI Theodore J.: The Personal President: Power Invested, Promise Unfulfilled. Ithaca, London: Cornell University Press, 1985

NEOKONSERVATIVISMUS in den USA. Eine Herausforderung. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983

NIEDERMAYER Oskar: Europaeische Parteien? Zur grenzueberschreitenden Interaktion politischen Parteien im Rahmen der Europaeischen Gemeinschaft. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1983

OFFE Claus: Disorganized Capitalism. Contemporary Transformation of Work and Politics. Cambridge: Polity Press, 1985

PERSPECTIVES on minority influence. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1985

RAMET Pedro: Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983. Bloomington: Indiana University Press, 1984

REPRESENTATIVES of the People? Parliamentarians and Constituents in Western Democracies. Aldershot: Gower Publishing Company, 1985

RUSTIN Michael: For a Pluralist Socialism. London: Verso Edition, 1985

SCHUETT-Wetschky Eberhard: Grundtypen parlamentarischen Demokratie: Klassisch-altliberaler Typ und Gruppentyp. Unter besonderer Beruecksichtigung der Kritik am »Fraktionszwang«. Freiburg, München: Karl Alber Verlag, 1984

SEIDL-Hohenveldern Ignaz: Voelkerrecht. Koeln, Berlin, Bonn, München: Heymann, 1980

STATE and Society in Contemporary Britain. A Critical Introduction. Cambridge: Polity Press, 1984

TARAS Ray: Ideology in a Socialist State: Poland 1956-1983. Cambridge: Cambridge University Press, 1984

POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

EAST-Central Europe in transition: From the fourteenth to the seventeenth century. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1985

MARX Karl, Engels Friedrich, Lenin: Ueber den sozialistischen Aufbau. Studienmaterial. Berlin: Dietz Verlag, 1981

THOLFSEN Trygve R.: Ideology and Revolution in Modern Europe: an Essay on the Role of Ideas in History. New York: Columbia University Press, 1984

V. MEDNARODNI ODNOSI

AKEHURST Michael: A Modern Introduction to International Law. London, Boston, Sydney: George Allen and Unwin, 1985

DIPLOMACY at the UN. London, Basigstoke: MacMillan Press, 1985

HOLSTI K. J.: The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory. Boston: Allen and Unwin, 1985

SEGAL Gerald: Sino-Soviet Relations after Mao. London: The International Institute for Strategic Studies, 1985

SPERO Edelman Joan: The Politics of International Economic Relations. London: George Allen and Unwin, 1985

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE

NEGTE Oskar: Lebendige Arbeit, enteignete Zeit. Politische Dimensionen der Kampfes um die Arbeitszeit. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985

VI. KOMUNIKOLOGJA IN NOVINARSTVO

ANGEPASSTE Aussenseiter. Was Journalisten denken und wie sie arbeiten. Freiburg, München: Verlag Karl Alber, 1979

COMMUNICATION Yearbook 7: Annual Review Published for the International Communication Association. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications, 1983

- DONSBACH Wolfgang: Legitimationsprobleme des Journalismus. Gesellschaftliche Rolle der Massenmedien und berufliche Einstellung von Journalisten. Freiburg, München: Verlag Karl Alber, 1982
- RICKER Reinhart: Freiheit und Aufgabe der Presse. Individualrechtliche und institutionelle Aspekte. Freiburg, München: Verlag Karl Alber, 1983
- The MEDIA Revolution in America and in Western Europe: Volume II in the Paris-Stanford Series. Norwood Ablex Publishing, 1985

VII. SLO IN DRUŽBENA SAMOZAŠČITA

- BRAMS Steven J.: Superpower Games: Applying Game Theory to Superpower Conflict. New Haven, London: Yale University Press, 1985
- GALTUNG Johan: Es gibt Alternativen! Vier Wege zu Frieden und Sicherheit. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984

VIII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO, ZDRAVSTVO

- ACKERMAN Robert John: Data, Instruments and Theory: A Dialectical Approach to Understanding Science. Princeton, Guildford: Princeton University Press, 1985
- BARNES Barry: About Science. New York: Basil Blackwell, 1985
- CROUSSE Bernard: Political Science and Science Policy in the Age of Uncertainty. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 1985
- ETZIONI Halevy Eva: The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy. London: George Allen and Unwin, 1985
- HARE Williams: Controversis in Teaching. Brighton, London: Wheatsheaf Books, Althouse Press, 1985
- HUSSERL Edmund: Studien zur Arithmetik und Geometrie. Texte aus dem Nachlass (1886-1901). Hague, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers, 1983
- KUBICEK Herbert, Rolf Arno: Mikropolis. Mit Computernetzen in die »Informationsgesellschaft«. Plaene der Deutscher Bundespost, Wirtschaftliche Hintergründe, Soziale Beherrschbarkeit, Technische Details. Hamburg: VSA Verlag, 1985
- LAUDAN Larry: Science and Values: the Aims of Science and Their Role in Scientific Debate. Berkeley: University of California Press, 1984
- POOLE Herbert: Theories of the Middle Range. Norwood: Publishing Corporation, 1985
- SCHEFE Peter: Informatik - Eine konstruktive Einführung. LISP, PROLOG und andere Konzepte der Programmierung. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 1985
- SYLVAN David J., Glassner Barry: A Rationalist Methodology for the social Sciences. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1985

IX. PSIHOLOGIJA

- DAVIDSON Donald: Essays on Actions and Events. Oxford: Clarendon Press, 1985
- EYSENCK Michael W.: A Handbook of Cognitive Psychology. London: Lawrence Erlbaum, 1984
- ROTH Roland: Rebelle Subjektivität. Herbert Marcuse und die neuen Protestbewegungen. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- SIANN Gerda: Accounting for Aggression: Perspectives on Aggression and Violence. Boston, London, Sydney: George Allen and Unwin, 1985

X. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- ACCOUNTING Control Systems: A Behavioral and Technical Integration. New York: Markus Wiener Publishing, 1983
- ALCHON Guy: The Invisible Hand of Planning: Capitalism, Social Science and the State in the 1920s. Princeton: Princeton University Press, 1985
- ALDCROFT Derek H.: Full Employment: The Elusive Goal. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- ALTVATER Elmar, Baethge Martin: Arbeit 2000. Über die Zukunft der Arbeitsgesellschaft. Hamburg: VSA Verlag, 1985
- ALTVATER Elmar, Hübner Kurt, Stanger Michael: Alternative Wirtschaftspolitik jenseits des Keynesianismus. Wirtschaftspolitische Optionen der Gewerkschaften in Westeuropa. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983
- BOWLESS Samuel, Edwards Richard: Understanding Capitalism: Competition, Command, and Change in the U.S. Economy. New York: Harper and Row, 1985
- BRENNER Y. S.: Capitalism, Competition and Economic Crisis: Structural Changes in Advanced Industrial Countries. Washington: Kapitan Szabo Publishers, 1984
- BURAWDY Michael: The Politics of Production. Factory Regimes Under Capitalism and Socialism. London: Verso Edition, 1985
- BUSS Eugen: Lehrbuch der Wirtschaftssoziologie. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1985
- CAMILLERI Joseph A.: The State and Nuclear Power. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- CHILD John: Organization: a Guide to Problems and Practice. London: Harper and Row, 1984
- CLARK Norman: The Political Economy of Science and Technology. Oxford: Basil Blackwell, 1985
- EARL Peter E.: The Corporate Imagination: How Big Companies Make Mistakes. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- FINE Ben: Macroeconomic and Monopoly Capitalism. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- FREY Bruno S.: Democratic Economic Policy: A Theoretical Introduction. Oxford: Martin Robertson, 1983
- FREY Bruno S.: International Political Economics. Oxford: Basil Blackwell, 1984
- HELLSTERN Gerd-Michael: Handbuch zur Evalu-

- erungsforschung. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984
- HINE R. C.: *The Political Economy of European Trade: An Introduction to the Trade Policies of the EEC*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1985
- HUGHES James J., Perlman Richard: *The Economics of Unemployment: A Comparative Analysis of Britain and the United States*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- JACOBI Otto: *Staat und industrielle Beziehungen in Grossbritannien*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- KATZENSTEIN Peter J.: *Corporatism and Change. Austria, Switzerland, and the Politics of Industry*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1984
- KERNENERGIE für Österreich. *Analysen zur Energiepolitik*. Wien: Schriftenreihe »Sicherheit und Demokratie«, 1980
- KOHL Juergen: *Staatsausgaben in Westeuropa. Analysen zur langfristigen Entwicklung der öffentlichen Finanzen*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- LAVOIE Don: *Rivalry and central planning: The socialist calculation debate reconsidered*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1985
- MACPHERSON Crawford Brough: *The Rise and Fall of Economic Justice and Other Papers*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1985
- McKENNA C. J.: *Uncertainty and the Labour Market: Recent Developments in Job-Search Theory*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1985
- MOORE Lynden: *The Growth and Structure of International Trade since the Second World War*. Brighton, Totowa: Wheatsheaf Books, Barnes and Noble, 1985
- MOSLEY Paul: *The Making of Economic Policy: Theory and Evidence from Britain and the United States since 1945*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- PETTIGREW Andrew M.: *The Awakening Giant. Continuity and Change in Imperial Chemical Industries*. Oxford: Basil Blackwell, 1985
- PIORE Michael J.: *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books, 1984
- PUBLIC Expenditure and Government Growth. Oxford: Basil Blackwell, 1985
- SOLOMONS David: *Division Performance: Measurement and Control*. New York: Markus Wiener Publishing, 1983
- THE French Workers' Movement: *Economic Crisis and Political Change*. London, Boston, Sydney: George Allen and Unwin, 1984
- TOMLINS Christopher L.: *The State and the Unions. Labor Relations, Law, and the Organized Labor Movement in America, 1880-1960*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985

UDC 316.258:165 – Luhmann

JOGAN, dr. Maca: N. Luhmann's Sociological Theory and the Question of Continuity in the System Approach

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, Vol XXIII, No. 4–5, p. 320–329

Taking as a basis the analysis of Luhmann's conceptions of social system and the relation individual-system, as well as the role of the subsystem of politics and science, the author reveals the formal abstract essence of the system theory which is ideologically connected with its own epistemological suppositions. The historically produced social totality, as a material and objectively lawful basis, has thus been eliminated from the theory; herewith such an universalization of the theory, determining the system as a referential point of its own rational rationalization, could be achieved. Emphasizing Man as a "Mangelwesen", as an autonomy of subsystems and as a role of the system in steering a complex society, indicates that the theory in question is technically oriented and that its practical (technocratic) application can be intended to enforce asymmetry of power in any (not only latecapitalist) class society. In this, as well as in cognitive orientation (defined by the phenomenological positivistic link), inspite of some signs of discontinuity, a continuity characteristic of past system approaches, is obvious.

UDC 335/359:323.72

BEBLER, dr. Anton: On the Status of Social Sciences Dealing with Modern Military Problems in Socialist States

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, Vol. XXIII, No. 4–5, p. 330–352

The development and status of social sciences in socialist states, with a particular emphasis on contemporary military science within the field of sociology and political science, is treated by the author. The results of the study have shown that these subdisciplines of social sciences have not, with rare exceptions (Poland, Yugoslavia), so far, acquired the status of autonomous scientific branches. They are either embedded in the multidisciplinary social science conglomerate, the so-called Marxism-Leninism, or in traditional social sciences as history, philosophy, law, etc. Civil research workers and civil high schools, as well as research institutes are, as a rule, and there are only few exceptions, not included in the study and research on modern armed forces. The status of these subdisciplines, be it in the oldest socialist state, the USSR or in other socialist states, as Bulgaria, Czechoslovakia, GDR, Rumania, Hungary, Poland, Yugoslavia, is portrayed by the author.

UDK 316.258:165 – Luhmann

JOGAN, dr. Maca: Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, let. XXIII, št. 4–5, str. 320–329

Avtorica na podlagi analize Luhmannovih koncepcij (socialnega) sistema, odnosa posameznik – sistem, vloge podsistema politike in znanosti razkriva formalno abstraktno bistvo systemske teorije, ki je ideološko povezana z lastnimi epistemološkimi podmenami. Zgodovinsko producirana družbena totaliteta je iz nje kot materialna in objektivno zakonita podstat odstranjena, s čemer je omogočena takšna univerzalizacija teorije, ki določa sistem kot referenčno točko svoje lastne miselne racionalizacije. Poudarjanje človeka kot »Mängelwesen«, avtonomije podsistemov in vloge sistema pri krmiljenju kompleksne družbe kaže, da gre za tehnološko usmerjeno teorijo, katere praktična (tehnokratska) uporaba je lahko namenjena za utrjevanje asimetrije moči v katerikoli (ne le poznokapitalistični) razredni družbi. V tej, kot tudi v spoznavni usmerjenosti (ki jo določa fenomenološko pozitivističen spoj) je kljub nekaterim znakom diskontinuitete očitna kontinuiteta s preteklimi sistemskimi pristopi.

UDK 335/359:316.323.72

BEBLER, dr. Anton: O stanju družboslovja v socialističnih državah, ki obravnava sodobno vojaštvo

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, let. XXIII, št. 4–5, str. 330–352

Avtor obravnava razvoj in stanje družboslovja v socialističnih državah s posebnim ozirom na sociologijo in politologijo, ki proučujeta sodobno vojaštvo. Avtor ugotavlja, da so z redkimi izjemami (Poljska, Jugoslavija) te poddiscipline družboslovnih znanosti še uradno nepriznane kot avtonomne znanstvene panoge oz. so vtopljene v multidisciplinarnem družboslovnem konglomeratu, imenovanem marksizem-leninizem, ali pa v tradicionalnih družbenih vedah (zgodovina, filozofija, pravo itn.) Z redkimi izjemami so iz proučevanja in raziskovanja sodobnih obožanih sil (posebej domačih) izključeni civilni raziskovalci, civilne visoke šole in raziskovalni inštituti. Avtor obširneje prikaže stanje na tem področju v najstarejši socialistični državi – ZSSR, v Bolgariji, Romuniji, NDR, Českoslovaški, Madžarski, Poljski in Jugoslaviji.

OBVESTILO BRALCEM

Svet Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je na svoji 8. seji dne 27. februarja (po izteku dvoletnega mandata) razrešil dolžnosti dosedanje organe upravljanja revije Teorija in praksa ter imenoval nove. Za predsednika uredniškega sveta je ponovno imenoval Borisa Majerja, za glavnega in odgovornega urednika Andreja Kirna, za njegovega namestnika pa Ivana Hvalo. Vsem dosedanjim članom uredniškega sveta in uredniškega odbora se zahvaljujemo za njihov velik prispevek k načrtovanju in uspešnemu urejanju revije.

Redakcija

POPRAVKI

V prispevku dr. Mihe Ribariča Vloga ustavnih sodišč v skupščinskem sistemu (TIP 1985/11) je nekaj tiskarskih in redakcijskih napak, ki spreminjajo smisel teksta: Na str. 1403 je v prvem odstavku za besedo »središču« izpuščeno besedilo: »varovanje ustavnosti in zakonitosti. Ali drugače povedano, temeljni...« V istem odstavku se beseda »zagotavljanje« pravilno glasi »zagotavljanju«; v drugem odstavku na isti strani se besedilo v prvem oklepaju pravilno glasi: (IV. temeljnih načel ustave SFRJ)«; nadalje se v drugem odstavku na isti strani črta narekovaj za besedo »uresničevanje«; na strani 1404 se v drugem odstavku za besedo »odgovornosti« besedilo pravilno glasi: »da so zakoni in drugi splošni akti, ki jih sama sprejema v skladu z ustavo, da politično nadzira...«; v istem odstavku se besedilo »ob samoupravnih in drugih družbenih sporih« pravilno glasi: »o samoupravnih in drugih družbenih sporih«; beseda »ustreznost« se povsod nadomesti v ustreznem sklonu z besedo »primernost«; na str. 1405 se besedilo »ali je zakon, predpis, splošni akt...«; pravilno glasi »ali je zakon, drug predpis, drug splošni akt...«; na str. 1406 se na koncu tretje vrstice doda v oklepaju za besedama »cit. delo«: »str. 229«; na koncu prvega odstavka se za besedama »javni delavci« doda: (VI, str. 141); v zadnjem odstavku na isti strani se beseda »nedvoumno« pravilno glasi »v dvomu«; na str. 1407 se beseda »primeren« glasi pravilno »primaren«; v prvem odstavku na isti strani se v tretji vrstici beseda »pa« pravilno glasi »kakor« in črta vejica.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Uredništvo se dogovarja za vrsto prispevkov na teme: • Komunistična perspektiva družbenega razvoja • Socializem na pragu 21. stoletja (Cavtat 1985) • Odnosi med ekonomijo in politiko v Jugoslaviji (k pisanju so povabljeni avtorji iz več republik)

Nikola Visković: Evropska nova levica

Iztok Simoniti: Nacionalni interesi, prioritete v zunanji politiki in diplomacija

Teodor Geršak: Družbena obeležja švicarske miličniške armade

Leo Šešerko: Legitimnost in socialna gibanja

Ana Berbič: Kaj znajo in kaj mislijo srednješolci o STM ter kakšne so njihove vrednote?